

Видається з 1996 року
Засновник і видавець
Сумський національний
аграрний університет
Реєстраційне свідоцтво
КВ № 8217 від 16.12.2003 р.

Редакційна рада

Ладика В. І., д.с.-г.н.,
професор, академік НААНУ,
головний редактор;

Маслак О.М., к.е.н., доцент,
заступник головного редактора;

Данько Ю.І., к.е.н., доцент,
відповідальний редактор;

Фотіна Т. І., д.вет.н., професор,
Подгасцький А. А., д.с.-г.н.,
професор;

Соколов М.О., д.е.н., професор;
Тарельник В.Б., д.тех.н.,
професор

Редакційна колегія серії

Михайлова Л.І., д.е.н., професор,
редактор (СНАУ);

Мишенін Є.В., д.е.н., професор,
заступник редактора (СНАУ);

Борисова В.А., д.е.н., професор
(СНАУ);

Єранкін О. О., д.е.н., доцент (КНЕУ
ім. Вадима Гетьмана);

Красноручький О. О., д.е.н.,
доцент (ХНТУСГ ім. Петра
Василенка);

Монастирський Г.Л., д.е.н.,
доцент (ТНЕУ);

Олійник О.В., д.е.н., професор
(ХНАУ ім. В.В.Докучаєва);

Славкова О. П., д.е.н., доцент
(СНАУ);

Соколов М.О., д.е.н., професор
(СНАУ);

Чупис А.В., д.е.н., професор
(СНАУ);

Жмайлов В.М., к.е.н., доцент
(СНАУ);

Маслак О. М., к.е.н., доцент
(СНАУ);

Жудро М. К. д.е.н., професор
(Білорусь);

Соловьева Т. М., к.е.н., професор
(Росія)

Шмарловська Г. О., д.е.н.,
професор (Білорусь)

ВІСНИК

СУМСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО АГРАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
Виходить 12 разів на рік

Серія "Економіка і менеджмент"
Випуск 8 (61), 2014

УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІКОЮ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

Затоначька Т. Г. Інвестиційна безпека України в період євроінтеграційних процесів	3
Кривенко Л. В., Васильєв А. Й Сучасні тенденції та механізми інноваційного розвитку галузі науки і освіти у вітчизняній і закордонній практиці	8
Мишенін Є. В., Ярова І. Є. Розвиток відносин власності у форматі забезпечення збалансованого функціонування цілісного земельно-майнового комплексу	14
Буряк А. І. Інтеграційні процеси в аграрній сфері	

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ АГРОГОСПОДАРЮВАННЯ

Терещенко С. І. Особливості управління в сучасних аграрних формуваннях.....	21
Федорчук Є. М. Оцінка потенціалу твердої біомаси в сільському господарстві України.....	25
Захарченко О. В. Сучасний стан та оцінка розвитку ринку зерна в Україні	32
Ніценко В. С. Напрями і механізми удосконалення управління вертикально-інтегрованими структурами агропродовольчої сфери	40
Свинаренко В. В., Строченко Н. І. Підвищення ефективності розвитку галузі рослинництва в умовах глобалізації.....	45
Маслак О. М. Міжнародний досвід державної підтримки виробництва органічної продукції	50
Федуняк І. О. Стан та перспективи розвитку галузі рослинництва в світі та в Україні	55
Бутило Р. І. Відтворення поголів'я, як першочерговий елемент розвитку виробництва молока в Україні	58
Кобилкін О. М., Кобилкіна С. В. Резерви підвищення ефективності виробництва молока спеціалізованих сільськогосподарських підприємств	63
Куценко І. В. Інструменти фінансування суб'єктів агропромислового комплексу	67
Шелудько Л. В., Шелудько Р. М. Шляхи підвищення продуктивності праці у сільському господарстві	72
Полях В. М. Стан та тенденції розвитку галузі свинарства в Україні	76

ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВА

Вавулін О. І. Економічна ефективність діяльності зеленого господарства (на прикладі КП «Зеленбуд» Сумської міської ради)	79
Довжик О. О. Особливості оплати та стимулювання праці в сільськогосподарських підприємствах.....	84
Долгіх Я. В., Костовський О. В. Вдосконалення планування виробництва продукції за допомогою виробничої функції Кобба-Дугласа	89
Журбенко Н. М. Сутність поняття основні засоби як економічної категорії	94
Колос З. В. Удосконалення матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських підприємств	99

РЕГУЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

Дубовик С. Г., Радько А. О. Чинники активізації інноваційної діяльності аграрних підприємств	102
Харченко Т. О. Обґрунтування методичного підходу програмно-цільового фінансування в системі підвищення інноваційної активності сільськогосподарських підприємств	105
Ковтун О. В. Інвестиційна привабливість та оцінка об'єктів нерухомості: теоретико-методичний аспект.....	109

Згідно з постановою ВАК від 14.04.2010 р. № 1-05/3 серію «Економіка і менеджмент» наукового журналу «Вісник Сумського національного аграрного університету» визнано фаховим виданням

Всі серії наукового журналу «Вісник Сумського національного аграрного університету» індексуються в Міжнародній наукометричній базі РІНЦ

СЕРІЇ наукового журналу «Вісник Сумського національного аграрного університету»
ЕКОНОМІКА ТА МЕНЕДЖМЕНТ
ВЕТЕРИНАРНА МЕДИЦИНА
БУДІВНИЦТВО
ТВАРИННИЦТВО
МЕХАНІЗАЦІЯ ТА
АВТОМАТИЗАЦІЯ
ВИРОБНИЧИХ ПРОЦЕСІВ
АГРОНОМІЯ І БІОЛОГІЯ

Друкується згідно з рішенням вченої ради Сумського національного аграрного університету (Протокол № 11 від 25.05.2014)

Адреса видавця та виготовлювача:
40021, м. Суми,
вул. Г.Кондратьєва, 160
Телефон: (0542) 78-74-22,
62-78-45
E-mail: vestnik.snau@mail.ru

Тираж 300 пр.
Зам. №3

Відповідальність за точність наведених фактів, цитат та ін. лягає на авторів опублікованих матеріалів. Передрук матеріалів журналу тільки з дозволу редакції. Друкується в авторській редакції

© Сумський національний аграрний університет, 2014

Мішеніна Н. В., Мішеніна Г. А., Туренко Ю. О. Стратегічні орієнтири розвитку офшорних зон: національні та світові фінансово-економічні інтереси .....
Калашніков А. О. Інвестиційне забезпечення розвитку сільсько-господарських підприємств різного виробничого напрямку 115

Гривко С. Д. Кластери як фактор інноваційного розвитку .....

ФІНАНСОВИЙ МЕХАНІЗМ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ

Морозюк Н. С. Концептуальні питання обліку видатків фінансово-господарської діяльності бюджетних установ.....

СОЦІАЛЬНА ТА ЕКОЛОГІЧНА ЕКОНОМІКА

Глазун В. В. Механізм ефективного розвитку птицеводства на основі екологізації.....

Заболотна Т. М. Підготовка студентської молоді до сімейного життя як запорука утвердження інституту сім'ї .....

Нєсвєтова С. В. Соціально-економічні аспекти сталого землекористування в аграрній сфері .....

Новікова О. С. Ефективність механізмів екологізації сільсько-господарського виробництва: сучасні орієнтири .....

Пелих В. В. Диверсифікація сільськогосподарського виробництва: інтеграція села і міста.....

Самойленко Т. Г. Роль агрохолдингів в соціально-економічній стратегії розвитку сільських територій .....

Самойлік М. С. Методичні основи розвитку регіонального ринку вторинної сировини .....

Кривенко С.В. Роль державно-приватного партнерства у створенні ресурсозберігаючого безвідходного суспільства XXI століття .....

Автори випуску .....

УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІКОЮ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

УДК 330.332.01

ІНВЕСТИЦІЙНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ В ПЕРІОД ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Т. Г. Затонацька, д.е.н., доцент, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

В статті досліджено стан інвестиційної безпеки України. Розглянуто зарубіжний досвід щодо адаптації інвестиційної політики України до принципів інвестиційної політики нового покоління. Надані рекомендації щодо напрямів забезпечення певного рівня інвестиційної безпеки України.

Ключові слова: інвестиційна безпека, інвестиційний протекціонізм, інвестиційна політика

Постановка проблеми. Суттєві зміни соціального та економічного характеру, що нині відбуваються в Україні, формуються зовнішніми та внутрішніми факторами. При певному поєднанні вони мають не лише позитивні, але й негативні наслідки, що можуть загрожувати національним інтересам країни. Ефективно протидіяти таким подібним загрозам має механізм державного регулювання, який використовуючи відповідні важелі, повинен забезпечити національну і, зокрема, інвестиційну безпеку держави.

Проблеми забезпечення економічної та її складової інвестиційної безпеки України як неодмінної умови її суверенітету привертають до себе пильну увагу політичних діячів, учених, фахівців та широких верств населення. Дослідження системи інвестиційної безпеки є дуже важливою та актуальною проблемою, особливо у період кризових явищ у економічній та соціальній сферах. Для того, щоб мати можливість передбачити та попередити можливі загрози у даній сфері та прискорити розвиток економіки України в цілому у даній роботі представлено дослідження стану інвестиційної безпеки України, сучасних підходів щодо формування інвестиційної політики, враховуючи зарубіжний досвід наведені рекомендації щодо заходів підвищення інвестиційної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Окремим питанням інвестиційної безпеки як визначальної складової економічної безпеки держави присвячена велика кількість наукових досліджень. Зокрема, досить великий спектр питань соціально-економічного змісту, структури, функцій і методів економічної безпеки знайшли своє висвітлення в працях таких науковців: І. Бабич, О. Барановський, З. Варналій, О. Власюк, А. Гальчинський, М. Єрмошенко, Я. Жаліло, В. Кириленко, М. Недашківський, В. Мунтіян, С. Пирожков, Л. Паштова, А. Сухоруков та інших.

Мета і завдання статті. Метою роботи є дослідження зарубіжного досвіду формування інвестиційної політики держави та, враховуючи стан інвестиційної безпеки України, надати рекомендації її підвищення та адаптації в напрямку євроінтеграційних процесів.

Виклад основного матеріалу. У науковій праці російської академії ім. Г. В. Плеханова "Основи економічної безпеки" [1] економічну безпеку подано як "стан, в якому народ (за допомогою держави) може суверенно, без втручання і тиску ззовні,

визначати шляхи і форми свого економічного розвитку". Економічна безпека є синтетичною категорією політекономії і політології, що тісно пов'язана з категоріями економічної незалежності і залежності, стабільності й уразливості, економічного суверенітету і економічного тиску, шантажу, примусу й агресії.

В роботі [2] подано підходи щодо визначення економічної безпеки країни, а саме: як сукупність умов і факторів, що забезпечують незалежність національної економіки, її стабільність і стійкість, здатність до постійного відновлення і самовдосконалення. Очевидно, що під впливом різноманітних факторів, змінюється рівень економічної безпеки. Безперечно однією із важливих складових економічної безпеки є інвестиційна складова, яка створює фундамент для розвитку економіки країни.

Методикою розрахунку рівня економічної безпеки України Мінекономрозвитку [3] визначено, що інвестиційна безпека – розглядається як рівень національних та іноземних інвестицій (за умови оптимального їх співвідношення), який здатен забезпечити довгострокову позитивну економічну динаміку при належному рівні фінансування науково-технічної сфери, створення інноваційної інфраструктури та адекватних інноваційних механізмів.

На думку В.І. Кириленко інвестиційна безпека означає процес забезпечення такого стану інвестиційної сфери, за якого економіка здатна зберігати і підтримувати достатній рівень інвестиційних ресурсів в умовах дії внутрішніх і зовнішніх загроз, що є необхідним для забезпечення стійкого розвитку і соціально-економічної стабільності країни, зростання конкурентоспроможності національної економіки та добробуту населення. З одного боку, вона характеризує досягнутий рівень використання інвестиційних ресурсів в економіці, а з іншого – визначає процес та напрямки ефективного їх використання [4].

Інвестиційна безпека характеризується наступними індикаторами [5]: рівень інвестування (відношення валових інвестицій до ВВП); відношення приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП; рівень інвестицій в оновлення основних засобів; частка ПІІ у загальному обсязі інвестицій.

Щодо ПІІ слід зазначити, що хоча їх обсяг збільшується протягом 2006-2012 рр., приріст ПІІ до ВВП з кожним роком зменшується (з 4.4% до

2,34%) і сягає небезпечного рівня, оскільки ВВП зростає більш швидкими темпами.

Дослідивши структуру прямих іноземних інвестицій, зазначимо, що, починаючи з 2000 р., вони вкладалися у великі промислові підприємства, що пов'язується з третьою хвилею приватизації державних підприємств, то потім почали спрямовуватися у фінансовий сектор та операції з нерухомістю, що не сприяло структурно-технологічним змінам в економіці країни. Відтак з 2004 р. до кінця 2011 р. частка прямих іноземних інвестицій у переробну промисловість зменшилася з 46,5 до 26,5 % (станом на 31.12.2011), у т. ч. у виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів – з 14,8 до 4,2; машинобудування – з 8,9 до 2,5 %; металургійне виробництво – спочатку зростає з 6,7 %; у 2004 р. до 26 % у 2007 р., потім зменшилася до 12,4 %. На відміну від переробної промисловості частка прямих іноземних інвестицій у фінансову діяльність збільшилася з 7,4 до 33,1 %, в операції з нерухомим майном, оренду, інжиніринг та надання послуг підприємствам – з 5,8 до 11,6 %.

Згідно роботи [6] зазначимо, що поряд з недостатньою активністю вітчизняних інвесторів істотною загрозою інвестиційній безпеці України є монополізація іноземним капіталом стратегічних галузей економіки, про що може свідчити зростання частки прямих іноземних інвестицій у ВВП з 20,7 % у 2006 р. до 30,9 % у 2012 р. (що у 5 разів перевищує порогове значення).

Відмічають найбільш гострі питання інвестиційної безпеки, зокрема: не послаблення тиску на бізнес та відсутність спрощення будь-яких загальних умов для ведення бізнесу, корупція, податковий тиск, значне погіршення політичної та економічної ситуації в країні, проблеми судової системи.

Враховуючи євроінтеграційний вектор, державна інвестиційна політика України має включати базові аспекти основних цілей та завдань Інвестиційної політики нового покоління, що враховує останні тенденції та потреби світової економіки. Інвестиційна політика нового покоління у міжнародному середовищі почала формуватися у післякризовий період та відображається в багатьох політичних курсах останніх кількох років, які характеризуються одночасним рухом, з одного боку, до подальшої лібералізації інвестиційних режимів і заохоченню іноземних інвестицій, а, з іншого - до регулювання інвестицій для досягнення поставлених цілей державної інвестиційної політики.

Концептуальні засади інвестиційної політики нового покоління було вперше ґрунтовно розглянуто та сформульовано на Конференції ООН з торгівлі та розвитку (UNCTAD) у 2012 році.

Метою такої політики на національному рівні є прискорення економічного зростання та підвищення конкурентоспроможності національного

виробництва шляхом досягнення синергетичного ефекту від проведення інвестиційної політики та реалізації стратегій розвитку окремих галузей економіки. На міжнародному рівні метою такої політики є встановлення балансу у питаннях розподілу прав та обов'язків іноземних інвесторів та приймаючої країни, вдосконалення інвестиційних угод, що гарантували б економічну безпеку країни, до якої спрямовується іноземний капітал, та забезпечували у повній мірі право власності інвесторів.

Інвестиційна політика нового покоління ґрунтується на наступних принципах:

1. Спрямування інвестиційних потоків до ключових галузей національної економіки з метою підвищення її конкурентоспроможності;

2. Інтеграція інвестиційної політики до стратегій розвитку окремих галузей та економіки країни у цілому;

3. Максимізація позитивних та мінімізація негативних ефектів від інвестування;

4. Відповідальність суб'єктів за наслідки інвестиційної діяльності;

5. Посилений інституціональний вплив на реалізацію інвестиційної політики [7].

Досягнення балансу у питанні державного контролю щодо інвестиційної безпеки та розвитку галузей, що є суверенним правом кожної країни, та необхідністю залучення прямих іноземних інвестицій, залишається одним з основних завдань державної інвестиційної політики. Так, вперше на міжнародному рівні обговорюються питання інвестиційного протекціонізму. При цьому, у міжнародній практиці відсутнє однозначне тлумачення терміну «інвестиційний протекціонізм». Однак, здебільшого це поняття передбачає нейтралізацію таких загроз з боку іноземних інвесторів, як: монополізація національних ринків; монополізація ринку фінансових послуг; залежність національних виробників від іноземних кредиторів; відтік кваліфікованого персоналу до материнських компаній; перетворення національної промисловості на сировинну базу розвинених країн; контроль з боку іноземних компаній над стратегічно важливими національними галузями, що забезпечують економічну та продовольчу безпеку країни [8, с. 110].

Зазначимо, що у більшості розвинених країн вказані заходи вже багато років широко використовуються для регулювання обсягу іноземних інвестицій у межах національних економік.

Еволюція інвестиційної політики нового покоління відбувалася з виокремлення її концептуальних засад, що значною мірою стосуються інтеграції інвестиційної діяльності у загальнодержавні цілі соціально-економічного розвитку, до галузевого розподілу заходів інвестиційної політики згідно пріоритетів розвитку національної економіки та місця держави у глобальному ланцюгу вартості.

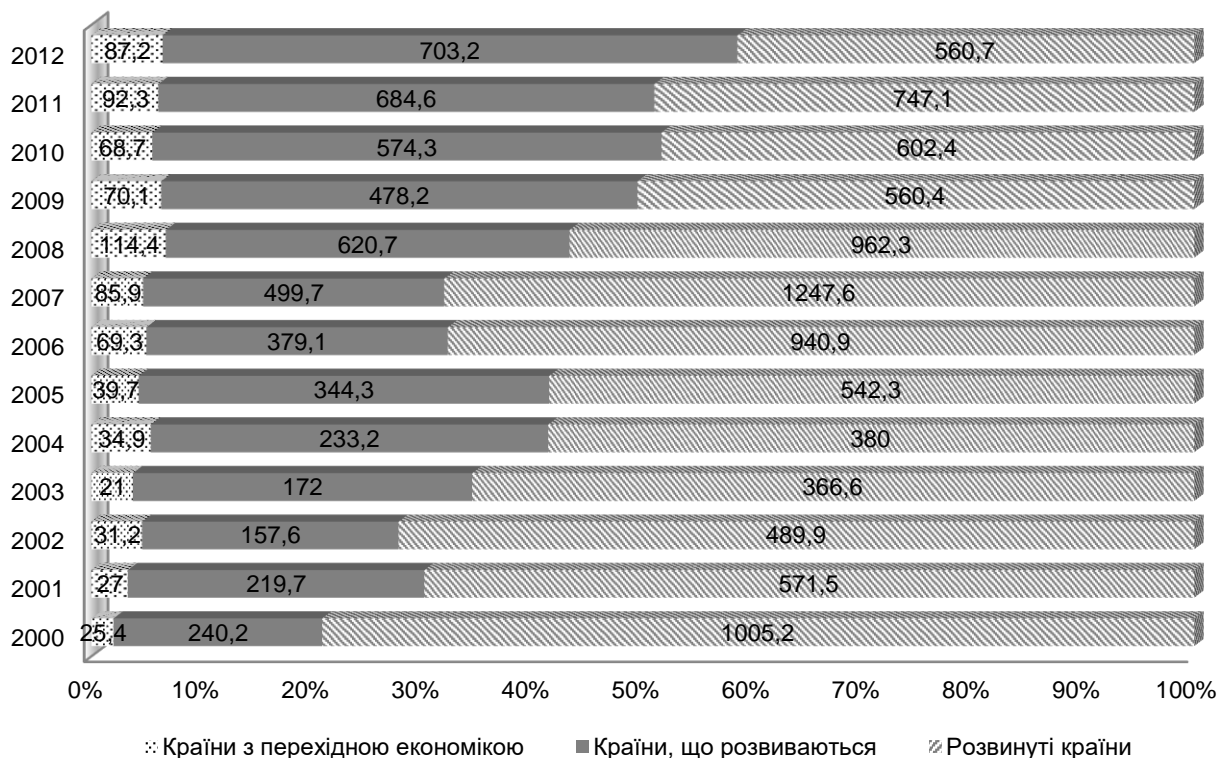
У інвестиційному звіті UNCTAD від 2013 р. зазначається тенденція диверсифікації заходів інвестиційної політики у сфері прямих іноземних та національних інвестицій. Так, у світовій економіці спостерігалася тенденція до конкретизації заходів інвестиційної політики за визначеними галузями. У цілому світові тенденції лібералізації інвестиційних режимів та політики щодо залучення приватного капіталу до розвитку секторів економіки поєднуються із посиленням заходів інвестиційного протекціонізму відносно стратегічно важливих галузей, що впливають на економічну безпеку держави. Так, відбувалося вдосконалення процедур контролю та моніторингу проектів за участю прямих іноземних інвестицій з метою недопущення монополізації певних галузей. Такі заходи стосуються перш за все добувної промисловості та сільського господарства, оскільки ефективне використання природних ресурсів та оптимальний їх розподіл є важливим компонентом економічної безпеки держави [9].

Також обмеження у залученні іноземного капіталу стосуються електроенергії, газу та водопостачання. Політика активного залучення прямих іноземних інвестицій проводиться переважно у

галузі гуртової та роздрібної торгівлі, мас-медіа, транспорту [9]. На рис. 1 наведено притік глобальних ПІІ в розрізі основних груп країн у 2000-2012 рр.

На протязі 2010-2012 рр. половину із 20 країн, на долю яких припав найбільш обсяг інвестиційних ресурсів, склали країни, що розвиваються, та країни з перехідною економікою. Якщо на початок аналізованого періоду (2000 р.) на долю розвинутих країн припадало близько 80 % притоку усіх глобальних ПІІ, то поступово їх частка зменшилася у 2012 р. до 48 %. На долю ж країн, що розвиваються, у 2000 р. припадало приблизно 20 % притоку усіх ПІІ, а у 2012 р. – збільшилася до 52 %, тобто збільшилася більш, ніж вдвічі (рис. 1). Показовою є і ситуація з обсягами притоку інвестиційних ресурсів у економіку слаборозвинутих країн (країни з перехідною економікою): так, частка притоку ПІІ у ці країни у 2000 р. була приблизно 2 %, а 2012 р. збільшилася до приблизно 6 %, тобто у 3 рази.

Використовуючи методика подану в роботі [3] для України порогове значення інвестиційної безпеки в найближчі роки має бути на рівні 25%.

Джерело: побудовано на основі даних World Investment Report 2001-2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unctad.org/en/Pages/Publications.aspx>

Рис. 1. Притік глобальних ПІІ в розрізі основних груп країн у 2000-2012 рр.

Зауважимо, що для країн, які розвиваються, характерним є переважання внутрішніх інвестицій над прямими іноземними. Завданням державної інвестиційної політики є створення такої пропорції іноземних інвестицій із внутрішніми, щоб у результаті досягти економічного зростання

економічного зростання, та усунути соціальні диспропорції [7, с. 21].

В інвестиційній політиці нового покоління зроблено акцент на зростанні ролі глобальних ланцюгів вартості у процесі формування конкурентних переваг країни та забезпечення еко-

номічного зростання. У такому ланцюгу додана вартість формується на рівні кожної наступної країни, що експортує товар проміжного характеру. Контроль за розвитком глобальних ланцюгів вартості здійснюють транснаціональні корпорації. На рівні розробки національної інвестиційної політики важливим є визначення ролі та завдань кожної окремої країни у процесі створення доданої вартості з огляду на спроможність галузей національної економіки. Тобто, формування державної інвестиційної політики вимагає підвищеної уваги до діяльності ТНК на території держави та місцю і ролі, яку відіграє держава у глобальному ланцюгу вартості.

Зауважимо, що у першу чергу державна інвестиційна політика в Україні має включати заходи, які стосуються розвитку реального сектору економіки. У цьому контексті особливо важливого значення набуває встановлення оптимального співвідношення обсягу прямих іноземних та внутрішніх інвестицій. Оскільки у країнах, що розвиваються, гостро стоїть питання надходження та впровадження технологічних новацій та високих технологій виробництва, залучення іноземних інвесторів є вкрай необхідним. Тому виникає необхідність взаємоузгодження між протекціоністськими заходами інвестиційної політики та реалізації стратегічних напрямів розвитку галузей реального сектору.

Оскільки за умов залучення іноземних інвестицій галузь залишатиметься відкритою для закордонного інвестора до закінчення дії угоди щодо іноземного інвестування, необхідно зазначити в даній угоді запобіжні заходи щодо можливості монополізації певної галузі. Основним методом боротьби із подібними явищами є укладення угод такого змісту, де детально вказуються межі та строки, у яких може бути задіяний іноземний капітал.

Оскільки частка коштів іноземних інвесторів у структурі фінансування капітальних інвестицій в Україні не є значною, залучення протекціоністських заходів доцільно обмежити. Для цього слід:

- дозволити входження на ринок агропромислового виробництва, добувної промисловості та енергетичного сектору лише вітчизняним компаніям з правом залучати іноземні передові технології з метою модернізації виробничих процесів;
- встановити граничну межу прямих іноземних інвестицій у кожній галузі на рівні 30% з метою запобігання її монополізації;
- зобов'язати іноземних інвесторів здійснювати діяльність на території України лише за

умов укладення інвестиційних угод згідно європейських стандартів.

У процесі формування інвестиційної політики нового покоління в Україні необхідно виділити пріоритеті сфери спрямування інвестиційних потоків та встановити оптимальну пропорцію їх фінансування з державних та приватних джерел. Необхідність розбудови реального сектору економіки, створення сприятливого інвестиційного клімату та підвищення ефективності державних інвестицій є наразі ключовими напрямками державної політики України. Переорієнтація державних інвестицій на соціальну інфраструктуру та інноваційні програми, виконання яких забезпечить перехід економіки до високотехнологічних і наукомістких виробництв і підвищення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств на світовому ринку.

Висновки. На сьогодні забезпечення економічної безпеки країни визначає два напрями – ефективний менеджмент (в т. ч. державний) та наявність інноваційних технологій (можливість їх впровадження у серійне виробництво).

До основних загроз інвестиційній безпеці можна віднести такі: недостатнє використання можливостей виходу українських компаній на міжнародні ринки капіталів; брак державної інвестиційної стратегії, що спричиняє відсутність раціональної оцінки інвестиційних ризиків; невідповідність інвестування економіки України потребам структурної перебудови; обмеженість доступу до фінансових ресурсів та відсутність ефективних механізмів трансформації заощаджень населення в інвестиції; монополізація іноземним капіталом стратегічних галузей економіки України через приватизацію стратегічних підприємств; регіональні та галузеві диспропорції у надходженнях інвестицій.

У контексті євроінтеграційних процесів та забезпечення інвестиційної безпеки в Україні рекомендується:

- здійснити захист вітчизняних ринків від монополізації іноземними інвесторами шляхом встановлення граничної межі прямих іноземних інвестицій у кожній галузі;
- спрямувати державні інвестиційні ресурси на співфінансування проектів із вітчизняним компаніям, що здійснюють діяльність у сферах енергозбереження, оборонної промисловості, АПК, будівництва;
- створення спеціальних режимів оподаткування для реалізації стратегічних інвестиційних проектів, які відповідають визначеним державою пріоритетам.

Список використаної літератури:

1. Основи економічної безпеки (держава, регіон, підприємство, особа). / Під редакцією Є.А. Олійникова. – М.: ЗАТ "Бізнес-школа "Інтел-синтез", 1997. – 288 с.
2. Варналій З.С. Економічна безпека України: проблеми та пріоритети зміцнення: монографія / З. С. Варналій, Д. Д. Буркальцева, О. С. Саєнко. – К.: Знання України, 2011. – 299 с.
3. Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економіки

України від 02.03.2007 № 60. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.nau.ua/doc/?uid=1022.4251.0.

4. Кириленко В.І. Аналітичне моделювання майбутнього стану інвестиційної безпеки / В.І. Кириленко // Актуальні проблеми економіки. – № 9 (51). – 2005. – С. 134-140.

5. Стратегічні пріоритети. – №3 (28). – 2013 р. – 196 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/public/File/Str_prioritetu/SP_3_2013.pdf

6. Бабець І.Г. Науково-технічна складова інвестиційної безпеки регіонів України в умовах євроінтеграції / І.Г.Бабець // Економічний вісник університету: зб. наук. праць учених та аспірантів. – Переяслав-Хмельницький: ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний університет ім. Григорія Сковороди», 2012. – Вип. 18/2. – С. 8-14.

7. World Investment Report 2012: Towards a New Generation of Investment Policies. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unctad-docs.org/files/UNCTAD-WIR2012-Preface-Key-messages-and-Overview-en.pdf>.

8. World Investment Report 2011: Non-Equity Modes of International Production and Development [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.unctad.org/en/docs/wir2011_embargoed_en.pdf.

9. World Investment Report 2013: Global Value Chains: Investment and Trade for Development [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unctad.org/en/pages/PublicationWebflyer.aspx?publicationid=588>.

Затонацкая Т.Г. Инвестиционная безопасность Украины в период евроинтеграционных процессов

Статья посвящена исследованию состояния инвестиционной безопасности в Украине и направлениям формирования государственной инвестиционной политики под влиянием евроинтеграционных процессов с учетом инвестиционной безопасности страны. Автором проанализированы научные подходы к определению инвестиционной безопасности. Рассмотрены нормативно-правовые акты регулирующие процессы инвестиционной безопасности Украины. Проанализированы основные принципы определения инвестиционной безопасности Украины и указано индикаторы с учетом порогового значения.

Исследована динамика прямых иностранных инвестиций в Украину по сравнению с группами определенных стран мира. Рассматриваются особенности политики европейских стран в сфере прямых иностранных и национальных инвестиций и, на основе международных отчетов ЮНКТАД, характеризуются образцовые точки по улучшению экономической и политической ситуации в Украине. Приведены основные принципы инвестиционной политики нового поколения и обоснованные рекомендации относительно инвестиционных протекционистских мер в Украине и адаптации государственной инвестиционной политики к европейским стандартам с учетом инвестиционной безопасности.

Автором статьи, на основе фундаментальных научных исследований и проведенного анализа отечественных и зарубежных источников в контексте евроинтеграционных процессов и обеспечения инвестиционной безопасности в Украине предоставляются некоторые рекомендации.

Ключевые слова: инвестиционная безопасность, инвестиционный протекционизм, инвестиционная политика

Zatonatskaya T. Investment security of Ukraine during the period of EU integration processes

The article investigates the status of investment security in Ukraine and toward public investment policy during the period of EU integration processes in view of the investment security.

The author analyzes the scientific definition of investment security. The author looking for governing regulations processes of investment security of Ukraine. The article gives the definition of investment security of Ukraine and stated indicators with threshold.

The dynamics of foreign direct investment in Ukraine compared with groups in certain countries of the world. During the analysis, the author considered particularly European policy in the field of direct foreign and domestic investment and, through international UNCTAD reports characterized focal points to improve the economic and political situation in Ukraine. In the article discusses the basic principles of investment policy and a new generation of informed recommendations on investment protectionism in Ukraine and adaptation of state investment policy to European standards taking into account the investment security.

Building on fundamental research and analysis of domestic and foreign sources in the context of European integration processes and ensure investment security in Ukraine the author provided some recommendations.

Keywords: investment security, investment protection, investment policy

Дата надходження до редакції: 21.04.2014 р.

Рецензент: д.е.н., професор Михайлова Л.І.

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА МЕХАНІЗМИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ГАЛУЗІ НАУКИ І ОСВІТИ У ВІТЧИЗНЯНІЙ І ЗАКОРДОННІЙ ПРАКТИЦІ

Л. В. Кривенко, д.е.н., професор, Українська академія банківської справи НБУ

А. Й. Васильєв, д.е.н. професор, Харківський національний технічний університет сільського господарства імені П. Василенка

Досліджено сучасні тенденції та механізми інноваційного розвитку галузі науки і освіти у вітчизняній і закордонній практиці. Обґрунтовано конкретні пропозиції щодо інноваційного розвитку науки і освіти, спроможних сприяти радикальній перебудові економіки України, її конкурентоспроможності на світових ринках.

Ключові слова: наука, освіта, інноваційний розвиток, інноваційна стратегія, науково-інноваційні кластери.

Постановка проблеми. Аналізуючи стратегічні орієнтири соціально-економічного розвитку України та перспективні можливості їх реалізації, напрашується висновок: наука і освіта повинні стати найважливішими пріоритетами нашої країни. Це пояснюється, насамперед, відносною обмеженістю природних ресурсів і неможливістю нарощувати економічний потенціал, забезпечувати конкурентоспроможність вітчизняних товарів і послуг, використовуючи природні речові фактори виробництва. Як вважають вітчизняні вчені, для України формування інноваційної економіки є важливим чинником у її становленні як європейської держави. Тому Україна оголосила про пріоритетність її стратегічного курсу на інноваційний розвиток економіки. Про це, зокрема, свідчить проведене в Україні 17 червня 2009 р. парламентське слухання «Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів», Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні», Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової економічної програми «Створення в Україні інноваційної інфраструктури» на 2009-2013 роки» та розпорядження «Про схвалення Концепції розвитку національної інноваційної системи». Це обумовлює актуальність проведення дослідження присвяченого проблематиці виявлення сучасних тенденцій та механізмів інноваційного розвитку галузі науки і освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Теоретичні засади інноваційної діяльності та ролі галузі науки і освіти у цьому процесі активно досліджується у світовій та вітчизняній науковій літературі. Серед зарубіжних вчених різні аспекти цієї проблеми вивчали: Р. Солоу, Дж. Стиглиць, Б. Твісс, Х. Фрідмен, Й. Шумпетер та інші. Здобутки російської науки й практики в цьому науковому напрямку представлені у працях О. Анчишкіна, Л. Бляхмана, М. Кондрат'єва, В. Шеремета, Ю. Яковця та ін. Чимало досліджень у зазначеній сфері з'явилося також останніми роками і у вітчизняній науці. Можна відмітити праці В. Александрової, О. Амоші, Р. Березюка, А. Гальчинського, В. Гейця, Б. Данилишина, М. Долішнього, О. Лапка, В. Семіноженка, Л. Федулової, А. Чухна та ін.

Ціль статті є обґрунтування сучасних тенденцій та механізмів інноваційного розвитку галузі науки і освіти, підвищення їх конкурентоспроможності з урахуванням особливостей і динамічного характеру світових економічних відносин.

Виклад основного матеріалу. Інтеграція України у високотехнологічне конкурентне середовище зумовила потребу формування інноваційної моделі розвитку вітчизняної економіки, як головного фактора, який виводить країну на передові рубежі наукового та соціально-економічного прогресу. У такій моделі роль основного джерела економічного зростання відіграють наукові досягнення і їх технологічне втілення, конвертації технологічних інновацій у нові товари і послуги, які дають змогу підвищити конкурентоспроможність економіки, гідне місце на міжнародних ринках [1]. Проте, в даний час мова вже йде не тільки про побудову моделі інноваційного розвитку, яка дозволяє результатами наукових досліджень або конструкторсько-винахідницької роботи вільно потрапляти на ринок, перетворюючись на новий продукт або технологію. Мова йде про суспільне проникнення інновацій на всі рівні та сфери людської діяльності, зміцнення інноваційних зв'язків між різними секторами промисловості, між економікою і соціумом, перетворення будь-якої діяльності в інноватику.

За Глобальним інноваційним рейтингом, складеним агентством Bloomberg, Україна входить до числа 50 країн - лідерів світу за рівнем інноваційного розвитку (42-е місце за підсумками 2012 р.). Найсильнішими сторонами України, з точки зору інноваційності, визнаються: охоплення населення вищою освітою (6-е місце в світі), патентна активність (17-е місце), інтенсивність НДДКР (39-е місце), технологічні можливості промисловості (34-е місце). Єдине, що заважає нашій державі піднятися вище в цьому рейтингу, - низька ефективність економіки (69-е місце). Згідно з оцінками Світового економічного форуму в Давосі, Україна належить до держав із середнім рівнем інноваційності (79-а позиція по фактору інноваційності та досвідченості бізнесу, за підсумками 2012 р.). Привертає увагу нерівномірність і дисбаланс у розвитку різних складових інноваційності (Innovation) і факторів підви-

Вісник Сумського національного аграрного університету

щення ефективності економіки (Efficiency Enhancers). Наприклад, все, що стосується людських ресурсів - освіченості, наявності кваліфікованих кадрів, ринку праці, патентної активності населення, освітньої та наукової інфраструктури - залишається на незмінно високому рівні. Однак, інституційна та організаційна складові, у тому числі залучення компаній до інноваційних процесів, конкурентність на внутрішньому ринку, регуляторне середовище, мало сприяють перетворенню інновацій в масові. Інноваційний, інтелектуальний і творчий потенціал, практично не має істотного впливу на економіку.

На відміну від розвинутих країн які до 85-90% приросту ВВП забезпечують за допомогою виробництва і експорту наукоємкої продукції, Україна поки що розвивається без істотного використання результатів наукових досягнень. Державна політика України у стимулюванні інновацій базується на визнанні пріоритетного статусу науково-технічного та інноваційного розвитку. Проте слід визнати, що в реалізації принципу пріоритетності, зроблені тільки перші кроки. Так, вперше за багато років Україні вдалося зупинити негативний тренд зниження наукоємкості ВВП України. Завдяки збільшенню бюджетних витрат на науку на 22% (4,7 млрд грн - 2012 р., 3,9 млрд грн. – 2011 р.) показник наукоємкості ВВП збільшився до 0,75%. У найближчій перспективі стоїть завдання підвищення рівня наукоємності ВВП за рахунок усіх джерел фінансування до 1,5%.

Зберігаються суперечності щодо оцінки ролі фундаментальної науки в інноваційних процесах. З одного боку, очевидно, що без фундаментальних відкриттів не може бути і досягнень прикладного характеру. З іншого – затвердилось зневажливе відношення до фундаментальної науки: це відношення виявляється в тому, що всупереч закону, фактично виділяється 1% бюджетних витрат, а це прирікає її на жалюгідне існування. Наука в цілому повинна мати в своєму розпорядженні істотну частину національного доходу (не менш 7-8% витрат бюджету), з цієї частини 20-25% слід виділяти для підтримки і розвитку фундаментальної науки. Прикладна (галузєва) наука повинна більшою мірою використовувати позабюджетне фінансування. Науковці і колективи, що безпосередньо беруть участь в інноваційних процесах, повинні отримувати додаткову винагороду із засобів, що інвестуються на розробку інновацій і з інноваційного прибутку.

Українська наука відстає в реалізації результатів, в рівнях технологічного розвитку, в ефективності державної наукової і інноваційної політики від розвинутих країн, але і від тих, що розвиваються. Інноваційна діяльність, що заснована на реалізації масштабних науково-технічних проєктів не стала пріоритетом розвитку підприємств. Великі компанії порівняно недавно приступили до формування інноваційної стратегії, лише одиниці

при цьому позиціонуються як стратегічні новатори. На сьогодні перед Україною постають альтернативні стратегічні завдання щодо можливостей скористатися своїми науковими здобутками: мобілізувати наявні технології масового споживання і відродити повноцінний внутрішній ринок; забезпечити впровадження проривних технологій і відвоювати втрачені зовнішні ринки наукоємкої продукції. При цьому залишатися на зовнішніх ринках із традиційною продукцією низьких переліків буде важко. Із врахуванням обмеженості державних бюджетів і ресурсів у цілому, виникає дилема встановлення пріоритетів.

Основою стратегії України в галузі науки і технологій має стати необхідність переорієнтувати діючі цільові програми наукових досліджень та експертних розробок на забезпечення пріоритетних напрямів розвитку науки, технологій і техніки з врахуванням номенклатури першочергових важливих основних проєктів державного значення. В Україні однією з проблем, яка гальмує трансфер технологій і зростання інноваційного розвитку, є низький попит на НДДКР з боку промисловості. Кооперація освітньої науки з промисловістю повинна здійснюватися за допомогою розвитку університетських інноваційних центрів, центрів трансферу технологій, агентств технологічного розвитку, регіональних центрів нових технологій і інших форм інноваційної інфраструктури.

Вузкість інноваційного ринку обумовлена не стільки невеликим фізичним обсягом попиту на нові продукти на споживчому ринку (як це часто буває в європейських країнах) скільки технологічно відсталістю й низьким переділом практично в усіх галузях економіки. Фактор інноваційної активності поки що слабо впливає на загальну ефективність підприємств, набагато вагомішим фактором є просте відновлення фондів і технологій (в Україні знос основних засобів у промисловості понад 51%). Низький попит на інноваційні продукти й технології з боку національних компаній ускладнює розвиток технологічного сектора національної економіки. Втім досвід трансформації національної інноваційної системи (НІС) малих європейських країн свідчить, що можливим є інтенсивний розвиток інноваційного сектору в умовах обмежень попиту у середині кризи: тиск глобальних технологічних зрушень і вузкість ринку інновацій у цих країнах викликали динамічне технологічне зростання.

Інституційні перетворення у виробничо-технологічній і науково-технічній сферах України, а також комплекс фінансових, економічних і організаційних заходів дозволять створити за підтримки держави цілісну, ефективно-функціонуючу інноваційну систему, істотно збільшити число інноваційно-активних підприємств, забезпечити інноваційний розвиток структури промислового виробництва [2]. Така стратегія передбачає активне використання науково-технічного потенціалу,

впровадження у виробництво результатів науково-технічної інноваційної діяльності. Науково-технічна діяльність розрізняються за пріоритетними напрямками і способами їх реалізації. Якщо в науково-технічній діяльності головним завданням є створення науково-технічних заділів на перспективу, зокрема довгострокову, то завдання інноваційної – використання напрацьованих масивів знань і технологій в короткостроковому періоді. Усвідомлення важливості інноваційного шляху розвитку стане надалі домінуючим принципом господарської стратегії держави. Крім того необхідна відповідальність організаційної структури управління обраній інноваційній стратегії.

Постулати інноваційної стратегії передбачають формування ключових проблем, спрямованих на підтримку інноваційних процесів [3]. Вирішення задачі переходу до інноваційного розвитку припускає використання ряду інструментів: регулювання імпорту нового устаткування і технологій; регулювання процесів формування спільних підприємств; освоєння нових методів організації виробництва в результаті конкуренції на світовому ринку; інтенсифікація взаємодії із зарубіжними фахівцями: навчання і стажування за кордоном; сумісні дослідження; політика прямої державної підтримки науково-технічних запозичень.

Для досягнення високого рівня інноваційної активності недостатньо перерахованих інструментів. Тут особлива роль належить передачі ідей від науки до практики. У інформаційне століття, що характеризується високим ступенем невизначеності, стрімкими змінами на ринку, виникають нові вимоги. Сьогодні важливі не стільки ресурси, скільки здатність керівництва швидко адаптувати наявні ресурси, а також розвивати і створювати нові.

Задля активізації інноваційної діяльності в рамках стратегії її розвитку особливе значення слід приділяти програмам технологічного розвитку, які мають бути спрямовані на виявлення «провідних ланок» або «точок економічного зростання» і орієнтовані на технологічний розвиток тих виробництв, що здатні дати максимальний ефект. Посилення конкурентних позицій вітчизняних високотехнологічних виробництв за рахунок поліпшення споживчих властивостей продукції, розширення її асортименту і зниження витрат виробництва повинно забезпечуватися достатньо вагомою інноваційною складовою програм технологічного розвитку.

Необхідно відзначити, що наявні показники інноваційної діяльності промислових підприємств України хоча і не відображають інноваційні процеси в цілому, проте є показовими для характеристики стану інноваційної активності, яка знижується в кількісному вимірі, має обмежену географію. Занепад підприємств реального сектору економіки зумовлює скорочення замовлень на НДДКР. Багато підприємств не працюють або

виконують надзвичайно малий обсяг робіт у порівнянні зі своєю потужністю через неконкурентоспроможність продукції, зумовлену технологічним відставанням виробництва. Підприємство потребує інвестиційних коштів на модернізацію, технічну перебудову виробництва, поліпшення асортименту продукції і науковий супровід.

В Україні простежується тенденція до скорочення інтенсивності наукової і науково-технічної активності в той час, як високий рівень фінансування НДДКР та інновацій у високотехнологічних галузях економіки розвинутих країн та окремих країн що розвиваються, стає визначальним чинником зростання світового ринку високотехнологічної продукції та послуг.

Аналіз світового досвіду свідчить, що в основі інноваційного шляху більшості країн-лідерів сучасної економіки лежать такі фактори як, систематичність і безперервність, які спрямовані на стимулювання інновацій [4]. Так наприклад, в основі політики підтримки інновацій Фінляндії лежать такі принципи. Перш за все, всі університети в цій країні мають статус дослідницьких. А з 2010 р. їм надані пільги на ввезення обладнання і можливість отримати у власність нерухоме майно, чим закріплена повна фінансова і дослідницька автономність вузів. Потужним інструментом стимулювання інновацій виступає також Агентство з фінансування технологій та інновацій Фінляндії TEKES, координуючий політику у сфері НДДКР та інновацій шляхом планування фінансових витрат. Щорічний бюджет TEKES становить майже 600 млн євро. Близько 40% цих коштів виділяється університетам, а 60% - приватним компаніям. Основний критерій відбору - ефективність проекту. Важливою складовою інноваційного розвитку Фінляндії є Національний фонд з дослідження та розвитку SITRA. Це незалежний державний фонд, який працює під наглядом парламенту. Одне із завдань SITRA - організація навчання спеціалістів у галузі корпоративного інвестування та надання корпоративного фінансування технологічним компаніям на ранніх етапах їх розвитку, включно з метою комерціалізації інновацій.

У Франції реалізується політика, побудована на об'єднанні прямих і непрямих методів підтримки інновацій. Пряма фінансова підтримка надається у вигляді безпроцентної позики строком до п'яти-шести років. Причому позика підлягає поверненню тільки у разі успішного виконання проекту. Як метод непрямой підтримки застосовується податкова знижка у розмірі 50%, яка визначається з урахуванням досягнутого компанії збільшення витрат на НДДКР, в порівнянні з рівнем базового року або середнього за певний період. Також діють "податкові канікули" - тимчасове звільнення від сплати податку на прибуток або часткове його зниження, що розповсюджується на новостворені малі та середні науково-

дослідні фірми, із зменшенням в перші п'ять років їх діяльності на 50% від суми виплачуваного ними прибуткового податку.

В Ізраїлі інноваційний бізнес стимулюється наданням фінансових грантів, податкових пільг і права на прискорену амортизацію. Розміри державного гранту розраховуються як частка у витратах на освоєння території під споруджувані виробничі будівлі та інвестиціях в основний капітал. Інноваційні підприємства також отримують податкові пільги на сім років, починаючи з першого року, коли підприємство отримує дохід.

У Німеччині податкові пільги поділяються на три головні різновиди: спеціальні норми амортизаційних відрахувань, створення резервів неоподаткованої податками прибутку та інвестиційні надбавки, що виплачуються податковими відомствами.

Країни Азіатського регіону досягли приголомшливих результатів у побудові індустріально і технологічно розвинених економік, насамперед, завдяки концентрації зусиль на стимулюванні інноваційної активності підприємств і технологічному ускладненні промисловості. Зокрема, в Китаї держава стимулює участь фірм (незалежно від форм їх власності) у розвитку технопарків. Підприємства, що працюють в технопарку, платять податок на прибуток у розмірі 15% від встановленої ставки, а фірми, 70% продукції яких йде на експорт, - 10%. Новостворені підприємства звільняються від сплати податків на два роки з моменту реєстрації. Фірми звільняються від експортних податків при реалізації продукції на зовнішні ринки.

Що стосується України, то її Інвестиційні ресурси виснажені і не забезпечують ефективного розширеного відтворення. Тому підприємства не зможуть вкладати ресурси в розробку та впровадження інновацій до того часу, поки не вирішать власних інвестиційних проблем. Тож не варто сподіватися на те, що вітчизняні підприємства будуть здатні здійснювати високопродуктивну інноваційну діяльність у найближчі роки. В Україні спостерігається дуже низька частка продукції галузей, які відносяться до високих технологій – усього 4,6%. Це свідчить про дуже низький власний інноваційний потенціал нашої країни. Реалізація напрямів розвитку інноваційної діяльності ускладнюється сучасною кризою управління у вітчизняній економіці, яка виявляється не тільки в недостатньому фінансуванні науки з державного бюджету, а і в погіршенні якісних характеристик наукових кадрів і стану матеріально-технічної бази досліджень [5].

Науково-інноваційна діяльність має бути спрямована на винахідництво, створення принципово нових видів продукції і технологій, оскільки саме радикальні інновації мають високий потенціал ринкового проникнення, забезпечують додатковий прибуток і сприяють становленню

нової технологічної парадигми розвитку. Вчені, які досліджують інноваційні процеси, вважають, що чинниками недостатнього розвитку інноваційної діяльності є такі: недосконалість законодавства в сфері стимулювання державою науково-технологічної і інноваційної діяльності; відсутність відповідної інноваційної інфраструктури, яка б суміщала ланки «освіта»-«наука»-«виробництво»; відсутність механізмів комерціалізації результатів завершених науково-технічних розробок і передача їх у виробництво; високий економічний ризик залучення інвестицій до сфери високотехнологічного виробництва[6].

В Україні існує велика кількість ідей втілення технологічних розробок в процес соціально-економічного відтворення. За допомогою інновацій в цій сфері можливо вирішити проблему переходу від етапу розробки конкурентоспроможних ідей до етапу їх провадження. Важливу роль у реалізації цих ідей відіграють інноваційно-технологічні центри (ІТЦ)- принципово нові суб'єкти української економіки. На даний час ці структури можуть розглядатися як базові суб'єкти інноваційної мережі України.

Згідно стратегії розвитку інноваційно-технологічних центрів наступним кроком передбачається створення мережі істотно більших об'єднань – інноваційно-промислових комплексів (ІПК), до складу яких увійдуть промислові підприємства, конструкторські бюро, заводи, провідні наукові організації, вищі учбові заклади, центри стандартизації і сертифікації. Слід створити найвищий рівень інноваційної мережі- державні центри науки і технологій (ДЦНТ)[7]. Але є й інші суб'єкти інновацій, перш за все наукові установи, в сфері яких також існують деякі переміщення, особливо в галузі прикладної науки. Знято багато перешкод і обмежень на укладання контрактів НДІ, КБ і подібних організацій з підприємствами на розробку і впровадження науково-технічних результатів. З'явилась можливість отримувати фінансування на ці цілі одночасно з декількох джерел-приватних і державних. У той же час для розвитку безпосередньо інноваційної активності необхідно створити відповідне конкурентне середовище, для можливих інноваторів. Створення конкурентного середовища у сфері інновацій можна розглядати як найбільш відповідну платформу інноваційного процесу. Для розвитку інноваційних процесів в українській економіці необхідно створення ринкової моделі національної інноваційної системи і, перш за все, ринку нових технологій і ринку спеціалістів інноваторів. Тому необхідно забезпечити істотні функціональні зрушення у секторі науки для ефективного виконання сучасних функцій держави щодо забезпечення інноваційного розвитку економіки. Даний напрямок передбачає: розвиток мережі ВНЗ, які проводять фундаментальні дослідження, як основи для розвитку освіти і науки світового рівня;

підвищення рівня вузівської науки на основі інтеграції освітніх та дослідних організацій та створення науково - інноваційних кластерів; створення мережі національних кластерів науки і високих технологій за пріоритетними напрямками[8].

Інноваційна наукова діяльність є зовнішнім проявом структурних перетворень, в першу чергу, в ВНЗ. В даний час підвищується роль ВНЗ в формуванні інноваційного шляху розвитку української економіки, де окремо слід виділити форму інтеграції науки, виробництва, держави, бізнес - структур і громадянського суспільства в університетські кластери. Повинен скластися вітчизняний досвід з формування мережевих структур, що забезпечують найвищу ступінь взаємодії всіх учасників кластера. Найважливіша умова реалізації повного інноваційного циклу в науково - технічній сфері стає пріоритетним напрямком діяльності у ВНЗ. Сьогодні інтеграція зі створення зразків нових технологій розглядається як мережева інноваційна структура галузевого характеру, а сучасні ВНЗ - це освітні корпорації, здатні формувати національний інноваційний потенціал всього освітнього співтовариства, інноваційне мислення, інноваційну культуру в науці і професійній освіті. Однак поки самостійно ВНЗ, мабуть, не можуть бути в найближчі роки джерелом інноваційного прориву із-за відсутності фінансових ресурсів, структури управління, супроводу інноваційної діяльності, орієнтації на екстенсивну стратегію розвитку та цінову конкуренцію. Найближчим часом центрами інноваційної активності в Україні можуть стати інтегровані науково-інноваційні кластери. Функціонування таких науково-інноваційних кластерів у складі державного сектора дозволить забезпечити ефективну реалізацію результатів науково-технічної діяльності на внутрішньому і глобальному ринках інновацій. Розвиток науки і великих науково-інноваційних кластерів має стати пріоритетним завданням.

Як свідчить практика провідних країн світу, вища освіта і наука, зокрема фундаментальна, як спеціалізовані види діяльності без взаємної інтеграції та тісної взаємодії з реальним сектором економіки та освіти втрачають дієздатність і стають все менш самодостатніми. Відсутність наукової бази для реалізації програм вищої освіти веде до того, що випускники ВНЗ часто неконкурентоспроможні на ринку праці, а наукові організації практично втратили джерела відтворення кадрового потенціалу за відсутності припливу молодих фахівців. Відокремлення існування наукових та освітніх структур знижує потенціал їх розвитку, зменшує їх внесок у перетворення економіки, освіти і суспільства, перешкоджає повноцінному входженню у світовий науково-освітній простір. Тому вищі навчальні заклади розглядаються в якості основних учасників модернізаційних процесів, результатом яких має стати наро-

дження нової, не сировинної економіки країни і повернення її конкурентних позицій.

Конкурентні переваги забезпечують собі ті ВНЗ, які володіють високим інтелектуальним потенціалом, що дозволяє створювати унікальні компетенції і нарощувати активи. Розвиток механізмів підвищення конкурентоспроможності національної системи освіти і науки необхідно здійснювати в наступних напрямках:

- розробка методології прогнозу перспективної потреби у фахівцях вищої кваліфікації;
- формування механізму конкурсного відбору кадрів, в основі якого має лежати визначення потреби економіки у фахівцях відповідного профілю;
- розробка національної стратегії інноваційної освіти і науки, які забезпечували б поєднання навчання студентів з науково-дослідною діяльністю, а також зміцнення співпраці з високотехнологічними підприємствами і НДІ.

Найважливішими завданнями інноваційної стратегії розвитку науково-освітнього комплексу є: омолодження кадрової структури науки і освіти; створення додаткових умов для залучення талановитої молоді в сферу науково-освітніх технологій; підвищення рівня оплати праці працівників науки і освіти, економічного та соціального захисту вчених і престижу науково-освітньої діяльності [9].

Сьогодні будується потрійний зв'язок між ВНЗ, промисловістю (можливо бізнесом), владою, що сприяє розбудові і зміцненню організаційних механізмів, стимулів інновацій, свого роду виникають «інновації в інноваціях». І в цих умовах зростає роль кластерів. Інноваційний розвиток передбачає третій шлях, на відміну від адміністративного та повністю ринкового, тобто таку управлінську модель - кластер, в якій передбачено обов'язкову участь ключових кластерів - держави, підприємства, ВНЗ, бізнесу з можливістю лідерства кожного з них на певному етапі розвитку, і при цьому - формування загального кластерного простору.

В умовах інноваційного розвитку кластерні ВНЗ повинні служити не тільки джерелом знань, а й формувати кадри управлінців, які зможуть отриманими знаннями управляти. Крім того, кластерна модель потрійного зв'язку припускає пріоритет мережевого характеру взаємодії учасників інноваційного процесу в рамках, так званих стратегічних інноваційних мереж, де відбувається перетин трьох кластерних відносин - корпоративного, державного та університетського і створення на їх основі гібридних інститутів. Саме така кластерна модель має право на життя і в нашій країні, якщо тільки роль лідерів у формуванні та розвитку нової інноваційної системи візьмуть на себе сильні ВНЗ.

Концепцією довгострокового соціально-економічного розвитку України, передбачається

створення цілої мережі інноваційних високотехнологічних кластерів, що реалізують конкурентний потенціал країни [10]. Однак, відсутність належної нормативно-правової бази в Україні гальмує розвиток інноваційної інфраструктури: сервіс центрів, бізнес-інкубаторів, центрів трансферу технологій, венчурних фондів, технопарків тощо.

Так на початок 2013 року в Україні функціонувало лише 12 технопарків, 20 інноваційних центрів, 24 інноваційні бізнес-інкубаторів, 11 центрів комерціалізації інтелектуальної власності, 15 центрів науково-технічної й економічної інформації. Тому реалізація кластерної стратегії України є одною із умов підвищення конкурентоспроможності і інноваційності вітчизняної економіки.

Для виконання програми економічних реформ уряд схвалив Концепцію реформування системи фінансування наукової та науково-технічної діяльності до 2017 р. Концепція передбачає поступовий перехід до програмно-цільового фінансування наукової сфери (проектному, грантовим), залучення коштів приватного сектора економіки для розвитку вітчизняної науки і технологій. Першим кроком у цьому напрямку стало введення урядом грантів Кабінету міністрів України колективам молодих вчених для проведення прикладних досліджень з пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки. Крім того, за ініціативою уряду Верховна Рада України внесла зміни до тендерного законодавства. Скасовано тендерні процедури для наукових робіт, відібраних на конкурсній основі, і коштів спецфонду вищих навчальних закладів та наукових установ. Україна активно працює в напрямку усунення бар'єрів на шляху комерціалізації наукових розробок, створених за державні кошти. Свідчення цього - прийняття Верховною Радою України в жовтні 2012 р. нової редакції Закону "Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій". Відповідно до Закону, майнові права на розроблені за кошти державного бюджету технології передаються організаціям-розробникам для подальшої комерціалізації. Законом також визначено, що кошти, отримані в результаті трансферу таких технологій, залишаються організації-розробнику і використовуються на розвиток інноваційної діяльності.

Створено інфраструктуру прямої фінансової підтримки інновацій - фонд підтримки малого інноваційного бізнесу. За рахунок його коштів надаватиметься до 50% співфінансування проєктів, спрямованих на впровадження наукових розробок. Загальний обсяг підтримки одного інноваційного проєкту становитиме приблизно 1,5 - 5 млн грн. У той же час, роблячи необхідні кроки в реформуванні інноваційного сегмента вітчизняної економіки, вкрай важливо забезпечити безперервність державної стратегії в науково-технічній сфері. Це можливо за таких умов: розширення системи грантового і збільшення обсягів програмно-цільового фінансування науки при одночасному поступовому збільшенні базового фінансування державних наукових установ; перехід від однорічного до дворічного формування державного замовлення на створення новітніх технологій; створення Державного фонду розвитку технологій і зміцнення Державного фонду фундаментальних досліджень; відновлення повноцінної роботи технопарків. Тільки нові знання та інновації, в основі яких лежать наукові досягнення та високотехнологічні рішення, визначають сьогодні соціально-економічні перспективи кожної держави.

Висновки. Формування інноваційної економіки є необхідною умовою становлення України як європейської держави. Реалізувати інноваційні пріоритети розвитку вітчизняної економіки можливо на основі застосування новітньої освітньої технології- інтеграції потенціалу академічної науки та вищої школи. Для забезпечення ефективності подальшого інноваційного розвитку економіки необхідно упорядкувати наявну систему законодавства та доповнити її цілою низкою необхідних документів, які б регламентували та забезпечували всі складові інноваційної стратегії держави.

Отже, успіх нашої країни та її місце в глобальній економіці безпосередньо залежатиме від рівня розвитку вітчизняної науки і технологій. Реалізація першочергових заходів з інноваційної політики, передбачає формування в Україні національних конкурентних переваг і створення надійного фундаменту для модернізації та інтеграції нашої країни в європейський і світовий економічний простір.

Список використаної літератури:

1. Інноваційний розвиток економіки: модель, система управління, державна політика / За ред. д-ра екон. наук, проф. Л.І. Федулової. – К. : Основа, 2005. – 552 с.
2. Пілявов Т.М. Інноваційний розвиток підприємства як важливий аспект розвитку економіки / Т.М. Пілявов // Інноваційна економіка: Всеукр. наук.-вироб. журнал. – 2012. – № 4. – С. 185-190.
3. Санто Б. Інновация как средство экономического развития / Б. Санто; пер. с венг.; общ. ред. и вступ. ст. Б.В. Сазонова. – М. : Прогресс, 1990. – 295 с.
4. Шумпетер Й. Теория экономического развития (Исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры) / Й. Шумпетер; пер.с англ. – М. : Прогресс, 1982. – 455 с.
5. Мильнер Б. Инновационное развитие и сетевое управление / Б. Мильнер // Проблемы теории и практики управления. – 2011. – № 9. – С. 25-33.
6. Твисс Б. Управление научно-техническими нововведениями / Б. Твисс; сокр. пер. с англ.; науч. ред. К.Ф. Пузыря. – М. : Экономика, 1989. – 271 с.

7. Шипуліна Ю.С. Розвиток теоретико-методологічних засад переходу підприємств на інноваційний шлях розвитку / Ю.С. Шипуліна, С.М. Ілляшенко // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2011. – Т. 1, № 4. – С. 103-112.
8. Чухно А.А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України. - К.: Логос, 2003. – 632 с.
9. Україна у вимірі економіки знань /За ред. акад. НАН України В.М. Гейця. - К.: Основа, 2006. © 592 с.
10. Зарва О. Підривні інновації як ключовий елемент «формули успіху» у сучасному бізнес-середовищі // Економічний аналіз. – 2012. – №. 10/4. – С. 108 – 111.

Кривенко Л.В. Современные тенденции и механизмы инновационного развития области науки и образования в отечественной и зарубежной практике.

Исследованы современные тенденции и механизмы инновационного развития отрасли науки и образования в отечественной и зарубежной практике. Обоснованы конкретные предложения по инновационному развитию науки и образования, которые способны содействовать радикальный перестройке экономики Украины, ее конкурентоспособности на мировых рынках.

Ключевые слова: наука, образование, инновационное развитие, инновационная стратегия, научно-инновационные кластеры.

Kryvenko L. Current trends and innovative mechanisms of science and education in domestic and foreign practice.

The modern trends and innovative mechanisms of science and education in domestic and foreign practice. Grounded specific proposals for innovative development of science and education, are able to promote a radical transformation of the economy of Ukraine, its competitiveness in world markets.

Keywords: science, education, innovation development, innovation strategy, research and innovation clusters.

Дата надходження до редакції: 17.06.2014 р.

Рецензент:

УДК 332.72

**РОЗВИТОК ВІДНОСИН ВЛАСНОСТІ У ФОРМАТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЗБАЛАНСОВАНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ ЦІЛІСНОГО ЗЕМЕЛЬНО-МАЙНОВОГО КОМПЛЕКСУ**

Є. В. Мішенін, д.е.н., професор, Українська академія банківської справи НБУ

І. Є. Ярова, к.е.н., доцент, Сумський національний аграрний університет

У статті розглянуто теоретичні основи трансформації відносин власності на природні ресурси та виробничі об'єкти (майно) для забезпечення ефективного функціонування цілісного земельно-майнового комплексу на засадах екологічно сталого розвитку.

Ключові слова: природогосподарювання, цілісний земельно-майновий комплекс, відносини власності, природні ресурси, екологічно сталий розвиток, управління власністю.

Постановка проблеми. Економічну основу господарського механізму регіонального природогосподарювання утворюють відносини власності на землю, об'єкти природно-ресурсного потенціалу, нерухоме майно. Відносини власності також виступають систематизуючим чинником механізму забезпечення функціонування регіонального природно-виробничого комплексу у вигляді системи організаційно-економічних форм. Власність на землю, природні ресурси – це той вихідний початок, що формує ринкові відносини в економіці природогосподарювання, необхідні структури управління багатоцільовим земелекористуванням на еколого-економічній і соціально-правовій основі.

Ринкові перетворення у сфері природогосподарювання потребують конструктивних змін у механізмі функціонування земельно-майнового комплексу на основі трансформації відносин власності на землю, природні ресурси, а також виробничі об'єкти (нерухомість). Функціонування цілісного земельно-майнового комплексу повинно

забезпечувати ефективне використання його об'єктів (елементів) на засадах екологічно сталого розвитку.

Зазначені передумови засвідчують актуальність дослідження теоретичних основ трансформаційних процесів у відносинах власності на об'єкти цілісного земельно-майнового комплексу, які використовуються у різних галузях природогосподарювання (зокрема, сільському, водному та лісовому господарствах).

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Власність в методологічному і теоретичному відношенні є складною і багатоплановою категорією [1-5], яка вбирає в себе не лише економічні, юридичні, соціальні і психологічні аспекти, але і еколого-економічний ракурс (аспект). Із загальноекономічної точки зору власність може розглядатися, аналізуватися в якості системи внутрішньо необхідних, стійких та визначальних соціально-економічних зв'язків і відносин між людьми з приводу привласнення засобів виробництва, робочої сили, предметів споживання,

інтелектуальної власності, послуг та інформації в усіх сферах суспільного відтворення (виробництво, обмін, розподіл і споживання) [6]. Необхідність теоретичного і методологічного виділення еколого-економічного аспекту (ракурсу, фактору) в категорії "власність" обумовлено специфічними особливостями формування ринкового середовища у сфері природогосподарювання, що відображають складний процес переходу до різноманіття рівноправних по своєму соціально-правовому статусу власності на землю і природні ресурси, а також до різних нових форм господарювання (зокрема, цілісних земельно-майнових комплексів). Акцентуємо і на тому, що еколого-економічний ракурс відносин власності допомагає краще розкривати вплив економічної власності, її нових форм, реальних відносин користування, володіння і розпорядження землею, природними ресурсами, засобами виробництва, предметами і результатами праці на процеси раціонального природокористування. При цьому різні сторони відносин власності (користування, володіння і розпорядження) вимагають на різних ієрархічних рівнях природогосподарювання відповідного обліку екологічного чинника. Екологічний чинник, гарантованість раціональності природокористування і охорони довкілля виступають найважливішими моментами трансформаційних процесів у відносинах власності. При цьому розвиток відносин власності на природно-ресурсні та майнові об'єкти повинен забезпечувати збалансований, стійкий цілісних земельно-майнових комплексів на екологоорієнтованих засадах.

Мета дослідження. Виходячи з вищезазначеного, метою статті є розкриття сутнісно-змістовної основи розвитку відносин власності на природно-ресурсні та виробничі об'єкти для забезпечення ефективного формування і функціонування цілісного земельно-майнового комплексу на еколого-економічних засадах.

Основний матеріал. Перш за все слід відмітити, що метою функціонування земельно-майнового комплексу є дотримання балансу соціо-еколого-економічних інтересів суб'єктів земельно-майнових відносин щодо раціонального використання землі, природних ресурсів, об'єктів нерухомості [7]. В наукових публікаціях поняття «земельно-майнового комплексу» визначається, наприклад, як сукупність об'єктів нерухомості, які об'єднані спільною територією [8]. Також земельно-майновий комплекс регіону розглядається як потрійна складова, що включає в себе: природно – територіальний ресурс господарської діяльності; природно-просторовий базис для життєдіяльності всього людства; об'єкт управління при реалізації різноманіття форм власності [7,9].

Земельно-майновий комплекс об'єднує в собі, з одного боку, землю, як просторовий базис і унікальний природний ресурс, а з іншого – неру-

хомість як об'єкт господарського використання та фінансовий капітал, яким притаманні сукупність прав з приводу володіння, розпорядження і використання [7]. З цих позицій існуюча площина земельно-майнових інтересів потребує екологізації регіонального господарювання, а також відносин власності.

Завдання держави у сфері екологізації регіонального господарювання, раціонального використання і відтворення земель, природних ресурсів полягає в узгодженні та регулюванні соціально-економічних та економіко-екологічних інтересів суб'єктів природогосподарських відносин. Це досягається, в певній мірі, через запровадження соціально-економічної, екологічної політики, зміст якої полягає у формуванні організаційних, фінансово-економічних та правових механізмів регулювання земельних, природогосподарських та еколого-економічних відносин [10].

Зокрема, природогосподарські відносини розглядаються як відносини, що виникають з приводу володіння, розпорядження, користування природними ресурсами, їх охорони, захисту та відтворення, а також відповідальності за результати природокористування. Земельні відносини також представляють як відносини з приводу користування земельними ресурсами, їх відтворення, охорони і захисту; з юридичної точки зору ці відносини пов'язані з володінням, користуванням, розпорядженням земельним фондом, а також відповідальністю за його стан і результативність агрогосподарювання; з економічної точки зору вони пов'язані з розподілом доходу від користування земельним фондом між суб'єктами цих відносин.

Еколого-економічний аспект земельних (природогосподарських) відносин, пов'язаний з узгодженням еколого-економічних інтересів природогосподарюючих суб'єктів різних форм власності і суспільства, а також з формуванням та регулюванням механізмів розвитку земельно-майнового комплексу відповідно до умов ринкової економіки, виходячи з економічних, екологічних та соціальних функцій природних об'єктів (ресурсів). Еколого-економічний інтерес у сфері природокористування слід розуміти як ставлення природогосподарюючого суб'єкта, що виступає в тій чи іншій ролі (зокрема, органів управління цілісним земельно-майновим комплексом, орендарів, приватних підприємців), до використання, відтворення та охорони землі, природних ресурсів з урахуванням їх соціально-екологічних функцій.

Реформування відносин власності на землю, природні ресурси вимагає створення еколого-економічного механізму трансформації відносин власності. При цьому різні сторони відносин власності – користування, володіння і розпорядження – вимагають відповідної екологізації цих складових на різних рівнях системи економічних від-

носин і це вимагає розглядати природний ресурс як об'єкт нерухомості. Так, наприклад, у процесі формування цілісного земельно-майнового комплексу ліс фізично пов'язаний із землею, а відокремлення від землі перетворює його в новий продукт – деревинну сировину. Це є основою для віднесення лісу на корені до нерухомого майна. Земля відноситься до головного майна, ліс є приналежністю, а пов'язане з ним право різних користувачів лісом відноситься до категорії "плоди, продукція і доходи". З цих позицій ліс визнають головним об'єктом лісових відносин [11]. При цьому, згідно юридичної теорії, ділянка землі складається не лише з частини земної поверхні, але й передбачає собою як би конус, вершина якого розміщена в центрі землі, а бокові грані простираються через земну поверхню і йдуть далі до неба (нескінченності) [12]. Таким чином, природні ресурси потрібно розглядати як об'єкт нерухомого майна, та об'єкт власності (зокрема, земельної, лісової) в системі відносин власності у сфері використання та відтворення ресурсів. У зв'язку з цим доцільно визначити поняття власності на лісоземельні ресурси.

Далі зробимо акцент на тому, що загальне економічне розуміння власності зазвичай виходить не із споживання, а з виробництва. Масштаби суспільного виробництва визначають можливості привласнення, а, отже, - і межі (масштаби) власності, застосування праці. Взаємозв'язок праці і власності вказує на трудовий характер власності, тому, відповідно, наприклад, теоретично обґрунтовується поняття "трудова приватна власність" [13]. Згідно з таким розумінням, якщо власність розглядати як форму, умову привласнення матеріальних благ, створених працею, то земля, яка в даному випадку є продуктом природи і одночасно засобом виробництва, повинна належати суспільству в особі держави і не може бути використана для отримання нетрудових прибутків окремими юридичними і фізичними особами. В зв'язку з цим, можна відмітити, що Земельний кодекс деяких країн трактує земельну власність не стільки як абсолютну приватну, скільки як власність відносно користування землею. Власність для користування землею в економічному сенсі практично мало відрізняється від класичного розуміння її, але об'єктом купівлі-продажу в даному випадку виступає вже не сама земля, а використовуваний в сільському господарстві основний капітал [14]. Такий механізм володіння землею діє в багатьох розвинених країнах. Відповідно до нього, ціна землі визначається вартістю капіталу і ставкою земельного податку (розміру його в межах ренти)[15].

З цих позицій, земля як загальний засіб виробництва, створений природою, як територія (поверхність), в принципі, не може (не повинна) бути об'єктом абсолютної приватної власності (купівлі-продажу), оскільки належить усьому су-

спільству. Привласненню у формі приватної власності можуть підлягати: техногенні засоби виробництва і праці; природні ресурси, створені в результаті здійснення виробничих витрат на їх відтворення. Поеднання суспільної власності на землю і приватною на результати праці (наприклад, підвищення родючості землі, штучні лісові насадження, основні виробничі фонди лісгосподарського призначення) з урахуванням природних і технологічних зв'язків і нерозривності між ними реалізується, на наш погляд, в загальноекономічному понятті "власність для володіння і користування". Науково-прикладне поняття "власність для володіння і користування", зокрема, землею лісового фонду, лісовими ресурсами припускає, що лісові об'єкти (наприклад, вирощені деревостої, технічні і кормові ресурси лісу, основні фонди у вигляді деревостоїв) опосередковані і створені працею господарюючих суб'єктів і мають приватизаційну вартість.

Власність на природні ресурси (природно-ресурсні об'єкти) – це система внутрішньо необхідних стійких і визначальних соціально-економічних відносин між господарюючими суб'єктами з приводу привласнення природних ресурсів) та створюваних матеріальних благ у процесі їх відтворення та використання з урахуванням соціально-екологічного значення ресурсів, яка реалізується через функції відносин власності – володіння, користування, розпорядження та відповідальності, а також обумовлює різні форми природогосподарювання та управління природо-ресурсним потенціалом.

Формування еколого-економічного механізму трансформації форм власності на природні ресурси пов'язане з управлінням власністю. Управління власністю у сфері використання і відтворення природних ресурсів розповсюджує свою дію на самі різні об'єкти природогосподарської власності у вигляді, наприклад, ділянок лісового фонду і лісових ресурсів (деревинних і недеревинних), створюваних рекреаційних об'єктів, права на оренду, цінних паперів (наприклад, у випадку акціонування лісів). Управління власністю включає й вплив на відносини між власниками, які реалізують різні форми власності (державну, комунальну, приватну) у процесі відтворення, розподілу, обміну, використання природогосподарських об'єктів.

У поняття відносин власності у сфері використання і відтворення природних ресурсів включаються відносини власника (нового власника) до об'єкта природогосподарської власності, тобто здійснюються суб'єктно-об'єктні (майнові) відносини між господарюючим суб'єктом і об'єктом природогосподарювання. Виділення суб'єктно-об'єктних (майнових) відносин узгоджується, як вже нами відмічалось, з віднесенням природних ресурсів до нерухомого майна. Суб'єктно-об'єктні (майнові) відносини, як відомо, є первинними,

оскільки слугують матеріальною передумовою відносин між різними суб'єктами власності, суб'єктно-суб'єктних відносин [16]. Суб'єктно-суб'єктні відносини, по суті, на наш погляд, є економіко-управлінськими відносинами, виникають також і у зв'язку з трансформацією власності на природні ресурси, відображають майнові і безпосередньо управлінські взаємозв'язки природогосподарюючого суб'єкта (суб'єкта власності) з іншими суб'єктами. Безумовно, в цій системі відносин повинні бути присутні аспекти екосистемного управління природними ресурсами. Ця група відносин має соціально-економічний та еколого-економічний характер і пов'язана, перш за все, з трансформа-

цією форм власності на природні ресурси, обумовлює форми розподілу майна, природних ресурсів, (наприклад, через механізм оренди), доходу (ренти).

Важливо підкреслити, що реалізація суб'єктно-суб'єктних відносин вимагає наявності управлінських суб'єктів (суб'єктів регулювання природогосподарських відносин), які можуть бути водночас і власниками, що особливо характерно для системи державного управління природними ресурсами. Загальна схема виділених нами власнісних відносин в їх взаємозв'язку представлена на рис.

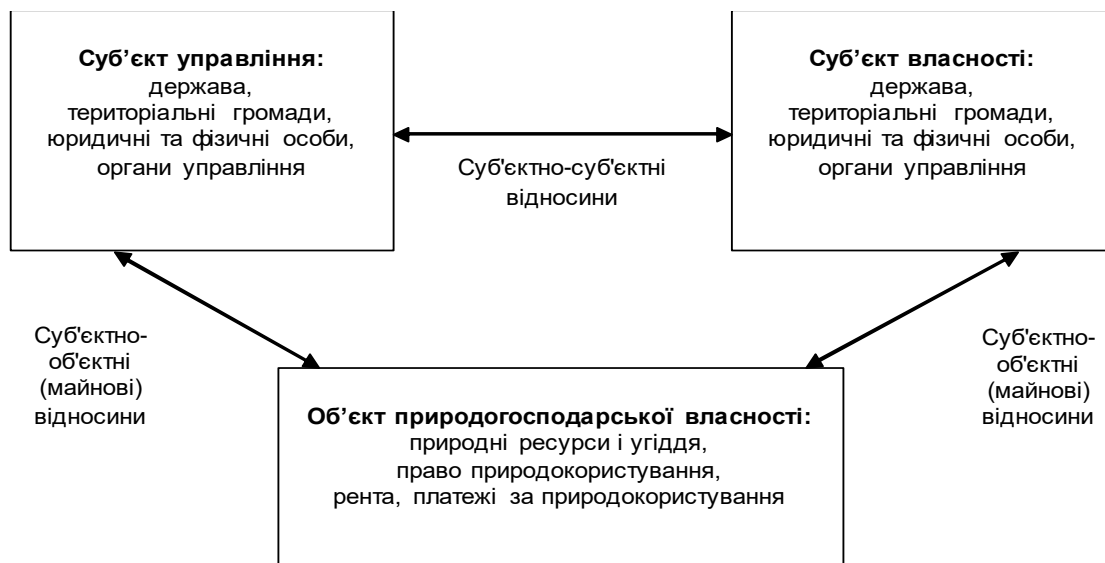

Рис. Загальна схема відносин

Важливо зробити акцент на психологічному аспекті відносин власності у сфері природогосподарювання. Психологічний аспект відносин власності проявляється в тому, що від особисто-поведінських якостей нових власників, мотивів і манери їх поведінки найчастіше залежить цілий комплекс достатньо складних взаємозв'язків відносин, пов'язаних з раціональним використанням і відтворенням природних ресурсів. Цей аспект пов'язаний також з традиційно негативним відношенням щодо приватної власності в різних її формах на землю і природні ресурси, яке склалось в умовах панування адміністративно-командної системи управління народним господарством. Крім цього, раціональне природокористування залежить й від власнісного, екологічного мислення сучасного керівника і власника.

Відносини, що виникають між господарюючими суб'єктами і об'єктом власності (приватизованою земельною ділянкою, лісоземельним угіддям, водними ресурсами), характеризують водночас міру володіння об'єктом з боку суб'єкта, його права на об'єкт, вид природокористування, що реалізується суб'єктом у процесі практичного втілення відносин власності, міру і характер використання суб'єктом своїх прав. На наш погляд,

зв'язок між господарюючим суб'єктом і об'єктами природогосподарської власності має здійснюватися не лише через відносини, реалізацію функцій володіння, користування, розпорядження, але й відповідальності.

Володіння є початковою, вихідною формою власності, що відображає юридично, документально закріплену фіксацію суб'єкта власності або факт реального володіння природним об'єктом. Володіння – це також неповне часткове присвоєння та функціонує власність за умов, що визначаються власником. Також відмітимо, що якщо володіння є функцією власності, то користування є функцією володіння. Володіння, взяте окремо, ще не є в повній мірі власністю у соціально-економічному змісті цього слова, яка має на увазі не лише володіння, але й розпорядження та використання природно-ресурсного об'єкту. В ряді випадків володіння перетворюється у формальне, деклароване право, яким власник не користується.

Користування природогосподарською власністю у контексті повноважень відносин власності завжди є обмеженим та регламентованим. Користувач природними ресурсами може управляти об'єктом власності як користувач впродовж конк-

ретного терміну і відповідно умов, заданим йому суб'єктом власності в особі володаря або розпорядника.

Розпорядження природногосподарськими об'єктами власності – це фактичне здійснення влади власника над об'єктами, а також фактичне управління ними. Суб'єкт, який володіє правом розпорядження, має можливість реалізації основних повноважень власника: встановлення шляхів використання природного об'єкта, права здійснення угод щодо об'єкта власності (продажу, оренди). Фактично власник стає таким, якщо він має права та реальну можливість розпоряджатись об'єктом власності.

Таким чином, при делегуванні власнісних функцій іншому господарюючому суб'єкту в обов'язковому порядку необхідно делегувати йому і економічну (еколого-економічну) відповідальність за стан природногосподарського об'єкта власності, оформлену у вигляді системи правових та економічних угод, системи штрафів, санкцій. Реалізація функції відповідальності здійснюється в межах суб'єктно-об'єктних (майнових) та суб'єктно-суб'єктних відносин. Якщо розглядати власність як ціле, а її елементи – володіння, користування та розпорядження – як частини цілого, то зв'язок між елементами такий: розпорядження визначається користуванням, користування визначається володінням, володіння визначається формами власності, а відповідальність визначається результативністю розпорядження, користування та володіння. Все це обумовлює актуальність, важливість та необхідність формування дійового економіко-правового механізму екологічної відповідальності.

Розвиток власності на земельні ділянки та природні ресурси має враховувати принципи екосистемного управління природним об'єктом (природно-ресурсним потенціалом), а тому різні сторони відносин власності (володіння, користування, розпорядження, відповідальності) потребують відповідної конкретизації з позиції посилення в них екологічного аспекту. Посилення економіко-екологічних аспектів відносин власності у процесі формування цілісного земельно-майнового комплексу безумовно потребує системного державного регулювання.

Розвиток відносин власності як визначальна складова ринкових перетворень у процесі формування цілісного земельно-майнового комплексу має вирішувати такі основні питання:

1. Формування приватного сектора в сфері регіонального природокористування, здатного створити конкуренцію державному (монополю) му), зменшити рівень відповідальності держави за ефективність природогосподарювання, а також збільшити фінансові потоки на основі розвитку приватного природогосподарського підприємництва та екологізації систем плати за використання природних ресурсів (об'єктів).

2. Запровадження плюралізму форм власності на природно-ресурсні об'єкти та розширення організаційно-правових форм природогосподарювання (зокрема, механізму оренди) у контексті реалізації принципів сталого розвитку.

Таким чином, формування організаційно-економічного механізму в межах функціонування цілісного земельно-майнового комплексу приватного природогосподарювання, залучення до природогосподарської власності підприємницьких структур та широких верств населення певною мірою виступає як гарант стабільності в суспільстві. Це безпосередньо обумовлює необхідність формування організаційно-економічного механізму екологічно спрямованої трансформації власності на об'єкти природно-ресурсного потенціалу цілісного земельно-майнового комплексу. Державні органи управління природокористуванням повинні регулювати та контролювати процеси володіння, користування і розпорядження приватними, орендними природогосподарськими об'єктами, їх сировинними ресурсами та соціально-екологічними функціями.

Розвиток нових форм власності на землю, природні ресурси має, звичайно, і певні обмеження. Такими обмеженнями, на наш погляд, є:

1. Потенційна здатність і реальна можливість підприємств нових форм власності забезпечувати в повному об'ємі необхідні техніко-технологічні, матеріальні, фінансові витрати по забезпеченню зростання ефективності виробництва з урахуванням екологічного чинника.

2. Обмеженість природних ресурсів (зокрема, лісових ресурсів, земель водного фонду, сільськогосподарських угідь та ін.) з точки зору їх обсягів та екологічної якості, функціональна спрямованість еколого-економічних інтересів підприємців і суспільства в цілому.

3. Тривалість відтворення природних ресурсів, особливо, лісових ресурсів. Якщо при короткочасному циклі відтворювальні процеси залежно від форм власності можуть бути пізнані методом проб і помилок (допущені помилки нерідко порівняно швидко долаються), то в лісівництві це майже нездійсненно, а можливо навіть виключено.

4. Недосконалість і недостатній взаємозв'язок законодавчих актів і нормативних документів економіко-правового і екологічного характеру.

5. Традиційне негативне (неприйнятне з боку суспільства, його ідеології) відношення до приватної власності в різних її формах на землю і природні ресурси, що склалося в суспільстві, тривало розвивалося в умовах панування адміністративно-бюрократичної системи управління народним господарством. "Дух" її дає себе знати і сьогодні.

Розглянуті еколого-економічні та правові аспекти розвитку відносин власності на природні ресурси (природно-ресурсні об'єкти) свідчать про необхідність формування дійового механізму

екологічної відповідальності підприємницьких структур, нових власників за раціонального природокористування, а також дотримання певних принципів сталого розвитку [17].

Висновки: Важливість поглиблення еколого-економічної суті відносин власності на об'єкти цілісного земельно-майнового комплексу полягає в тому, що вони формують фундаментальну, економічну основу розвитку механізму забезпечення екобалансованого сталого розвитку суб'єктів регіонального природогосподарування. Еколого-економічний аспект (ракурс, фактор) відносин власності слід пов'язувати з узгодженням еколого-економічних інтересів суб'єктів природогосподарування різних форм власності і суспільства на всіх етапах формування цілісного земельно-майнового комплексу. Поряд з функціями володіння, користування та розпорядження об'єктами цілісного земельно-майнового компле-

ксу виокремлено, обґрунтовано і визначено функцію відповідальності.

Ефективне управління власністю у природогосподаруванні має ґрунтуватися на системному взаємозв'язку суб'єктно-об'єктних та суб'єктно-суб'єктних відносин у форматі реалізації функцій володіння, користування, розпорядження та відповідальності за стан об'єктів природно-ресурсного потенціалу цілісного земельно-майнового комплексу. Необхідно приймати до уваги і психологічний аспект трансформації відносин власності на природні ресурси. У подальшому необхідно поглиблювати методологію функціонування організаційно-економічного механізму управління розвитком відносин власності на об'єкти цілісного земельно-майнового комплексу для забезпечення збалансованого його функціонування.

Список використаної літератури:

1. Паламарчук В. Власність у переходному до ринку суспільстві: економічні і правові аспекти / В.Паламарчук // Право України.- 1998.- № 2.- С. 81-88.- С. 92.
2. Зінченко Т.Є. Економічні засади землекористування міських агломерацій: теорія, методологія, практика. Монографія./ Т.Є.Зінченко// – Житомир: Вид-во «ПП Рута», 2012. – 380с.
3. Мартиенко А.И. Теоретические основы развития отношений собственности на природные ресурсы: монография / А.И.Мартиенко// – Одесса: Институт проблем рынка и экономико-экологических исследований НАН Украины, 2011. – 392с.
4. Харичков С. О формах собственности на объекты природно-ресурсного потенциала в Украине / С.Харичков , С.Рассадинова // Экономика Украины.- 1996.- № 9.- С. 65-70.
5. Колесов Н.Д. Собственность как экономическая категория или о недостаточности дидактической единицы «собственность и хозяйствование» / Н.Д.Колесов, В.И.Лоскутов, Б.В.Салихов // Вестник МГУ. – 2003. – Т6. - №2. – С.185-188.
6. Власність і господарський механізм в умовах оновлення економіки / За ред. С.В. Мочерного// - Львів: Світ, 1992.- 176 с.
7. Галушкіна Т.П. Реформування земельних відносин в умовах трансформаційних зрушень [Електронний ресурс]/ Т.П. Галушкіна, Т.Ф.Сидорченко, О.О.Криницька// . – Режим доступу irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?...
8. Розумний І.А. Питання науково-методичного удосконалення грошової оцінки земель сільських населених пунктів / І.А.Розумний // Землепорядний вісник. – 1999. - №3. – С.17-19.
9. Назарова А.А. Земельно-имущественный комплекс как объект управления / А.А.Назарова // Вестник ТИСБИ. – 2008.- №2. – С. 25-28.
10. Мішенін Є.В. Соціально-економічні та фінансові проблеми сталого сільського розвитку /Є.В. Мішенін, В.М. Бутенко, Р.П. Косодій// за ред. д.е.н., проф. Є.В. Мішеніна. - Суми: Вид-во: Папірус, 2011 – с. 347.
11. Петров В.Н. Экономико-правовые аспекты объектов и субъектов лесных отношений / В.Н.Петров// Лесное хозяйство. – 1999. – №1. – С. 130-135.
12. Горемыкин В.А. Экономика недвижимости. /В.А.Горемыкин , Э.Р.Бугунов// – М.: Филинь, 1999. – 592 с.
13. Павлышенко М. Какая собственность на землю нам нужна? /Павлышенко М.// Экономика Украины.- 1991.- № 4.- С. 59-66.
14. Гаврилов В. Реформирование собственности на землю и природные ресурсы /В.Гаврилов , С.Ивановский// Российский экономический журнал.- 1995.- № 3.- С. 59-66.
15. Ушаков Е.К. К разгосударствлению земли и других природных ресурсов /Е.К.Ушаков // Российский экономический журнал.- 1994.- № 11.- С. 16-18.
16. Мішенін Є.В. Еколого-економічні та правові передумови трансформації власності на лісові ресурси /Є.В.Мішенін // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: Економіка. – Вип. 69. – Донецьк, ДонНТУ, 2004. – С. 131-136.
17. Мишенин Е.В. Механизм экономической ответственности в сфере природопользования /Е.В.Мишенин // Вісник Сумського державного університету. Серія: Економіка. – 2001. – №6(27) – 7(28). – С. 15-26.

Мишенін Е.В., Яровая І.Е. Развитие отношений собственности в формате обеспечения сбалансированного функционирования целостного земельно-имущественного комплекса

В статье рассмотрены теоретические основы трансформации отношений собственности на природные ресурсы и производственные объекты (имущество) для обеспечения эффективного функционирования целостного земельно-имущественного комплекса на принципах экологически устойчивого развития.

Ключевые слова: природохозяйствование, целостный земельно-имущественный комплекс, отношения собственности, природные ресурсы, экологически устойчивое развитие, управление собственностью.

Mishenin Ye.V., Yarova I.Ye. Development of property relations for the formation of balanced functioning the integrated land and property complex

Theoretical foundations of transformation of the property relations for nature resources and production objects (ownership) for formation of integrated land and property complex on the bases of sustainable development have been considered in this article.

Keywords: nature economics, integrated land and property complex, property relations, nature resources, environmentally sustainable development, property relations management.

Дата надходження до редакції: 17.04.2014 р.

Рецензент: д.е.н., професор Михайлова Л.І.

УДК: 334.7

ІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В АГРАРНІЙ СФЕРІ

А. І. Бурак, к.е.н., старший викладач, Львівський національний аграрний університет

В даній статті досліджено інтеграційні процеси, які відбуваються між суб'єктами господарської діяльності в аграрній сфері Львівської області. Зокрема, проаналізовано динаміку змін функціонування інтеграційних структур за організаційно-правовими формами господарювання. Відображено інтеграційні процеси у аграрній сфері, що визначені на основі змін кількості сільськогосподарських підприємств та їх розміру сільськогосподарських угідь. Також представлено структурні зміни в малих сільськогосподарських підприємствах, що проявляється в утворенні нових господарств чи їх закритті та збільшенні чи зменшенні активів діючих підприємств. Представлено кооперативну співпрацю як спосіб інтеграційної взаємодії нижчого рівня, що виникає між особистими селянськими господарствами та малими підприємствами.

Ключові слова: інтеграція, кооперація, аграрна сфера, суб'єкти господарської діяльності.

Постановка проблеми. Підприємництво є своєрідним процесом, який здійснюється завдяки налагодженому механізму, складовими якого виступають суб'єкти економічної діяльності як окремі одиниці. Належне функціонування підприємств відображає ефективність підприємництва в цілому. Його розвиток відбувається на основі певних протиріч, невідповідностей, недосконалих законів та ін., що загострюють проблеми. Як наслідок, відбувається пошук раціональних та ефективних рішень, що забезпечує розвиток підприємств і ринкової економіки зокрема.

Серед процесів забезпечення належного функціонування сільськогосподарських підприємств, в особливості малих форм господарювання та підвищення їх конкурентоспроможності, й в той же час простого виживання на ринку, як спосіб досягнення цього, виникли інтеграційні стратегії, що проявляються у формі як інтеграції, так й кооперації. Насамперед вони використовуються господарюючими суб'єктами для посилення позицій на ринку за рахунок поєднання їхніх потужностей. Відсутність структурованих дій у налагодженні інтеграційних зв'язків між малими господарствами у сільськогосподарському виробництві як на державному рівні, так і на рівні самих виробників, зумовили вибір тематики дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У визначенні позитивних та негативних сторін від взаємодії сільськогосподарських підприємств на основі інтеграційних зв'язків, а саме у вигляді

сільськогосподарської кооперації та інтеграції, здійснювали не тільки виключно практикуючі підприємці, але й значний вклад у цьому напрямі дослідження зробили вчені-аграрники. Так, питаннями інтеграційних відносин між економічними суб'єктами займалися В. Геєць, В. Дементьев, М. Туган-Барановський [7], Є. Храпливий, О. Чаянов та інші економісти. Проблеми розвитку сільськогосподарської інтеграції в сучасних умовах розглянуті в публікаціях Ф. Горбоноса [2], Г. Башнянин [4], В. Зіновчук [3], С. Злупка, О. Крисального, М. Маліка, С. Мочерного, Г. Черевка [8] та ін.

Проте неузгодженість, яка постійно виникає як з боку держави, що пропагує масове поширення інтеграційних зв'язків, так і неналежне її сприйняття сільськогосподарськими виробниками, показує невідповідність окремих складових впровадження інтеграційних процесів у діяльності господарств населення та малих підприємств, яка потребує подальших наукових впливань й робить актуальним даний напрям дослідження.

Постановка завдання. Завдання статті – проаналізувати інтеграційні процеси у сільськогосподарських підприємствах, а також визначення основ їх впровадження у малих підприємствах аграрного сектору.

Виклад основного матеріалу. Інтеграційні стратегії в підприємствах можуть здійснюватись у формі інтеграції як процесу об'єднання, злиття та поглинання. Для підприємств аграрної сфери, попри співпрацю між ними у вигляді інтеграції,

найбільш поширеним і досліджуваним способом інтеграції виступає процес кооперації.

У багатьох випадках інтеграцію вчені розглядають не як процес об'єднання підприємств, а оцінюють як ефективність діяльності організаційних структур, які утворилися внаслідок здійснення цього процесу.

Оцінити оптимальність тієї чи іншої організаційно-економічної структури можна на підставі критерію, згідно з яким оптимальною структура вважається лише тоді, коли дотримано баланс сил, оснований на спільних фінансових інтересах; коли загалом вона може завойовувати ринки й утримувати їх за рахунок організації таких виробничо-технологічних циклів, фінансових схем (потоків), маркетингових стратегій і тактики, системи менеджменту і науково-технологічних та інноваційних розробок та їх упровадження, які дають змогу отримати максимальний прибуток, розподіляти і перерозподіляти його в інтересах усіх учасників структури [4].

До форм господарювання, які можна розгля-

дати як спосіб співпраці інтеграційного характеру, зараховуємо такі: асоціація, корпорація, дочірнє підприємство, філія, акціонерні товариства (табл. 1).

Асоціація та корпорація є крупними господарськими одиницями, що складаються з окремих підприємств, які співпрацюють між собою на основі договірних зв'язків, що загалом трактуються як інтегровані структури. Дочірні підприємства та філії (відокремлені підрозділи) є підрозділами основної (материнської) організації, яка володіє їхньою певною часткою капіталу, а тому таку структуру слід трактувати як інтегровану також.

Що ж до акціонерного товариства, то виникатимуть запитання щодо сумнівності віднесення його до організації, побудованої на основі процесу інтеграції. Проте якщо проаналізувати докладніше, то утворення акціонерного товариства є концентрацією капіталу певної кількості його засновників, тобто відбувається своєрідна співпраця, яку відносимо до інтеграційної взаємодії.

Таблиця 1

Інтеграційні структури за організаційно-правовими формами господарювання в сільському господарстві Львівської області

Форма господарювання	Рік					2011 р. до 2007 р., %
	2007	2008	2009	2010	2011	
Асоціація	3	3	3	3	3	100,0
Корпорація	1	1	1	1	1	100,0
Дочірнє підприємство	62	66	60	56	53	85,5
Філія (інший відокремлений підрозділ)	38	31	42	40	35	92,1
Акціонерні товариства	60	65	58	55	50	83,3
з них:						
відкрите	-	-	45	42	40	-
закрите	-	-	13	13	10	-

Джерело: розраховано на основі [5, 6].

З табл. 1. бачимо, що кількість асоціацій та корпорацій за досліджуваний період не змінилась. Це говорить про стабільне та ефективне їх функціонування. Щодо інших організаційно-правових форм господарювання, то спостерігаємо незначне скорочення їх кількості, що пояснюється насамперед об'єднанням, злиттям чи поглинанням економічно слабких структур сильнішими.

Загалом об'єднання суб'єктів господарювання за допомогою інтеграції є поєднанням їхніх потужностей, що найбільше проявляється у концентрації капіталу та сільськогосподарських угідь. У підприємствах концентрацію капіталу прослідкувати та проаналізувати неможливо. Основною причиною цього є недостатнє приділення уваги органами державної статистики показникам міжгосподарських інтеграційних процесів, що прояв-

ляється в спрощенні заповнення звітності для підприємств та здійсненні її на вибірковій основі й унеможлиблює повний аналіз цих процесів. Проте є змога прослідкувати за концентрацією сільськогосподарських угідь у господарствах, яких стосуються процеси інтеграційного характеру (табл. 2).

Як видно з табл. 2., протягом досліджуваного періоду зменшення чи збільшення кількості підприємств і площі сільськогосподарських угідь у групах відбувається паралельно, що показує пряму залежність між цими показниками. Зазначимо, що відбулось значне зростання кількості підприємств та загальної площі сільськогосподарських угідь у групах із площею земельних угідь більше 1000 га, що відображає здійснення процесів укрупнення саме у великих структурах.

Таблиця 2

Зміна кількості сільськогосподарських підприємств по групах за площею сільськогосподарських угідь у Львівській області

Група підприємств за площею сільськогосподарських угідь, га	Кількість підприємств			Площа сільськогосподарських угідь				зміна площі у 2011 р. порівняно з 2007 р., %
				2007 р.		2011 р.		
	2007 р.	2011 р.	2011 р. до 2007 р., %	тис. га	у % до підсумку	тис. га	у % до підсумку	

Підприємства, що мали с.-г. угіддя	422	278	65,9	165,8	100,0	232,6	100,0	140,3
у тому числі площею, га								
I – до 50	93	80	86,0	2,2	1,3	1,5	0,6	68,2
II – 51-100	57	35	61,4	4,6	2,8	2,7	1,2	58,7
III – 101-500	191	92	48,2	45,5	27,4	21,2	9,1	46,6
IV – 501-1000	40	35	87,5	26,7	16,1	24,3	10,4	91,0
V – 1001-2000	28	16	57,1	38,4	23,1	22,4	9,6	58,3
VI – 2001-3000	8	3	37,5	20	12	7,9	3,4	39,5
VII – 3001-4000	-	4	-	-	-	14,0	6,0	-
VIII – 4001-5000	3	2	66,7	14	8,4	9,3	4,0	66,4
IX – 5001 і більше	2	11	у 5,5 разів	14,4	8,7	129,3	55,6	у 9 разів
Підприємства, що не мали с.-г. угідь	112	194	173,2	x	x	x	x	x

Джерело: розраховано на основі [5, 6].

Натомість, підприємства із меншими площами до 1000 га, скоротили свої земельні угіддя, і загалом кількість господарств також зменшилась. Зазначимо, що зменшилась й кількість підприємств, які мали у власності сільськогосподарські угіддя, проте площа угідь, якими вони володіють, зросла. Такі зміни підтверджують те, що процеси інтеграції у формі об'єднання на паритетних засадах та кооперації на рівні малих підприємств не відбуваються. В свою чергу можна стверджувати, що здійснюються інтеграційні процеси у формі злиття чи поглинання за участю великих підприємств стосовно малих господарств.

Спостерігається й загальне скорочення кількості підприємств у сільському господарстві за незначного зменшення площі сільськогосподарських угідь. Це підтверджує зростання розмірів сільськогосподарських підприємств за їх земельними наділами. Проте зросла кількість суб'єктів діяльності, які не мають угідь, а отже, орендують

землі для здійснення свого господарювання.

Загалом це дає підстави говорити про те, що частина підприємств малих розмірів за значного конкурентного тиску з боку великих структур ліквідується, частина входить до їх складу як виробничі підрозділи, а частина продовжує самостійно функціонувати. Тобто якщо відбуваються інтеграційні зміни у секторі малого підприємництва, то вони переважно пов'язані із участю великих господарських структур. Тому інтеграцію розглядаємо як процес та форму організації вищого рівня.

Впровадження інтеграційних процесів у підприємствах пов'язане зі структурними змінами (рис. 1). Вони проявляються в зменшенні активів внаслідок передачі чи продажу та збільшенні активів за рахунок їх отримання чи купівлі. Структурні зміни мають місце й тоді, коли утворюється підприємство чи припиняє свою діяльність.

Рис. 1. Частка структурних змін за участю малих сільськогосподарських підприємств Львівської області. Джерело: розраховано на основі [5, 6].

Із тих підприємств, в яких відбулися певні структурні зміни, у 2010 і 2011 роках тимчасово призупинили виробництво відповідно 72 % та 74 % господарств. У 2011 році не утворилось жодного підприємства, тоді як у попередньому році їх було 7%. Частка господарств, що зменшили активи, у 2010 і 2011 рр. були приблизно на одному рівні – відповідно 14 % і 13 %. Малі сільськогосподарські підприємства у 2011 році збільшили активи внаслідок їх отримання чи купівлі на 6 % порівняно з 2010 роком. Це свідчить про збільшення їх виробничих потужностей, а отже, про застосування в них інтеграційних процесів.

Вище проведений аналіз показав, що на рівні малих підприємств аграрної сфери за офіційними статистичними даними прослідкувати здійснення між ними інтеграційних процесів практично неможливо.

Г. В. Черевко виділяє горизонтальну та вертикальну виробничу інтеграцію, де остання виступає у вигляді агропромислової інтеграції [8], яка характеризується як взаємодія підприємств різних технологічних рівнів, а саме виробничого та переробного. Тому горизонтальну інтеграцію, як співпрацю господарств виробничого рівня, необхідно подавати й розглядати як процес кооперації. Такої ж думки дотримувався Горбонос Ф. В. відносно поняття кооперації [2, с. 26-32], яка є видом інтеграційного об'єднання.

Кооператив є підприємством корпоративного типу, створеним внаслідок добровільного об'єднання матеріальних внесків і зусиль товаровиробників-власників (громадян і юридичних осіб) для забезпечення їх сільськогосподарської діяльності на основі демократичного контролю й розподілу ризиків і доходів відповідно до участі в господарській діяльності підприємства, стверджує В. Зіновчук [3, с. 33-34].

Співпраця сільськогосподарських товаровиробників у формі кооперації відбувається переважно за участю особистих селянських господарств, які представлені як фізичні особи та частково за участю юридичних осіб, представни-

ками яких є малі підприємства. Так, у 2011 році членами сільськогосподарських кооперативів Львівської області було 93% фізичних осіб та 7% - юридичних осіб. Навіть у разі співпраці малих виробників сільськогосподарської продукції у формі кооперації, в них все ж недостатньо буде ресурсів для ефективного функціонування та забезпечення належної конкурентноздатності порівняно з великими підприємствами й організаційно інтегрованими структурами.

Проте, за словами М. І. Туган-Барановського, сільськогосподарська кооперація виступає необхідним супутником селянського трудового господарства. Завдяки їй селянин має змогу користуватися вигодами і перевагами великого господарства [7]. Це дасть змогу забезпечити виживання на ринку та можливості для подальшого розвитку із вигодою досягнення конкурентних ринкових позицій. Оскільки вирішити ці завдання деяким сільськогосподарським кооперативам самотійно не під силу, тому підтримка та фінансова допомога з боку держави для них необхідна і повинна бути однозначною.

Висновки. Засновниками кооперативів здебільшого стають суб'єкти господарювання малих форм, які намагаються полегшити свою діяльність за допомогою співпраці. Процес інтеграції між підприємствами відбувається переважно за участі великих господарств, які володіють значною кількістю коштів, що відповідно позитивно впливає на функціональний стан інтегрованих підприємств. Тому інтеграцію потрібно розглядати як вищий рівень співпраці.

Однак для розвитку процесів кооперації та інтеграції, в тому числі за участю малих підприємств в сільському господарстві важливим залишається питання налагодження інституційного механізму, що впливає на формування належного середовища для здійснення цих процесів у цілому, й в свою чергу недопущення виникнення монопольного становища на ринку сільськогосподарської продукції шляхом укрупнення господарюючих суб'єктів.

Список використаної літератури:

1. Бурак А. І. Інтеграційні процеси у малому підприємстві та транзакційні витрати / А. І. Бурак // Інституційна природа ринкових трансформацій : матеріали XIX Міжнар. наук.-практ. конф. – Чернівці : Друк АРТ, 2009. – С. 201-203.
2. Горбонос Ф. В. Кооперація як форма прояву відносин / Ф. В. Горбонос // Економіка АПК. – 2004. – № 9. – С. 26–32.
3. Зіновчук В. В. Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу / Зіновчук В. В. – [2-ге вид., доповн. і переробл.]. – К. : Логос, 2001. – 380 с.
4. Становлення інтегрованих корпоративних мікроекономічних систем в економіках перехідного типу / Г. І. Башнянин, О. І. Ковтун, П. Ю. Лазур [та ін.]. – Львів, 2003. – 180 с.
5. Статистичний щорічник Львівської області за 2007 рік. Частина I. / за ред. С. І. Зимовіної. – Л. : Головне управління статистики у Львівській області, 2008.
6. Статистичний щорічник Львівської області за 2011 рік. Частина I. / за ред. С. І. Зимовіної. – Л. : Головне управління статистики у Львівській області, 2012.
7. Туган-Барановский М. И. Социальные основы кооперации / М. И. Туган-Барановский. – СПб. : Слово, 1922. – 361 с.
8. Черевко Г. Система агробізнесу в США. Кооперація в системі агробізнесу / Г. Черевко, Ф. Горбонос // Економіка України. – 1996. – № 7. – С. 74-82.

Бурак А.И. Интеграционные процессы в аграрной сфере

В данной статье исследуются интеграционные процессы, которые происходят между субъектами хозяйственной деятельности в аграрной сфере Львовской области. В частности, проанализирована динамика изменений функционирования интеграционных структур по организационно-правовым формам хозяйствования. Отражены интеграционные процессы в аграрной сфере, определены на основе изменений количества сельскохозяйственных предприятий и их размера сельскохозяйственных угодий. Также представлены структурные изменения в малых сельскохозяйственных предприятиях, что проявляется в образовании новых хозяйств или их закрытие и увеличении или уменьшении активов действующих предприятий. Представлено кооперативное сотрудничество как способ интеграционного взаимодействия низшего уровня, возникающее между личными крестьянскими хозяйствами и малыми предприятиями.

Ключевые слова: интеграция, кооперация, аграрная сфера, субъекты хозяйственной деятельности.

Burak A. Integration processes in the agricultural sphere

This article investigated the integration processes taking place between business entities in agriculture in Lviv region. In particular, dynamic changes in the functioning of integration structures at the organizational and legal forms was analyzed. Displaying integration processes in the agricultural sector, defined on the basis of changes in the number of farms and their size farmland. Also given the structural changes in small farms, resulting in the formation of new households or close them and increase or decrease the assets of existing enterprises. Cooperative collaboration as a way to lower the level of integration processes that occurs between individual peasant households and small businesses was presented.

Key words: integration, cooperation, agriculture, business entities.

Дата надходження до редакції: 17.04.2014 р.

Рецензент: д.е.н., професор Костирко І.Г.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ АГРОГОСПОДАРЮВАННЯ

УДК: 631.15: 330.33.01: 631.11

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ В СУЧАСНИХ АГРАРНИХ ФОРМУВАННЯХ

С. І. Терещенко, к.е.н, доцент, Сумський національний аграрний університет

В статті проаналізовано особливості управління аграрними формуваннями в сучасних умовах, а також пропонується розробка механізмів підвищення якості управління аграрними формуваннями та вдосконалення методів його оцінки. Визначено вплив здібностей управлінського персоналу в досягненні відповідних цілей діяльності аграрних формувань.

Ключові слова: ефективність управління, ресурсний потенціал, функції управління, стратегія, конкуренція, модель управління.

Постановка проблеми. Ефективність функціонування аграрних формувань забезпечує їх ресурсний потенціал. У сільському господарстві останніми роками спостерігається зниження обсягів виробництва основних видів продукції рослинництва і тваринництва, посилюється деградація земель через високу освоєність земельного фонду та екстенсивне використання сільськогосподарських угідь. Відтворення та оновлення матеріально-технічної бази аграрних формувань майже повністю зупинилося. Трудовий потенціал також використовується досить неефективно. Кризові процеси мають негативний вплив на розвиток соціальної сфери села, на забезпечення гідного життєвого рівня населення. Ринки ресурсів залишаються непрозорими, не функціонують легальні посередницькі механізми, недостатнім є діяльність управлінських структур у визначенні пріоритетних напрямів розвитку агропромислового комплексу [1, с.211]. Формування ресурсного потенціалу аграрних формувань відбувається досить неорганізовано, без урахування напряду та умов їх діяльності. Аграрному формуванню важливо мати необхідну, а інколи й максимальну величину ресурсного потенціалу, яка б забезпечувала безперебійну його діяльність. Значить, необхідно постійно здійснювати контроль за величиною та способами ефективного використання наявних ресурсів, обґрунтовано підходити до раціонального їх формування.

У сучасних умовах діяльність переважної більшості аграрних формувань залишається незадовільною, тому що їх керівництво не в змозі адаптувати свій стиль управління та використовувати адекватні методи щодо стабільного їх функціонування. Своєрідність сучасного управління у вітчизняних агроформуваннях полягає в його перехідному характері. Більшою мірою відбувається адаптація закордонних моделей до реалій національної економіки. В сучасний період трансформації підприємств до ринку, необхідні зміни в парадигмі управління потенціалом аграрного формування. Вони стосуються наступних моментів:

- аграрне формування повинне визначити своє місце в господарській системі, орієнтуючись на стратегію кооперування чи розвиток контрактних відносин;

- зміна логіки планування, стратегії, цілей аграрного формування повинно сприяти активізації наявного ресурсного потенціалу;

- основний акцент в діяльності аграрного формування повинен переноситися на його «індивідуальність», на створення і використання унікальних конкурентних переваг;

- необхідність розвитку внутрішньо-фірмової культури управління аграрним формуванням повинні зосереджуватися на людських потребах і інтересах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблемою управління займалося багато науковців, але найбільш вагомий внесок зробили такі українські автори, як В.О.Василенко, Н.А. Горелов, О.Д. Гудзинський, Н.А. Дацій, С.М. Іванюта, С.Я. Салила, Н.М. Сіренко та зарубіжні – С.С. Бузановський, А.Г. Грязно в, А.П. Градков, Е.М. Коротков, І.К. Ларіонов, Г.К. Таль, Г.І. Ханін, Й. Шумпетер та інші. Аналіз останніх публікацій дав змогу встановити, що управління сільськогосподарським підприємством може бути стратегічним, антикризовим та ситуаційним.

Мета статті. Метою статті є розробка механізмів підвищення якості управління аграрними формуваннями та вдосконалення методів його оцінки на сучасному етапі

Виклад основного матеріалу. Наявною все ж таки є потреба в розробці механізмів підвищення якості управління аграрними формуваннями та вдосконалення методів його оцінки. Саме від здібностей управлінського персоналу залежить досягнення цілей діяльності підприємства.

Сучасні умови господарювання потребують пошуку нових та вдосконалення існуючих форм, методів і технологій управління аграрним формуванням. В умовах жорсткої конкуренції керівники формувань постійно шукають шляхи, що ведуть до стабільного і стійкого положення формування, прагнучи до досягнення максимальних результатів. Це і оновлення асортименту продукції, розробка, і освоєння нових технологій, збільшення ефективності виробництва при зменшенні витрат; це і забезпечення стабільного росту якості продукції при зниженні цін на нові види продукції; це і підвищення виробничої, творчої віддачі, активно-

сті персоналу при зменшенні чисельності працівників і покращенні продуктивності праці. Саме на управлінні лежить задача зробити все можливе для створення відповідного варіанту майбутнього і вжити заходів по запобіганню невдач. Очевидним стає те, що конкурентні переваги формування залежать не тільки від матеріальних ресурсів й рівня їх використання, але й від нематеріальних ресурсів, важливішим з яких є управлінський ресурс формування. Тому це і потребує відходу від традиційних уявлень про управління формуванням, створенням здатностей швидко реагувати на нові виклики, використовувати і створювати нові можливості.

Таким чином, організація управління стає найбільш складною справою тому, що постійно збільшується кількість осіб, які приймають в ньому участь. Управління це один із компонентів менеджменту, який характеризує вплив на працівника з метою досягнення цілей, які ставляться перед формуванням та його трудовим колективом. Воно базується на багатьох галузях знань, а саме: економіки, політології, соціології, статистики, психології, інженерних дисциплінах - з одного боку; з іншого боку - на безпосередньому загальному досвіді управління різними формуваннями. Управління виробничо-господарськими процесами передбачає свідоме регулювання діяльністю колективу тобто управління людьми. Тому виникає потреба у розробці бізнес-моделі управління в тому числі і ресурсним потенціалом. Однак колектив не тільки об'єкт, а одночасно і суб'єкт управління, оскільки працівники мають право брати участь у здійсненні управлінської

діяльності. Відповідно до цього важливо правильно розуміти процес формування управлінських впливів і способів взаємодії людей у цьому процесі [2, с.101].

На думку І.Ансоффа під управлінням слід розуміти працю по інтеграції, координації і керівництву різними видами функціональної діяльності підприємств з метою дотримання поставленої мети [3, с. 501]. З точки зору економічної кібернетики, яка вважається наукою про перебіг інформаційних процесів, управління є процесом сприйняття, перетворення та передавання інформації.

Економічна сутність будь-якої, науки полягає у її функціях і управління не є тому виключенням. Термін «функція» у перекладі з латинської мови означає здійснення або виконання. На думку А. Азриліяна, функція це обов'язки або певне коло діяльності [4, с.798]. Функції управління є спеціалізованими видами різномірних робіт, які можна розглядати, як з точки зору їх виконавців (конкретних працівників апарату управління), так із точки зору процесу управління та характеру робіт, що виконуються. Один із фундаторів теорії менеджменту А. Файоль виділив п'ять функцій: планування, організацію, розпорядництво, координування і контроль [5]. Науковці вітчизняної школи [6,7], ще 20 років тому визначили шість функцій: планування, організацію, координування, стимулювання, регулювання, контроль. Проте публікації останніх років як вітчизняних, так і зарубіжних теоретиків стверджують про доцільність лише чотирьох функцій: планування, організації, мотивації і контролю (рис.1).

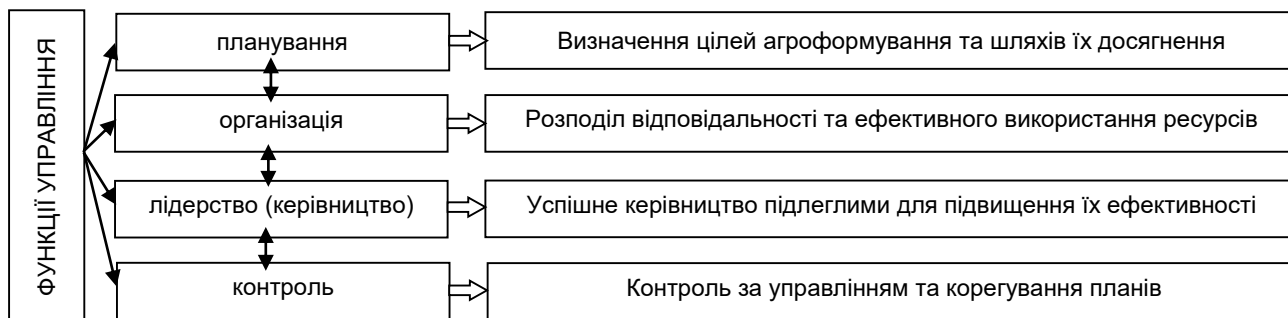

Рис. 1. Основні функції управління

*Джерело: [8]

Функція планування вважається однією з головних. Практично всі науковці в галузі управління визнають її. Планування передбачає прогнозування, постановку цілей та завдань. За допомогою планування можна побудувати схему впливу на об'єкт в майбутньому, але воно не гарантує успіх управлінських рішень стовідсотково. Засобами планування керівництво фірми встановлює головні напрямки та прийняття рішень, які забезпечують єдність цілей та завдань для всіх учасників процесу управління. Таким чином, визначається єдиний напрямок у діяльності формування для досягнення загальних цілей. Як зазначають,

М.Мескон, М.Альберт, Ф.Хедоурі, планування повинно бути безперервним в силу двох аспектів. По-перше, діяльність організації продовжується після здобуття поставлених цілей, по-друге, постійна невизначеність майбутнього спонукає до регулярного перегляду уже побудованих планів та створення нових попередбачуваних, але необхідних в даний час планів [8].

Організаційна діяльність є головним елементом систем управління. Функція організації це процес систематичного коригування багатьох завдань і взаємовідносин між людьми, що їх виконують. Функція організації спрямована на реа-

лізацію визначених на попередньому етапі планів. Організувати це значить створювати структуру [8,с.86]. Значить можна стверджувати, що існує два види ефекту в організації управління:

1. Ефект від результатів спільної праці при цьому прямої відповідності рівнів і динаміки ефекту і кінцевих результатів немає.

2. Ефект, який проявляється на рівні системи він залежить ступеня відповідності об'єкта і суб'єкта управління.

Функцію лідерства (керівництва) виділяє у своїх дослідженнях Р.Дафт, пояснюючи її як використання впливу для мотивації працівників [9,с.18].

Керівництво це феномен, який виникає у системі формальних відносин, а лідерство феномен, зароджений системою неформальних відносин. Роль керівника визначена відповідно до цілей організації, а роль лідера виникає стихійно [10,с.6].

Лідер відрізняється від гарного керівника не лише тим, що виконує управлінські функції, але є неперевершеним інтегратором. Лідер повинен створювати мотивацію для своїх підлеглих [11].

Мотивація передбачає формування ідеалів людини, реалізацію колективних потреб, підвищення рівня задоволення виконанням роботи, оцінку виконаної праці, впровадження різноманітних способів стимулювання до виконання обов'язків на найвищому професійному рівні [12,с.56].

Під контролем слід розуміти зворотній зв'язок управлінського процесу, тобто приведення до нормально стану планів, які потерпіли крах. Контроль є постійною профілактичною діяльністю управлінського процесу для нормалізації його діяльності. Контроль - це процес забезпечення досягнення цілей організації (підприємства). Так як планування направлено у майбутнє, то така функція як контроль повинна передбачати та попереджувати всілякі зміни [8, с.87].

Враховуючи той факт, що управління нами розглядається як частина ресурсного потенціалу аграрного формування, то під потенціалом системи управління ми розуміємо здатність системи управління приймати рішення, які відповідають зовнішнім умовам, прийнятим цілям і стратегії формування. Діяльність управлінських працівників при цьому здійснюється в межах замкнутого циклу: аналіз інформації – прийняття рішень – контроль - виконання.

На нашу думку, до теперішнього часу повною мірою не досліджено взаємозв'язок між потенціалом і результатами діяльності окремого формування, а також не встановлено вплив на потенціал всіх рівнів менеджменту.

Методом підвищення результативності діяльності вітчизняних аграрних формувань є створення бізнес-моделі управління його потенціалом, що базується на обґрунтуванні управлінських стандартів з врахуванням їх впливу на систему управління (рис.2).

Забезпеченість матеріальними ресурсами	Забезпеченість людськими ресурсами	Забезпеченість фінансовими ресурсами	Забезпечення грошовими ресурсами	Забезпечення техніко-технологічними ресурсами	Програмне забезпечення		
Підсистема фінансування бізнес-проектів	РЕСУРСНА ПІДСИСТЕМА					Нормативно-правове забезпечення	
	ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ АСПЕКТ Оргструктура, положення, інструкції, документарограми						
	РЕАЛІЗУЮЧА ПІДСИСТЕМА	ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ Планування, організація, аналіз, регулювання, мотивація, контроль	МОДЕЛЬ УПРАВЛІННЯ АГРОФОРМУВАННЯМ		ЕЛЕМЕНТНИЙ АСПЕКТ Наукові підходи, принципи, методи моделі, параметри, норми, моделі		ЗАБЕЗПЕЧУЮЧА ПІДСИСТЕМА
			МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ Системний підхід, ієрархічний підхід, функціонально – цільовий підхід				
Підсистема контролю за діяльністю агроформувань	ФУНКЦІОНАЛЬНО-ЦІЛЬОВА ПІДСИСТЕМА					Наукове забезпечення	
Підсистема організації робіт по прийняттю інвестиційних рішень						Інформаційно-методичне забезпечення	
Підсистема генерування інноваційних альтернатив						Організаційне забезпечення	
Маркетингова підсистема	Фінансова підсистема	Інноваційна підсистема	Інвестиційна підсистема	Організаційно-кадрова підсистема	Виробнича підсистема		

Рис. 2. Модель управління аграрним формуванням

*Джерело: сформовано автором

Перш за все, підготовка управлінських рішень пов'язана з вибором стратегічного курсу організаційного розвитку формування в мінливому середовищі, коли в міру глобалізації відносин різних господарюючих суб'єктів, рухливість цього середовища і невизначеність, непередбачуваність її змін швидко зростають існуючий рівень якості технологій підготовки стратегічних рішень для керівництва формувань, а також процедури

їх прийняття і практичної реалізації не дозволяють з потрібною точністю вирішувати завдання господарської діяльності, а саме: прогнозувати результати господарської діяльності; знаходити і обґрунтовувати нові цілі стратегічного розвитку формування з врахуванням його пріоритетності; формулювати стратегічні цілі підприємства і критерії їх досягнення менеджером, персоналу, акціонерам, а також потенційним інвестором.

Таблиця 1

Найбільш вживані значення поняття "стратегія"

Автор	Визначення	Особливості
За А. Чандлером [15, с.175]	це визначення основних довготривалих цілей разом з відповідним планом дій та розподілом ресурсів для досягнення цих цілей.	Визначення мети
За І. Ансоффом [3, с.105]	є набором правил для прийняття рішень, якими організація керується у своїй діяльності. При цьому існують чотири різні групи правил: правила, що використовуються при оцінці результатів діяльності фірми; правила, за якими складаються відносини фірми з її зовнішнім оточенням; правила, за якими встановлюються відносини та процедури всередині організації; правила, за якими фірма здійснює свою щоденну діяльність	Набір правил для досягнення мети
За Т.А. Примаком [16, с.65]	це генеральна комплексна програма дій, яка визначає пріоритетні для підприємства проблеми, його місію, головніша та розподіл ресурсів для їх досягнення. Стратегія формує цілі та основні шляхи їх досягнення таким чином, що підприємство має загальний (такий, що об'єднує всі підрозділи) напрямок роботи.	Програма дій, яка визначає пріоритетні проблеми
За З.Є. Шершньовою [17, с. 65]	це комплекс програм, реалізуючи які компанія розраховує на значне поліпшення своїх позицій на ринках	Комплекс програм для поліпшення власних позицій на ринках
За А.Н. Азриліяном [181, с. 675]	це загальний план діяльності підприємства, які складається з урахуванням реальної ситуації в якій працює підприємство	Загальний план діяльності підприємства

*Джерело: сформовано автором

Отже, в умовах жорсткої конкурентної боротьби і швидко змінюваної ситуації аграрні формування повинні не тільки концентрувати увагу на внутрішньому стані справ, але і виробляти довгострокову стратегію поведінки, яка б дозволяла їм встигати за змінами, які відбуваються навколо. Так, стратегія формується під впливом внутрішнього та зовнішнього середовища, постійно розвивається, тому що завжди виникає щось нове, на що потрібно реагувати. В першу чергу це актуально для країн з невеликою економікою, саме до таких країн, за визначенням І.Фішера [13,с.211], відноситься Україна.

Термін «стратегія» етимологічно походить від грецького слова «strategia», за допомогою якого описували найважливішу частину військового мистецтва. Якщо ж звернутися до економічної сфери діяльності, то під стратегією розуміють довгострокові плани керівництва фірми, спрямовані на зміцнення її позицій, задоволення споживачів і досягнення перспективних цілей [14].

Різні трактування самого поняття «стратегія» досліджувалися багатьма авторами з метою з'ясування всіх відтінків цього терміну, які наведено у таблиці 4.9.

На думку автора, стратегія необхідна будь-якому формуванню, що претендує на успіх, визначитися, в якому напрямку воно буде розвиватися та який порядок розподілу ресурсів для до-

сягнення поставленої мети обрано. По суті, вибір стратегії означає, що з усіх можливих шляхів і способів дій, що відкриваються перед формуванням, ним буде обрано правильний напрямок.

Успіх (результативність діяльності) формування в перспективі буде забезпечуватися управлінцями, які побудували оптимальні взаємозв'язки між стратегічними планами, ресурсним потенціалом та конкурентоспроможністю (рис .1).

В даному контексті під конкурентоспроможністю розуміється максимальне розширення власних можливостей з метою ефективного використання ресурсного потенціалу, отримання максимальних прибутків.

Висновки. Для будь-якого аграрного формування вибір стратегії є одним із найважливіших моментів, тому керівництво повинно дуже виважено та продумано підійти до даного питання. Умовно вибір стратегії можна розділити на три етапи: розробка; корегування; аналіз та висновки.

На першому етапі, відповідно до постійних цілей та управлінського обстеження, обирається придатна стратегія. На даному етапі важливо розробити якнайбільшу кількість альтернативних стратегій, щоб забезпечити широкий вибір і не пропустити потенційно кращий варіант.

На другому етапі корегуються та встановлюється адекватність стратегії цілям організації та із безлічі стратегій формується загальна.

Третій етап характеризується наповненням загальної стратегії конкретним змістом. Кінцевим аналітичним завданням є одержання стратегічних висновків для формування менеджерами ефективного плану дій.

У розробці стратегії враховується багато факторів: характер діяльності підприємства, його структура і кадровий потенціал, особливості галузі, тенденції розвитку макроекономічних проце-

сів, стан правової бази, що регламентує умови господарської діяльності та ін. Проте досить важко визначитися керівництву формування з вибором ефективної стратегії, яка відповідає реальним можливостям останнього. Ефективність управління може бути досягнута лише з урахуванням ресурсних можливостей і станом зовнішньої середовища, в якій знаходиться аграрне формування.

Список використаної літератури:

1. Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств: [підручник] / В. Г. Андрійчук. - К. : КНЕУ, 2002. - 624 с.
2. Шваб Л. Основи підприємництва: навч. Посіб./ Л.І. Шваб. – К., 2005 – 273С
3. Ансофф И. Стратегическое управление / Игорь Ансофф ; [пер. с англ. Л.И. Евенко]. - М.: Экономика, 1989. - 563 с..
4. Ансофф И. Стратегическое управление / Игорь Ансофф ; [пер. с англ. Л.И. Евенко]. - М.: Экономика, 1989. - 563 с.
5. FAYOL, H., General and Industrial Management, Pitman, 1949. Translated by Constance
6. Семенова И.И. История менеджмента. -М.: ЮНИТИ, 2001. - с.243
7. Максимцова М.М., А.В.Игнатъева Менеджмент. -М: ЮНИТИ, 2002
8. Мескон М. Х., Основы менеджмента: Пер. с англ./ М. Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури – М. : Дело, 1998. – 800 с.
9. Дафт Р. Л. Менеджмент / Р. Л. Дафт. – СПб : Питер, 2003. – 832 с.: ил. – (Серия “Теория и практика менеджмента”).
10. Кричевский Р. Л. Если Вы – руководитель... Элементы психологии менеджмента в повседневной работе./ Р. Л. Кричевский. – М. : Дело, 1993. – 352 с.
11. Адизес И. Стили менеджмента - эффективные и неэффективные / Ицхак Калдерон Адизес ; Пер. с англ. - М.: Альпина Бизнес Букс, 2009. – 199 с.
12. Адизес И. Стили менеджмента - эффективные и неэффективные / Ицхак Калдерон Адизес ; Пер. с англ. - М.: Альпина Бизнес Букс, 2009. – 199 с.
13. Базилевич В.Д., Історія економічних учень. – К., 2004
14. Міщенко А.П. Стратегічне управління [Текст] / Міщенко А.П. Навч. посібник: Київ «Центр навчальної літератури», 2004 - 336 с
15. Міщенко А.П. Стратегічне управління [Текст] / Міщенко А.П. Навч. посібник: Київ «Центр навчальної літератури», 2004 - 336 с
16. Лудченко А.А., Лудченко Я.А., Примак Т.А. Основы научных исследований: Учеб. пособие / Под ред. А.А. Лудченко. - 2-е изд., стер. - К.: Из-во "Знания", 2001. 113с.
17. Лудченко А.А., Лудченко Я.А., Примак Т.А. Основы научных исследований: Учеб. пособие / Под ред. А.А. Лудченко. - 2-е изд., стер. - К.: Из-во "Знания", 2001. 113с.
18. Давискіба К.В. Економічний потенціал регіону та його ефективно використання в умовах ринкової трансформації // Автореф. дис. канд. екон. наук. - Харків: Харківська національна академія міського господарства. - 2005. - 20 с. - [Електронний ресурс].

Терещенко С.И. Особенности управления современными аграрными формированиями.

В статье проанализированы особенности управления аграрными формированиями в современных условиях, а также предлагается разработка механизмов повышения качества управления аграрными формированиями и совершенствование методов его оценки. Определено влияние способностей управленческого персонала в достижении соответствующих целей деятельности аграрных формирований.

Ключевые слова: *эффективность управления, ресурсный потенциал, функции управления, стратегия, конкуренция, модель управления.*

Tereshchenko S. The features of a modern agricultural units.

The article analyses the peculiarities of the management of agricultural formations in modern conditions, and also proposed to develop mechanisms to improve the quality of management of agrarian formations and improvement of methods of its estimation. The influence skills of managerial staff in the achievement of the relevant objectives of agrarian formations.

Key words: *management efficiency, resource potential, functions, management, strategy, competition, management model*

Дата надходження до редакції: 25.05.2014 р.

Резензент:

Є. М. Федорчук, аспірант, Херсонський державний аграрний університет

Проведено оцінку сукупного енергетичного потенціалу всіх видів твердої біомаси сільськогосподарського походження: первинних і вторинних відходів сільського господарства, енергетичних культур та деревної біомаси, що залишається після обрізання плодкових дерев та виноградної лози. На основі зроблених розрахунків розглянуто аграрні підприємства у якості можливого постачальника твердопаливної біосировини і активного учасника ринку енергоресурсів.

Ключові слова: *тверде біопаливо сільськогосподарського походження, енергетичний потенціал, первинні відходи рослинництва, вторинні відходи рослинництва, деревна біомаса, енергетичні культури.*

Постановка проблеми. Україна завжди була країною з розвиненим сільським господарством. Однак, до тих пір, поки ціни на енергоносії були низькими, а проблеми екології практично не піднімалися, на аграрний сектор економіки як на можливого постачальника паливних ресурсів не звертали уваги.

В останні роки, у зв'язку зі світовою енергетичною кризою, продукцію і відходи сільськогосподарського виробництва почали розглядати в якості паливних ресурсів.

Найбільший енергетичний потенціал серед продукції і відходів аграрного виробництва припадає на тверду біомасу.

Важливу передумовою ефективного використання твердої біомаси сільського господарства в біоенергетиці є правильна і достовірна оцінка її потенціалу. Однак результати існуючих оцінок ресурсів біомаси для однієї й тієї ж географічної місцевості іноді суттєво різняться між собою.

У нашому дослідженні потенціалу твердого біопалива, буде використана методика запропонована у Проекті «Біоенергетика в Європі»[1] (Biomass Energy Europe), а також «Методика узагальненої оцінки технічно-досяжного енергетичного потенціалу біомаси»[4] затверджена державним агентством з енергоефективності та енергозбереження України, більш деталізована по окремим культурам, а також доповнена оцінкою потенціалу деревної біомаси, що залишається після обрізання плодкових дерев та виноградної лози.

Це дасть можливість більш точно оцінити потенціал твердої біомаси наявної у сільському господарстві, що є важливою передумовою для планування розвитку вітчизняного сектору відновлювальної енергетики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідженням наявного потенціалу біомаси в Україні займалися Гелетуша Г.Г., Кудря С.О., Міщенко Н.М., Калініченко В.М., Дубровін В.О., Сухін Є.І. та ін. Проблемам формування і ефективності використання сільськогосподарської сировини для виробництва біопалива присвячені наукові праці таких вчених: П.С. Вишнівського, В.І. Гавриша, О.О. Єранкіна, Н.В. Зіновчука, Г.М. Калетника, М.В. Калінчика, І.Г. Кириленко,

Б.Й. Кириченко, І.В. Кушніра, О.М. Маслака, О.О. Митченка, С.А. Стасіневича, О.Г. Шайко, О.М. Шпичака та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Разом з тим, у літературних джерелах залишається не проаналізованим енергетичний потенціал деревної біомаси, що залишається в сільгосппідприємствах після обрізання плодкових дерев та виноградної лози. Практично всі наявні дослідження енергетичного потенціалу біомаси виконані у розрізі її видів (тверда, рідка та ін.), тоді як практично не приділяється уваги оцінці потенціалу у розрізі можливих постачальників енергосировини (наприклад: сільгосппідприємства, лісове господарство, тваринницькі комплекси та ін.)

Тому деякі аспекти оцінки енергетичного потенціалу твердої біомаси сільськогосподарського походження вимагають подальшого більш детального дослідження, що дасть можливість оцінити аграрні підприємства у якості потенційного учасника ринку енергоресурсів.

Мета досліджень. Метою дослідження є повне і достовірне оцінювання та прогнозування потенціалу твердої біомаси сільськогосподарського походження, яка може бути використана на енергетичні цілі. Основною задачею є підвищення точності результатів оцінки енергетичних ресурсів твердої біомаси, а також узагальнення можливостей вітчизняного аграрного сектору виступати у якості постачальника твердопаливної сировини.

Подана нижче оцінка ґрунтується на комплексному поглибленому статистичному методі, який включає поділ потенціалу біомаси на три основні види – теоретично можливий (теоретичний), технічно доступний (технічний) та економічно доцільний (економічний), між якими іноді немає чітких меж [1, с.58].

Результати досліджень Сільськогосподарське виробництво є потужним джерелом різних видів відходів і енергетичних культур, що являють собою біомасу, придатну для виробництва енергії.

Найбільші обсяги твердої біомаси утворюються в процесі сільськогосподарського виробництва на великих аграрних підприємствах, саме вони і мають стати потенційними постачальниками

ми альтернативної енергосировини для вітчизняної біоенергетики.

Енергетичний потенціал твердої біомаси наявної у вітчизняному сільському господарстві являє собою суму потенціалів його чотирьох

складових (рис.1), кожна з яких потребує використання певних методичних підходів до її оцінки.

Основною складовою потенціалу твердої біомаси сільськогосподарського походження є сільськогосподарські відходи.

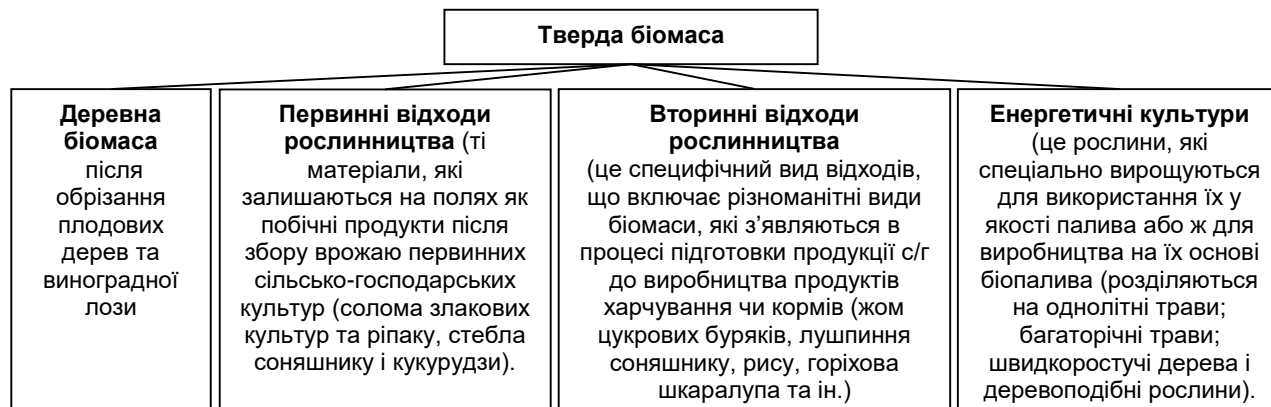

Рис. 1. Види твердої біомаси у сільськогосподарському виробництві

Для початку визначимо наявні в аграрному виробництві обсяги первинних рослинних відходів (табл. 1). Враховуючи те, що Україна є

традиційно аграрною країною, вона може отримувати до 85 млн. т рослинних відходів, значну частину яких можна використати в якості палива.

Таблиця 1

Кількість основних первинних рослинних відходів в Україні у 2010-2012 рр.

Сільськогосподарська культура	2010р.		2011р.		2012р.	
	Валовий збір зерна, тис. т	Обсяг відходів, тис. т	Валовий збір зерна, тис. т	Обсяг відходів, тис. т	Валовий збір зерна, тис. т	Обсяг відходів, тис. т
Пшениця	16851,3	16851,3	22323,6	22323,6	15762,6	15762,6
Ячмінь	8484,9	6787,92	9097,7	7278,16	6936,4	5549,1
Жито	464,9	604,37	578,9	752,57	676,8	879,8
Рис (солома)	148	133,2	169,9	152,91	159,8	143,8
Просо	117,1	93,68	278,8	223,04	157,4	125,9
Овес	458,5	458,5	505,6	505,6	629,7	629,7
Гречка	133,7	120,33	281,6	253,44	238,7	214,8
Інші зернобобові культури	593,3	533,97	492	442,8	474,4	427
Соя	1680,2	1512,18	2264,4	2037,96	2410,2	2169,2
Ріпак	1469,7	2939,4	1437,4	2874,8	1204,4	2408,8
Кукурудза на зерно (стеб.)	11953	15538,9	22837,8	29689,1	20961,3	27249,7
Соняшник (стебла)	6771,5	12865,85	8670,5	16474	8387,1	15935,5

Як свідчать приведені у табл.1 розрахунки, найбільше відходів отримується при виробництві кукурудзи на зерно, дещо менше – при виробництві соняшника і зернових культур. Солома ріпаку посідає 4-е місце відповідно.

Таким чином, як видно з наведених у табл. 1 даних, при валовому зборі зерна на рівні 50 млн. т для енергетичних цілей може бути використано до 25 млн. т соломи. При зростанні валового збору до 80 млн. т ця цифра зростає до 40 млн. т. Якщо врахувати, що така кількість рослинної маси еквівалентна 5 і 8 млн. т. у. п. відповідно, то значення такого виду біопалива важко переоцінити. За нашими розрахунками, загальний потенціал використання соломи в Україні як палива є достатнім для створення 13 тис. малих теплогенеруючих потужностей (0,1-1,0 МВт) плюс 700 теплогенеруючих потужностей для систем централізованого тепlopостачання (1,0-10,0 МВт). Таким чином, енергія, що може бути отримана

при використанні такої кількості палива, перевищує потужності усіх опалювальних котелень, що експлуатуються у сільській місцевості. Використання соломи в таких обсягах на енергетичні цілі дозволило б зекономити від 4,5 до 14 млрд. м³ природного газу та зменшити викиди CO₂ до атмосфери приблизно на 12-16 млн. т [3, с. 438].

Використання 15-20 млн. т соломи щороку на енергетичні цілі, принесло б додаткові доходи та заощадження аграрним підприємствам. В Україні найбільше надлишків соломи залишається в сільськогосподарських господарствах центра та півдня країни.

Згідно проведених розрахунків теоретичний потенціал первинних відходів рослинництва в Україні за останні три роки коливався у межах від 27,5 млн. т у. п. у 2010 р. до 39,0 млн. т у. п. у 2011 р. Що в середньому за останні три роки склало 33,4 млн. т у. п (табл. 2).

Таблиця 2

Теоретичний потенціал первинних відходів рослинництва в Україні у 2010-2012 рр., тис. т у. п.

Сільськогосподарська культура	Нижча теплота згоряння Q_H^p , ккал/кг*	2010 р.	2011 р.	2012 р.
Пшениця	3285	7908,07	10476,15	7397,16
Ячмінь	3190	3093,35	3316,76	2528,81
Жито	3240	279,74	348,33	407,24
Рис (солома)	3000	57,09	65,53	61,64
Просо	3000	40,15	95,59	53,97
Овес	3850	252,18	278,08	346,34
Гречка	3000	51,57	108,62	92,07
Інші зернобобові культури	3000	228,84	189,77	182,98
Соя	3800	820,90	1106,32	1177,55
Ріпак	3660	1536,89	1503,11	1259,46
Кукурудза на зерно (стебла)	3270	7258,89	13869,07	12729,50
Соняшник (стебла)	3270	6010,19	7695,69	7444,15
Всього	-	27537,8	39053,0	33680,9

* дані взяті з «Методики узагальненої оцінки технічно-досяжного енергетичного потенціалу біомаси» [4, с. 15]

Аналіз отриманих результатів показує, що величина теоретичного потенціалу є досить нерівномірною по роках і залежить, головним чином, від урожайності вивчаємих культур.

Величина технічного потенціалу обмежується наявною технологією збирання врожаю, що

зменшує теоретичний потенціал на величину коефіцієнта технічної доступності. За нашими розрахунками технічний потенціал первинних відходів рослинництва у 2010-2012 рр. в середньому становив 20,7 млн. т у.п. (табл. 3).

Таблиця 3

Технічний потенціал первинних відходів в Україні у 2010-2012 рр., тис. т у.п.

Сільськогосподарська культура	Коефіцієнт технічної доступності відходів	2010 р.	2011 р.	2012 р.
Пшениця	0,5	3954,04	5238,07	3698,58
Ячмінь	0,5	1546,68	1658,38	1264,41
Жито	0,5	139,87	174,17	203,62
Рис (солома)	0,5	28,54	32,77	30,82
Просо	0,5	20,07	47,79	26,98
Овес	0,5	126,09	139,04	173,17
Гречка	0,5	25,79	54,31	46,04
Інші зернобобові культури	0,5	114,42	94,89	91,49
Соя	0,7	574,63	774,42	824,29
Ріпак	0,7	1075,82	1052,18	881,62
Кукурудза на зерно	0,7	5081,22	9708,35	8910,65
Соняшник (стебла)	0,67	4026,83	5156,11	4987,58
Всього	-	16714,0	24130,5	21139,2

Як видно з табл. 2 та 3, технічно досяжний потенціал загалом повторює тенденцію зміни теоретично можливого, але не так різко виражено. Більша еластичність пояснюється тим, що на величину потенціалу впливає також коефіцієнт

технічної доступності культур.

У табл. 4 представлені результати розрахунків економічного потенціалу первинних відходів рослинництва.

Таблиця 4

Економічний потенціал первинних відходів в Україні у 2010-2012 рр., тис. т у.п.

Сільськогосподарська культура	Коефіцієнт енергетичного використання відходів	2010р.	2011р.	2012р.
Пшениця	0,33	1304,83	1728,56	1220,53
Ячмінь	0,33	510,40	547,27	417,25
Жито	0,33	46,16	57,47	67,19
Рис (солома)	0,33	9,42	10,81	10,17
Просо	0,33	6,62	15,77	8,90
Овес	0,33	41,61	45,88	57,15
Гречка	0,33	8,51	17,92	15,19
Інші зернобобові культури	1	114,42	94,89	91,49
Соя	1	574,63	774,42	824,29
Ріпак	1	1075,82	1052,18	881,62
Кукурудза на зерно	0,7	3556,85	6795,84	6237,45
Соняшник (стебла)	1	4026,83	5156,11	4987,58
Всього	-	11276,11	16297,1	14818,8

Розподілення енергетичного потенціалу первинних відходів сільського господарства по областях України залежить від ряду факторів, а саме від величини посівних площ та наявної кількості худоби в області. В середньому за даними 2010-2012 рр., найбільш крупними виробниками зернових та зернобобових культур є Полтавська, Вінницька, Черкаська, Кіровоградська, Київська, Одеська, Харківська, Дніпропетровська та Чернігівська області, соняшника – Дніпропетровська, Запорізька, Харківська, Кіровоградська, Донецька та Миколаївська, ріпаку – Хмельницька, Львівська, Вінницька, Одеська, Тернопільська та Черкаська, кукурудзи на зерно – Полтавська, Черкаська, Вінницька, Київська, Кіровоградська, Сумська та Чернігівська. При цьому найбільше поголів'я

великої рогатої худоби та свиней, які потребують соломи, припадає на Вінницьку, Черкаську, Київську та Дніпропетровську області, а найменше поголів'я – на Луганську, Миколаївську, Чернівецьку та Херсонську.

В результаті співвідношення цих факторів, лідерами по економічному потенціалу соломи є Одеська, Кіровоградська, Полтавська, Вінницька, Черкаська області, а по потенціалу первинних сільськогосподарських відходів загалом – Полтавська, Кіровоградська, Дніпропетровська та Харківська.

Кількість відходів деревної біомаси, що залишається після обрізання плодкових дерев та виноградної лози оцінюється наступним чином:

Таблиця 5

Кількість деревних відходів у сільському господарстві України у 2010-2012 рр.

Вид відходу	Коефіцієнт відходів	2010 р.		2011 р.		2012 р.	
		Площа насаджень, тис. га	Кількість відходів, тис. т.	Площа насаджень, тис. га	Кількість відходів, тис. т.	Площа насаджень, тис. га	Кількість відходів, тис. т.
Гілля після обрізання плодкових дерев	8	223,2	1785,6	223,4	1787,2	223,4	1787,2
Лоза винограду	2	67,6	135,2	69,1	138,2	67,9	135,8

На південний регіон припадає 87-88% виноградників України, більше половини з яких знаходяться в Одеській області. Найбільші площі плодово-ягідних насаджень зосереджено у Вінницькій, Львівській, Закарпатській, Дніпропетровській, Хмельницькій та Чернівецькій областях. Енергетичний еквівалент 140 тис. т виноградної лози, що обрізується щорічно на 70 тис. га виноградників України, дорівнює майже 150 тис. т

вугілля [2]. А з 1,8 млн. т. деревини, що щорічно вирізається у садах України, можна отримати 4,4 МВт.год електроенергії або 0,57 млн. Гкал тепла. Тому такі види решток, безумовно, повинні бути перероблені у прийнятні форми палива і використані як дешеве джерело енергії. У перерахунку на умовне паливо отримуємо наступні результати (табл. 6).

Таблиця 6

Енергетичний потенціал деревних відходів у сільському господарстві України, 2010-2012 рр., тис. т у.п.

Вид відходу	Нижча теплота згоряння Q_H^P (при вологості 20%), ккал/кг	2010 р.	2011 р.	2012 р.
Гілля після обрізання плодкових дерев	2500	637,7	638,3	638,3
Лоза винограду	3810	73,6	75,2	73,9
Всього	-	711,3	713,5	712,2

Вторинні відходи сільського господарства виробляються та нагромаджуються на підприємствах, які обробляють сільськогосподарські культури. Серед параметрів, які впливають на потенціал вторинних відходів, можна виділити наступні: обсяг продукції, що підлягає обробці та вели-

чина відходів на 1 т культури. Конкурентним енергетичному споживанню вторинних відходів може бути їх використання на корм для худоби. Кількість основних вторинних рослинних відходів в Україні наведемо у вигляді табл. 7.

Таблиця 7

Кількість основних вторинних рослинних відходів в Україні у 2010-2012 рр.

Сільськогосподарська культура	2010 р.		2011 р.		2012 р.	
	Валовий збір зерна, тис. т	Обсяг відходів, тис. т	Валовий збір зерна, тис. т	Обсяг відходів, тис. т	Валовий збір зерна, тис. т	Обсяг відходів, тис. т
Цукровий буряк	13749,2	10311,9	18740,5	14055,4	18438,9	13829,2
Соняшник	6771,5	1015,7	8670,5	1300,6	8387,1	1258,1
Рис	148,0	29,6	169,9	34,0	159,8	32,0
Всього	-	11357,2	-	15390,0	-	15119,3

Результати оцінки потенціалу вторинних відходів представлено у табл. 8.

Таблиця 8

Енергетичний потенціал вторинних відходів сільського господарства України, 2010-2012 рр.

Сільськогосподарська культура	2010 р.			2011 р.			2012 р.		
	Теоретичний потенціал, тис. т у.п.	Технічний потенціал, тис. т у.п.	Економічний потенціал, тис. т у.п.	Теоретичний потенціал, тис. т у.п.	Технічний потенціал, тис. т у.п.	Економічний потенціал, тис. т у.п.	Теоретичний потенціал, тис. т у.п.	Технічний потенціал, тис. т у.п.	Економічний потенціал, тис. т у.п.
Цукровий буряк	633,4	576,4	288,2	863,4	785,7	392,8	849,5	773,1	386,5
Соняшник	558,6	379,9	379,9	715,3	486,4	486,4	691,9	470,5	470,5
Рис	14,7	3,1	3,1	16,8	3,5	3,5	15,8	3,3	3,3
Всього	1206,8	959,4	671,2	1595,6	1275,6	882,8	1557,3	1246,9	860,4

Аналіз отриманих у табл. 8 результатів, показує, що у порівнянні з економічним потенціалом первинних відходів сільського господарства (величина якого 11,3-16,3 млн. т у.п./рік) потенціал вторинних відходів є досить малим (0,7-0,9 млн. т у.п./рік). Тим не менш, ці види біомаси є важливими. Так, наприклад, багато олієекстракційних заводів України забезпечують себе енергією шляхом спалювання лушпиння соняшника в котлах.

Таким чином, загальний енергетичний потенціал відходів рослинництва та деревної маси, що утворюється в процесі сільськогосподарського виробництва в Україні у 2010 р. склав – 12,7 млн. т у.п., у 2011 р. – 17,9 млн. т у.п., та у 2012 р. – 16,4 млн. т у.п.

Рівноцінний сільськогосподарським відходам

енергетичний потенціал мають енергетичні культури. Залучення біомаси, спеціально вирощеної на землях, які зараз не використовуються або використовуються неефективно, приведе до збільшення долі біомаси в енергетичному балансі України до 20-25%.

Україна має великі площі сільськогосподарських угідь, при цьому частина ріллі є вільною від виробництва сільськогосподарських культур. Саме ці землі потенційно можуть бути використані для вирощування енергетичних культур. Згідно статистичних даних про розподіл сільськогосподарських угідь та посівні площі сільськогосподарських культур у 2012 р., вільна площа ріллі в Україні становить 3,47 млн. га. Протягом останніх 10 років ця цифра коливається від 3 до 4 млн. га (табл. 9).

Таблиця 9

Розподіл сільськогосподарських угідь та посівні площі сільськогосподарських культур, 2010-2012рр., тис. га

Землі	2010 р.	2011 р.	2012 р.
Загальна земельна площа	60354,8	60354,9	60354,9
Сільськогосподарські угіддя, у тому числі:	41576	41557,6	41536,3
рілля	32476,5	32498,5	32518,4
сіножаті	2410,9	2411,5	2410,5
пасовища	5481,9	5474,5	5459,6
Вся посівна площа	26951,5	27670,5	27801,3
Площа чистих парів	1465	1211	1247
Вільна площа ріллі*	4060	3617	3470,1
Потенційна площа вирощування енергетичних культур (50% вільної)	2030	1808,5	1735,05

* розраховується як різниця між площею ріллі та загальною посівною площею з урахуванням площі чистих парів

Вважаємо, що для вирощування енергетичних культур доцільно задіяти половину вільної площі ріллі, що, як видно, з наведених у табл. 9 даних, становить в середньому 1750-2050 тис. га.

Використовуючи найбільш спрощений метод розрахунку отримаємо наступні показники теплоенергетичного потенціалу енергетичних культур (табл. 10).

Таблиця 10

Енергетичний потенціал вирощування енергетичних культур в Україні у 2010-2012рр., млн. т у.п.

Показник	Коефіцієнт переводу	2010 р.	2011 р.	2012 р.
Теоретичний потенціал	-	12,35	11,01	10,56
Технічний потенціал	0,85	10,50	9,36	8,98
Економічний потенціал	1	10,50	9,36	8,98

Таким чином, потенціал України для вирощування енергетичних культур коливається у межах: теоретичний – 10,56-12,35 млн. т у.п., технічно досяжний та економічно доцільний – 9,0-10,5 млн. т у.п.

Разом з тим, потенціал класичних енергетичних культур суттєво відрізняється для різних областей. Це залежить від взаємодії цілої низки

факторів, таких як площа вільних сільськогосподарських земель в даній області, рекомендована енергетична культура для вирощування, доцільність використання вільних земель саме під енергетичні культури, а не з іншою метою та ін. Згідно виконаній оцінці, найбільшим потенціалом енергетичних культур володіють Житомирська, Чернігівська, Херсонська та Київська області. Наймен-

ший потенціал припадає на Закарпатську, Полтавську та Івано-Франківську області, оскільки вони мають невеликі площі вільних сільськогосподарських земель та малий коефіцієнт використання вільної площі під енергетичні культури.

Енергетичні культури представляють зараз «віртуальну» частину потенціалу. Виробництво енергетичних культур на промисловому (комер-

ційному) рівні в Україні ще не розпочалось, але швидкого розвитку цього напрямку можна очікувати вже в найближчому майбутньому.

Зведені результати оцінки енергетичного потенціалу твердої біомаси в сільському господарстві України у 2010-2012 рр. представлено у табл. 1.11.

Таблиця 1.11

Структура енергетичного потенціалу твердої біомаси у сільському господарстві України у 2010-2012 рр.

Енергетичний потенціал	2 010 р.		2 011 р.		2 012 р.		Прогноз млн. т у.п.
	млн. т у.п.	%	млн. т у.п.	%	млн. т у.п.	%	
Первинні відходи рослинництва	11,28	48,7	16,30	59,8	14,82	58,4	14,13
Вторинні відходи рослинництва	0,67	2,9	0,88	3,2	0,86	3,4	0,80
Деревні відходи сільського господарства	0,71	3,1	0,71	2,6	0,71	2,8	0,71
Енергетичні культури	10,50	45,3	9,36	34,4	8,98	35,4	9,61
Всього	23,16	100,0	27,25	100,0	25,37	100,0	25,26

Як видно з наведених у табл. 1.11 даних, середній енергетичний потенціал рослинних відходів сільськогосподарського виробництва, які є реальною складовою енергетичного потенціалу за період 2010-2012 рр. склав 15,64 млн. т у.п., а середній потенціал вирощування енергетичних рослин, які є віртуальною складовою енергетичного балансу, за цей же період становив 9,61 млн. т у.п.

Первинні відходи сільського господарства становлять левову частку наявного реального енергетичного потенціалу у сільському господарстві. (49-60%). Наступними за величиною є вторинні відходи сільського рослинництва (35-45%) та деревні відходи (3-3,5%).

Треба підкреслити також нерівномірність розподілу сільськогосподарської твердої біомаси по території України. Розподіл загальних запасів біомаси по територіям та за видами біопалив є різномірним і тому необхідно провести детальний аналіз потенціальних запасів біоресурсів на рівні окремих регіонів для раціонального їх використання. Так, на території України сільськогосподарська тверда біомаса сконцентрована в центральних, південно-східних та південних областях країни.

Найбільшим потенціалом твердої біомаси сільськогосподарського походження володіють Одеська, Дніпропетровська, Полтавська, Кіровоградська, Запорізька, Донецька та Харківська області. Вони розташовані у східній і південній Україні, для яких характерною є інтенсивна сільськогосподарська діяльність. У цих областях відходи сільського господарства становлять більше 79% загальних ресурсів біомаси.

Також великі ресурси сільськогосподарської сировини для виробництва твердого палива є у Миколаївській, Київській, Херсонській, Чернігівській та Вінницькій областях. Ці області складають 23,4% загального потенціалу біомаси. Зазначені регіони є також важливими сільськогосподарськими зонами. Частка відходів сільського господар-

ства в цих областях більше ніж 71% від загальної кількості ресурсів біомаси.

Висновки. Технології енергетичного використання сільськогосподарської біомаси знаходяться в Україні на початковій стадії розвитку, але мають великий потенціал для широкого впровадження і комерціалізації в найближчому майбутньому. На сьогодні Україна споживає біомасу переважно у вигляді деревного палива. Тоді як величезний потенціал сільськогосподарської твердопаливної сировини (25-27 млн. т. у. п. на рік) залишається практично не задіяним у вітчизняній енергетиці.

Шляхом реалізації економічного потенціалу твердої біомаси, що щорічно накопичується в процесі сільськогосподарського виробництва, Україна може задовольнити до 8% загальної потреби в первинних енергоносіях. А за умови реалізації потенціалу енергетичних культур і всі 13,5%. З огляду на високу залежність України від дорогих імпортованих палив, очевидно, що використання твердої біомаси сільськогосподарського походження є серйозним засобом підсилення енергетичної безпеки країни.

Аналіз результатів дослідження показує, що основними складовими енергетичного потенціалу твердої біомаси сільськогосподарського походження є первинні сільськогосподарські відходи (солома зернових культур та ріпаку, відходи виробництва кукурудзи на зерно та соняшника), частка яких у структурі енергетичного потенціалу становить 50-60% і енергетичні культури (35-40%). Відходи сільськогосподарського виробництва є реальною складовою енергетичного потенціалу, яка вже зараз використовується для виробництва енергії. Енергетичні культури поки є віртуальною складовою, оскільки наразі в Україні практично немає енергетичних плантацій за виключенням декількох експериментальних ділянок.

З огляду на досвід Європейських країн можна очікувати стрімкий розвиток біоенергетичної складової аграрного виробництва вже найближ-

чими роками. Найбільш реалістичний сценарій полягає в тому, що збільшення кількості рослинних відходів буде відбуватися як за рахунок застосування нових, високоврожайних сортів продовольчих культур, так і за рахунок залучення до сільгосподарства вільної ріллі, переважно під продовольчі культури. Енергетичні рослини доцільно вирощувати на малородючих, заболочених, радіоакнозабруднених землях, площа яких в Україні становить близько 2 млн. га.

У зв'язку з цим аграрні підприємства мають

розглядатися як реальний виробник і постачальник паливної сировини для енергетичних потреб країни, а біоенергетика має зайняти окрему нішу у структурі агропромислового комплексу України. У цьому контексті сільськогосподарські господарства, як основні виробники енергетичних культур, об'єктивно мають всі підстави одержувати максимум вигоди від вирощування енергонасичених рослин через кооперацію та інтеграцію процесів виробництва сировини, її переробки і реалізації продукції кінцевого споживання.

Список використаної літератури:

1. Гелетуа Г.Г., Железная Т.А., Жовмір М.М., Матвеев Ю.Б., Дроздова О.І. Оцінка енергетичного потенціалу біомаси в Україні. Частина 1. Відходи сільського господарства та деревинна біомаса // Промислова тепло-техніка, 2010, т. 32, №6. – с.58-65.
2. Електронний журнал енергосервісної компанії «Экологические системы» [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://esco-ecosys.narod.ru/2006_2/art123.html.
3. Титко Р., Калініченко В. Відновлювальні джерела енергії (досвід Польщі для України). - Варшава-Краків-Полтава: Видавництво OWG, 2010.- 533 с.
4. Дубровін В. О., Голуб Г.А., Драгнєв С.В., Гелетуа Г.Г., Железная Т.А., Кучерук П.П., Матвеев Ю.Б., Кудря С. О., Забарний Г.М., Маслюкова З.В. Методика узагальненої оцінки технічно-досяжного енергетичного потенціалу біомаси. – К.: Тов. «Віол-принт», 2013. – 25 с.

Федорчук Е.Н. Оценка потенциала твердой биомассы в сельском хозяйстве Украины

Оценен совокупный энергетический потенциал всех видов твердой биомассы сельскохозяйственного происхождения: первичных и вторичных отходов сельского хозяйства, энергетических культур и древесной биомассы, которая остается после обрезки плодовых деревьев и виноградной лозы. На основе произведенных расчетов, аграрные предприятия были рассмотрены в качестве возможного поставщика твердотопливного биосырья и активного участника рынка энергоресурсов.

Ключевые слова: *твердое биотопливо сельскохозяйственного происхождения, энергетический потенциал, первичные отходы растениеводства, вторичные отходы растениеводства, древесная биомасса, энергетические культуры.*

Fedorchuk E.M. Assess the potential of solid biomass agriculture Ukraine.

In this article presented an assessment of the total energy potential of all types of solid biomass of agricultural origin: primary and secondary agricultural waste, energy crops and woody biomass that remains after pruning fruit trees and vines. On the basis of calculations, agricultural enterprises were considered as possible manufacturers and suppliers of feedstock for bioenergy and as active participants in the energy market.

Key words: *solid biofuels of agricultural origin, the energy potential, the primary crop residues, secondary crop residues, woody biomass, energy crops.*

Дата надходження до редакції: 12.05.2014 р.

Рецензент: д.е.н., професор Соловійов І.О.

О. В. Захарченко, к.е.н., доцент, Одеська державна академія будівництва та архітектури

В статті розглянуто тенденції виробництва зернових культур та напрямки їх переробки, балансу зерна. Наведено основні проблеми, що стримують розвиток ринку зерна

Ключові слова: зерно, посівні площі, урожайність, обсяги виробництва, суб'єкти ринку зерна

Постановка проблеми. Зернове виробництво в Україні вважається найбільш поширеним і найбільш прибутковим видом діяльності серед сільськогосподарських підприємств різних форм власності. Актуальність даного питання спеціалісти й науковці пов'язують зі зростанням чисельності населення на планеті, особливо в таких країнах як Китай, Індія, країни Африки. Експортно-орієнтоване товарне виробництво зерна за таких умов стимулює товаровиробників розвивати зернову інфраструктуру, до складу якої входять зернові елеватори, завантажувальні, перевантажувальні, розвантажувальні комплекси, портові причали тощо. В Україні діє велика кількість зернотрейдерів, які мають розвинену матеріально-технічну базу, що підвищує якість та швидкість виконання укладених контрактів з агарними формуваннями, більшість яких експортує як власну вирощену продукцію, так і придбану. Таким чином, можна вважати ринок зерна найбільш потужним сегментом ринку аграрної продукції за рахунок якого розвиваються інші комерційні напрямки виробництва.

Мета статті полягає в оцінці сучасного стану зернового ринку в Україні та визначення основних проблем його розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В працях як вітчизняних, так і зарубіжних вчених піднімаються питання державного регулювання ринку зерна (П. Гайдуцький, І. Кириленко, С. Майстро, П. Саблук), проблем функціонування

та розвитку зернового господарства (В. Андрійчук, В. Власов, М. Лобос, В. Ніценко, П. Саблук, О. Шпичак) тощо. В їх дослідженнях розкриваються основні проблеми, тенденції, перспективи розвитку вітчизняного ринку зерна. Однак зміни, що відбуваються на даному сегменті ринку останнім часом потребують додаткових досліджень.

Виклад основного матеріалу. Україна має потужний потенціал з вирощування різних сільськогосподарських культур, особливу увагу приділяючи зерновій групі. Особливістю виробництва на сучасному етапі є зростання урожайності зернових культур, що дає можливість увійти Україні в десятку ведучих виробників зерна. Так, під зерновими культурами у 2012 р. було зайнято 15449 тис. га ріллі, з яких під озимі культури відведено 6537 тис. га, під ярі – 8912 тис. га (табл. 1). За 1990-2012 рр. зросла питома вага таких культур як ячменю озимого – на 32,8%, пшениці ярової – у 26,4 раза, ячменю ярого – на 23,8%, кукурудзи – у 2,7 раза. Питома вага інших культур скоротилася: пшениці озимої – на 26,9%, жита – на 41,7, вівсу – на 37,0, проса – на 6,8, гречки – на 14,3, рису – на 7,1, гороху – на 83,0, вики та викової суміші на зерно – на 77,2%. Дані зміни є недосить позитивними для виробників зерна, оскільки суттєве скорочення посівних площ азотоутворюючих культур знижує вміст азоту у ґрунті. Натомість залишається високою частка посівних площ зернових культур орієнтованих на експорт (пшениці, ячменю, кукурудзи).

Таблиця 1

Посівні площі зернових культур в Україні у 1990-2012 рр.*

Зернові культури	Роки										
	1990	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Посівна площа зернових культур – всього, тис. га	14583	14152	13646	15005	14515	15115	15636	15837	15090	15724	15449
у т.ч.: озимі зернові	8614	6310	6324	7289	5884	6725	8127	8308	7904	7987	6537
з них: пшениця	7568	5324	5316	6185	5089	5817	6802	6518	6137	6499	5534
жито	518	609	668	622	373	349	466	468	286	283	302
ячмінь	528	377	340	482	422	559	859	1322	1481	1205	701
ярі зернові	5969	7842	7322	7716	8631	8390	7509	7529	7186	7737	8912
з них: пшениця	9	185	303	480	494	471	314	334	314	282	238
ячмінь	2201	4130	3645	4018	4883	4417	3360	3800	3024	2582	2724
овес	492	570	521	468	474	404	456	433	326	288	310
кукурудза	1234	1174	1364	1711	1777	2087	2516	2149	2709	3620	4625
просо	205	167	437	141	136	122	153	119	95	169	191
гречка	350	459	574	426	398	352	302	273	225	311	300
рис	28	22	26	21	22	21	20	25	29	30	26
зернобобові:	1424	1103	408	422	406	438	263	371	429	374	318
з них: горох	1287	996	307	326	339	362	206	286	305	275	219
вика та викові суміші на зерно	79	65	54	44	29	30	19	28	32	22	18
Питома вага зернових культур у структурі посівів	45,0	45,7	50,2	57,6	56,0	58,0	57,6	58,7	56,0	56,8	55,6

*Джерело: складено і розраховано за даними Державного комітету статистики України

В 2008 і 2011 рр. сільськогосподарські підприємства зібрали найбільший рівень урожаю

зерна, який перевищував 1990 р. на 4,5 і 11,2% відповідно (табл. 2).

Таблиця 2

Валовий збір зерна в Україні у 1990-2012 рр.*

Зернові культури	Роки										
	1990	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Валовий збір зерна – всього, тис. т	51009	33930	24459	38016	34258	29295	53290	46028	39271	56747	46216
у т.ч.: озимі зернові	33560	18163	11348	19744	14444	14609	28763	24608	19899	25458	17132
з них: пшениця	30348	15969	9775	17683	12880	13173	25050	20037	16217	21645	15132
жито	1259	1207	966	1053	582	561	1050	952	463	577	675
ячмінь	1953	987	607	1008	982	875	2663	3619	3219	3236	1325
ярі зернові	17449	15767	13111	18272	19814	14686	24527	21420	19372	31289	29084
з них пшениця	26	304	422	1016	1067	765	835	849	634	679	631
ячмінь	7216	8646	6265	7967	10359	5106	9949	8214	5266	5862	5611
овес	1303	1116	881	791	690	544	944	731	459	506	630
кукурудза	4737	3392	3848	7167	6426	7421	11447	10486	11953	22838	20961
просо	338	268	426	141	123	84	221	139	117	279	157
гречка	420	341	481	275	229	217	241	189	134	282	239
рис	118	80	90	93	100	108	101	143	148	170	160
зернобобові	3266	1570	652	758	747	357	550	622	592	491	473

*Джерело: складено за даними Державного комітету статистики України

В 2012 р. зібрано зерна на 9,4% менше, ніж у 1990 р., у т.ч. за рахунок зменшення валового збору пшениці озимої – на 50,1%, жита – на 46,4, ячменю озимого – на 32,2, ячменю ярого – 22,2, вівсу – на 51,7, проса – на 53,6, гречки – на 43,1, зернобобових – на 85,5%. Натомість, зросло виробництво пшениці ярої – у 24,3 раза, кукурудзи – у 4,4 раза, рису – на 35,6%.

Зниження валових зборів є наслідком зниження урожайності зернових культур. Так, згідно даних таблиці 3, урожайність тільки 2011 р. перевищила рівень 1990 р. на 3,2%. В 2008 р. урожайність була нижчою, ніж у 1990 р. на 2,6%, а валовий збір більшим, чому сприяло розширення посівних площ.

Таблиця 3

Урожайність зернових культур в Україні у 1990-2012 рр.

Зернові культури	Роки										
	1990	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Урожайність зернових культур, ц	35,0	24,0	17,9	25,3	23,6	19,4	34,1	29,1	26,0	36,1	29,9

*Джерело: складено за даними Державного комітету статистики України

За розрахунками М. Зубця і М. Безуглого [2, с. 11], найкращим для сільгосптоваровиробників України в 2011 р., коли було зібрано рекордний врожай у 56,7 млн. т за фактичною врожайністю 37 та біологічної – 44 ц/га, втрати на кожному гектарі склали 7 ц/га. При біологічному врожаї в 2011 р. на рівні 67,5 млн. т загальні втрати зернових на етапі збору становили 10,8 млн. т.

На етапі збору врожаю сільгосптоваровиробники України за останні чотири роки втратили близько 45 млн. т зерна. За нинішніми цінами це дорівнює вартості приблизно 50 тис. комбайнів класу «Дон-1500Б» або 27 тис. комбайнів класу «Lexion-570» фірми «Claas», або 34 тис. комбайнів «John Deere-9570», що відповідає потребі зернового господарства України в зернозбиральній техніці.

В цілому, як зазначає В. Ніценко, орієнтація виключно на кон'юнктуру ринку призвела до скорочення площ чистих і зайнятих парів, багаторічних трав і збільшення частки посівів соняшнику, ріпаку та зернових культур. Порушення системи

сівозміни призвело до виснаження землі та зменшення продуктивності гектара сівозмінної площі, що зрештою негативно вплинуло на економічні показники виробничої діяльності багатьох аграрних підприємств [4, с. 37].

Вирощене зерно потребує відповідних спеціалізованих умов для його зберігання. Проведені дослідження В. Ніценка [5] показують, що в Україні у 2012 р. зареєстровано 759 сертифікованих зернових складів (СЗС) загальною місткістю 31,6 млн. тонн (більше 2010 р. на 4 СЗС). При чому приватних СЗС у 7,1 раза більше, ніж державних, вони займають 87,6% загальної кількості складів. На них також приходиться 81,0% усіх зернозберігаючих потужностей. У той же час проведені ним розрахунки демонструють нестачу потужностей для зберігання збіжжя у обсязі 14,8 млн. ті потреби в інвестиціях у розбудову елеваторної інфраструктури на рівні 17,6 млрд. дол.

Основні економічні показники виробництва й реалізації зернових культур наведені в таблиці 4.

Таблиця 4

Основні економічні показники виробництва й реалізації зерна

Показники	Роки							
	1990	2000	2005	2008	2009	2010	2011	2012
Середня ціна реалізації, грн./т	-	443,8	417,8	778,6	799,0	1120,9	1374,2	1547,1
Рентабельність виробництва, %	275,1	64,8	3,1	16,4	7,3	13,9	26,1	15,2

Рентабельність виробництва зерна має велику амплітуду коливання по роках (не беручи до уваги 1990 р.): від 3,1% у 2005 р. до 64,8% у 2000 р. Зниження рівня рентабельності безпосередньо пов'язане з підвищенням виробничих витрат на вирощування зернових культур (паливо-мастильних матеріалів, мінеральних добрив, насінневого матеріалу тощо) і незначними змінами в ціні.

В. Ярцева [8] у своїх дослідженнях доходить висновку, що за існуючих реалій організації експорту зернової торгівлі Україна нездатна стратегічно використовувати переваги великих урожаїв, наслідком чого стає недоотримання валютної виручки від участі у світовій зерновій торгівлі, а також недостатня участь у логістично-транспортній та маркетинговій сферах міжнародного поділу праці. Зокрема слід назвати такі проблеми:

- невідповідність наявних в Україні терміналів зберігання і транспортування зерна амбіціям розширення присутності на світовому зерновому ринку;

- низька пропускна здатність українських портів та слабка роль держави у відповідних процесах;

- низький рівень впровадження альтернативних методів перевезення;

- несистемність маркетингової та комерційної підтримки національного експорту зернових;

- відсутність належної роботи щодо інформаційної підтримки національного зернового експорту.

Не можна повністю погодитися з наведеними міркуваннями автора, оскільки міжнародні та вітчизняні зернотрейдери тривалий час розширюють свою присутність на ринку зерна в Україні, вкладаючи великі інвестиції у розбудову зернової інфраструктури. Так, агрохолдинг «Укрлендфармінг» планує до вересня 2012 р. збільшити існуючі вертикальні потужності з одноразового зберігання зерна з 0,65 млн. тонн до 1,1 млн. тонн. Передбачається, що інвестиції в цей проект складуть близько 65-75 млн. дол. [7]. Компанія

також планує будівництво найбільшого зернового портового терміналу в Україні, проектною потужністю 5-6 млн. т, загальною вартістю біля 200 млн. дол. Інший агрохолдинг – Миронівський хлібопродукт – планує завершити до кінця 2012 року будівництво першої черги зерносховища, потужністю зберігання 40 тис. м³, другу чергу на 120 тис. м³ – в 2013 р. Загальна кількість інвестицій в будівництво елеватора для зберігання зернових і масляних культур складає 25 млн. дол. [3]. Приведені приклади показують, що інфраструктура зернового ринку динамічно розвивається, покращується система логістики тощо.

Зернові культури є стратегічним видом продукції, які приносять валютні надходження у вітчизняну економіку. У 2012 р. з України експортовано 15,3 млн. т зерна, з яких найбільшими експортерами являються Нібулон – 10,0%, Луї Дрейфус – 9,9, Кернел – 8,4, Альфред Топфер Україна – 7,2, Серна – 6,0, Райз – 4,5, Бунге – 3,1, НоблРесорсиз Україна – 2,8, Каргілл – 2,5, Агротрейд Експорт – 2,3%. На інші компанії приходить 43,3% усього вивезеного зернового збіжжя. Необхідно відмітити, що експорт пшениці повністю контролюють 10 компаній, серед яких: Нібулон – 17,4%, Кернел – 15,7, Альфред Топфер Україна – 15,5, Серна – 11,2, Райз – 7,1, НоблРесорсиз Україна – 6,5, Каргілл – 6,3, Агротрейд Експорт – 4,4, Рамбурс – 4,2, інші компанії займають – 0,1%.

Проведені дослідження показують, що на ринку зерна діють наступні суб'єкти ринку: постачальники матеріально-технічних ресурсів (паливо-мастильних, насіння, добрив, техніки, запасних частин тощо), виробники сільськогосподарської продукції, підприємства зі зберігання зерна, посередники (зернотрейдери), підприємства з переробки (борошномельні, хлібопекарські), кредитно-фінансові заклади, державні підприємства заготівлі (Аграрний фонд України).

Переробка зерна в харчовій промисловості проходить по декільком напрямкам. Перший – переробка зерна на борошно з подальшим виготовленням хлібобулочних та макаронних виробів, другий – виробництво круп, третій – крохмалю.

Таблиця 5

Динаміка переробки зерна в Україні

Види продукції	Роки					
	2005	2008	2009	2010	2011	2012
Борошно, тис. т	2944	3030	2734	2632	2588	2597
Крупи, тис. т	342	363	397	339	356	364
Крохмалі, крім модифікованих, тис. т	32,8	44,1	38,8	45,7	55,1	59,5
Вироби хлібобулочні, тис. т	2264	1978	1828	1808	1763	1679

Відповідно до офіційної статистики, динаміка обсягів виробництва хліба та хлібобулочних виробів в Україні має стійку тенденцію до зниження (1,5-2% щорічно).

Причини зниження обсягів виробництва хліба – скорочення чисельності населення України, зростання виробництва хліба міні-пекарнями та супермаркетами, зміни в структурі харчування

громадян України (переорієнтація споживача на інші продукти харчування).

За попередніми даними Державної служби статистики, у 2012 році в Україні вироблено 16679 тис. тонн хліба та хлібобулочних виробів, що на 5,3% менше, ніж у попередньому році.

Збільшення обсягів виробництва відзначено лише у 2 регіонах – Полтавській (на 3,1%) та Ки-

ївській (на 1,4%) областях.

Поставка хлібопекарським підприємствам борошна з державних ресурсів покликана компенсувати зростання витрат, що впливають на ціну хліба.

Між тим, інтервенції борошна з Аграрного фонду у 2012 році, як і в попередньому 2011 році, не виконували стабілізуючу роль на ринку хліба.

Впродовж 2012 року Аграрним фондом було відвантажено 36,7 тис. тонн борошна, виробленого з зерна державного інтервенційного фонду,

при місячній потребі в борошні для виробництва хліба та хлібобулочних виробів в обсязі близько 100 тис. тонн.

Зазначені цифри свідчать про неефективність інтервенцій борошна з Аграрного фонду у 2012 році [6].

В цілому, розрахунковий баланс попиту та пропозиції зерна на 2012/2013 маркетинговий рік по усіх категоріях господарств представлений у таблиці 6.

Таблиця 6

Розрахунковий баланс попиту та пропозиції зерна на 2012/2013 маркетинговий рік по усіх категоріях господарств (оцінка станом на 01.05.2013 р.)*

(з урахуванням продуктів переробки зерна, тис. т)

	Зернові - всього	у тому числі								
		пшениця	жито	ячмінь	кукурудза	овес	рис	гречка	просо	інші зернові
Пропозиція продукції	58028	21110	822	8612	25126	684	270	300	238	866
Внутрішнього ринку – всього	57837	21070	817	8597	25076	679	210	299	238	851
Виробництво	46246	15763	677	6936	20961	630	160	239	157	693
Залишки на початок періоду	11261	5307	140	1661	4115	49	50	60	81	158
Зовнішнього ринку (імпорт)	191	40	5	15	50	5	60	1	0	15
Попит на продукцію	58028	21110	822	8612	25126	684	270	300	238	866
Внутрішнього ринку – всього	27751	11695	585	5499	8599	454	182	214	134	388
у тому числі:										
фонд споживання	6660	5240	450	100	200	110	170	180	100	110
насіння	3525	1800	90	1200	200	80	10	28	5	112
корми	14767	4090	20	3460	6770	250	0	2	25	150
переробка на нехарчові цілі	1674	250	15	600	800	5	0	0	2	2
втрати обігу	1125	315	10	139	629	9	2	4	2	14
Зовнішнього ринку (імпорт)	24483	7012	91	2134	14527	154	50	33	70	413
Залишки на кінець періоду	5794	2403	146	979	2000	76	38	53	34	65

*Джерело: Баланс розроблено Міжвідомчою робочою групою при Мініекономрозвитку

Напрямами використання зерна є переробка на харчові (24,0%) та нехарчові (6,0%) цілі, на насіннєвий матеріал (12,7%), корм худобі та птиці (53,2%). Втрати зерна на різних етапах транспортування, виробництва і переробки складають 4,1%.

На думку В. Степанюка: «Україна не повинна орієнтуватися на розвиток експорту зерна. Вона повинна експортувати готову продукцію – макарони, борошно і так далі. Україна, за даними ООН, найбільш розорена територія в світі. Тобто це екологічна катастрофа вирощувати стільки зерна. Тому державна політика має бути іншою, але, на жаль, вона проводиться в інтересах величезних зернотрейдерів». «Ідеальна політика на аграрному ринку була б такою: приблизно 100 доларів на гектар – дотації та відсотків 15% – вивіз мито. Люди отримували б прибуток, і був би стимул розвивати інші види аграрної діяльності. Тому що це ненормально, коли всі поля засаджені культурами, які вже законтрактовані за рік, і

відомо, що вони будуть експортовані», – зазначив В. Степанюк [1].

Висновки. Проведені дослідження дають можливість зробити наступні висновки:

- урожайність зернових культур в Україні становить 35-50% від рівня урожайності держав лідерів даного напрямку виробництва;
- величезні втрати зерна на етапах збиральних робіт є суттєвою статтею недоотримання прибутку;
- наявність великої кількості посередників (зернотрейдерів), монополізувавших ринок зерна, що не дають можливості самостійно займатися збутом зерна за світовими цінами;
- відсутність необхідної кількості та якості елеваторів для зберігання зерна змушує товаровиробників реалізовувати продукцію у періоди збору, коли пропозиція є найвищою;
- розвиток зернової інфраструктури реалізується шляхом інвестування як іноземних, так і вітчизняних зернотрейдерів та агрохолдингів.

Список використаної літератури:

1. «Укрлендфармінг» планирует в 2013 году строительство портового элеватора на 300 тыс. тонн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.apk-inform.com/ru/news/1005775#.ULBuUlfZYXb>.
2. Аграрная политика в Украине проводится в интересах крупных зернотрейдеров – мнение [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://latifundist.com/novosti/36994-agramaya-politika-v-ukraine-provoditsya-v-interesah-krupnyh-zernotrejderov-mnenie>.
3. Безуглий М.Д. Сучасний стан реформування аграрно-промислового комплексу України / М.В. Зубець,

М.Д. Безуглий. – К.: Аграрна наука, 2012. – 48 с.

4. Будівництво елеватора, в яке інвестовано близько 25 мільйонів доларів, відбувається за участю групи «Ковальська» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kovalska.com/ua/news/fdate/184/>.

5. Ниценко В. Крупнотоварноеагропроизводство в Украине: состояние и тенденции развития: монография / В. Ниценко. – LAP LAMBERT AcademicPublishing, 2013. – 648 с.

6. Ніценко В.С. Зернові елеватори: стан та інвестиційні горизонти / В.С. Ніценко // Вісник ХНАУ [Серія «Економічні науки»]. – Харків: ХНАУ. – 2012. – № 10. – С. 122-133.

7. Підсумки роботи підприємств хлібопекарської галузі[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrhliprom.org.ua/ua/novini/informacija_pro_pidsumki_roboti_u_2012.html.

8. Ярцева В.О. Стан та перспективи розвитку України на світовому ринку зерна / В.О. Ярцева [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=58866>.

Захарченко О.В. Современное состояние и оценка развития рынка зерна в Украине

В статье рассмотрены тенденции производства зерновых культур и направления их переработки, баланс зерна. Приведены основные проблемы, сдерживающие развитие рынка зерна

Ключевые слова: зерно, посевные площади, урожайность, объемы производства, субъекты рынка зерна

Zaharchenko O. Current situation and evaluation of Ukraine's grain market

The article considered the trend of production of crops and areas of processing, the balance of grain. There is the basic problems that hinder the development of the grain market

Keywords: grain, crop area, yield capacity, production, subjects the grain market

Дата надходження до редакції: 12.05.2014 р.

Рецензент:

УДК 631.151.61:631.145

НАПРЯМИ І МЕХАНІЗМИ УДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІННЯ ВЕРТИКАЛЬНО-ІНТЕГРОВАНИМИ СТРУКТУРАМИ АГРОПРОДОВОЛЬЧОЇ СФЕРИ

В. С. Ніценко, к.е.н, доцент, Одеський державний аграрний університет

Розкрито основні характерні ознаки вертикально-інтегрованих корпоративних структур як форми організації трансакцій. Сформовано комплекс ключових проблем організації взаємодії учасників вертикально-інтегрованих агропромислових структур, умовно згрупованих у три укрупнених блоки: блок організаційно-управлінських проблем, блок майнових проблем, блок обмінно-розподільних проблем. Наведено авторське бачення моделі стратегічного управління корпорацією. За результатами досліджень встановлено, що горизонтально-вертикальна інтеграція на основі кластерних структур стане одним з головних напрямків розміщення виробничих сил агропродовольчої сфери.

Ключові слова: агропродовольча сфера, корпорація, холдинг, вертикально-інтегровані корпоративні структури, кластери

Постановка проблеми. В агропродовольчій сфері України відзначається інтенсивний процес створення й розвитку вертикально-інтегрованих корпоративних структур, що представляють собою досить ефективну форму міжгосподарського співробітництва, здатну забезпечити її учасникам фінансово-економічну стабільність, виробничотехнічну, організаційно-управлінську й економічну єдність. Сприяючи подоланню нееквівалентності міжгалузевого товарообміну, деградації ресурсного потенціалу сільськогосподарських і переробних підприємств, вертикально-інтегровані корпоративні структури виступають у якості потужного антикризового фактора для агропродовольчої сфери. Вертикально-інтегровані структури, що поєднують комплекс технологічно взаємозалежних підприємств агропродовольчої сфери, багато в чому забезпечують стабільність виробничогосподарських зв'язків, консолідацію виробничотехнологічних, фінансових ресурсів, значне скорочення вартості трансакцій.

Метою статті є визначення і обґрунтування

напрямків і механізмів удосконалення управління вертикально-інтегрованими структурами агропродовольчої сфери.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Процесам управління корпоративними структурами присвячено чималу увагу з боку наукової когорти, зокрема вертикально-інтегрованими. Серед вчених-економістів потрібно виділити праці А. Демченка, А. Камаліяна, А. Курносова, З. Тенюха, А. Улезько та багато інших. В їх дослідженнях розкриваються такі важливі аспекти функціонування корпорацій, як оптимізація параметрів підприємницьких структур, холдинги як перспективні форми управління стратегічними підприємствами тощо, але недостатньо приділено уваги напрямам і механізмам удосконалення управління вертикально-інтегрованими структурами агропродовольчої сфери.

Виклад основного матеріалу. Основною метою створення вертикально-інтегрованих корпоративних структур по виробництву, переробці та реалізації сільськогосподарської продукції є

організація великого сучасного агропромислового формування з повним циклом – від вкладення інвестицій до розподілу отриманого прибутку, забезпечення умов для стабільного й ефективного розвитку галузі. Під вертикально інтегрованою корпоративною структурою ми розуміємо об'єднання сільськогосподарських, переробних, обслуговуючих, торговельних, транспортних, агросервісних підприємств, виробничих комплексів (ресурсів), що функціонує на постійній основі і здійснює спільну діяльність в рамках певної інституціональної форми на базі централізації основної частини управлінських функцій (планово-економічної, аналітичної, маркетингової, функції стратегічного планування), а також консолідації капіталів. Вертикально-інтегровані корпоративні структури, що утворюють повний технологічний цикл «виробництво – переробка – реалізація», є найбільш ефективними і пристосованими до сучасних умов ринкової економіки.

Нами виділені основні характерні ознаки вертикально-інтегрованих корпоративних структур як форми організації трансакцій:

- наявність внутрікорпоративного ринку, що базується на регульованих витратах, трансферних цінах, розподільних пропорціях, системі внутрікорпоративного кредитування;
- централізація ключових управлінських функцій (планово-економічна, аналітична, маркетингова, функція стратегічного планування);
- наявність єдиної кредитної, інвестиційної політики;
- завершеність технологічних переділів у різних господарських комплексах;
- технологічний, економічний взаємозв'язок учасників агропромислового формування;
- необхідність поєднання принципів еквівалентності інтраекономічної взаємодії учасників і стратегічної пріоритетності їх розвитку для всього вертикально-інтегрованого формування;
- консолідація капіталу й інтегрована взаємодія учасників об'єднання як основа ведення спільної діяльності;
- поєднання оперативної-господарської самостійності суб'єктів інтеграції з одночасною економічною залежністю (майнового, договірною характеру).

При цьому поняття агропромислової корпоративної структури не зводиться тільки до акціонерної форми, що базується на злитті капіталів, а відображає досить широкий спектр організаційно-економічних відносин учасників міжгосподарської інтеграції. Корпоративна структура являє собою господарську систему, створювану самостійними суб'єктами економіки з метою ведення спільної діяльності й керівництва нею на основі об'єднання капіталів і регламентації фінансово-господарської діяльності її учасників.

Використання корпоративних форм організації трансакцій сприяє поглибленню виробничої

інтеграції і спеціалізації, оптимізації товарно-фінансових потоків, прискоренню оборотності коштів і подоланню внутрішніх криз збуту (по технологічному ланцюжку), що досягається за рахунок використання трансферних цін, векселів, товарних кредитів та інших інструментів, нарощуванню прибутку за рахунок збільшення обсягів випуску при стримуванні росту цін на кінцеву продукцію об'єднання, оптимізації інвестиційної програми шляхом послідовної концентрації ресурсів на пріоритетних проєктах.

У результаті дослідження системи інтраекономічної взаємодії учасників вертикально-інтегрованих агропромислових структур виділений комплекс ключових проблем їх організації, умовно згрупованих у три укрупнені блоки: блок організаційно-управлінських проблем, блок майнових проблем, блок обмінно-розподільних проблем.

Блок обмінно-розподільних проблем внутрікорпоративної взаємодії містить у собі наступні складові:

- формування правил внутрікорпоративних взаєморозрахунків; розробка системи трансферного ціноутворення, пропорцій розподілу витрат від реалізації кінцевої продукції вертикально інтегрованої корпоративної структури;
- розробка внутрікорпоративного фінансово-кредитного та інвестиційного механізмів (правил формування й використання коштів централізованих фондів інтегрованої структури);
- розробка претензійного механізму, системи економічних санкцій і підвищувальних коефіцієнтів, що стимулюють якість продукції; впровадження противитратного механізму (режиму економії витрат) і т.п.

Блок майнових проблем внутрікорпоративної взаємодії містить у собі наступні складові:

- розробка механізмів формування активів керуючої компанії (концентрації й використання капіталу вертикально-інтегрованої корпоративної структури);
- оптимізація складу майна вертикально-інтегрованої корпоративної структури;
- розробка механізмів формування майнового взаємозв'язку, взаємозалежності учасників вертикально-інтегрованої корпоративної структури;
- розподіл прав на проміжну продукцію (продукцію внутрікорпоративного обороту) вертикально-інтегрованої корпоративної структури і т.п.

Блок організаційно-управлінських проблем внутрікорпоративної взаємодії містить у собі наступні складові:

- формування оптимальної виробничої, організаційно-управлінської структури вертикально-інтегрованого агропромислового об'єднання;
- обґрунтування вибору моделі інтегрованої структури; організаційно-правової форми керуючої (основної) компанії, форм реструктуризації

інтегрованих підприємств (бізнес-одиниць);

- розробка виробничої програми вертикально-інтегрованої корпоративної структури, що передбачає оптимальний рівень використання виробничих потужностей підприємств – партнерів по інтеграції;

- розробка системи фінансово-економічного планування (бюджетування); постановка системи бухгалтерського обліку й звітності інтегрованої корпоративної структури;

- розподіл управлінських функцій, повноважень між учасниками інтегрованої корпоративної структури, а також між ними і центральною компанією (у т.ч. виділення центрів витрат, прибутку та інвестицій);

- розробка, коректування системи внутрікорпоративних договірних зобов'язань.

Аналіз розповсюджених форм трансакцій учасників агропромислової інтеграції свідчить про те, що однією з найбільш завершених форм агропромислово-торговельної інтеграції є фінансово-промислова група, учасники якої утворюють повний технологічний цикл («від поля до прилавка»), сформована на основі часткового об'єднання капіталу в рамках керуючої компанії.

Як основні аргументи на користь необхідності створення подібної структури варто виділити:

- необхідність консолідації аграрно-промислового капіталу і великих фінансових ресурсів для розвитку матеріально-технічної бази аграрного виробництва, підприємств харчової промисловості, впровадження прогресивних технологій розширеного відтворення;

- відсутність фінансово стійких переробних підприємств агросектора, здатних виступити в ролі провідного інтегратора – великого інвестора;

- відсутність у великих торговельних організацій інтересу до диверсифікованості комерційної діяльності за рахунок придбання майнового контролю над підприємствами агросектора;

- зацікавленість у збереженні диспропорцій у товарообмінних відносинах;

- недостатність фінансових ресурсів для побудови холдингових відносин;

- залежність фінансово стійких сільгосппідприємств від провідного інтегратора – торговельної організації;

- складність організаційної процедури реструктуризації сільгосптоваровиробників при злитті, а також побудові холдингових відносин залежності, основна частина з яких (сільгосптоваровиробників) має статус сільськогосподарських виробничих, споживчих кооперативів.

Управління діяльністю корпорацій є актуальною проблемою для нинішнього етапу розвитку української економіки, оскільки відбувається активний процес формування складноструктурованих господарюючих суб'єктів, у тому числі галузевого, міжгалузевого та міжрегіонального рівнів.

Сучасне становище у вітчизняній харчовій

промисловості, що характеризується збереженням глибоких кризових явищ, припускає використання різноманітних економічних механізмів і заходів для ефективного подолання кризи. Одним із шляхів відновлення продовольчого потенціалу України є використання можливостей інтеграції підприємств у корпорації, об'єднаних технологічними зв'язками і продовольчим ринком [2].

Тим часом приватизація харчових переробних підприємств сприяла подальшому відокремленню вітчизняних учасників продовольчого ринку. Зважаючи на масштабні скорочення виробництва, перед країною вперше за повоєнні десятиліття постала проблема збереження економічної продовольчої безпеки [1].

Зміна стратегій і цілей компаній агропромислового комплексу вимагає приведення відповідно до умов ринкової економіки організаційної структури, функцій економічних і виробничих служб, кадрового складу і системи управління.

Системне уявлення про управління корпорацією дає модель стратегічного управління з урахуванням виділення бізнес-процесів і основних потоків (рис. 1).

В даний час в Україні не існує єдиного підходу до визначення поняття «корпоративне управління».

Корпоративне управління являє собою процес, в ході якого встановлюються і регулюються взаємовідносини між акціонерами, радою директорів і менеджерами компанії на основі законодавчих і нормативних положень, практики господарювання та контроль за її діяльністю з боку зацікавлених осіб, а також дотримання інтересів учасників і держави.

У більшості великих за масштабами корпорацій управління здійснюється за сформованими на аналізованій період задачами, що впливають залежно від основних цілей. По необхідності може здійснюватися і перебудова структури корпорації.

У технології корпоративного управління застосовуються дві основні структури управління:

- високоцентралізована вертикальна функціональна структура;

- децентралізована (дивізійна) структура з високою координацією горизонтальних зв'язків між підрозділами одного рівня.

Зважаючи на швидкі зміни у функціонуванні ринку в останні десятиліття великі західні корпорації переходять до децентралізованої структури управління і підвищенню координації між її горизонтальними ланками.

При використанні централізованої і децентралізованої структур управління корпораціями харчової промисловості слід мати на увазі:

- в корпорації харчової галузі часто об'єднуються підприємства, розташовані в різних регіонах, що ускладнює централізоване управління;

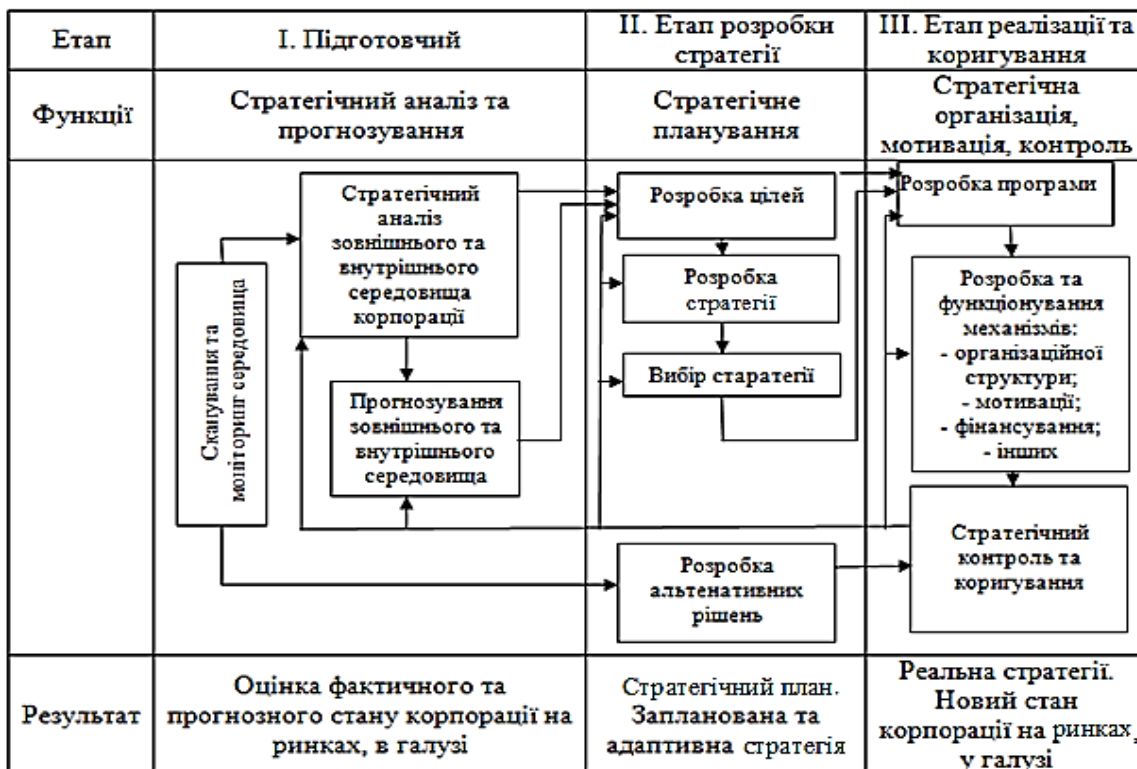

Рис. 1. Модель стратегічного управління корпорацією

- централізація управління в такому випадку позначається на процесі і швидкості прийняття рішень. В умовах ринку це призводить до економічних втрат, які посилюються у зв'язку з біологічним фактором (використання у виробничому процесі рослин і тварин);

- в корпорацію об'єднуються юридично самостійні підприємства з усталеними структурами управління. На перших етапах становлення корпорації кардинальні зміни в структурах управління можуть дати негативний ефект, сформувати несприятливий морально-психологічний клімат у трудовому колективі. Є кілька варіантів формування нової оргструктури підприємства. Найбільш ефективною є така побудова організаційної структури корпорації, яка дозволяє поєднувати, наскільки це можливо, переваги великої компанії (великі виробничі та фінансові ресурси, сильну науково-технічну базу і т.д.) з гнучкістю і позитивними якостями дрібного наукоємного бізнесу (висока інновативність, невеликий апарат управління, створення творчого морально-психологічного клімату, відсутність умов для бюрократизації, формальні організаційні зв'язки і т.д.).

Враховуючи перераховані вище особливості, ми пропонуємо наступну структуру управління харчовою корпорацією (на прикладі м'ясопереробної корпорації) (рис. 2).

Дана структура є по своїй суті децентралізованою. Аналіз функціонування корпорацій у харчовій галузі промисловості виявив ряд істотних проблем. Найважливішою з них є проблема комплексного аналізу і планування діяльності – від

виробництва сировини до реалізації готової продукції. Запропонована структура управління дозволяє вирішити цю проблему, тому що кожний напрям діяльності корпорації жорстко вибудовано в ієрархічну вертикаль. При такій структурі управління у діяльності корпорації можливо виділити потоки: виробничий, фінансовий, кадровий і т.д. Ґрунтуючись на даному висновку, автор пропонує прийняти за основу управління корпорацією управління потоками.

Одним із ключових аспектів організації функціонування вертикально інтегрованої корпоративної структури є наукове обґрунтування системи розподільних відносин між її учасниками, що визначають рівень паритету міжгосподарського співробітництва. Організація розподільних відносин, що включають у себе відносини між учасниками інтегрованої структури із приводу передачі проміжної продукції на внутрікорпоративному ринку. Відносини із приводу розрахунків за неї в рамках інтегрованого об'єднання передбачає комбінацію двохетапної моделі розподілу доходів із системою внутрікорпоративного товарного кредитування керуючою компанією сільськогосподарських учасників інтеграції. На першому етапі взаєморозрахунків (у момент передачі проміжної продукції по технологічному ланцюзі) передбачається оплата нормативних витрат, пов'язаних з її виробництвом, а на другому етапі (після реалізації готової продукції на ринок) – розподіл виторгу від реалізації готової продукції між учасниками об'єднання відповідно до розроблених розподільних пропорцій.

Рис. 2. Організаційна структура управління м'ясопереробної корпорації

Після реалізації кінцевої продукції агропромислового формування отриманий виторг зраховується на розрахунковий рахунок керуючої компанії для організації централізованих платежів і наступного розподілу між партнерами по інтеграції. Частина виторгу, що залишилася в розпорядженні керуючої компанії після здійснення ряду централізованих платежів (у т.ч. відрахувань у централізовані фонди інтегрованого формування, розрахунків по кредитах) розподіляється

між учасниками відповідно до індивідуального внеску кожного з них у спільну виробничо-господарську діяльність.

Як розподільні критерії пропонується використати наступні показники: величину амортизаційних відрахувань і фонд оплати праці персоналу, які характеризують рівень використання ключових ресурсів (основних виробничих фондів і трудових ресурсів).

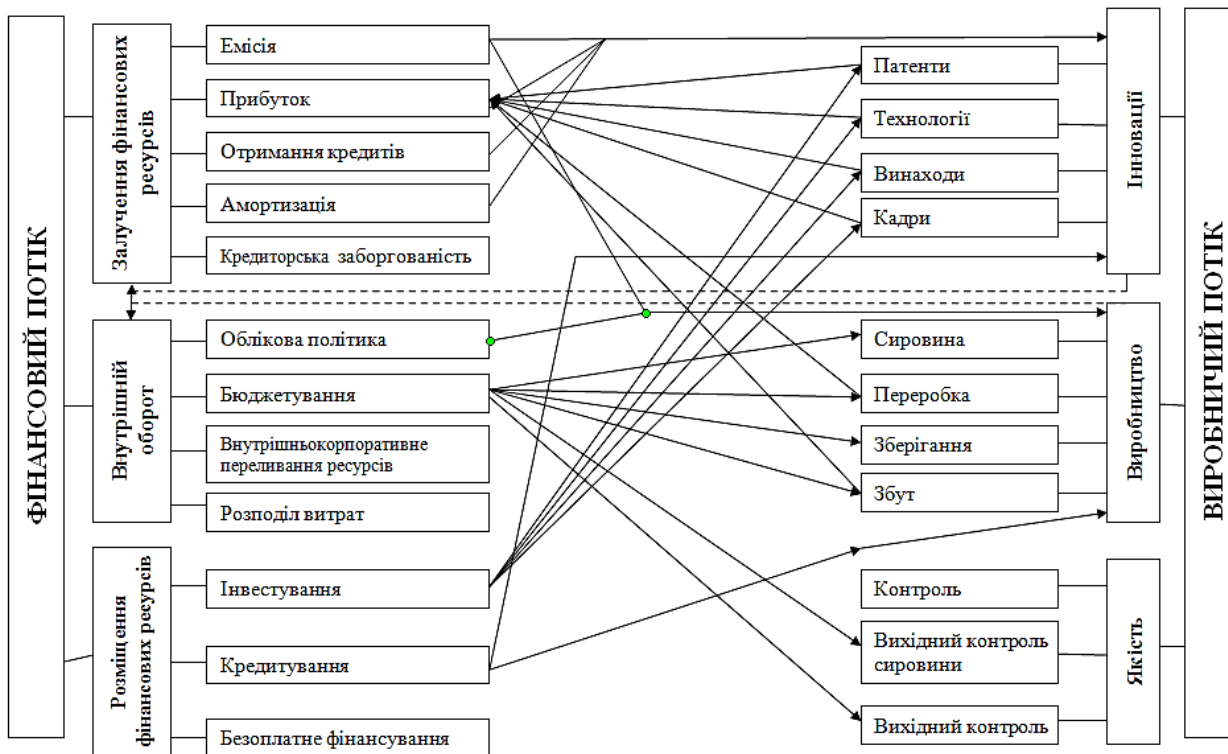

Рис. 3. Взаємодія міжпотоків зв'язків

Цінова модель взаєморозрахунків передбачає, що економічні відносини між учасниками об'єднання будуються на основі договорів купівлі-продажу й застосовується механізм трансферно-

го ціноутворення. При цьому розрахунки проводяться по витратах технологічного процесу, починаючи від сільськогосподарського товаровиробника і закінчуючи торговельною організацією.

Формування розрахункової ціни сприяє відшкодуванню кожному підрозділу його нормативних витрат і одержанню ним відповідної частини прибутку. Двохетапна модель організації взаєморозрахунків суб'єктів інтегрованого формування (двохканальна система розподілу прибутку) нівелює недоліки як нормативно-розподільної, так і цінової моделі внутрікорпоративних розрахунків.

Для визначення економічних і фінансових переваг створення і функціонування інтегрованої структури необхідно визначити, яка із сторін – керуюча компанія або учасники об'єднання – створює синергетичний ефект. Ефективність процесу інтеграції значною мірою залежить від вибору типу організації руху матеріально-грошових потоків у циклі виробництва, переробки і реалізації.

Незважаючи на виявлені переваги ФПГ і агрохолдингів, горизонтально-вертикальна інтеграція на основі кластерних структур найближчим часом стане одним з головних напрямків розміщення виробничих сил агропродовольчої сфери.

В умовах інтенсивної кластерної інтеграції конкурентоспроможні підприємства являють собою скоріше окремі кластери, у якій існуюча мережа комунікацій обслуговує інтереси нечисленних великих підприємств. Очевидно, що в міру формування виробничого кластера в регіонах він починає притягати на дану територію інших учасників ринку, кращі консалтингові, освітні й інші послуги, кращі людські ресурси, у тому числі і сфері інновацій. Такий кластер сприяє поліпшенню іміджу регіону, а імідж регіону, зі свого боку, сприяє просуванню учасників кластера. Таким чином, кластерна інтеграція оптимально поєднує інтереси території з інтересами підприємств.

Територіальна прив'язка кластера аж ніяк не означає замикання галузі на тій території, у межах якої розміщуються кластероутворюючі підприємства. Кластеризація мобілізує національні ресурси для підвищення конкурентоспроможності агропродовольчої сфери у міжнародному масштабі.

На наш погляд, переваги кластерного підходу в розрізі інноваційного стратегічного розвитку регіону полягають у наступному:

- по-перше, регіональні агропромислові кластери мають у своїй основі сформовану стійку систему поширення нових технологій, продукції – так звану технологічну мережу, що спирається на спільну наукову базу. Кластери забезпечують привілейований доступ підприємств до спеціалізованих факторів виробництва (устаткування, технологій, кваліфікованому персоналу, розвинутій інфраструктурі), але за умови, що в регіоні є конкурентоспроможні на внутрішньому й зовнішньому ринках постачальники й конкурентоспроможні споріднені галузі. Така доступність знижує вартість угод, звільняє від імпорту, стримує підвищення цін постачальниками й невиконання

зобов'язань, знижує витрати адаптації підприємств до змін на ринках. Часто кластер може забезпечити більш ефективний доступ до необхідних ресурсів, ніж вертикальна інтеграція;

- по-друге, підприємства кластеру мають додаткові конкурентні переваги за рахунок можливості здійснювати внутрішню спеціалізацію, мінімізувати витрати на впровадження інновацій;

- по-третє, важливою особливістю кластерів є наявність у їх структурі гнучких підприємницьких структур – малих підприємств, які дозволяють формувати інноваційні точки росту економіки регіону.

Витрати, пов'язані з тим або іншим видом діяльності по створенню вартості, можуть залежати й від рівня кластерної інтеграції. Кожен вид діяльності по створенню вартості вимагає використання закуповуваних факторів виробництва, змушує підприємства обирати підрозділи або ділянки роботи для інтеграції. Інтеграція в багатьох відносинах може сприяти зниженню витрат. Через інтеграцію можна уникнути зайвих витрат у таких сферах, як матеріально-технічне забезпечення і транспортування: тут інтеграція дозволяє не вдаватися до послуг ринку. Роста рівень інтеграції або падає, чи впливає він безпосередньо на витрати – все це залежить від конкретного виду діяльності по створенню вартості й характеру необхідних факторів виробництва.

Беручи до уваги існування взаємозв'язку між галузями, можна припустити, що регіональна інноваційна політика буде більш ефективною, якщо дотримуватиметься принципу нарощування кластера, що має високий ринковий потенціал за рахунок зосередження конкурентоспроможних підприємств, залежних один від одного, що дозволяють зайняти регіону лідируючі позиції в економіці країни. Необхідність створення кластерів в агропродовольчій сфері обґрунтовується поки слабкою конкурентоспроможністю вітчизняної продукції, низькою економічною ефективністю виробництва й нерозвиненістю інфраструктури. Незважаючи на позитивні зрушення в розвитку агропродовольчої сфери, невирішених проблем достатньо, особливо, якщо враховувати вступ України у СОТ. Це висуває жорсткі вимоги до конкурентоспроможності, вимагає застосування ефективних систем управління ланцюжками поставок для досягнення єдиних цілей, що включають забезпечення якості, необхідність виконання дедалі більш жорстких вимог при вирішенні проблем конкурентної ціни. При цьому особливо відзначається важливість інновацій у процесах виробництва продуктів, послуг і пакувальних технологій.

Основними факторами, що обґрунтовують необхідність використання кластерної системи, є:

- роздробленість і малі розміри форм господарювання;
- низька якість сировини і готової продукції,

що не відповідає світовим стандартам;

- низький рівень використовуваних агротехнологій і техніки;
- нерозвиненість інфраструктури;
- низький рівень кваліфікації кадрів і т.д.

Незважаючи на перераховані вище негативні позиції, розвиток галузей агропродовольчої сфери характеризується наявністю значних конкурентних переваг. Основні з них:

- можливість розширення сировинної бази;
- наявність виробничих потужностей переробних підприємств;
- природно-кліматичні умови для вирощування сільськогосподарської продукції;
- можливість випуску готової продукції в різноманітному асортименті, забезпечення населення високоякісною продукцією вітчизняного виробництва й вивезення її за межі країни;
- наявність попиту на продукцію АПК (у свіжому і переробленому вигляді) на внутрішньому й зовнішньому ринку.

Необхідно відзначити, що формування кластерної системи перебуває на початковій стадії становлення. Використання конкурентних можливостей і переваг у різних галузях агропродовольчої сфери сприятиме усуненню перешкод для економічного росту України на національному, регіональному й глобальному рівнях. Реалізація даного напрямку має на увазі тісне співробітництво сільськогосподарських товаровиробників, переробних і обслуговуючих підприємств, учених, інженерних кадрів, держави, міжнародних організацій.

Кластерна модель є універсальною і може бути застосована для побудови аграрних кластерів як у рамках регіону, так і на міжрегіональному рівні. Стратегія інтеграції може бути реалізована тільки в умовах погодженості інтересів і дій влади й бізнесу, що забезпечить підвищення національної конкурентоспроможності агропромислового комплексу.

Схему взаємодії суб'єктів аграрного кластера можна представити в такий спосіб. Координаційний центр є організаційною основою управління всіма взаємозалежними елементами кластерної структури для розподілу повноважень і відповідальності між учасниками. До центру входять представники всіх структурних елементів, органи влади й громадські організації, наука й освіта, представники інфраструктурних ланок, сільгосптоваровиробники і їх об'єднання. У рамках кластера особливого значення набуває науковий і освітній потенціал (НДІ, ВНЗ, проектні галузеві інститути), що дає переваги всім учасникам. Важливим суб'єктом агрокластера є розвинена інфраструктура, що включає фінансово-кредитні організації (банки, страхові компанії, інвестиційні фонди), організації обслуговуючого й допоміжного призначення (маркетингові, консалтингові, юридичні, постачальницькі, лізингові компанії,

логістична інфраструктура, інжинірингові компанії), – відсутність якої є однією з причин нерозвиненості кластерних формувань на сучасному етапі.

Ключовою ланкою аграрного кластера є органи влади й громадські організації. Державна участь повинна представляти систему економічних відносин, що включає сукупність форм і методів багаторівневого формування бюджетних коштів й їх використання на фінансування цільових агропродовольчих програм, НДДКР та ін.

Функціонування аграрного кластера передбачає створення єдиного інформаційного простору, інтегрованого із системою державного інформаційного забезпечення в агропродовольчій сфері, об'єднання всіх інформаційних ресурсів забезпечить інформаційну підтримку прийнятих рішень у процесі управління АПК. Використання повного обсягу можливостей сучасних інфокомунікаційних технологій вирішує завдання створення адаптивного механізму взаємодії всіх суб'єктів аграрного сектора, а отже, забезпечення ефективності функціонування агрокластера в цілому. Виконуючи функції робочої платформи й основного комунікаційного вузла, інформаційний портал позиціонує кластер і позначає його конкретною координатою на міжнародному рівні.

Висновки. Недостатній розвиток інтеграційних процесів в агропродовольчій сфері обумовлює постійний пошук і розвиток інструментів державного регулювання, здатних активізувати агропромислову інтеграцію. Разом з тим, на рівнях влади немає єдиної погодженої стратегії формування конкурентоспроможних вертикально-інтегрованих корпоративних структур, не відпрацьований механізм застосування коштів державної підтримки розвитку міжгосподарських інтеграційних зв'язків.

Основними напрямками вдосконалення процесу управління розвитком й ефективним використанням потенціалу агропромислових структур, на нашу думку, є:

- методичне обґрунтування складу й організаційне проектування інтегрованих структур;
  - обґрунтування управлінських рішень по посиленню інвестиційної та інноваційної складових інтеграції, що є мультиплікаторами економічного росту;
  - державне регулювання, розробка й реалізація заходів підтримки інтеграційних процесів.
- З метою систематизації основних форм, інструментів участі органів влади в становленні, розвитку інтеграційних зв'язків виділений комплекс пріоритетних заходів державної підтримки створення й функціонування вертикально-інтегрованих корпоративних структур агропродовольчої сфери:
- участь у капіталі керуючої компанії;
  - сприяння в пошуку потенційних інвесторів – провідних інтеграторів;

- реструктуризація заборгованості по податках (списання частини боргу перед бюджетом);
- участь у станових операціях із сільгосппродукцією;
- зниження енерготарифів, розстрочка платежів по комунальних послугах;
- пільгове оподаткування (у т.ч. податкові канікули);
- дотирування (бюджетне субсидування), бюджетна компенсація частини витрат;
- сприяння у прискоренні організаційних процедур;
- кредитування (у т.ч. безпроцентне, пільгове) і страхування;
- управлінський консалтинг, моніторинг інтеграційних процесів в агропродовольчій сфері;
- удосконалення нормативно-правових актів, що регулюють фінансове оздоровлення неплатоспроможних аграрних організацій;
- організація інформаційно-консультаційного і кадрового забезпечення.

До числа найважливіших факторів ефективності потенціалу управління й організації інтегрованих формувань в агропродовольчій сфері від-

носяться інформаційні зв'язки, реалізовані на основі застосування інноваційних технологій і високого рівня інтенсивності використання профільної виробничої інформації. В умовах відкритих можливостей широкого використання бази даних й автоматизованих інформаційно-пошукових систем у мережі Інтернет, необхідна розробка інформаційно-тематичних порталів з метою побудови універсальної інформаційної інфраструктури моделі інтегрованого об'єднання.

Результатом функціонування інтегрованих об'єднань стане зміцнення потенціалу агропродовольчої сфери за допомогою реалізації переваг інтеграції на основі прояву таких властивостей, як самовизначення, саморегуляція, самонавчання, самофінансування, саморозвиток і, як слідство, посилення інтегрованості суб'єктів. Інституціональне закріплення інтеграції, прийняття відповідних державних програм дозволить об'єднанням більш результативно виконувати свої функції по створенню необхідної інфраструктури – організаційної, фінансової, транспортної, логістичної, кадрової – для реалізації стратегічних проєктів.

Список використаної літератури:

1. Курносов А.П. Оптимизация параметров предпринимательских структур при их кооперации / А.П. Курносов, А.Ф. Демченко, А.В. Улезько, А.К. Камалян // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 1999. – № 6. – С. 45-48.
2. Тенюх З.І. Державні холдинги як перспективні форми управління стратегічними підприємствами / З.І. Тенюх // Науковий вісник УжНУ. Серія: Економіка. – 2010. – Вип. 29. – С. 286-290.

Ниценко В.С. Направления и механизмы совершенствования управления вертикально-интегрированной структурой агропродовольственной сферы

Раскрыты основные характерные признаки вертикально-интегрированных корпоративных структур как формы организации транзакций. Сформирован комплекс ключевых проблем организации взаимодействия участников вертикально-интегрированных агропромышленных структур, условно сгруппированных в три укрупненных блока: блок организационно-управленческих проблем, блок имущественных проблем, блок обменно-распределительных проблем. Приведено авторское видение модели стратегического управления корпорацией. По результатам исследований установлено, что горизонтально-вертикальная интеграция на основе кластерных структур станет одним из главных направлений размещения производительных сил агропродовольственной сферы.

Ключевые слова: агропродовольственная сфера, корпорация, холдинг, вертикально-интегрированные корпоративные структуры, кластеры.

Nicenکو V. Guidelines and mechanisms for improving the management of a vertically integrated agri-sphere structure

Discloses the main characteristic features of a vertically integrated corporate structures as a form of transaction. Formed a set of key problems of interaction participants vertically integrated agro-industrial structures, conventionally grouped into three consolidated units: the organizational and managerial problems, the unit of property problems, unit exchange-distribution problems. Given the author's vision of strategic management model corporation. According to the research found that the horizontal-vertical integration on the basis of cluster structures will be one of the main directions of the distribution of productive forces agrifood sector.

Keywords: agro sphere, a corporation, holding, a vertically integrated corporate structure, clusters.

Дата надходження до редакції: 25.05.2014 р.

Рецензент:

В. В. Свиначенко, аспірант
Н. І. Строченко, к.е.н., доцент
 Сумський національний аграрний університет

У даній статті досліджено сучасний стан зернової галузі, визначено основні проблеми й тенденції її розвитку в умовах глобалізації. Виявлено головні перешкоди на шляху нарощування обсягів виробництва зернових культур в Україні для розв'язання глобальної продовольчої проблеми. Виділено декілька напрямків державного регулювання зернового ринку. Запропоновано заходи, що сприяють підвищенню економічної ефективності розвитку зернової галузі в умовах глобалізації цих процесів.

Ключові слова: агропромисловий комплекс, зернова галузь, ринок зерна, урожайність, експорт, мито.

В сучасних умовах глобалізації економіки інноваційний розвиток стає визначальним чинником досягнення економічного лідерства та важливим інструментом конкурентної боротьби в підвищенні ефективності господарювання. Тому на етапі інтеграції сільського господарства України у світове співтовариство його актуальність набуває дедалі більшого значення. Це зумовлено тим, що інновації є матеріальною основою підвищення ефективності виробництва, якості та конкурентоспроможності продукції, зниження витрат і виступають найважливішою умовою економічного зростання на якісно новій основі.

Зерно завжди було і залишається джерелом багатства будь-якої країни, виступаючи гарантом продовольчої безпеки. Це один із найпоширеніших товарів як світового, так і внутрішніх ринків сільськогосподарської продукції, а зерновий ринок — один з найбільш досконалих і прогнозованих у світі.

Зернове господарство входить в агропромисловий комплекс як під комплекс, і включає в себе заводи, що забезпечують господарство засобами виробництва та засобами праці; заводи, що постачають хімічні компоненти, необхідні для неперервного технологічного циклу; безпосередньо галузі сільського виробництва, що вирощують зернові культури: пшениця, ячмінь, просо, рис, овес, гречка, рапс, соя. В Україні ці культури складають основу зернового виробництва. Підп-

риємства, що здійснюють транспортування, зберігання, переробку, реалізацію продукції зернового комплексу, науково-дослідницьке забезпечення є також важливою і необхідною складовою функціонування та розвитку зернового господарства.

Проте, предметом нашого дослідження є зерновий ринок, що сам по собі є складною економічною системою, що включає сукупність економічних відносин між його суб'єктами, якими можуть бути сільськогосподарські виробники, підприємства та організації з його заготівлі, зберігання, промислової переробки, а також різні структури, які обслуговують рух зерна й продуктів його переробки за всіма ланками ланцюга від виробників до споживачів. Зерновий ринок є складовою зернового підкомплексу.

Зерновий ринок займає провідне місце в структурі аграрного сектору економіки України. Перспективи розвитку основної ланки агропромислового комплексу — зернового господарства — окреслюються тими заходами, які застосовуються для поліпшення загального стану фінансування та забезпечення необхідною сировиною й транспортними засобами даного сектору сільського господарства країни. Україна є одним з найбільших експортерів зерна в Європу (табл.1), тому вирішення даної проблеми є безумовно актуальним.

Таблиця 1

Динаміка експорту основних видів зерна у 2011-2013 рр [4, с. 36]

Рік	Усього, тис. т	У тому числі			
		Європа	Азія	Африка	Країни СНД
Пшениця					
2011	7511	2820	2500	1955	237
2012	12883	2399	7657	2774	52
2013	4860	101	2505	2239	14
Кукурудза					
2011	2812	1196	628	351	637
2012	7179	808	3157	3048	166
2013	4052	658	1408	1867	119
Ячмінь					
2011	5741	186	5225	284	46
2012	5489	264	4772	407	46
2013	4785	9	4359	404	13

Як свідчать дані табл. 1, зерно в основному експортується в країни Азії – 53 % (у т. ч. пшениці – 38,6 %, кукурудзи – 33,2 і ячменю – 84,3 %), Африки – 22 % (у т. ч. пшениці – 27 %, кукурудзи – 31,1 і ячменю – 9,4 %) і Європи – 20 % (у т. ч. пшениці – 31 %, кукурудзи – 19,9 і ячменю – 5,2 %). У країни СНД вивозиться всього 4,1 % зерна (у т. ч. пшениці – 1,5 %, кукурудзи – 15,7 і ячменю

– 0,8 %). Причому щороку ці обсяги за материками різні й відзначаються великою варіацією [6, с. 300]. За даними статистичної звітності в Україні має тенденцію до збільшення площ посівів зернових культур. Розглянемо, динаміку частки земельних площ під посівами зернових протягом 2011-2013 рр. (табл.2.)

Таблиця 2

Посівні площі сільськогосподарських культур [7, с. 3]

Вид сільськогосподарської культури	Кількість засіяної площі, млн. га			
	2011 рік	2012 рік	2013 рік	Плановий 2015 рік
Озима пшениця	6,4	6,7	5,9	6,8
Озиме жито	0,3	0,3	0,3	0,3
Кукурудза	2,7	3,6	4,7	4,0
Ярий ячмінь	4,5	3,8	3,5	4,6
Просо	0,1	0,2	0,2	0,5
Гречка	0,2	0,3	0,3	0,3

Згідно розробленої, Міністерством аграрної політики і продовольства України та Національної академії аграрних наук України, галузевої програми "Зерно України – 2015" посівні площі зернових культур в Україні мають становити близько 16 млн. га, у тому числі озимої пшениці – не менше 6,8 млн. га, озимого ячменю – 1,2 млн. га, озимого жита – 0,3 млн. га, кукурудзи – 4,0 млн. га, ярого ячменю – 4,6 млн. га. Виробництво зер-

на на цих площах за середньої урожайності 45 ц/га становитиме у 2015 році близько 71 млн.т [7, с. 3]

Сучасний ринок зернових характеризується тим, що виробництво зростає швидшими темпами, ніж споживання (рис. 1). Динаміка споживання та виробництва свідчить, що до 2010 р. виробництво не перевищувало попит, однак з 2010 р. ситуація змінилась у зворотному напрямку.

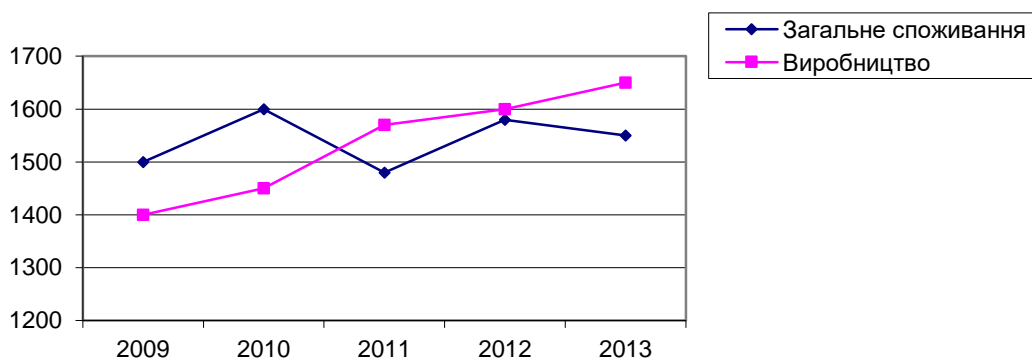

Рис. 1 Виробництво і загальне споживання зернових ресурсів у світі, млн. т

В 2009 – 2013 маркетингових роках спостерігалось підвищення виробництва зерна і попиту на нього, тоді як рівень зміни споживання мав коливаючий характер, тобто не існує вираженої залежності між виробництвом та споживанням.

Важливим також є те, що ця галузь забезпечує зайнятість сільського населення України, хоча частка населення у виробництві зернових культур залишається досить низькою, враховуючи той факт, що в землекористуванні населення знаходиться майже 35% від загальної площі ріллі України. Однак у землекористуванні населення знаходяться переважно невеликі наділи — до 5 га, що замало для ведення ефективного виробництва [4]. За оцінками більшості експертів, ефективне виробництво зернових культур в умовах стрімкого зростання вартості матеріально-технічних ресурсів, що використовуються при виробництві продукції, можливе на площах від 500 га і більше [5]. Крім того, технічне оснащення

й фінансові можливості для виробництва продукції в сільськогосподарських підприємствах на порядок кращі, ніж у господарствах населення.

За підсумками збору врожаю основних сільськогосподарських культур у 2013 р. господарствами всіх категорій було одержано 46,0 млн. т зерна у вазі після доробки, з них зерна продовольчих культур — 22,3 млн. т (48%), фуражних — 23,7 млн. т (52%). Порівняно з 2008 р. виробництво зерна зменшилось на 13,7%, що зумовлено зниженням урожайності зернових культур (на 4,9 ц з 1 га, або на 14,2%). Сільгосп підприємствами вироблено 35,8 млн. т зерна (78% загального валового збору), господарствами населення — 10,2 млн. т (22%). Урожайність зернових в аграрних підприємствах (30,4 ц з 1 га) вища, ніж у господарствах населення, на 2,8 ц [2].

В умовах розгортання світової продовольчої кризи та посилення глобалізаційних процесів особливої актуальної набуває завдання рефор-

мування стратегії розвитку внутрішнього зернового ринку як основи вітчизняного АПК у відповідності до ключових соціально-економічних пріоритетів національної аграрної політики. Вектори впливу деяких зовнішніх погроз на відтворювальні процеси складових секторів ринку зернових культур наведено в табл. 3. Практика свідчить, що сировинна орієнтація українського агроекспорту поступово призводить до моновиборництва експортноорієнтованих культур, імпорту сировини

для переробних підприємств або готової продукції, знижуючи їх конкурентоспроможність та посилюючи імпортозалежність держави. З іншого боку, домінування іноземних ТНК серед експортерів українського зерна породжує незбалансовані співвідношення між внутрішніми, експортними та світовими цінами культур, генеруючи втрати аграріїв, переробних підприємств та держави за відсутності дієвого механізму узгодження економічних інтересів суб'єктів ринку.

Таблиця 3

Вплив зовнішніх погроз на розвиток зернового ринку України

Погрози	Ланцюговий вплив на відтворювальні процеси
1. Неконтрольоване зростання експорту екологічно чистих українських зернових культур	1. Моновиборництво експортноорієнтованих культур 2. Недостатність власної сировинної бази для підприємств переробної промисловості 3. Імпорт сировини (зернових і насінневого матеріалу) та готової продукції (макаронні вироби, крупи тощо) 4. Підвищення собівартості переробної продукції, зниження її конкурентоспроможності, посилення імпортозалежності держави
2. Домінування іноземних ТНК серед експортерів українського зерна	1. Посилення цінової залежності аграрного сектору від політики зерноекспортерів, що реалізують інтереси своїх держав 2. Нерівнозначність експортних і світових цін українського зерна 3. Переважаючі інвестиції у розвиток портової інфраструктури, занепад зернопереробного підкомплексу, деградація ґрунтів
3. Неефективність державної підтримки в умовах обмежень СОТ	1. Неефективна діяльність державних агентів на зерновому ринку 2. Невірний вибір пріоритетів у межах фінансування заходів «жовтої скриньки», недостатність фінансування «зелених» програм 3. Непристосованість діючих методологічних засад державного регулювання до принципів СОТ

Негативний вплив перших двох погроз на відтворювальні процеси ринку покликана нейтралізувати державна підтримка аграрного сектору, однак її неефективність, породжена недосконалі-

стю та невірним вибором регуляторних заходів в умовах СОТ, формує ще одну погрозу для стабільного розвитку зернового ринку країни. (табл. 4)

Таблиця 4

Головні напрями стратегії розвитку державного ринку зерна

Напрями	Регуляторні та управлінські заходи
1. Стимулювання виробництва доданої вартості товару та експорту готових продуктів зернопереробки	1. Протекціоністські заходи щодо підтримки зернопереробних підприємств (підтримка в освоєнні зовнішніх ринків збуту борошномельної продукції, сприяння розвитку комбікормового виробництва тощо). 2. Стимулювання аграріїв до вирощування культур, що імпортуються (реалізація механізмів фінансового та ресурсного забезпечення, гарантованого збуту за справедливою ціною) 3. Стимулювання трейдерів до експорту продуктів зернопереробки 4. Активна діяльність ДПЗКУ * на внутрішньому та зовнішньому ринках
2. Підтримка рівноваги цінових балансів зернового ринку	1. Запровадження програми товарних кредитів 2. Підвищення рівня мінімальних закупівельних цін зерна 3. Переорієнтація підтримки на користь «зелених» програм (видатки на розвиток інфраструктури ринку, реалізацію страхових програм) 4. Реформування системи біржової торгівлі
3. Методологічні засади регулювання та контролю	1. Розробка прозорих механізмів квотування (експортного та внутрішнього) і ліцензування 2. Державний моніторинг та контроль за обсягами і ціновими співвідношеннями експорту/імпорту зернових культур

Переорієнтація агроекспорту з сировини на готову продукцію обумовлює необхідність стимулювання трейдерів до експорту продуктів зернопереробки, а також активізацію діяльності ДПЗК на внутрішньому та зовнішньому ринках для забезпечення справедливих цін на екологічне чисте українське зерно та продукції його переробки. Зокрема, участь Державної продовольчої зернової корпорації у програмах товарних кредитів із відстрочкою перших виплат по кредиту до півроку

при строках його дії залежно від виду товару протягом 1,5-3 роки дозволить з'явитися на внутрішньому ринку оптовому покупцю, дії якого сприятимуть зростанню цін зернових, та примусить ТНК також сплачувати реальну вартість зерна [2].

Для підтримки рівноваги цінових балансів ринку, поряд із підвищенням мінімальних інтервенційних цін зерна, велике значення має розбудова інфраструктури ринку, спрямована на розвиток біржової й інших форм оптової торгівлі з

прозорими механізмами ціноутворення та об'єктивним визначенням якості продукції. Для підвищення ефективності реформованого механізму державного регулювання зернового ринку доцільно обґрунтувати методичні засади квотування (експортного, внутрішнього) та ліцензування, організувати системний моніторинг і контроль за обсягами і ціновими співвідношеннями експорту/імпорту зернових культур, що сприятиме формуванню прозорої, адекватної у виборі регуляторів державної політики. Загалом запропонована стратегія розвитку зернового ринку України в умовах глобалізаційних викликів орієнтована на формування внутрішніх продовольчих ринків із повним відтворювальним циклом, що є необхідною умовою економічної, продовольчої і політичної незалежності держави.

Сучасний стан ринку зерна в Україні є нестабільним. Виділяють такі тенденції і проблеми ринку зерна:

- скорочення державних закупівель зерна і переорієнтація системи реалізації з державних на альтернативні канали збуту;

- значні зміни ринкових цін на зерно залежно від урожайності і сезонності виробництва, що чинить дестабілізуючий вплив на зернову галузь у цілому;

- поява на ринку великої кількості посередницьких структур, що диктують сільгоспвиробникам не вигідні цінові умови;

- значна частка бартерних операцій, обумовлена необхідністю розрахунків з підприємствами й організаціями за постачання нафтопродуктів, паливно-мастильних матеріалів, добрив, насіння;

- слабка інформаційна прозорість ринку і, як наслідок, відсутність рівноважної ціни, що визначає реальний попит і пропозицію.

Державою для управління процесами розвитку зернової галузі здійснюється багато заходів. Зокрема розроблено нормативно-правову базу у вигляді Законів України "Про зерно та ринок зерна в Україні", "Про основні засади державної аграрної політики на період до 2020 року", "Про державну підтримку сільського господарства України", Указів Президента України "Про невідкладні заходи щодо стимулювання виробництва та розвитку ринку зерна", комплексної галузевої програми "Розвиток зерновиробництва в Україні до 2020 року" та "Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2020 року".

Політика державної підтримки нарощування зерновиробництва здійснюється Міністерством аграрної політики та продовольства України за такими основними напрямками:

- збільшення обсягів фінансування державних цільових програм;

- запровадження нових механізмів кредитування;

- посилення ролі Аграрного фонду у фінан-

суванні виробництва через механізми заготівлі майбутнього урожаю (строкові контракти);

- стимулювання залучення коштів на вітчизняних та закордонних (IPO) фондових ринках;

- стимулювання приватних інвестицій (акціонування);

- податкове стимулювання;

- розвиток агрострахування.

Пріоритетними кроками у вирішенні зернової проблеми є досягнення рівноваги попиту та пропозиції, удосконалення державного регулювання та механізмів підтримки виробництва, забезпечення виваженої цінової політики, нарощення експортного потенціалу, формування належної інфраструктури зернового ринку, тощо.

Основними напрямками державного регулювання зернового ринку слід вважати: удосконалення цінової політики; розвиток ринкової інфраструктури; подолання монополії у сфері збуту зерна; розвиток біржової торгівлі зерновими; страхування урожаю; здійснення кредитної підтримки товаровиробників; стимулювання розвитку інноваційних структур з виробництва зерна, конкурентоздатного на зовнішньому ринку.

В умовах інтеграції агропромислового комплексу України у світову економіку основним напрямом розвитку зерновиробництва є його інтенсифікація на інноваційних засадах, що має забезпечити підвищення урожайності зернових культур та зростання виробництва конкурентоспроможної зернопродукції на внутрішньому і зовнішньому ринках шляхом використання високородювальних сортів, удосконалення культури землеробства, застосування науково обґрунтованих норм добрив у системі сівозмін, високоякісного і своєчасного виконання всіх технологічних операцій.

Одним із основних напрямків, завдяки якому реально підвищується ефективність діяльності сільськогосподарських господарств, є впровадження заходів, що сприяють підвищенню якості зерна, а це можливо за умови дотримання новітніх технологій вирощування зернових культур та запровадження загального державного контролю за якістю зерна та продуктів його переробки, встановлення системного моніторингу його ринку. Нарощування обсягів виробництва зерна та підвищення його якості нерозривно пов'язано з впровадженням організаційних заходів, спрямованих на підвищення технічного, технологічного рівня зерновиробництва, використання якісного насіння, поряд з цим ще й забезпечення сучасними методиками та приладами визначення якісних показників зерна, підвищення вимог до збереження зерна та продуктів його переробки, посилення відповідальності на хлібоприймальних, заготівельних та зернопереробних підприємствах, а також вдосконалення діючої нормативно-технічної документації.

*Джерело: Панорама аграрного сектору України, 2013 // www.minagro.kiev.ua.

Рис. 2. Організаційно-економічні чинники інноваційного розвитку зернового господарства у сільськогосподарських підприємствах.

Передбачається розширення державного контролю, а саме:

- вдосконалення та збільшення структури Державної інспекції з контролю якості сільськогосподарської продукції та моніторингу її ринку;
- запровадження ліцензування:
  - а) діяльності по прийманню та зберіганню зерна;
  - б) діяльності по переробці зерна та продуктів його переробки;
- вдосконалення та адаптація державних стандартів України на основні сільськогосподарські культури до світових стандартів, внесення змін та доповнення до діючих, розробка необхідних, поліпшення якості та технічного нагляду за підприємствами системи хлібопродуктів під контролем Державної інспекції з контролю якості сільськогосподарської продукції та моніторингу її ринку (Держконтрольсільгосппроду).
- під управлінням Держконтрольсільгосппроду планується провести акредитацію лабораторій ОДХІ згідно з стандартними вимогами ISO 17025 як міжрегіональних, арбітражних лабораторій з визначення якості зерна до 2009 року, акредиту-

вати Державний центр сертифікації та експертизи як орган сертифікації, згідно з міжнародними вимогами у сфері контролю якості зерна та продуктів його переробки.

Ефективність зернового підкомплексу має характеризувати не тільки ефективність безпосереднього виробництва, а й передбачати необхідність ефективної реалізації виробленої продукції. Ефективність залежить від багатьох показників, зокрема, підвищення якості продукції на всіх стадіях її просування. Рівень ефективності виробництва зерна визначається ефективністю використання інвестованого капіталу, раціональним розподілом, залученням інноваційних технологій, собівартістю продукції, прибутку й рентабельності діяльності суб'єктів господарювання.

Підвищення ефективності зернового виробництва можливе за рахунок удосконалення організації зернового ринку, а також застосування підходів, які сприяли б підвищенню урожайності зернових культур і зниженню їх собівартості, підвищенню якості зерна, із врахуванням досвіду кращих підприємств галузі.

Список використаної літератури:

1. Калюжна О.В. Експортний потенціал зернового господарства // Вісник аграрної науки Причорномор'я. — Вип. 1. — Миколаїв: МДАУ, 2011. — С. 34—41.
2. Панорама аграрного сектору України, 2013 // www.minagro.kiev.ua.
3. Ринок сільськогосподарської техніки: проблеми становлення / За ред. Г.М. Підлісецького. — К.: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2010

4. Руда О.Л. Оцінка структурних зрушень у зерновій галузі регіону // Економіка АПК.— 2012.— №11. — С. 46—49.
5. Саблук Р. П., Шпикуляк О.Г. Фінансові проблеми розвитку ринку зерна в Україні // Економіка АПК.— 2010.— №12. — С. 69—75.
6. Сільське господарство України: Статистичний збірник. — К.: Державний комітет статистики України, 2012 — 366 с.
7. Статистична інформація // Державний комітет статистики України // www.ukrstat.gov.ua.

Свинаренко В.В., Строченко Н.И. Повышение эффективности развития отрасли растениеводства в условиях глобализации

В данной статье исследовано современное состояние зерновой отрасли, определены основные проблемы и тенденции ее развития в условиях глобализации. Выявлены основные препятствия на пути наращивания объемов производства зерновых культур в Украине для решения глобальной продовольственной проблемы. Выделено несколько направлений государственного регулирования зернового рынка. Предложены мероприятия, способствующие повышению экономической эффективности развития зерновой отрасли в условиях глобализационных процессов.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, зерновая отрасль, рынок зерна, урожайность, экспорт, пошлина.

Svynarenko V., Strochenko N. Improving the efficiency of crop in a globalizing

This article explores the current state of the grain industry, the main problems and trends of development in a globalizing world. We found the main barriers to increase production of crops in Ukraine to solve the global food problem. Highlight some areas of state regulation of the grain market. The measures that improve the economic efficiency of the grain industry in terms of globalization processes.

Keywords: agriculture, grain industry, grain market, productivity, export duties.

Дата надходження до редакції: 06.05.2014 р.

Рецензент: д.е.н., професор Михайлова Л.І.

УДК 633/635:338.439.5

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ ВИРОБНИЦТВА ОРГАНІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ

О. М. Маслак, к.е.н, доцент, Сумський національний аграрний університет

У статті аналізується міжнародний досвід державної підтримки виробництва органічної продукції, приводяться обсяги субсидування в розвинених країнах при веденні органічного сільського господарства залежно від розміру площ, порівняння субсидій на різних етапах виробничої діяльності та різних форм непрямої державної підтримки органічного руху.

Ключові слова: державна аграрна політика, субсидії.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Україна має торговельні зв'язки з багатьма країнами. У свою чергу, країни Європейського Союзу є одним з найважливіших торговельних та політичних партнерів. Тому для України важливо мати внутрішні системи, які узгоджуються з системами країн ЄС, як в питаннях законодавства (гармонізація нормативно-правової бази), так і системи контролю, що зосереджується на походженні, якості та безпеці харчових продуктів. Це все стосується і органічних харчових продуктів. Існуюче законодавство для підтримки та регулювання органічного сільського господарства в Європейському Союзі потребує вивчення, розгляду доцільності та можливостей їх впровадження при регулюванні ринку органічних продуктів в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Сучасний стан та перспективи розвитку ринку органічної продукції в Україні розглядалися такими науковцями, як Артиш В.І., Зайчук Т.О., Милованов Є.В., Чайка Т.О., Шлапак В.О. та інші.

Проте досвід державної підтримки ринку органічної продукції в провідних країнах розглянуті ще недостатньо, що зумовило актуальність і вибір теми статті.

Формулювання цілей статті. Метою статті є проведення аналізу зарубіжного досвіду державної підтримки ринку органічної продукції та можливості його застосування при формуванні вітчизняної організаційно-правової інституції ринку органічної продукції.

Викладення основного матеріалу дослідження. У розвинених країнах світу ринки органічної сільськогосподарської продукції з кожним роком збільшуються. Одним з основних факторів розвитку таких ринків є державна підтримка. У країнах Європи розвиток органічного сільського господарства став можливим завдяки реформам аграрної політики в основі якої є державна підтримка. Наприкінці минулого сторіччя субсидування інтенсивного сільського господарства в Європейському Союзі набуло свого піку. Перевиробництво продукції негативно впливало на світову торгівлю, оскільки надлишки

субсидованої продукції продавалися за демпінговими цінами у країни, що розвивалися, а підходи до ведення господарської діяльності загрожували довкіллю. Це завдавало шкоди місцевому виробництву. Понад 10 років вивчалася доцільність такої державної підтримки. Субсидії, що базуються на виробництві традиційної сільськогосподарської продукції стали непопулярними. Тому уряди європейських країн домовилися про багатофункціональну концепцію, яку фермери виробили самостійно із споживачами.

Багатофункціональне сільське господарство (Рис. 1) широко застосовується у різних країнах у різний спосіб [1]. Органічне сільське господарство є центральним у цій новій парадигмі, яка охоплює економічні, соціальні та екологічні цінності. Сільське господарство у всьому світі знаходиться у важкому становищі та є одним з секторів, що отримують найбільшу державну підтримку. Це свідчить, що сільське господарство є більш частим суб'єктом для політичного впливу, порівняно з іншими секторами економіки. Також є величезний (та трагічний) парадокс у сільському господарстві: з одного боку, розвинені країни (включаючи усю Європу) виробляють надлишок продовольства; з іншого боку, у багатьох країнах, що розвиваються, населення голодує. Усунення цього дисбалансу полягає не в тому, щоб постійно експортувати продовольство з країн з надлишковим виробництвом до країн, що розвиваються, а для створення в усьому світі належних умов зі сталого розвитку систем

власного забезпечення продовольством [2]. Першу стратегію ЄС, Спільну сільськогосподарську політику ЄС (Common Agricultural Policy, CAP) було розроблено в 1957 році. Її основною метою повне забезпечення населення продуктами харчування за доступними цінами. Ця мета була досягнута досить швидко. Субсидовані ціни на харчові продукти сприяли інтенсифікації та індустріалізації сільського господарства в багатьох країнах ЄС, а це призвело до надлишку продовольства та, на жаль, до деяких негативних наслідків, насамперед, для навколишнього середовища.

Надлишки сільськогосподарської продукції та продовольства, вироблених за кошти державних субсидій, часто експортувалися до країн, що розвивалися, що впливало на зменшення доходів аграріїв у цих країнах. Через це у 1994 році було досягнуто домовленості про лібералізацію світової торгівлі в рамках Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (General Agreement on Tariffs and Trade, GATT), включаючи заборону прямих субсидій на виробництво продовольства. З того часу цей документ є основою для Світової Організації Торгівлі (COТ, World Trade Organisation, WTO). Відтоді уряди розвинених країн (особливо в Європі та США) зрозуміли необхідність радикальних змін у своїй аграрній політиці. У ЄС це привело до розробки Програми 2000 та подальших кроків із загальної реформи Спільної сільськогосподарської політики ЄС (CAP).

Рис. 1. Центральне положення органічного сільського господарства у системі багатофункціонального сільського господарства

Джерело: За матеріалами М.Альтієрі, 1994 [1]

Розвинені країни не повністю відмовилися від механізмів субсидування аграрного виробництва. Проте субсидії здебільшого спрямовані на розвиток сільських територій.

Тобто підтримку виробництва змінено на підтримку виробників (у формі прямих виплат), а також зроблено акцент на захист навколишнього середовища, якості та безпеки харчових

продуктів, і на добробут тварин. Ці фактори спонукали уряди розвинених країн, особливо країн Європейського Союзу, до визнання переваг органічного сільського господарства та необхідності його підтримки.

Перехід до органічного сільського господарства є поступовим процесом у форматі «крок за кроком». Він використовується окремими фермерами у відповідь на можливості ринку та систему субсидій. Підтримка для органічного сільського господарства з боку Європейського Союзу послідовно зростає внаслідок того, що поступово розширюється дія Другої частини Спільної сільськогосподарської політики (2nd CAP pillar), яка складається з добровільних програм. У більшості країн Європейського Союзу органічне сільське господарство підтримується агроекологічними заходами, які компенсують фермерам втрати (або недоотримані вигоди), що пов'язані з виробництвом, а також за більш дбайливе сільське господарство, яке приділяє більше уваги захисту довкілля та належного утримання та догляду за сільськогосподарськими тваринами.

Європейський Союз розробив низку інструментів для підтримки органічного сільського господарства, одним із яких є створення інституційної основи для надання органічних субсидій у Європейському Союзі. У країнах Європейського Союзу прямі виплати є доступними для всіх фермерів, які дотримуються базових вимог для захисту навколишнього середовища та утримання тварин (система "cross compliance" у рамках Схеми єдиних виплат (single payment scheme, SPS)). Органічні фермери можуть розраховувати на отримання додаткових субсидій, які зазвичай виплачуються за добровільні агроекологічні заходи. У країнах, які не належать до Європейського Союзу, субсидії застосовуються для фермерів, що займаються традиційним та органічним сільським господарством.

Реформа 2003 року Спільної сільськогосподарської політики ЄС змінила попередню систему виплат, які ґрунтувалися на показниках виробництва, на новий механізм єдиних виплат (SPS), який залежить від розміру площ у використанні. Для отримання субсидій фермерам було необхідно виконувати вимоги програми «Сприятливі умови для сільського господарства та навколишнього середовища» (Good agricultural and environmental condition, GAEC) та стандартів харчової безпеки (охорони здоров'я громадськості), здоров'я та добробуту тварин, а також збереження навколишнього середовища. Якщо фермери не виконують ці вимоги, то прямі виплати можуть бути скорочені або навіть повністю припинені. Щоб мати можливість отримання виплат за Другою частиною Спільної сільськогосподарської

політики, фермерам необхідно виконати усі умови Першої частини Спільної сільськогосподарської політики.

Головними цілями Другої частини Спільної сільськогосподарської політики є розвиток сільських територій та невиробничих функцій сільського господарства, що є основними користувачами земель та води у Європі. Участь фермерів у Другій частині Спільної сільськогосподарської політики є добровільною та передбачає надання субсидій за конкретні проекти. У більшості країн Європейського Союзу це є джерелом та основою для субсидій органічному сільському господарству. Органічне сільське господарство може бути поєднане із низкою інших заходів Другої частини наприклад, ландшафтно-екологічним менеджментом. Це свідчить, що органічні фермери можуть бути серед фермерів, які отримують найбільші субсидії.

Основою визначення органічних продуктів є те, що їх виробники підлягають до спеціальних перевірок. Це дає споживачу гарантію контрольованого процесу виробництва. Інспектування та сертифікація може виконуватися державними або приватними контролюючими органами, хоча останні повинні працювати під державним наглядом. Органічні харчові продукти мають вищу ціну, які, окрім субсидій, компенсують виробникам вищі витрати та нижчу врожайність. Більш висока ціна на органічну продукцію є головним стимулом для розвитку органічного сільського господарства.

Основою нормативно-правової бази в органічному виробництві ЄС є Постанова Ради (ЄС) №834/2007 стосовно органічного виробництва і маркування органічних продуктів та Постанова Комісії (ЄС) № 889/2008 «Детальні правила щодо органічного виробництва, маркування і контролю для впровадження Постанови Ради (ЄС) №834/2007 стосовно органічного виробництва і маркування органічних продуктів». Вони визначають методи виробництва, інспектування та сертифікації органічних господарств, переробних підприємств, імпортерів та трейдерів, а також системи нагляду на європейському рівні.

Розвиток органічного сільського господарства ґрунтується на зацікавленості фермерів до використання систем сільського господарства, які не шкодять природі та підтримуються споживачами, які купують органічні продукти за вищими цінами. Це є базовими передумовами, без яких навіть більш сильна державна підтримка не буде ефективною для розвитку органічного сектору.

Україна, де державна підтримка розвитку органічного сільського господарства перебуває на ранніх стадіях, може багато чому навчитися на досвіді інших країн щодо можливостей і видів

підтримки органічного сільського господарства та налагодити співробітництво між державою, приватними та громадськими організаціями органічного сектору. Державна підтримка не обов'язково може бути тільки у формі субсидій. Надання консультаційних послуг та сприяння розвитку органічного ринку можуть бути також важливими.

Швейцарія була країною-першовідкривачем в органічному сільському господарстві, і сьогодні вона продовжує утримувати цей статус. Упродовж останніх 20 років органічне сільське господарство в Швейцарії пройшло шлях динамічного розвитку. Воно пережило справжній бум в період з 1990 до 2011 року, коли кількість органічних господарств зростає з 800 до 6 тисяч. У 2011 році у Швейцарії було 123000 гектарів органічних сільськогосподарських земель, що становить 11,7% від загальної площі усіх сільськогосподарських угідь країни.

Швейцарський органічний ринок продовжує свою довготривалу тенденцію до значного зростання. Товарообіг органічного сектору в 2012 році становив 1,8 млрд. швейцарських франків. Порівняно з 1999 роком органічний ринок цієї країни зріс майже втричі. Швейцарія так як Данія, Австрія та Ліхтенштейн належить до країн з найбільшим рівнем споживання органічних харчових продуктів на душу населення. У 2012 році швейцарські споживачі придбали органічних харчових продуктів на суму 230 швейцарських франків на душу населення [3].

Органічне сільське господарство Швейцарії підтримується частково ціновою надбавкою органічної продукції на ринку та частково державною підтримкою (як федеральним урядом, так і кантонами): прямі виплати з розрахунку на гектар, які, в свою чергу, розділяються на загальні прямі виплати та екологічну підтримку є одними з найбільших в Європейському Союзі (Таб. 1).

Таблиця 1 – Розмір державних субсидій за ведення органічного сільського господарства, євро/га

Країни	Призначення сільськогосподарських угідь			
	Площі під сільськогосподарськими культурами		Площі під спеціальними культурами	
	Становлення	Розвиток	Становлення	Розвиток
Швейцарія	дані відсутні	647	дані відсутні	970
Німеччина	210	170	480	300
Франція	200	100-151	350-900	150-600
Чеська Республіка	дані відсутні	155	дані відсутні	564
Польща	215,2	202,4	397	333
Швейцарія	дані відсутні	162	дані відсутні	дані відсутні
Німеччина	210	170	900	720
Франція	100	80-151	100-900	100-900
Чеська Республіка	дані відсутні	89	дані відсутні	510
Польща	84,5	66,6	461,1	394,5

До трійки європейських країн з найбільшими площами відведеними для органічного сільського господарства належить Німеччина. Наприкінці 2011 року в Німеччині нараховувалось 22,5 тисяч органічних господарств, які обробляли понад 1 млн гектарів землі органічними способами, що становить 7,3% всіх німецьких господарств і близько 6,1% земель сільськогосподарського призначення. Найважливішими органічними сільськогосподарськими культурами в Німеччині за площею є зернові, бобові, олійні культури та овочі. Німеччина має найбільший ринок органічних продуктів на території Європейського Союзу, а на світовому рівні поступається за цим показником лише Сполученим Штатам Америки. Обсяг продажів органічних продуктів в загальному обороті харчових продуктів Німеччини збільшився з 1,48 млрд. євро в 1997 році до близько 7 млрд. євро в 2012 році, що

становить 3,8% загального ринку харчових продуктів.

Починаючи з 1989 року, Німеччина підтримувала впровадження органічного сільського господарства з використанням державних коштів. З 1994 року федеральні землі виконували агроекологічні програми, які включали підтримку розвитку органічного сільського господарства. З 2007 року ці програми співфінансувалися Європейським сільськогосподарським фондом з розвитку сільських територій (European Agricultural Fund for Rural Development, EAFRD). У 2011 році на виробництво сільгосппродукції в органічному сільському господарстві Німеччини було отримано близько 143 млн. євро з державних фондів країни. Фінансова підтримка цих програм, забезпечувалась федеральним урядом та федеральними землями у співвідношенні 60:40,

не враховуючи співфінансування ЄС. Під час перехідного періоду та періоду подальшого ведення органічного сільського господарства діяли різні ставки державної підтримки (Таб. 1). Кожна федеральна земля розробляла свою власну програму підтримки органічного сільського господарства та мала можливість збільшувати визначені ставки на суму до 20% або зменшувати їх на суму до 30 відсотків. Додатково більшість органічних господарств Німеччини можуть отримати право на допомогу до 530 євро на ферму для того, щоб відшкодувати витрати на органічну сертифікацію.

Крім прямих субсидій фермерам, федеральні та регіональні органи державної влади також підтримують ініціативи збуту та розвиток виробничо-збутових ланцюгів. У період з 2000 по 2011 роки понад 16,9 млн. євро було розподілено на підтримку становлення бізнесу для груп виробників, розробку та впровадження концепцій збуту, а також інвестицій для груп виробників або підприємств переробки та збуту, що співпрацюють з цими групами виробників, або окремими органічними фермерськими господарствами [4].

Заслугує на увагу досвід Франції у підтримці розвитку органічного сільськогосподарського руху. Франція стала найпершою країною-членом ЄС, яка впровадила механізм підтримки органічного сільського господарства в 1993 році. Завдяки регіональній структурі сільськогосподарської політики в регіонах країни впроваджувалися власні заходи і види підтримки (в рамках визначених на загальнодержавному рівні). Існують певні обмеження щодо максимальних сум субсидій на одну ферму, які також відрізняються залежно від регіону Франції від 7600 євро до 30400 євро на рік.

Окрім субсидій фермери можуть також розраховувати на податковий кредит, проте його не можна отримати одночасно з виплатами на підтримку ведення органічного сільського господарства. Для фермерів у Франції є доступними податкові кредити у сумі 2500 євро на ферму на рік, та додатково 400 євро на гектар (проте не більше 4000 євро на ферму на рік). До того ж, у деяких регіонах Франції можна отримати субсидії для компенсації витрат на сертифікацію та інспектування, розмір якої змінюється залежно від регіону. Наприклад, у регіоні Ельзас 80% коштів виплачується фермерам протягом перших 2-х років, але після цього періоду право на підтримку мають тільки малі ферми з оборотом

менше 30000 євро. В регіоні Пікардія фермам, які повністю здійснили перехід на органічне виробництво, компенсується 100% витрат для переходу на органічне сільське господарство (не більше 1000 євро) та 50% витрат для ферм, які перейшли лише частково [5].

Висновки. Більшість розвинених країн інтегрували органічне сільське господарство у свою аграрну політику. Це комплексне питання, яке поширюється на інші сфери соціальної політики та економіки, наприклад збереження навколишнього середовища, охорону здоров'я, регіональний розвиток, зайнятість, соціальні питання та захист прав споживачів. Недержавні об'єднання (асоціації органічних фермерів, переробних підприємств органічних харчових продуктів та трейдерів, асоціації споживачів, організації охорони довкілля, захисту прав тварин тощо) є рушійною силою та ініціаторами нових ідей для органічного руху. Створення єдиної представницької координаційної організації в кожній країні дозволяє органічному сектору вести переговори з державними органами влади з більш сильної позиції. Громадським (недержавним) об'єднанням слід усвідомити, що держава та державні органи влади відіграють ключову роль у наданні підтримки органічному сільському господарству. Субсидії для органічного сільського господарства формують основу підтримки у більшості країн світу, які розвиваються, особливо тих, де існує надання субсидій для традиційного сільського господарства. Головна мета додаткових субсидій для органічного сільського господарства є подвійною – це нагорода для органічних фермерів зі сторони держави за надання «громадських благ» (наприклад, збереження природи та біорізноманіття) та компенсація органічному виробнику за порівняно менші врожаї за ті, що можуть бути отримані внаслідок використання інтенсивних методів виробництва. У країнах-членах Європейського Союзу субсидії для органічного сільського господарства надаються з розрахунку на один гектар площі та не мають прямого відношення до обсягів виробленої органічної продукції. Вищі субсидії зазвичай надаються впродовж перехідного періоду, коли фермери ще не можуть розраховувати на цінову надбавку за органічний статус своєї продукції. Тож міжнародний досвід державної підтримки є корисним для України потребує проведення ретельного аналізу та розгляду можливостей його впровадження.

Список використаної літератури:

1. Альтеріє М.А. Агроекологія: Принципи та стратегії для створення систем сталого сільського господарства. Університет Каліфорнії, м. Берклі. – 1994. -10 с.
2. Продовольча і сільськогосподарська організація Об'єднаних націй (FAO) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fao.org/home>.

3. Федеральне відомство сільського господарства Швейцарії (Bundesamt für Landwirtschaft): www.blw.admin.ch, про органічне сільське господарство: www.blw.admin.ch/themen/00013/00914/index.html?lang=en

4. Федеральне Міністерство продовольства, сільського господарства та захисту прав споживачів Німеччини (BMELV), Органічне сільське господарство в Німеччині, м. Бонн, Німеччина. (Organic Farming in Germany): www.bmelv.de/DE/Landwirtschaft/Nachhaltige-Landnutzung/Oekolandbau/oekolandbau_node.html

5. Геральд Шварц, Хільтруд Ніберг, Юрн Сандерс. Кошти на підтримку органічного сільського господарства у країнах ЄС. Спеціальний випуск журналу Інститут органічного сільського господарства імені Йоганна Генріха фон Тюнена №339 (м. Гамбург, Німеччина). – 2010.

Маслак А.Н. Международный опыт государственной поддержки производства органической продукции.

В статье анализируется международный опыт государственной поддержки производства органической продукции, приводятся объемы субсидирования в развитых странах при ведении органического сельского хозяйства в зависимости от размера площадей, сравнения субсидий, на разных этапах производственной деятельности и разных форм непрямой государственной поддержки органического движения.

Ключевые слова: государственная аграрная политика, субсидии.

Maslak O.M. International experience of state support of production of organic goods.

International experience of state support of production of organic goods is analysed in the article, volumes over of subsidizing are brought in the developed countries at the conduct of organic agriculture depending on the size of areas, comparison of subsidies, on the different stages of production activity and different forms of indirect state support of organic motion.

Keywords: public agrarian policy, subsidies.

Дата надходження до редакції: 06.07.2014 р.

Рецензент: д.е.н., професор Михайлова Л.І.

УДК 330.3:633

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ГАЛУЗІ РОСЛИННИЦТВА В СВІТІ ТА В УКРАЇНІ

І. О. Федуняк, к.е.н., Бережанський агротехнічний інститут

В статті проаналізовано світове виробництво зернових та технічних культур та визначено динаміку росту виробництва за основними культурами.

Узагальнено, що з урахуванням масштабів зерновий ринок може служити в якості своєрідної моделі розвитку для інших ринків сільськогосподарської продукції, сировини і продовольства, а зернова галузь України є базою та джерелом сталого розвитку більшості галузей агропромислового комплексу.

Ключові слова: рослинництво, зернові культури, технічні культури, зерновий ринок, світовий ринок, ареал виробництва, світові лідери, інвестиції.

Постановка проблеми. Розміщення виробництва тієї чи іншої продукції в сучасних умовах повинно здійснюватися з урахуванням потреби суспільства в найважливіших продуктах харчування і сировинних ресурсах, щоб забезпечити науково обґрунтовані норми споживання на душу населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням аналізу виробництва продукції рослинництва присвячені праці таких науковців, як: В.Г. Андрійчука, С.Ю. Андрющенка, С.М. Кваші, Ю.Я. Лузана, І.І. Лукінова, П.М. Макаренка, О.В. Нікішина, П.Т. Саблука, О.Ю. Єрмакова, О.М. Онищенко, В.В. Юрчишина, О.М. Шпичака

та інших вчених. Проте дана проблематика є настільки актуальною, що потребує всебічних системних досліджень.

Мета і завдання дослідження. Метою даної статті є дослідження тенденцій зерновиробництва в Україні (на прикладах основних культур), визначення та аналіз основних проблем в даній галузі

Виклад основного матеріалу. Рослинництво – провідна галузь сільського господарства. У світових масштабах культивуються близько 1,5 тис. видів рослин. Основою рослинництва є вирощування зернових та технічних культур (табл. 1).

Таблиця 1.

Світове виробництво основних сільськогосподарських культур, млн. тонн

Роки	Пшениця	Кукурудза	Цукрові буряки	Картопля
2010 р.	650	851	228	333
2011 р.	699	888	278	374
2012 р.	682	872	270	365

Зерновий ринок – це стрижень розвитку аграрної економіки. З урахуванням масштабів і повноти елементів економічних відносин зерновий ринок може служити в якості своєрідної моделі розвитку для інших ринків сільськогосподарської продукції, сировини і продовольства.

Разом з тим, як складна багатофункціональна і динамічна система, що включає широкий спектр народногосподарських функцій, зернове господарство вимагає пріоритетної уваги до свого розвитку з боку держави. У зв'язку з цим більш активним повинне бути вплив і на зерновий ринок шляхом формування та здійснення багато-профільної державної політики регулювання через взаємозв'язану та скоординовану систему економічних, організаційних, інноваційних, правових та інших видів діяльності, створення ефективних і прозорих інструментів регулювання зернового ринку.

Світовий ринок зерна контролює п'ять країн-експортерів (США, Канада, Австралія, Аргентина і ЄС), представлені кількома найбільшими транснаціональними зерновими корпораціями.

Сумарні експортні пропозиції пшениці з боку основної «п'ятірки» експортерів складають понад 84% від усього обсягу світової торгівлі. Основні показники, що визначають ступінь впливу країни на світовий ринок – це частка в світовій торгівлі та ставлення перехідних запасів до середньорічного внутрішнього споживання в країні. Зростає населення Землі, і разом з ним збільшується споживання зерна. Зростає роль пшениці як продовольчої культури в третій частині світу (Близький Схід, Африка, Латинська Америка), збільшується її споживання в традиційних рисосіючих країнах, особливо в Китаї, у зв'язку з урбанізацією і переходом в значній мірі до західного

типу харчування [1].

Тому на світовому ринку зерна склалася стійка спеціалізація: виробництво зерна концентрується в розвинених країнах, а багато країн не в змозі вирішити свої зернові проблеми, і змушені йти на широкий імпорт зерна. У підсумку зростає світова торгівля зерном. В даний час на світовому ринку спостерігається наступна ситуація: скоротилися посіви в США і Канаді; зменшилися перехідні запаси в найбільших країнах-експортерах; на ринок вийшли нові країни-експортери, такі як Угорщина, Україна, Казахстан і Туреччина та спостерігається стабільне зростання цін. Аргентина швидко зреагувала на сприятливу кон'юнктуру світового ринку і збільшила посіви пшениці на 10%. Україна також змогла скористатися ситуацією на ринку і наявними експортними терміналами, збільшивши експорт зерна.

Зернова галузь України є базою та джерелом сталого розвитку більшості галузей агропромислового комплексу та основою аграрного експорту [2].

Природно-кліматичні умови та родючі землі України сприяють вирощуванню всіх зернових культур і дозволяють отримувати високоякісне продовольче зерно, в обсягах, достатніх для забезпечення внутрішніх потреб і формування експортного потенціалу. Недостатніми є якість трудових ресурсів та стан науково-дорадчого супроводження зерновиробництва [3].

Останніми роками, за винятком 2012 року в зерновому господарстві України намітилася тенденція до нарощування обсягів виробництва, що дало Україні змогу повернутися на світовий ринок зернових у ролі одного з потужних виробників та експортерів зернових культур (рис. 1).

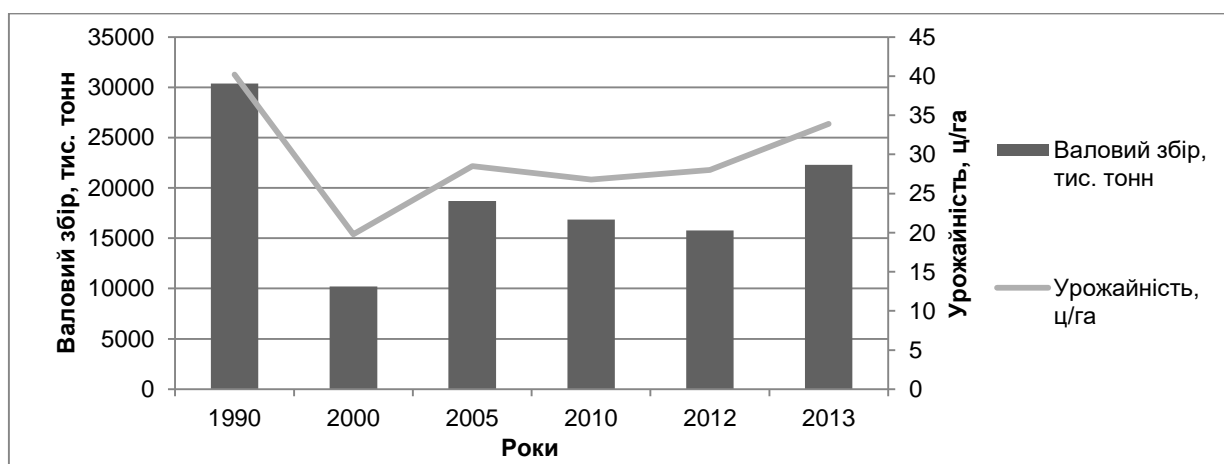

Рис. 1. Основні показники виробництва пшениці в Україні [4]

Зернова галузь виступає базою та джерелом сталого розвитку більшості галузей агропромислового комплексу. Нарощування обсягів виробництва зерна та підвищення його якості нерозривно пов'язано з впровадженням організаційних заходів, спрямованих на підвищення техніч-

ного, технологічного рівня зерновиробництва та використання якісного насіння.

З-поміж зернових культур кукурудза займає одне з почесних місць, будучи незамінним джерелом сировини, що використовується як у тваринницькій галузі, так і в промислово-

індустріальній сфері для виробництва масла.

Культура знайшла своє застосування у захисті довкілля: пришвидшуються темпи технології використання для виробництва біоетанолу. Такі тенденції, що сприяють збільшенню світового попиту на цю зернову, мотивують сільгоспвиробників нарощувати її виробництво.

Ареал виробництва кукурудзи виглядає вражаюче, на ній окремим виробничим гігантом виступає США, які багато в чому диктують світові тенденції на цю культуру. Це пов'язано, перш за все, з рівнем валового збору кукурудзи в США, що становить більше 1/3 світового виробництва. Внутрішнє виробництво цієї зернової невблаганно зростає, зважаючи на чинні державні програми виробництва біоенергії тощо.

Потужними виробниками даного продукту та-

кож завжди були Аргентина і Бразилія, які займали 2 і 3 місця серед експортерів відповідно.

Світовий ринок кукурудзи в 2010 – 2012 рр. характеризувався зростанням виробництва з 851 млн. тонн до 872 млн. тонн. Підвищення попиту на зерно і передбачуване зростання світових цін на нього будуть сприяти у ряді країн використанню земельних резервів, які в даний час не задіяні у відповідності з програмами виведення земель з обороту. У цих умовах природі виробництва зернового сектора буде відбутися в країнах, де для цього є всі умови.

Останніми роками все серйозніше у п'ятірку світових лідерів з боку експорту уклинюється Україна.

Роль України на світовому ринку кукурудзи стає все більш вагомою (рис. 2).

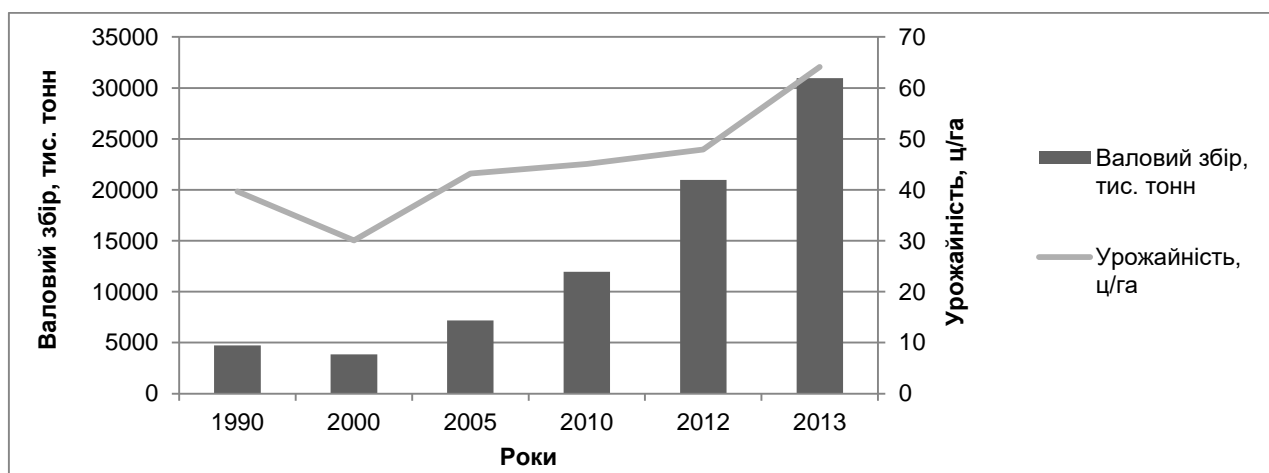

Рис. 2. Основні показники виробництва кукурудзи на зерно в Україні

Останніми роками наша країна зміцнилася у п'ятірці найбільших світових виробників цієї культури. Українська продукція має великий світовий попит у зв'язку з порівняно меншими цінами і досить вдалим географічним розташуванням відносно основних країн-імпортерів. Українські виробники за рахунок зростаючого попиту змогли наростити виробництво кукурудзи на зерно з 4736, 8 тис. тонн в 1990 році до майже 31 млн тонн в 2013 році при збільшенні урожайності в 1, 5 рази.

Необхідно відмітити, що ринок кукурудзи знаходиться під впливом різних чинників: політичних рішень урядів країн-виробників зернових культур, кліматичних умов, позицій інвестиційних фондів, що постійно змінюються, зростаючої економіки в азіатських країнах. Українському аграрієві для успішної реалізації продукції необхідно відстежувати поточні тенденції на ринку як світовому, так і внутрішньому.

Цукрова галузь - провідна у харчовій промисловості України. Вона характеризується зменшенням обсягів виробництва сировини, а відтак і цукру, незадовільним станом взаєморозрахунків з партнером через нестачу грошових коштів і обігових засобів, високими затратами праці та

виробництва. Цукровий буряк є основною сировинною базою вітчизняних цукрових заводів України. Лише шість областей України можна віднести до суто бурякосійних: Полтавську, Вінницьку, Тернопільську, Хмельницьку, Київську і Харківську та і то за рахунок великих холдингів.

Саме цукрові буряки, які до цього були збитковими, можуть стати основним джерелом грошових надходжень за рахунок збільшення урожайності майже 1,5 рази (рис.3).

В умовах загострення проблем енергозбереження очікуваним є зростання цін на цукор в наступні роки з дефіцитом цукру на світовому ринку, викликаним зменшенням його виробництва в традиційних країнах – Індії, Австралії, країнах ЄС, Бразилії. Переорієнтації цукру зі споживчого товару на технічний для виробництва етанолу [5].

Значне зменшення валових зборів цукрових буряків і цукру в Україні спричиняє неоправдане захоплення насінням гібридів іноземної селекції, мало пристосованих до складних умов України, яке, крім того, у 3 - 4 рази збільшує грошові витрати на 1 гектар цукрових буряків та підвищує ймовірність ураження їх хворобами, що веде до зниження технологічних якостей сировини.

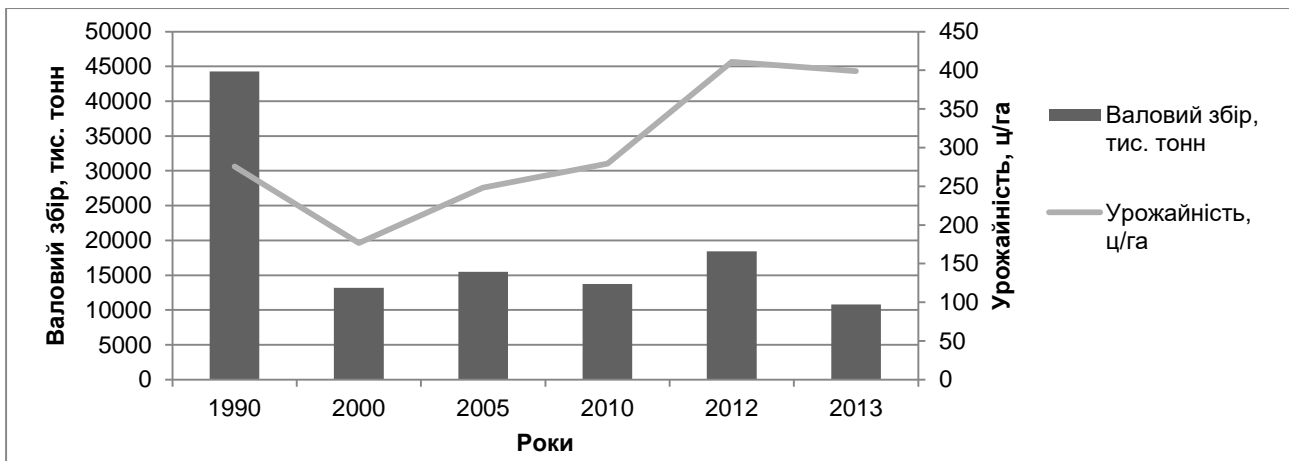

Рис. 3. Основні показники виробництва цукрових буряків в Україні

Лише невелика частина посівних площ засіяна вітчизняним насінням, зате майже половина насіння, яке засівається в країні, визнане неякісним. Падає і цукристість коренеплодів, а зниження вмісту в них цукру всього лише на кілька відсотків відчутно підвищує собівартість готового цукру.

Основні причини виникнення кризи в галузі такі: недосконалість системи управління галуззю; скорочення площ посівів цукрових буряків, посилення ураженості посівів хворобами та шкідниками, зменшення у 3-4 рази кількості внесених мінеральних та органічних добрив; надмірне ввезення в Україну цукру-сирцю з тростини, бартерні розрахунки та контрабанда; недостатнє впровадження інноваційних технологій, а також нестача висококваліфікованих спеціалістів [6].

У зв'язку із реальною загрозою нестачі продовольства у десятках країн із низьким рівнем доходу, увага світового співтовариства зосере-

джена на такій відомій сільськогосподарській культурі, як картопля, що могла б послабити вплив росту цін на продукти харчування. Світові розміри площ під цією культурою досягають 20 млн га. В умовах сьогодення, при дорожчанні енергетичних ресурсів, з'явилася можливість переробки її на біопаливо.

Виробництво картоплі у світі протягом досліджуваного періоду має загальну тенденцію до збільшення (див. табл.1). Першопричиною визначено збільшення чисельності населення передусім у країнах, що розвиваються, а потреба в їжі, особливо недорогій, але поживній є основним показником зростання обсягів виробництва. Даний продукт у багатьох країнах світу виступає головним джерелом у харчуванні населення.

Відносно стійкий валовий збір картоплі для України характерний вже протягом 20 років (рис.4).

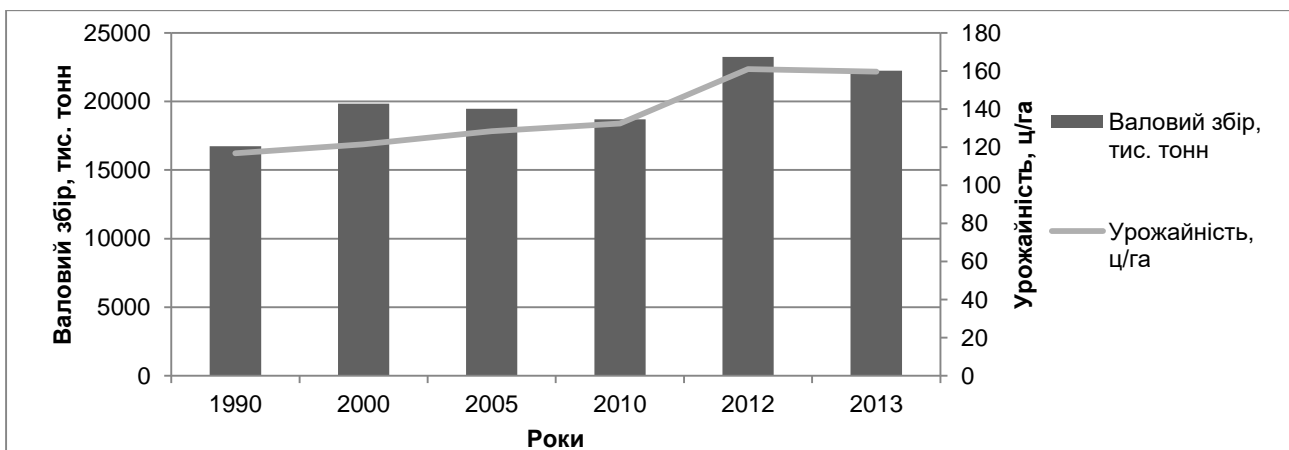

Рис. 4. Основні показники виробництва цукрових буряків в Україні

Збільшення виробництва картоплі на особисті потреби спричинило погіршення фітосанітарних та екологічних умов вирощування, а через складне становище із забезпечення матеріально-технічними засобами, втрачено сировинну базу для переробних галузей і, як наслідок, ринки збуту [7, с. 15]

Завдяки високому валовому виробництву наша держава утримує четверте місце в світі з виробництва картоплі. Для України, як одного із світових лідерів у виробництві картоплі, є недопустимим явищем, коли величезні обсяги даного продукту використовуються на корм тваринам і для власного споживання, внаслідок чого потер-

пає в першу чергу переробна промисловість, яка має значний потенціал для переробки сировини. Важливим завданням є вихід на світові ринки, оскільки у світі велика кількість осіб потребує продуктів харчування.

Незважаючи на певні зрушення в галузі рослинництва необхідно відмітити, що на даний час все ж таки існує велика кількість проблем, які не дають можливості ефективного розвитку, і основною причиною є занепад інвестиційної діяльності в національному АПК, збитковість або надто низький рівень рентабельності переважної більшості сільськогосподарських підприємств й відсутністю у них необхідних коштів на техніко-технологічне оновлення виробництва та соціальний розвиток села.

Аграрний сектор національної економіки, завдяки якому в державі формується величезні грошові потоки, з одного боку, отримує в десятки разів менше інвестиційних коштів, а з другого-

суті, працює на інші галузі і сфери національної економіки, виснажуючи власний природно-екологічний, ресурсно-виробничий і людський потенціали.

Висновки. Реформи в галузі рослинництва лише тоді матимуть позитивні наслідки, коли буде задіяно весь науковий і економічний потенціал країни для підвищення ефективності аграрного сектора як основи подальшого зростання матеріального виробництва. Одним з основних резервів росту ефективності сільськогосподарського виробництва є раціональне використання головного засобу виробництва - землі. Тому капітальні вкладення в сільське господарство в першу чергу повинні бути використані на заходи щодо збереження земель, підвищення родючості ґрунтів, що обумовить зростання продуктивності землеробства і, зокрема, створення стійкої кормової бази тваринництва.

Список використаної літератури:

1. Айгожина С.А. Аналіз проблем і тенденцій розвитку світового ринку зерна // Казахстан-Спектр. Науковий журнал. - 2003. - № 2 (24).
2. Комплексна галузева програма "Розвиток зерновиробництва в Україні до 2015 року" від 23 жовтня 2007 р. N 757/101. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1021.4247.0>
3. Закон України "Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року". - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2982-15>
4. Державний комітет статистики. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
5. Ярчук М.М., Борисюк П.Г. Ситуація в бурякоцукрової галузі й на ринку цукру: сезон цукроваріння - 2009 // Цукрові буряки - №2(74) - 2010.
6. Офіційний сайт Національної асоціації цукровиків України - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.sugarua.com>
7. Лавров Р. В. Сучасний стан і проблеми формування ринку картоплі в Україні / Р.В. Лавров // Актуальні проблеми економіки. – 2007.– № 6(72). – С. 12–21.

Федуняк И.О. Состояние и перспективы развития отрасли растениеводства в мире и в Украине

В статье проанализировано мировое производство зерновых и технических культур и определена динамика роста производства по основным культурам. Обобщенно, что с учетом масштабов, зерновой рынок может служить в качестве своеобразной модели развития для других рынков сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия, поскольку зерновая отрасль Украины является базой и источником устойчивого развития большинства отраслей агропромышленного комплекса.

Ключевые слова: растениеводство, зерновые культуры, технические культуры, зерновой рынок, мировой рынок, ареал производства, мировые лидеры, инвестиции.

Feduniak I. State and prospects of the development of crop growing branch of plant growing in the world and in Ukraine

Given article analyses global production of grain and industrial crops. It is determined dynamics of growth of production of main crops.

It is generalized that given scales of grain market can serve as peculiar model of development for other markets of agricultural production, raw materials and food as grain branch of Ukraine is basis and source of sustainable development of most sectors of agro-industrial complex.

Keywords: plant growing, grain crops, industrial crops, grain market, world market, production area, world leaders, investments.

Дата надходження до редакції: 23.09.2014 р.

Рецензент: д.е.н., професор Жибак М.М.

ВІДТВОРЕННЯ ПОГОЛІВ'Я, ЯК ПЕРШОЧЕРГОВИЙ ЕЛЕМЕНТ РОЗВИТКУ ВИРОБНИЦТВА МОЛОКА В УКРАЇНІ

Р. І. Бутило, аспірантка*, Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана
* Науковий керівник: д.е.н, професор С. І. Дем'яненко

В статті розглянуто основні підходи до практичного ведення відтворення в молочному скотарстві. Розглянуто основні проблеми, з якими стикаються виробники у даному секторі технології виробництва молока. Особливу увагу привернуто питанням економічної доцільності застосування того чи іншого підходу у відтворенні.

Ключові слова: *корова, відтворення, ефективність, економічна ефективність, молочне скотарство*

Постановка проблеми. Молочне скотарство, на даний момент, є рушієм розвитку аграрного сектору України. Для виробників цей сектор є досить вигідним, оскільки незважаючи на досить високі першочергові інвестиції, сільськогосподарський товаровиробник може отримувати «свіжі гроші» практично щодня. Як відомо, отримання якісного молодняку не можлива стабільна та ефективна робота молочної ферми. Проте, при розгляді блоку відтворення в технології виробництва молока необхідно не забувати, що великої надрі та отримання великої кількості приплоду — це дещо різні стратегії, тому необхідно навчитися їх збалансовувати.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням відтворення молочної худоби приділяли достатньо багато уваги такі вчені як Волкова В.І., Даниленко В.Л., Костенко В., Кріп О.М., Паламарчук П., Родионов Г.В., Рошка Ф., Сівов Ю., Хват В. та інші. Проте, дилема збалансованість - ефективність ще мало висвітлена у працях вітчизняних учених.

Формулювання цілей статті. Мета написання статті — детальний розгляд блоку відтворення в межах технології виробництва молока та формування найбільш ефективної стратегії діяльності підприємства в цьому блоці.

Виклад основних результатів дослідження з елементами новизни. Система технології виробництва молока складається із ряду взаємопов'язаних блоків: племінна та селекційна робота, відтворення, утримання, годівля, доїння, первинна обробка молока та ветеринарно-санітарний догляд. В даній статті ми пропонуємо розглянути першочерговий елемент технології виробництва молока — блок відтворення.

На українських підприємствах утримають такі породи молочної та молочно-м'ясної худоби, як українська чорно-ряба, червоно-ряба і червона молочна та голштинська, симентальська, червона степова, українська бура молочна, білоголова українська, пінцгау і швіцька, бура карпатська, лебединська, червона польська, англєрська і айрширська [17].

Корови української чорно-рябої молочної породи за рівнями удою молока, молочного жиру і молочного білка не поступаються перед голштинською породою [21]. Однак, за період

продуктивного використання корови української чорно-рябої молочної породи дають прибутків у 2,97 разів більше, ніж голштинські корови [18, с. 66].

Як показують дослідження українських вчених, із семи досліджуваних груп тварин за 1 і 2 лактації найвищу молочну продуктивність виявили корови голштинської породи. За вмістом жиру в молоці найвищими показниками характеризувалися корови симентальської породи [20, с. 155].

Робота молочної ферми розпочинається із вирощення ефективного та якісного ремонтного молодняку. Як зауважував Л. М. Хмельничий, рівень інтенсивності вирощування ремонтних телиць впливає на ріст, розвиток, фізіологічну і господарську зрілість, відтворну здатність та є гарантом наступної високої молочної продуктивності у дорослому стані [25].

Організацію процесу відтворення стада необхідно здійснювати цілеспрямовано, відповідно до стратегічних організаційно-економічних заходів, які зорієнтовані на досягнення високої ефективності виробництва продукції молочного скотарства [19].

В практиці молочного виробництва застосовують 3 правила відтворення:

«7,5 %» — скільки тварин в стаді повинно ставати тільними щомісяця;

«80:80» — 80% корів потрібно вперше піддати запліднюванню до 80-го дня доїння;

«80:150» — 80% корів мають стати тільними до 150-го дня доїння [10, с. 82].

Як показує досвід ТОВ «Устя» (с. Устя, Бершадський р-н., Вінницька обл.), ТОВ ім. Шевченка (с. Москаленки, Чернобаївський р-н, Черкаська обл.) і ТОВ «Горинь» (с. Борсуки, Лановецький р-н, Тернопільська обл.) налагодження системної роботи з відтворення стада дозволило збільшити кількість днів доїння та частку тільних корів у стаді [9, с. 50]. Слабкими місяцями у відтворенні на фермі є: здоров'я корів в перші 6 тижнів після отелення, кондиція вгодованості та документація по списку осіменін та діагностиці тільності [1, с. 98].

Як показують результати ряду досліджень, оптимальний сервіс-період становить 51–90 днів, це дає змогу щороку отримувати одне теля і

більше від кожної корови. Для високопродуктивних корів тривалість сервіс-періоду може сягати 121 дня, при найвищій продуктивності за сервіс-періоду тривалістю від 92 до 137 днів [15], [19], [22], [5, с. 63], [7, с. 77], [11, с. 78]. На рівень запліднюваності корови впливає годівля (40%), утримання (30%), здоров'я стада (26%), потенціал корови (3%), якість сперми (1%) [4, с. 55]. Вартість кожного додаткового дня, коли корова залишається не тількию може коливатися від 30 до 50 грн за тварину [12 с. 13].

Для отримання високоякісного молодняку, перш за все необхідно провести ретельний відбір теличок та корів для осіменіння. У племінних господарствах здійснюють індивідуальний підбір, а в не племінних господарствах — груповий підбір [2, с. 147]. Відбір корів здійснюють за однією із методик: за походженням, за продуктивністю, за екстер'єром, мастю [6 с. 167-180] або їх поєднанням.

Так, І.В. Гончаренко удосконалив систему оцінки корів на основі селекційного індексу за комплексом ознак (екстер'єр, плодючість, молочність, кількість молочного жиру та білка, технологічна придатність та ін.) [16]. За оцінками М.В. Бащенко та С.Ю. Рубана в найближчі 2-3 роки система організації та проведення оцінки племінної цінності тварин докорінно зміниться з урахуванням геномного типування [14].

Грамотно організований підбір корів для селекційних потреб може збільшити удій за одне покоління на 1000-2000 кг молока і більше [27]. Особливо великі результати отримуються при розведенні молочної худоби за лініями [23]. В практиці найпоширенішими є два види осіменіння: ручне та штучне. Штучне осіменіння є ефективнішим, оскільки спермою від одного бика можуть осіменити 2000-3000 корів в рік і навіть більше [6, с. 34].

Останнім часом набуло популярності за-

стосування сексованої сперми на українських підприємствах. Сексована сперма, незважаючи на свою дороговизну (28-32 дол.), допомагає планувати отримання телиць, підвищувати продуктивність вищими темпами [13]. Так, завдяки використанню сексованої сперми можна досягти 90-відсоткового виходу теличок [8, с. 51]. Запліднення телиць парувального віку сексованою спермою має економічний сенс, коли на ринку телиці дорожчі за бичків (тижнева теличка дорожча за бичка на 150 доларів) [8, с. 55]. Також досягти змін в розподілі новонароджених телят за статтю можна завдяки використанню голштинізації [26].

При розрахунку ефективності вирощення молодняку варто пам'ятати, що найтрудомісткіші операції при вирощуванні ремонтного молодняку — це операції приготування та роздавання кормів (близько 40-50% всіх затрат часу на обслуговування тварин), а найменшу трудомісткість мають — операції із видалення гною (25-30% усіх витрат часу) [3, с. 48].

Останнім часом на українських підприємствах набуло популярності використання імпортованої худоби, проте на думку Н.А. Попкова необхідно вивчити особливості адаптації цієї великої рогатої худоби до нових умов існування, розробити способи зниження впливу стрес-факторів на організм тварини [24].

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Як показують дослідження, найбільш ефективними в сучасних умовах є корови української-чорно-рябої та голштинської порід, від яких можна отримати якісне молоко у достатньо великій кількості при нормальному рівні прибутковості. Налагодження систематичної роботи у блоці відтворення, як свідчить досвід українських підприємств, допомагає значно підвищити ефективність виробництва молока.

Список використаної літератури:

1. Вайгерт Е. Контроль та оптимізація відтворення стада [Текст] / О. Лопатко // Agroexpert. — 2012. — № 8 (49). — С. 96-98.
2. Волкова Н.І. Основи тваринництва і бджільництва [Текст]: навч. посіб / Н.І. Волкова. — К.: «Інтас», 2008. — 338 с.
3. Костенко В. Як ліпше працювати на фермі [Текст] / В. Костенко // Агробізнес сьогодні. — 2013. — № 12 (259). — С. 48.
4. Мальований В. Неплідність та стерильність телиць: економічні витрати [Текст] / В. Мальований // Молоко і ферма. — 2013. — № 1 (14). — С. 54-55.
5. Паламарчук П. Годівля сухостійних корів та нетелів [Текст] / П. Паламарчук // Молоко і ферма. — 2013. — № 1 (14). — С. 60-63.
6. Родионов Г.В. Содержание коров на ферме [Текст] / Г.В. Родионов. — М.: «АСТ», «Астрель», «Транзиткнига», 2004. — 223 с.
7. Рошка Ф. Сухостійний період [Текст] / Ф. Рошка // Молоко і ферма. — 2012. — № 3 (9). — С. 77-79.
8. Сексована сперма — за і проти [Текст] // Молоко і ферма. — 2012. — № 3 (9). — С. 50-55.
9. Сівов Ю. Доїти мало не вигідно [Текст] / Ю. Сівов // Молоко і ферма. — 2013. — № 1 (14). — С. 50-52.
10. Скідмор Е. Три простих правила для контролю й оцінки відтворення на фермі [Текст] / Е. Скідмор // Молоко і ферма. — 2012. — № 3 (9). — С. 82.
11. Стівенсон Д. Ідеальний період добровільного очікування [Текст] / Д. Стівенсон // Молоко і ферма. — 2012. — № 6 (13). — С. 78-79.
12. Хват В. Складові контролю та аналізу [Текст] / В. Хват // The Ukrainian Farmer. — 2013. — №6 (43). — С. 12-13.

13. Черняк Н. Сексована сперма — інновація в молочному скотарстві на етапі управління відтворенням стада [Текст] / Н. Черняк, О. Гончарук // Молоко і ферма. — 2012. — № 5 (11). — С. 70-72.
14. Бащенко М.І. Сучасні методи селекції молочної худоби / М.І. Бащенко, С.Ю. Рубан // Розведення і генетика тварин. — № 45. — 2011. — С. 3-7.
15. Вацький В.Ф. Молочна продуктивність корів української червоно-рябої молочної породи залежно від їх відтворювальної здатності / В.Ф. Вацький, С.А. Величко // Вісник ПДАА. — № 2. — 2012. — С. 118-122.
16. Гончаренко І.В. Удосконалення системи підвищення генетичного прогресу в молочному скотарстві [Електронний ресурс] / І.В. Гончаренко // Науковий збірник ПДАТУ. — 2010. — Режим доступу до журналу: http://elibrary.nubip.edu.ua/5769/1/Goncharenko_St_NUBIP.pdf.
17. Гусев І.В. Результати ідентифікації статусів ризику стосовно перспектив виживання існуючих в Україні молочних і молочно-мясних порід великої рогатої худоби [Електронний ресурс] / І.В. Гусев. — 2012. — С. 73-76. — Режим доступу до журналу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Chem_Biol/rigt/2012_46/26.pdf.
18. Даниленко В.Л. До питання ефективності використання молочних порід в господарстві [Електронний ресурс] / В.Л. Даниленко, І. А. Рудик. — С. 63-66. — Режим доступу до журналу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Chem_biol/RiGT/2012_46/23.pdf.
19. Карлова Л.В. Молочна продуктивність корів голштинської породи залежно від тривалості їх сервіс-періоду [Електронний ресурс] / Л.В. Карлова. // Сучасні проблеми селекції, розведення та гігієни тварин. — 2012. — 5 (67). — С. 115-118. — Режим доступу до журналу: <http://agrojournal.vsau.org/files/pdfa/88.pdf> //
20. Коваленко Г.С. Молочна продуктивність корів різних порід у ТОВ «АФ «Горняк» Донецької області [Електронний ресурс] / Г.С. Коваленко, Ю.П.Полупан, Швець Н.В., Гольоса Г.О. та ін. — С. 153-155. — Режим доступу до журналу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Chem_Biol/RiGT/2012_46/60.pdf.
21. Косіор Л. Т. Молочна продуктивність та показники молоковидення корів різного віку української чорно-рябої молочної та голштинської порід [Електронний ресурс] / Л.Т. Косіор, О.В. Борщ, Л.В. Пірова // Технологія виробництва і переробки продукції тваринництва. — № 7 (90). — 2012. — С. 105-107. — Режим доступу до журналу: <http://btsau.net.ua/sites/default/files/visnyky/technologiy%2090.pdf#page=105>.
22. Кріп О.М. Залежність молочної продуктивності корів української чорно-рябої молочної породи від показників відтворювальної здатності [Електронний ресурс] / О.М. Кріп. — Режим доступу до журналу: <http://www.inenbiol.com/ntb/ntb770.pdf> //
23. Мінливість довічної продуктивності корів української чорно-рябої молочної породи залежно від генеалогічних формувань / Л. М. Хмельничий, А. М. Салогуб, А. П. Шевченко [та ін.] // Вісник Сумського національного аграрного ун-ту : науковий журнал. — Сер. «Тваринництво» / Сумський НАУ. — Суми, 2012. — Вип. 10(20). — С. 12-18.
24. Попкова Н.А. Адаптация импортного скота зарубежной селекции к новым условиям обитания [Електронний ресурс] / Н.А. Попкова. // Развитие научной, творческой и инновационной деятельности молодежи: мат. конф. — 2013. — С. 77-81. — Режим доступу до журналу: http://www.ksaa.zaural.ru/files/attachments/V8_2013.pdf#page=78.
25. Хмельничий Л. М. Оцінка росту та розвитку телиць української червоно-рябої молочної породи за використання вагових та лінійних параметрів / Л. М. Хмельничий // Вісник Сумського національного аграрного ун-ту : науковий журнал. — Сер. «Тваринництво» / Сумський НАУ. — Суми, 2012. — Вип. 12(21). — С. 18-21.
26. Шендаков А.И. Влияние генетических и средовых факторов на воспроизводительные особенности молочных коров / А.И. Шендаков, Т.А. Шендакова // Животноводство России в условиях ВТО: от фундаментальных и прикладных исследований до высокопродуктивного производства: мат. конф. — 2013. — С. 419-423.
27. Шендаков А.И. Повышение эффективности подбора в стадах молочного скота / А.И. Шендаков, Т.А. Шендакова, С.П. Климова и др. // Животноводство России в условиях ВТО: от фундаментальных и прикладных исследований до высокопродуктивного производства: мат. конф. — 2013. — С. 423-428.

Бутило Р.И. Воспроизводства поголовья, как первоочередной элемент развития производства молока в Украине. В статье рассмотрены основные подходы к практическому ведению воспроизведения в молочном скотоводстве. Рассмотрены основные проблемы, с которыми сталкиваются производители в данном секторе технологии производства молока. Особое внимание привлечено вопросам экономической целесообразности применения того или иного подхода в воспроизведении.

Ключевые слова: корова, воспроизведение, эффективность, экономическая эффективность, молочное скотоводство

Butylo R.I. Reproduction of livestock, as the major element of the production of milk in Ukraine. The article investigates the main approaches to the practical conduct of reproduction in dairy cattle. Considered the main problem faced by producers in this sector of milk production technologies. Particular attention is attracted to issues of economic feasibility of a particular approach to playing.

Thus, the number of agricultural enterprises kept dairy breeds for meat and of dairy cattle. In terms of milk yield milk, milk fat and milk protein content of Ukrainian black-and-white breed are not inferior Holstein breed. Although the highest milk production in first and second lactation cows of Holstein breed have discovered.

Work of a dairy farm begins with cultivating effective and high quality of replacement chicks. In practice, applying three rules play, "7.5%", "80:80", "80:150." Effective implementation of the aforementioned rules can significantly increase the number of days milking and share of pregnant cows in the herd.

As the results of several studies, the optimal service period is 51-90 days; it enables you to get one calf a year or more from each cow. For high-yielding cows duration of service period can be up to 121 day, at the highest performance for the service period can be from 92 to 137 days.

For high quality calves, you must conduct a thorough selection heifers and cows for insemination. Breeding farms carry out individual selection, and in nonbreeding farms - group selection.

Recently gained popularity of applying sexed sperm in Ukrainian enterprises. Sexed sperm, despite its high price (28-32 dollars), helps to plan the getting of heifers to improve productivity faster.

In calculating, the efficiency of growing calves should be remembered that the most laborious are operations of growing of replacement chicks are operation of preparation and distribution of feed and have the least complexity - operations with removal of manure.

Recently on Ukrainian enterprises has gained popularity using of imported cattle, but it is needed to explore the features of the adaptation of cattle to new environmental conditions, develop methods to reduce the effects of stress factors on the animal.

Keywords: cow, reproduction, performance, economic effectivity, dairy cattle breeding

Дата надходження до редакції: 24.04.2014 р.

Рецензент: д.е.н., професор Школьний О.О.

Дата надходження до редакції: 06.07.2014 р.

Рецензент: д.е.н., професор Михайлова Л.І.

УДК 631.155

РЕЗЕРВИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА МОЛОКА СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

О. М. Кобилкін, к.е.н., доцент

С. В. Кобилкіна, к.е.н., доцент

Сумський національний аграрний університет

У статті «Резерви підвищення ефективності виробництва молока спеціалізованих сільськогосподарських підприємств» розглянуто основні чинники, які обумовлюють ефективність виробництва молока, та причини недовикористання молочного потенціалу корів основного стада. Запропоновано комплекс заходів, що дозволять покращити селекційну роботу, подовжити строк використання корів молочного стада, пришвидшити інтенсивність вирощування ремонтного молодняка для досягнення оптимального віку і живої маси при першому осіменінні за рахунок покращенні годівлі ремонтного молодняка.

Ключові слова:

Постановка проблеми. Дослідження виробництва валової продукції сільського господарства в останні роки свідчить про те, що в порівнянні з 1990 р. вона зменшилась більше ніж у два рази. Причому якщо вартість валової продукції рослинництва зменшилась приблизно на 35%, то у тваринництві у 2,9 рази. Це обумовлене тим, що виробництво м'яса великої рогатої худоби, овець, птиці, вовни є стабільно збитковим на рівні від -5,2 до -28,9%. У 2012 р. рівень рентабельності виробництва молока по підприємствах Сумської області склав 17,0%, що недостатньо для відтворення виробничих ресурсів галузі, оскільки за твердженням П.Т.Саблука „рівень рентабельності в межах 17-24% забезпечує лише просте відтворення, а для розширеного відтворення цей показник має складати 46-48%”[9,с.13]. На підприємствах, які досягли високих показників економічної ефективності, подальше їх підвищення досягається з великими витратами. Тому стаття присвячена пошуку шляхів подальшого їх підви-

щення без сумніву є актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідженню впливу окремих чинників на зниження показників ефективності виробництва у молочному скотарстві присвячена велика кількість наукових праць вітчизняних науковців. Це відомі вчені: Буркат В. П., Вінничук Д. Т., Власов В. І., Зубець М. В., Можилевский П. Л., Мосийко В. І., Яковлев С. П., Славов В.П.. Більшість з них, у якості причин зниження економічної ефективності виробництва, вбачає зниження продуктивності з-за не повного використання генетичного потенціалу продуктивності тварин, причинами чого є не оптимальний склад кормів, відбір та відгодівля ремонтного молодняка, тривалість використання корів.

Мета дослідження. Метою статті є пошук невикористаних резервів у господарствах з розвиненим молочним скотарством підвищення молочної продуктивності, зниженні витрат на утримання основного стада, зниженні витрат на

виращування ремонтного молодняка, зниженні на цій основі собівартості молока і збереженні існуючого рівня рентабельності виробництва молока.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів. Дослідження виробництва молока в цілому по області та у передових підприємствах-виробниках молока (табл.1.1) показало, що на СВК «1 Травня» його ефективність є найвищою. Так, рівень рентабельності його виробництва у 2011 р. склав

56,3% проти 17,0 в цілому по області, 23,0 у ТОВ АФ «Владана» Сумського району та 5,6% у ТОВ «Вітчизна» Конотопського району, хоча ці підприємства є передовими. Досягнуто це завдяки низькому рівню собівартості 1 ц молока, яка дорівнює 197,0 грн., що на 25,% нижче ніж в середньому по області, на 29,0% нижче ніж у «Владані» та на 31,0% нижче ніж у «Вітчизні». І це при більш низькій ціні 1 ц (308,0 грн.) проти «Владани» у якої ціна складає 340,0 грн.

Таблиця 1.1

Стан показників ефективності виробництва молока

Показники	В середньому по області	ТОВ АФ «Владана» Сумського району	СВК АФ «Перше Травня» Сумського району	ТОВ «Вітчизна» Конотопського району
Порода		голштинська	українська чорно-ряба молочна порода	українська червоно-ряба молочна порода
Порода, яка використовується для схрещування		голштинська	голштинська	голштинська
Чисельність поголов'я на початок року, гол.	38037	350	510	958
Надій на фуражну корову, ц	3840	6320	6006	6340
Валовий надій, ц	144635	2212	3063	5712
Вихід телят на 100 корів, гол.	70	77	103	97
Витрати кормів на 1 ц молока, ц. корм.од.	1,17	1,98	1,02	1,05
Середня ціна реалізації, грн.	304,88	340,00	308,0	301,3
Собівартість 1 ц реалізованої продукції, грн.	260,41	276,47	197,00	285,20
Прибуток (збиток) грн. у розрахунку) на: 1 ц	44,47	63,53	111,0	16,1
на голову	1707,64	4015,09	6666,7	1020,7
Рівень рентабельності (збитковості), %	17,0	23,0	56,3	5,6
Загальна сума прибутку, тис. грн.	64953,5	1405,3	3400,0	9778,3

Дослідження показало, що окупність витрат у СВК «1 Травня» більш висока, ніж у названих підприємствах, адже як у «Владані», так і в «Вітчизні» молочна продуктивність корів більш висока (6320 і 6340 кг на голову за рік відповідно). Тим не менше не всі чинники зниження собівартості молока використані навіть у передовому підприємстві.

Одним з найважливіших чинників, які обумовлюють рівень собівартості 1 ц молока в конкретному підприємстві, є порода молочної худоби та степінь реалізації її потенційної продуктивності. За результатами бонітування 1989 р. чорно-ряба худоба, яка використовується на підприємстві, характеризується найвищими показниками продуктивності. Під час бонітування в 1989 р. від кожної корови за 305 днів останньої закінченої лактації в середньому по республіці було одержано на 196 кг більше, ніж від симентальських і на 281 кг ніж від червоних степових корів. Тим не менше українська чорно-ряба порода корів має ряд недоліків, з метою усунення яких і, насамперед, для підвищення її продуктивності, на Україні з 1984 р. запроваджується програма голштинізації. Згідно з цією програмою передбачено одержання тварин двох генотипів: $\frac{3}{4}$ голштинська * $\frac{1}{4}$ чорно-ряба та $\frac{5}{8}$ голштинська * $\frac{3}{8}$ чорно-ряба.

Досліди показують, що продуктивність голштинізованих корів є вищою, ніж чистопородної української чорно-рябої. Так, у дослідному

господарстві «Рокині» Волинської області молочна продуктивність в цілому за 3 лактації у помісних тварин (надій і вихід молочного жиру) були відповідно на 2049 і 72,3 кг вищі, ніж у чорно-рябих. Найбільші результати мали помісі $\frac{1}{2}$ та $\frac{5}{8}$ крові за голштинами. Досліди показали, що подальше підвищення кровності за голштинами дає від'ємні результати. У ровесниць з часткою крові $\frac{3}{4}$ цей показник на 266 та 379 кг був менший (при $P=0,05$). У тварин третього покоління (7/8) за голштинами рівень продуктивності був найнижчим і вони практично не відрізнялись за надоями від чорно-рябих ровесниць.

У СВК «1 Травня» постійне прилиття крові голштинів до крові помісних корів третього та інших поколінь дає не позитивний, а негативний результат. Дослідження показало, що наявність метисів різних поколінь у стаді вимагає індивідуального підходу до схрещування помісних корів з бугаями-поліпшувачами різних порід. Тобто чистопородні корови та помісі першого і другого покоління можуть і повинні бути схрещені з бугаями голштинської породи, але вже корови третього і тим більше вищих поколінь повинні бути схрещені з бугаями чорно-білої породи. Це вимагає налагодження систематизованого зоотехнічного обліку, тому що обов'язковою умовою правильного ведення племінної роботи у молочному стаді, є щорічне кваліфіковане бонітування тварин, систематичний племінний облік, записи худоби в

державну племінну книгу.

Іншим, найбільш вагомим чинником, який впливає на рівень молочної продуктивності та ефективності виробництва молока, є рівень годівлі та оптимальний вміст поживних речовин в раціоні тварин.

У СВК «1 Травня» витрати кормів на 1 ц молока найнижчі як в цілому по області на 13,0%, так і проти передового у цьому відношенні підприємства «Вітчизна» на 3,0%, адже питома вага витрат на корми складає 62%. Тим не менше склад кормового раціону в різні періоди виробничого циклу на підприємстві не відповідає нормативам.

Досліди по вивченню обміну речовин у корів протягом виробничого циклу дали змогу вченим розробити диференційовану годівлю за періода-

ми лактації та сухостою, тобто годівлю з урахуванням фізіологічного стану, потреб в енергії й поживних речовинах та можливостей корів максимально й ефективно використовувати корми. З урахуванням цього весь лактаційний період поділено на три майже рівні за тривалістю періоди. Перший післятотельний тривалістю близько 80—110 днів — це період роздоювання корів. Другий період (середина лактації) — приблизно 100 днів після першого періоду, відзначається високою продуктивністю (розпал лактації) і третій — це період спадання лактації. Він закінчується запуском корів і підготовкою їх до сухостою. Потреба у поживних речовинах в різні періоди лактації може бути забезпечена кормовими раціонами, представленими табл.1.2[7,с.43].

Таблиця 1.2

Орієнтовна структура раціонів молочних корів для стійлового періоду за у енергетичною поживністю в різні періоди виробничого циклу, %

Строк до отелення і добовий надій, кг	Об'ємисті (основні) кормові засоби				Коренеплоди або патока	Разом об'ємистих кормів	Разом концентрованих кормів
	сіно	солома	сінаж	силос			
Сухостійні тільні корови							
Тижнів до отелення:							
6-4	35	10	25	10	5	80	20
3-0	35	10	25	-	10	70	30
Молозивний і відновлювальний період тривалістю 2-3 тижні (у цей період годівлю корів проводять шляхом поступового їх переведення на раціони періоду поступового збільшення добового надою молока)							
Період роздою (з 14-21 приблизно до 100 дня після отелення)							
11-15	16	5	12	30	4	67	33
16-20	18	2	9	28	7	64	36
21-25	18	-	7	26	7	58	42
26-30	16	-	6	24	5	51	49
більше 31	14	-	5	21	5	45	55
Період відносно сталої продуктивності (зі 101 по 210-й день після отелення)							
менше 11	14	6	12	40	3	75	25
11-15	18	6	11	35	3	73	27
16-20	16	4	10	33	4	67	33
21-25	13	3	10	32	4	62	38
26-30	13	-	10	30	5	60	40
Період спаду молочної продуктивності (з 210 по 305-й день після отелення)							
6-10	16	7	14	44	3	84	16
11-15	18	5	12	43	4	82	18

Чинником, який суттєво впливає на реалізацію потенційної продуктивності, є строк використання корів. Як відомо, максимальної продуктивності корови основних порід, які розводять на Україні, досягають на четвертій - п'ятій лактаціях і потім, приблизно до сьомої, надої знаходяться на одному рівні. З віком, залежно від умов годівлі і утримання, надої різко або повільно знижуються. Доказом цього є аналіз проведений Д. Т. Вінничук (1986)[2], більш як 3000 лактацій повновікових корів (по 9 лактацій і більше) свідчить, що 20 % їх мали вищу продуктивність за третю лактацію, 23 — четверту, 18 — п'яту, 15 — шосту, 8 — сьому, 5 — восьму і 3 % за дев'яту і старші лактації.

Аналіз даних по підприємству показує, що середній надій по стаду за рік залишився на рівні 6477 кг при зниженні його у 2010 р. до 6064 кг. При цьому продуктивність корів третьої і більше

лактацій була по роках на 7,0; 7,6 та 7,7% вищою від надою корів 1-2 лактацій. Підвищення продуктивності корів 3-6 лактацій у 2012 р. в порівнянні з 2010 р. на 0,93 % не спричинило підвищення середньої продуктивності по стаду, а навпаки призвело до зниження середнього надою на корову за рік до 6064 кг у 2011 р. проти 6448 кг у 2010 р. з-за збільшення питомої ваги корів 1-2 лактацій з 49,3 до 51,7% з відносно низькою продуктивністю в порівнянні з продуктивністю корів третьої і вище лактацій та скороченням тривалості використання корів з 3,1 до 2,5 лактацій. Причиною цього є вкрай низька середня тривалість використання корів, яка дорівнює 3,1 лактації і вік вибракування корів 5,3 роки. Якщо мати на увазі, що вік першого осіменіння ремонтних телиць дорівнює 22 місяці, то строк корисного використання корів дорівнює 41,6 місяців або 3,46 роки.

Високий коефіцієнт вибракування (28% у 2010 р. та 24% у 2012 р.) і коефіцієнт оновлення стада (27 і 23% відповідно) обумовлюють надто швидко заміну корів основного стада, через що вони навіть не досягають потенційної продуктивності, адже у багатьох корів вона настає на третій, четвертій, п'ятій, шостій, сьомій, восьмій і навіть дев'ятій і старших лактаціях. Тим більше, що в будь-якому стаді є корови-рекордистки, строк використання яких не може бути обмеженим при відсутності захворювань. Високі показники вибракування та оновлення молочного стада, в якому фактична продуктивність наближена до потенційної, не сприяють її підвищенню через підвищення питомої ваги корів першої та другої лактацій до 50 і більше відсотків, надій яких на 7-8% нижчий від корів послідуєчих лактацій. Одночасно швидке оновлення стада призводить до збільшення питомої ваги корів - метисів третього, четвертого і послідуєчих поколінь, продуктивність яких є найнижчою і практично не відрізняється за надоями від висхідної породи чорно-рябих ровесниць.

Занадто швидке оновлення стада на підприємстві не дає відчутних результатів у підвищенні молочної продуктивності і значно збільшує витрати на відтворення стада, тим більше, що далеко не всі дочка, одержані від кращих за продуктивністю матерів, повторюють їх показники, оскільки успадкування продуктивних ознак батьків становить лише 15—30 %.

З врахуванням того, що молочне стадо на СВК «1 Травня» Сумського району Сумської області є відранжованим, а племінне ядро складає 286 голів або 60% від чисельності корів основного стада, то є можливість отримати 140-143 ремонтних телиць, що складе 28 голів на 100 корів. Оскільки за час вирощування від народження до першого отелення на підприємстві вибраковують в середньому 25-30 % молодняка, то можна вводити 19-20 первісток на 100 корів. Цієї кількості більше ніж достатньо для заміни низькопродуктивних, вибракуваних за віком, порушенням відтворювальної функції, атрофією вим'я та іншими захворюваннями корів.

З врахуванням того, що більшість порід корів досягають найвищої продуктивності на третій лактації, і зберігають її до шостої та знижують її незначно на сьомій, восьмій лактації, на наш погляд коефіцієнти вибракування та оновлення можуть не перевищувати 15-12,5%, що дозволить

скоротити витрати на відтворення стада.

Прискорення темпів оновлення молочних стад вимагає істотної перебудови в організації вирощування ремонтного молодняка. Численні дослідження в нашій країні і за кордоном показують, що вік і жива маса ремонтних телиць різних порід при першому осіменінні залежать від інтенсивності їх вирощування. Тому так важливо визначити в кожному конкретному випадку найбільш раціональний рівень інтенсивності вирощування ремонтного молодняка, оптимальний вік і живу масу при першому осіменінні. Для більшості порід великої рогатої худоби, що розводять на Україні, в товарних стадах рекомендуються такі нормативи вирощування ремонтних телиць: жива маса в 6 міс — 160—170 кг, в 12 — 270—290 і в 18 міс — 360—385 кг[3].

У СВК «1 Травня» вік першого осіменіння сягає 22 місяці при вазі телиць 400 кг у 2010 р., 238 кг у 2011 р та 435 кг у 2012 р., що відповідає вимогам рекомендацій. Тим не менше слід пам'ятати, що при вирощуванні ремонтних телиць збільшувати живу масу доцільно доти, доки вони зберігають міцний, щільний тип конституції, притаманний худобі молочного напрямку продуктивності. Як тільки з'являються ознаки рихлої конституції (занадто сильний розвиток підшкірної і міжмускульної сполучної тканин), подальше збільшення маси телиць буде негативно впливати на їх наступну молочну продуктивність. Тому, на наш погляд, цілком можливо зменшити вік першого осіменіння до 18 місяців при покращенні годівлі ремонтного молодняка, що дасть суттєве зменшення витрат на його вирощування (приблизно на 4500 грн.).

Висновки. Виконане дослідження економічної ефективності виробництва молока по області показало, що на спеціалізованих підприємствах вона є вищою. Тим не менше не всі чинники її підвищення задіяні: породний склад тварин основного стада та питома вага помісей різних поколінь, тривалість використання корів, тривалість сервіс-періоду, вік осіменіння ремонтних телиць, структура раціонів молочних корів для стійлового періоду за енергетичною поживністю в різні періоди виробничого циклу, %.

Запропоновані заходи дозволять в повній мірі задіяти ці чинники для підвищення ефективності виробництва молока в спеціалізованих сільськогосподарських підприємствах.

Список використаної літератури:

1. Буркат В. П. Використання голштинів у поліпшенні молочної худоби.—К.: Урожай, 1988.—104 с.
2. Винничук Д. Т. Селекція молочних корів на долголетие // Повышение генетического потенциала молочного скота: Сб. тр.— М.: Агропромиздат, 1986.— 131 с.
3. Власов В. І., Зубець М. В., Дяченко С. В. Управління відтворенням і продуктивністю молочного стада.-К.: Урожай, 1987.-136 с.
4. 4.Інтенсивні методи використання молочного стада. В.І.Костенко, А.Я.Маньковський, Г.В.Танцуров, А.І.Сривов. — Київ: «Урожай», 1990.-189 с.

5. 5.Костомахин Н.М. Воспроизводство стада и выращивание ремонтного молодняка в скотоводстве.-М.: Колос, 2009.- 109 с.
6. 6.Можилевский П. Л. Подовження строків використання високопродуктивних корів.— К.: Урожай, 1989.— 144 с.
7. 7.Норми годівлі, раціони і поживність кормів для різних сільськогосподарських тварин: Довідник / Г.В.Провоторов, В.І.Ладика, Л.В.Бондарчук, В.О.Провоторова, В.О.Опара. - Суми: Тов. ВТД «Університетська книга», 2007.- 488 с.
8. 8.Поляков П. Е. Совершенствование черно-пестрого скота.— Л.:Колос. Ленингр. отд-ние, 1983.— 200 с.
9. 9.Саблук П.Т. та ін. Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку. Інформаційно-аналітичний збірник (випуск 4-6)/ К.: ІАЕ УААН, 1999-2003

Кобылкин А. М., Кобылкина С. В. Резервы повышения эффективности производства молока специализированных сельскохозяйственных предприятий

В статье «Резервы повышения эффективности производства молока специализированных сельскохозяйственных предприятий» рассмотрены основные факторы, обуславливающие эффективность производства молока и причины недоиспользования молочного потенциала коров основного стада . Предложен комплекс мероприятий, которые позволят улучшить селекционную работу , продлить срок использования коров молочного стада , ускорить интенсивность выращивания ремонтного молодняка для достижения оптимального возраста і живой массы при первом осеменении за счет улучшения кормления ремонтного молодняка.

Ключевые слова:

Kobylkin O.M., Kobylkina S.V. Reserves increase efficiency of milk specialized farms

The article "Provisions efficiency of milk specialized farms " are considered the main factors that determine the efficiency of milk production and milk potential reasons for the underutilization of the herd of cows . A set of measures that will improve breeding work , extend the use of cow dairy herd , the intensity of the accelerated growing Heifer for optimal age і live weight at first insemination by improving nutrition Heifer

Keywords:

Дата надходження до редакції: 06.07.2014 р.

Рецензент:

УДК 334.021

ІНСТРУМЕНТИ ФІНАНСУВАННЯ СУБ'ЄКТІВ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ

І. В. Куценко, здобувач, Сумський національний аграрний університет

У статті розглядаються інструменти фінансування суб'єктів агропромислового комплексу, а саме традиційне банківське кредитування, лізинг, вексельне фінансування; зовнішні запозичення. Вивчаються можливості їх застосування. Приводяться основні показники використання фінансових інструментів господарюючими суб'єктами АПК.

Ключові слова: банківське кредитування, лізинг, вексельне фінансування; зовнішні запозичення.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Аграрний бізнес передбачає нерівномірне фінансування, що пов'язано з сезонністю виробництва. Лише для проведення у 2014 році весняних польових робіт дефіцит фінансового балансу сільськогосподарських підприємств України оцінювався понад 10 млрд грн. У той же час можливості отримання кредитів або залучення інших фінансових ресурсів обмежені. До основних фінансових інструментів, що використовуються аграріями, належать традиційне банківське кредитування та лізинг.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема залучення коштів для відтворення виробничого потенціалу та фінансового забезпечення господарської діяльності займалася значна чисельність вітчизняних економістів-аграріїв, серед яких П. Гайдуцький, В. Перебийніс, В. Амбросов, М. Дем'яненко, О. Олійник. Проте ряд аспектів, пов'язаних із особливостями залучення

коштів різними за розмірами суб'єктами господарювання в сучасних умовах розвитку аграрного сектору, розглянуто недостатньо.

Формулювання цілей статті. Метою статті є проведення аналізу існуючих інструментів фінансування суб'єктів агропромислового комплексу різних форм власності та визначення більш привабливих можливостей зовнішнього фінансування господарської діяльності.

Викладення основного матеріалу дослідження. Банківські установи умовно поділяють суб'єктів аграрного сектору - своїх потенційних клієнтів на чотири групи. До першої групи відносять великі компанії (агрохолдинги), що володіють земельними угіддями від 50 і більше тис га. Для роботи з ними банки використовують системний підхід та приймають індивідуальні рішення. Друга група формується із середніх агропідприємств, до якої належать аграрії з площею земель від 3-10 до 50 тис га, що є більш масовим сегме-

нтом. Вони застосовують у своїй діяльності майже всі види фінансових інструментів. До третьої групи потрапляють малі підприємства, як правило, фермерські господарства, з площею від 400 га до 3 тис га. Такі господарства здебільшого використовують кредити на поповнення оборотних фондів, а саме овердрафти, а також інвестиційні середньострокові кредити. До четвертої групи відносять дрібні фермерські господарства з площею до 400 га. Вони обслуговуються банківськими установами як клієнти роздрібного сектора з більш високими процентними ставками і відсутністю спеціалізованих продуктів. Серед критеріїв, за якими оцінюють аграріїв на етапі прийняття рішення про кредитування, можна виділити наступні: наявність «якісних» активів для застави; наявність системи управління бізнесом, а також планів з його розвитку; кваліфікований менеджмент.

При оцінці фінансового стану позичальника значно спрощує роботу банківських спеціалістів наявність фінансової звітності, підготовленої за Міжнародними стандартами фінансової звітності (МСФЗ) разом з висновками незалежних аудиторів. Це впливає на строки прийняття рішень про надання кредитів, ліміти виділених коштів. Також це може вплинути на зниження процентної ставки за позикою, адже більш прозорий і зрозумілий бізнес має менші ризики. У звітності аграріїв банкіри цікавляться такими показниками, як EBITDA, EBITDA на один гектар, коефіцієнт покриття обслуговування боргу, розмір закредитованості компанії тощо. До того ж, у звітності є дані про активи компанії, тобто можна самостійно визначити їх цінність для оформлення застави, а не користуватися розрізною інформацією від представників клієнта. До переоцінки біологічних активів експерти ставляться з великою обережністю, вважаючи її завищеною порівняно з реальною вартістю таких активів. Як наслідок, при розрахунку відповідних показників не враховується переоцінка біологічних активів або відбувається коригування їх вартості.

Визначаючи заставу при розгляді можливостей надання кредиту, банки віддають перевагу «якісним» активам. До них належать нерухомість, техніка (бажано з нетривалим терміном експлуатації), депозити та корпоративні права. Популяр-

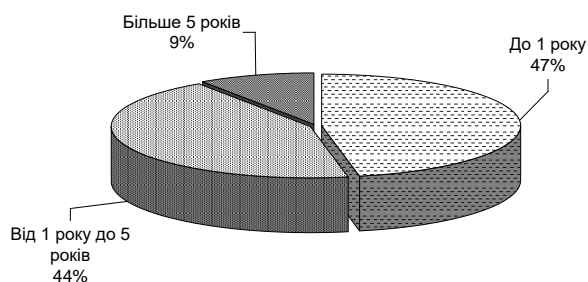

Рис. 1. Строки погашення банківських кредитів, виданих аграріям¹.

ною заставою наразі є запаси продукції на зберіганні. Це може бути зерно, що знаходиться на сертифікованому складі через застосування механізму подвійних складських свідоцтв. При цьому строк кредитування не може перевищувати термін зберігання продукції. Такий вид застави використовується під короткострокові кредити. Майбутній урожай як заставу при наданні кредитів банківські установи беруть неохоче через можливі додаткові ризики. Такий вид застави розглядається як додаткове джерело можливого зменшення заборгованості за виданими кредитами.

Незважаючи на кризу 2013-2014 років, банкіри все більше націлені на розвиток довгострокових партнерських відносин з клієнтами. Одним із напрямів такого співробітництва є освітня діяльність. Вона реалізується шляхом проведення тренінгів для клієнтів спільно з відомими поставальниками техніки та інших ресурсів (добрив, засобів захисту рослин, насіння). До того ж, у банківських установ, які зробили ставку на агрокредитування, створені спеціалізовані команди для обслуговування аграріїв. За умови довіри у відносинах з банкірами аграрії можуть розраховувати на кращі умови фінансування, зокрема зниження процентних ставок та збільшення лімітів кредитування, що підвищує ефективність використання отриманих кредитних ресурсів.

Традиційне банківське кредитування. Банківське кредитування є більш поширеним та доступним, проте не завжди дешевим способом залучення коштів. Кількість банків, які кредитують аграріїв, обчислюється десятками. Однак серед них більш активні близько п'яти-восьми, для яких цей напрям діяльності є одним з пріоритетних. За даними Національного банку України (НБУ), на початок березня 2014 року підприємства сільського господарства користувалися кредитними ресурсами в обсязі 44,3 млрд грн. Більшість таких кредитів, а саме 20,8 млрд грн., отримані аграріями на строк до 1 року (Рис. 1). При цьому переважають кредити, отримані в національній валюті. Із загального обсягу кредитування у національній валюті отримано позик на суму 30,3 млрд грн, тоді як у іноземній – 14 мільярдів. Середня процентна ставка за кредитами становила 17,4 % річних. При цьому за кредитами у національній валюті – 20,6%, іноземній – 8,1 відсотків¹.

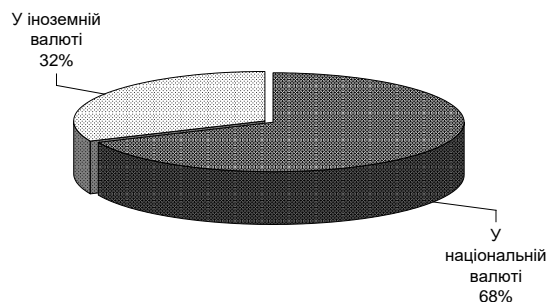

Рис. 2. Розподіл банківських кредитів, виданих аграріям за видами валют¹.

Сезонність і ризикованість агробізнесу, відсутність ліквідності на ринку і політичні процеси в країні обумовлювали помірну або навіть консервативну політику кредитування в 2013 році, а також підвищені вимоги до позичальників і застав. До того ж, події 2014 року внесли свої корективи та впливали на зменшення планових обсягів банківського фінансування. Банкіри розуміють, що кожен кредит може стати дефолтним з різних причин, які складно прогнозувати. При цьому більшість банківських установ в питаннях кредитування агросектору керувалися принципами вичікування та обережності. Найважче доводиться західним банкам, які змушені відповідати як вимогам НБУ, так і більш жорстким вимогам регуляторів країн, де розташовані головні офіси. Це проявляється в тому, що материнські банки ретельніше починають дивитися на видачу кредитів новим клієнтам. У той же час, за спостереженнями аналітиків, донедавна банки з російським капіталом активніше співпрацювали з позичальниками.

Більш витребуваними продуктами, які пропонують банки, орієнтовані на роботу з агросектором, є кредити на поповнення оборотних засобів, хоча можуть надаватися інвестиційні кредити та здійснюватися факторингові операції. Кредити на поповнення оборотних засобів - це сезонні кредити на термін від 6 до 36 місяців. У середньому період кредитування становить 6-12 місяців. Як правило, такі кредити видаються для потреб посівної кампанії у весняний та осінній період і для збирання врожаю в літньо-осінній період. Процентні ставки за такими кредитами, виданими в національній валюті, змінюються від 19 до 25 відсотків, а їх повернення відбувається залежно від очікуваних надходжень грошових коштів, що відображається у відповідних документах^{2, 3}.

Такі кредити можуть надаватися в іноземній валюті. Вони мають більш низьку процентну ставку, проте більш високі вимоги до позичальника, серед яких наявність валютної виручки. В умовах нестабільної ситуації з валютним курсом такі категорії операцій класифікуються банками як операції підвищеного ризику. Для компаній також вигідно брати подібні кредити тільки в разі збалансованої валютної позиції, коли валютна виручка перекидає зобов'язання з обслуговування кредиту.

Кредити на поповнення оборотних засобів можуть бути вузькоцільовими, наприклад, спрямовуватися виключно на придбання пального або добрив, виплату заробітної або орендної плати. Цільове використання таких коштів перевіряється банками. При цьому популярним стало використання овердрафтів (до 40% річних), які допомагають вирішувати тимчасові проблеми з ліквідністю.

Лізингове кредитування. Лізинг сільськогосподарської техніки активно просувається як бан-

ками через надання кредитів, так і лізинговими компаніями. При цьому більш ефективним є тандем банківських установ та лізингових компаній. Таке співробітництво призводить до зростання продажів банків, лізингових компаній та постачальників техніки. Останні зацікавлені у зростанні місць продажу, враховуючи партнерські банківські установи, а банки, в свою чергу, зацікавлені в комплексному обслуговуванні клієнтів та отриманні комісійних.

За даними Міністерства аграрної політики та продовольства України, у 2013 році аграрії придбали 16 тис одиниць техніки та обладнання на суму майже 7 млрд грн, за якими переважали лізингові контракти. Сільське господарство, за даними Українського об'єднання лізингодавців, за 9 місяців 2013 року займало 12% від загальної суми укладених договорів фінансового лізингу.

Перевагою лізингу над іншими фінансовими інструментами є більш низька процентна ставка за користування запозиченими коштами, а саме від 9 до 12% річних. До того ж, на предмет лізингу не можна накласти арешт або стягнення, оскільки право власності активу переходить до лізингоотримувача тільки після повного розрахунку за нього; лізингова компанія або банк – учасники угоди, - можуть контролювати виконання постачальником техніки своїх зобов'язань - по сервісному або гарантійному обслуговуванню. Лізингові продукти є стандартними: в лізинг можна придбати весь модельний ряд техніки від різних виробників. Рішення з видачі такого кредиту приймається швидко, як правило, впродовж декількох робочих днів. Проте, фінансується не вся сума, а до 80% вартості техніки. Це пов'язано з внутрішньою оцінкою предмету застави для розрахунку збитків від знецінення заборгованості.

Графіки проведення платежів за такими угодами, подібно до традиційних умов кредитування, враховують циклічність бізнесу клієнта. Таким чином, з обороту не виводяться фінансові ресурси, які використовуються у виробничому процесі, а лізингові платежі проводять за рахунок отриманих доходів або економії витрат від використання нової техніки.

До недоліків лізингової системи кредитування можна віднести приховані платежі зі страхування техніки, а також залежність валютного курсу гривні по відношенню до долара США або євро, враховуючи країну заводу-виробника техніки. Так, розмір платежів за борговими зобов'язаннями або сервісні збори прив'язуються до валютного курсу гривні на дату проведення оплати, як правило, в односторонньому порядку. Тобто у разі девальвації гривні отримувач техніки компенсує курсову різницю лізинговій компанії, а при ревальвації зменшення платежів не передбачалося. Проте, через нову хвилю девальвації у 2014 році лізингові компанії проводять відповідні зміни в договорах, у тому числі щодо механізму

платежів, враховуючи інтереси всіх сторін.

Вексельне фінансування. В останні роки набув популярності новий інструмент залучення ресурсів - вексельне фінансування. Такий спосіб фінансових відносин є зручним для всіх учасників ринку: аграріїв – виробників сільськогосподарської продукції; банківських установ, що забезпечують своєчасність проведення розрахунків; виробників ресурсів, тобто техніки, насіння, мінеральних добрив, засобів захисту рослин тощо; постачальників ресурсів – комерційних структур, що забезпечують надходження ресурсів від їх виробника до споживача. Вексель дозволяє аграріям при закупівлі ресурсів відстрочити термін оплати шляхом емісії цінного паперу, який гарантує проведення оплати через визначений період часу.

Така форма розрахунків використовується за попередньої домовленості з постачальниками про прийняття векселя та з банками про надання гарантій проведення майбутнього платежу (авалювання). У свою чергу, постачальники розраховуються векселем з виробниками товару, тобто знімають з себе всі можливі ризики. Термін такого фінансування, як правило, не перевищує 12 місяців. Більш вигідними для аграріїв є випуск векселів при співробітництві з великими постачальниками. Проте такі цінні папери можуть випускатися при стандартних програмах з авалювання векселів, які пропонуються банками своїм клієнтам, незважаючи на розміри підприємств та масштаби їх діяльності.

При співробітництві з великими постачальниками вексельна схема розрахунків має свої переваги для всіх її учасників. По-перше, для аграріїв вексель суттєво дешевше порівняно з банківським кредитом. Його середня ставка дисконтування становить від 3 до 6 відсотків. По-друге, покупці продукції при розрахунках векселем можуть отримувати додаткові знижки (дисконти). По-третє, відсутня валютна прив'язка. Усі валютні ризики беруть на себе виробники. Проте, як правило, такі ризики враховуються при формуванні ціни товару. Окрім цього, покупці отримують додаткові переваги, такі як навчання персоналу з нововведень у фінансових розрахунках, своєчасне постачання ресурсів тощо. Для банків такі операції вигідні через отримання комісійного доходу та вирішення питання з ліквідністю.

Банківські установи також пропонують аграріям такий фінансовий інструмент, як система гарантованих платежів. Середня ставка за користування такими ресурсами становить 4 відсотки. Проте в даному випадку діють більш жорсткі умови співробітництва. Зокрема аграрії-покупці і постачальники мають бути клієнтами одного банку через те, що всі гарантовані платежі фіксуються в Інтернет-банку. Окрім того, при таких розрахунках відсутні партнерські програми гарантованих платежів постачальниками з виробниками товарів. Тому такі угоди можуть завершитися на початку

вому етапі, оскільки нестимуть валютні і кредитні ризики, що не закладені в початкову ціну.

Аграрії покладають великі надії на інструмент аграрних розписок. Їх формально було введено для українських агрокомпаній у березні 2013 року з прийняттям нового Закону України «Про аграрні розписки» (№ 5479-VI)⁴. За основу такого фінансового інструменту взято позитивний досвід бразильських фермерів, які активно використовували розписки для розрахунків. Розписки в своїй основі передбачають заставу майбутнього врожаю в обмін на ресурси, необхідні для його вирощування. Вони бувають двох видів: товарні – зобов'язання поставити обумовлений товар, і фінансові – зобов'язання провести розрахунки. При цьому всі розписки підлягають обов'язковому нотаріальному посвідченню. У цьому й криється причина того, що новий інструмент так і не знайшов практичного застосування. Єдиний реєстр аграрних розписок поки не створено. До того ж, враховуючи нововведення, потрібен час на навчання нотаріусів і тестування реєстру. За різними оцінками, повноцінно такий фінансовий інструмент може запрацювати лише на початку 2015 року.

Зовнішні запозичення. До зовнішніх запозичень належать IPO (Initial Public Offering – перша публічна пропозиція акцій), випуск єврооблігацій, залучення кредитів від банків-нерезидентів тощо. Більш поширеною можливістю зовнішніх запозичень вітчизняними аграріями є IPO. IPO (англ. Initial Public Offering) - перший публічний продаж акцій акціонерного товариства, в тому числі у формі продажу депозитарних розписок на акції, необмеженому колу осіб. Продаж акцій може здійснюватися як через розміщення додаткового випуску акцій шляхом відкритої підписки, так і шляхом публічного продажу акцій існуючого випуску⁵.

Період 2013 та першого півріччя 2014 років виявився неоднозначним для українських аграрних компаній, цінні папери яких котирувалися на міжнародних біржах. Так, ціни на акції більшості українських агрохолдингів мали тенденцію до зниження. На це впливали економічна та політична ситуація в Україні, періодичні повідомлення про можливість дефолту окремих компаній, а також падіння світових цін на окремі види зерна.

У 2012-2013 роках жодна українська агрокомпанія не здійснила IPO. Лише окремі холдинги випускали єврооблігації на початку 2013 року. При цьому доводилося розміщуватися кілька разів, оскільки перші підписки не набрали достатніх коштів. За даними аналітиків, негативний вплив мала ще й економічна криза на Кіпрі, де знаходилися ці компанії. Після погіршення економічної ситуації і зниження суверенних кредитних рейтингів України міжнародні ринки капіталу та боргового фінансування для українських компаній поки що закриті. До того ж, ситуація навряд

чи зміниться до початку 2015 року.

Інший шлях, який можуть обрати для себе аграрії, - залучення більш дешевих кредитних коштів від іноземних фінансових установ, у тому числі і від Європейського банку реконструкції та розвитку (ЄБРР) або Міжнародної Фінансової Корпорації (IFC). За даними ЄБРР, цей банк прокредитував вітчизняних аграріїв в 2013 році на 160 млн євро і не збирається призупиняти кредитування. Порівняно з традиційним банківським кредитуванням, кредити, залучені від подібних організацій, мають значно меншу відсоткову ставку (до 10% у валюті), тому більш вигідні для позичальників. Однак, вартість обслуговування таких кредитів, зокрема перебудови організації фінансової роботи компанії для відповідності вимогам до позичальника, є великою. До того ж, доступ до таких кредитів можуть отримати переважно великі компанії.

Популярним наразі стало залучення зарубіжного фінансування під страхове забезпечення експортних кредитних агенцій (ЕКА) - організацій, створених у країнах-експортерах техніки та обладнання для стимулювання збуту продукції. Для українських аграріїв діють програми ЕКА США, Японії, Великобританії, Німеччини, Франції, Нідерландів та інших країн. Перевагами такого кредитування є більш низькі процентні ставки, невеликі обсяги фінансування, що робить подібний інструмент доступним не тільки для великих, а й середніх за розміром агроформувань, відсутність застави, а саме заміна її на страхування, можливість окремого фінансування попередньої оплати

терміном до 1 року. При цьому сума передоплати становить від 15 відсотків. Недоліками такого кредитування є необхідність оформлення поруки і гарантій, що приводить до додаткових витрат з перевірки та підготовки документації. Разом з тим, необхідно проводити страхові платежі, які збільшують ефективну процентну ставку. До того ж, у 2014 році деякі з таких програм виявилися неактивними для України через значне зниження фінансового рейтингу країни.

Висновки. Вітчизняний ринок фінансових послуг передбачає широкі можливості для залучення агроформуваннями коштів у господарську діяльність. Проте проблеми з ліквідністю в банківській системі, невизначеність у бізнес-середовищі України, політичні та зовнішні ризики 2014 впливають на фінансовий ринок та обмежують доступність у фінансуванні. Більш поширеною можливістю залучення аграріями коштів для ведення поточної господарської діяльності є банківське кредитування. Банківські кредити можуть отримати суб'єкти господарювання всіх організаційних форм. Лізингове фінансування доцільно застосовувати за потреби поновлення основних засобів виробництва та відсутності для цього вільних власних коштів. Лізингове фінансування також можуть застосовувати суб'єкти господарювання всіх організаційних форм. У свою чергу на зовнішні запозичення можуть розраховувати великі та середні компанії, які мають бездоганну репутацію за результатами діяльності на внутрішньому та міжнародних ринках.

Список використаної літератури:

1. Бюлетень Національного банку України, квітень, 2014.
2. Білоченко А.М. Стан та перспективи залучення фінансових ресурсів в АПК України // Економіка АПК. – 2005. - №6. – с. 72-76.
3. Гудзь О.Є. Забезпечення сільськогосподарських підприємств кредитними ресурсами // Економіка АПК. – 2003. - №1. – с. 86-89.
4. Закону України «Про аграрні розписки» / Урядовий кур'єр від 22.01.2013. - №13.
5. Вікіпедія вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/IPO>

Куценко І.В. Інструменти фінансування суб'єктів агропромислового комплексу.

В статті розглядаються інструменти фінансування суб'єктів агропромислового комплексу, а саме традиційне банківське кредитування, лізинг, вексельне фінансування, зовнішні заборгованості. Розглядаються можливості їх застосування. Приводяться основні показники використання фінансових інструментів господарюючими суб'єктами АПК.

Ключеві слова: банківське кредитування, лізинг, вексельне фінансування, зовнішні заборгованості.

Kutsenko I.V. Financing instruments of agribusiness agents.

The article focuses on financing instruments of agribusiness agents, namely the traditional bank lending, leasing, on-bill financing, foreign borrowings. The possibilities of their application are investigated in the article. The key indicators of the application of financial instruments by agribusiness entities are formulated.

Keywords: bank lending, leasing, on-bill financing, foreign borrowings.

Дата надходження до редакції: 06.07.2014 р.

Рецензент:

Л. В. Шелудько, к.е.н., доцент

Р. М. Шелудько, к.е.н., доцент

Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва

Розглянуті наукові основи мотивації праці в світі та в Україні зокрема. Встановлено, що при удосконаленні соціально-економічних відносин в аграрній сфері виробництва велике значення має виявлення конкретної суті та змісту трудової активності його працівників. У багатогранній активності людини її трудова активність характеризує ставлення до праці. Викладена точка зору автора полягає в виявленні мотивів та стимулів, що спонукають до ефективної праці.

Ключові слова: продуктивність праці, мотивація, праця, ефективність, пільга.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Ефективність виробництва в першу чергу характеризується продуктивністю праці.

За період аграрної реформи продуктивність праці в сільському господарстві знизилася. В Україні вона майже в 7-10 разів нижче, ніж в країнах з розвинутою ринковою економікою. Значно зросла трудомісткість виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції, особливо соняшнику та цукрових буряків. Витрати праці на одиницю цієї продукції збільшилися майже в 2 рази.

Важливими умовами зростання економічної ефективності аграрного виробництва є поліпшення використання трудових ресурсів сільського господарства, підвищення продуктивності праці. Для цього необхідно кардинально переглянути аграрну політику. Селянство повинне розглядатися не як донор і джерело ресурсів для міста, а як економічно і соціально рівноправний партнер і союзник. Слід не допускати дискредитації селянства, підтримувати економічне паритет у відносинах села з містом, надавати з боку держави реальну допомогу в розвитку соціальної сфери села, а головне - не нав'язувати селянам чергову революційну ломку сформованих форм і відносин і створювати умови для поступового реформування виробництва знизу, з волі і в інтересах селян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття.

Вивченню теоретичних, методологічних і практичних питань мотивації праці присвячено немало наукових публікацій вітчизняних і закордонних економістів, зокрема О.Ю. Амосов, О.С. Афонін, О.А. Бугуцький, М. Бритов, Л.К. Гудсков, Ю. Губені, О.А. Дієсперов, Й.С. Завадський, Н.Є. Куліш, М.Й. Малік, Н. Павловська, П.М. Семіусов, В.В. Юрчишин та ін.

Як зазначає д.е.н. О.А. Бугуцький „Механізм мотивації праці повинен забезпечувати, з одного боку, можливість задоволення за рахунок справедливої винагороди різноманітних потреб людини в процесі трудової діяльності, а з другого – одержання очікуваних результатів праці, успішно-

го досягнення цілей організації” [4].

На думку д.е.н., професора Н. Павловської відновлення стимулюючої ролі заробітної плати з метою посилення мотивації до праці стає нагальною необхідністю, активним важелем у майбутньому механізмі мотивації до праці, який спонукатиме працівників поліпшувати результативність праці, підвищувати ефективність реалізації накопиченого трудового потенціалу. Це особливо важливо в сучасних умовах, зорієнтованих на ринковий механізм господарювання. Для цього слід розробити систему стимулювання, яка б посилювала мотивацію до праці на рівні своєї власної праці (працівника, бригади, цеху) і підприємства загалом [5].

На думку Й. Завадського, мотивацію трудової діяльності можна визначити як психологічний процес формування заінтересованого ставлення людини до праці шляхом задоволення її потреб, згідно з індивідуальними особливостями, інтелектуальним чи іншим внеском. Таким чином, при розгляді мотивації увага зосереджується на дослідженні особливостей стимулювання роботи з точки зору психологічної структури людини, на виявленні у працюючих внутрішніх спонукань до трудової діяльності - таких, як захопленість працею, втіха від неї, збагачення можливостей і змісту роботи тощо.

Психологічний підхід забезпечує вироблення мотиваційного механізму, глибоке проникнення у внутрішній світ людини [6].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Основною метою статті є формулювання шляхів підвищення ефективності виробництва за рахунок зростання продуктивності праці.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Продуктивність праці в сільському господарстві перебувати під впливом численних і різноманітних природних та економічних факторів. Фактори зростання продуктивності праці - це рушійні сили або причини, під впливом яких змінюється її рівень. Практичне використання факторів продуктивності праці викликає необхідність системного підходу та об'єднання їх у відносно однорідні групи. Всі фактори росту продуктивності праці в сільському господарстві можна об'єднати в чотири групи:

1) організаційно-економічні, що включають поглиблення спеціалізації і розвиток кооперації, вдосконалення організації виробництва і праці, поліпшення його нормування, ліквідацію простоїв з організаційних причин, скорочення чисельності обслуговуючого персоналу;

2) техніко-економічні: вдосконалення техніки, технології, комплексна механізація виробництва та електрифікація, ліквідація простоїв з технічних причин;

3) соціально - економічні: вдосконалення матеріального і морального стимулювання праці, дотримання трудової дисципліни, підвищення кваліфікації працівників, ліквідація плінності кадрів, поліпшення умов праці, побуту і відпочинку працівників, відродження змагання в трудових колективах;

4) природно-кліматичні: клімат, родючість ґрунтів, продуктивність тварин; в сільському господарстві результати праці більшою мірою залежать від природних умов, ніж в інших галузях матеріального виробництва; при одних і тих же витратах праці в залежності від погодних умов, родючості ґрунтів, біологічних можливостей худоби можна отримати різну кількість продукції.

Одним з основних соціально - економічних факторів, визначаючих ефективність використання трудових ресурсів, є мотивація до високопродуктивної праці. Мотивація праці являє собою стимулювання працівника або групи працівників до діяльності по досягненню високих результатів через задоволення їх власних потреб.

Головні важелі мотивації - стимули і мотиви. Під стимулом зазвичай мається на увазі матеріальна винагорода, наприклад заробітна плата. Мотив є внутрішньою спонукальною силою: бажання, потяг, орієнтація, внутрішні установки та ін.

Найбільш ефективний стимулюючий фактор - задоволеність працівників матеріальними умовами (заробітною платою, преміями, доплатами за стаж роботи, посібниками, продажем продукції своїм працівникам зі знижкою і ін.). Інші важливі форми мотивації - моральне заохочення працівника, просування його по службі, підвищення кваліфікації, створення сприятливої соціальної атмосфери, розвиток довіри і взаєморозуміння усередині колективу, самостійність і відповідальність і т. д.

Формування необхідних у сільському господарстві мотивацій і стимулів ефективною праці припускає перегляд або значне уточнення існували до теперішнього часу принципів і підходів до побудови системи стимулювання. Вони повинні бути направлені на перетворення найманого працівника в зацікавленого товаровиробника, власника виробленої продукції і використовуваних при цьому ресурсів.

Основна мета реформування відносин власності на сільськогосподарських підприємствах -

це зміна розміру і структури доходів сільських товаровиробників, що істотним чином має активізувати мотивацію праці. Тут мається на увазі отримання частки доходів від власності. Доходи від власності для працівника сільськогосподарських підприємств - це нове джерело доходів, він формується з прибутку і повинен розподілятися на майновий пай і земельну частку. При чому ставки виплати дивідендів, на нашу думку, можуть бути єдиними по господарству або диференціюватися в залежності від трудового вкладу внутрішньогосподарських підрозділів в загальні результати діяльності господарства. Цей стимул до праці запрацює тільки тоді, коли в сільськогосподарських підприємствах співвласників власності отримуватиме високі дивіденди на майновий і земельний пай (частку).

В умовах ринкових відносин значну підтримку повинні надавати своїм працівникам сільськогосподарські підприємства шляхом надання різних трудових і соціальних пільг. Це повинно стимулювати працівників в активізації їх трудової діяльності, оскільки вказані пільги є складовою частиною мотивації праці.

При організації системи мотивації праці в індивідуальних селянських (фермерських) господарствах або малих підприємствах з невеликою чисельністю працюючих необхідно мати на увазі, що в них така економічна категорія як оплата праці практично відсутня і поступається місце розподілу створеного доходу на фонд накопичення і споживання. Для них важливим мотивом в трудовій діяльності є наявність вільної, творчої праці, почуття господаря, самостійність і ініціативність, можливість самому забезпечувати нормальні умови життя своїй родині і формувати свій загальний дохід на належному рівні, а також надання пільг в оподаткуванні, встановлення розумних процентних ставок по позиках, цільових державних субсидій та ін.

Питання оплати праці тут виникають тільки при використанні найманих працівників і стимулюванні їх праці.

Механізм мотивації - це система тісно взаємопов'язаних між собою «матеріальних, соціальних і психологічних чинників», які активізують трудову діяльність і господарську підприємливість сільських товаровиробників. Соціально-економічні відносини, юридичне право на засоби виробництва і результати праці є базисом мотиваційного механізму, який практично реалізується через такі явища як потреби, спонування, інтереси, мотиви, стимули.

Основоположним в сучасних умовах положенням є принцип, коли кошти на оплату праці, працівниками зайнятими на будь-яких ділянках і в структурних підрозділах, повинні бути зароблені. Реалізація принципу рівної зацікавленості одночасно передбачає фактичну диференціацію заробітку кожного працівника в залежності від ре-

зультатів діяльності первинного колективу, в якому він працює, особистого трудового вкладу та економічного стану підприємства в цілому.

В процесі розумного реформування, інтерес працівників до виробництва повинен зрости через зміну відносин власності на землю, майно, вироблену продукцію. Це відбудеться в міру реального появи почуття власника (або співвласника колективно-часткової, акціонерної власності). Це може бути досягнуто через реальний механізм виплати дивідендів, залучення співвласників власності до прийняття розумних управлінських рішень, формування відповідальної психології.

Доходи від власності мають стати важливим рушійним фактором внутрішньої мотивації, спрямованим на підвищення інтенсивності та вдосконалення якості праці. Сільськогосподарського товаровиробника - власника практично немає необхідності змушувати гарно працювати, оскільки працювати на себе погано не має сенсу. Поряд з матеріальними існують і нематеріальні форми активізації діяльності працівника - власника. Зокрема, суттєву роль відіграє морально - психологічна мотивація працівників, а також організаційні форми підвищення ефективності та продуктивності праці, які дозволяють підвищувати якість праці кожного окремого працівника та ефективність функціонування всього підприємства.

Важливими чинниками ефективної роботи трудових колективів є: досить високий рівень заробітку (що дозволяє нормально утримувати себе і членів сім'ї); задоволеність працею і визнання його користності; мікроклімат і хороши взаємини з колегами по роботі та керівництвом, упевненість в завтрашньому дні і т.д. Із збільшенням чисельності колективу підприємства значимість зазначених факторів істотно зростає.

Нині слід починати з такого ефективного стимулу мотивації праці працівників як матеріальну винагороду, тобто збільшення частки індивідуального доходу трудівника села до рівня забезпечення оптимальних потреб, необхідних на відтворення і подальший розвиток робочої сили. У всякому разі, на перших порах ефективний розвиток мотивації праці сільських працівників можливе тільки в разі, якщо рівень їхнього матеріального статку перестав різко відрізнятися від доходів працівників основних галузей промисловості. До цього зобов'язує і те, що праця працівників в будь-якій сфері аграрного виробництва за трудомісткістю, складністю, ступеня негативного впливу на здоров'я людини не тільки не поступається, але часом навіть і пре сходить працю працівників багатьох промислових галузей. Однак, саме собою зрозуміло, що підвищення матеріального достатку трудівників села має бути пов'язане в першу чергу з поліпшенням результатів їх виробничої та комерційної діяльності, тобто з ростом обсягів виробництва конкурентоспроможної продукції відмінної якості з низьким рівнем

матеріальних і грошових витрат. Без дотримання цих першорядних умов сільськогосподарським товаровиробникам буде просто неможливо існувати.

У кожному господарстві з урахуванням особливостей та умов роботи, кількісного і якісного складу трудового колективу і фінансових можливостей повинна розроблятися система трудових і соціальних пільг як короткострокового так і довгострокового характеру, яка повинна бути спрямована на мотивацію трудової діяльності працівників. Серед цих пільг можна виділити наступні групи: Перша група пільг має цільове призначення і спрямована на підтримку і розвиток особистого підсобного господарства працівників. Це: надання ділянок для сінокосіння та випасу худоби; встановлення пільгових цін за виконання механізованих і кінних робіт по обробітку присадибних ділянок; пільгові ціни на послуги автотранспорту; продаж працівникам продукції рослинництва і молодняка тварин і птиці для розвитку власного підсобного господарства; допомога в будівництві надвірних будівель і ін.

Друга група пільг спрямована на збереження і зміцнення здоров'я - путівки на відпочинок та лікування працівників; безкоштовне надання транспортних засобів для доставки хворих до лікувальних установ; додаткові виплати жінкам, що пішли у відпустку по вагітності, на післяродовий період, на виховання дітей; забезпечення дітей працівників господарства дошкільного віку місцями в дитячих садах, а шкільного віку путівками в шкільний табір - безкоштовно або за пільговими цінами; додаткові відпустки та інші пільги працівникам, які працюють на ділянках з шкідливими умовами праці.

Третя група пільг має напрямок соціальної підтримки працівників господарства. Сюди відносяться: компенсації працівникам у зв'язку з інфляцією; щомісячні компенсації на харчування; продаж продуктів харчування свого виробництва або промислової переробки по пільговим цінами своїм працівникам; матеріальна допомога працівникам у раз-особистих складних життєвих ситуаціях; виплата стипендій студентам, направленим господарством на навчання; дотації на дітей.

Четверта група - трудові пільги, регулюючі нормативний фонд робочого часу: річного - встановлення тривалості оплачуваної відпустки для всіх категорій працівників, в т.ч. пільгового; тижневого і змінного.

П'ята група - соціально-побутові чи пільги на розвиток і утримання житлово-комунального господарства: зниження плати за надаване житло; пільгові комунально-побутові послуги; пільгові ціни на паливо і ін.

Розмір, обсяг і асортимент надаваних господарством трудових і соціальних пільг своїм працівникам залежить від економічних і фінансових можливостей господарства, в іншому випадку це

може привести до великих втрат.

Ефективність механізму мотивації значною мірою залежить від сприйняття, психологічної готовності працівника відповідально, розумно і вчасно виконувати всі необхідні роботи по організації виробництва. Необхідне формування психології господаря (або відповідального співучасника) виробництва. Вирішенню цієї найважливішої для російського суспільства завдання повинні сприяти не тільки заходи економічного впливу. Тут необхідний і доцільний комплекс заходів, спрямований на формування психології відповідального ставлення до справи, важливість і потрібність виконуваної роботи, спокою і доброзичливості в колективі і т.д.

Мотивація вільної творчої праці в умовах сприятливого соціально-психологічного клімату - це стрижень мотиваційного механізму, який відповідає вимогам аграрної реформи. Нові соціально-економічні умови породжують нове ставлення до праці, нову мотивацію, посилюючи соціальну і трудову активність, спрямовану на розвиток чесного підприємництва в сільському господарстві. Однак цей досить складний процес повинен і буде проходити поступово, оскільки окрім створення відповідних соціально-економічних умов і можливостей необхідна ще досить тривала психологічна перебудова як окремих людей, так і суспільства в цілому.

Саме плавний, без примусу хід реформи зможе визначити в кожному конкретному випадку найбільш економічно вигідну і психологічно прийнятну форму господарювання, а в унісон з цим, виникне новий механізм мотивації високоєфективного аграрного праці. Він має сприяти досягненню оптимального поєднання особистих, колективних і загальнонародних інтересів.

Гнітюче діють на психологію людини, на почуття задоволення працею і в цілому на трудову мотивацію працівника недовіра в організації праці та виробництва на селі. Особливо це посилюється тим, що причини поганої організації праці лежать на поверхні, видно всім «неозброєним оком» і відбуваються в більшості випадків через безвідповідальність керівників, організаторів виробництва, товаришів по спільній роботі з перекладанням загальної провини один на одного.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Аграрна сфера економіки, як ніяка інша, вимагає великих інвестицій, що дозволить перевести галузь на рейки передової, економічної технології, різко скоротити втрати сільськогосподарської продукції на різних стадіях: виробництво-переробка-зберігання-реалізація. Механізм мотивації повинен враховувати цю обставину. Ми вважали б можливим в механізмі мотивації передбачити суттєві пільги з оподаткування на ту частину прибутку, яка спрямовується на виробничий і соціальний оновлення (розвиток) галузі. Такий же принцип пільгового оподаткування можна поширювати на доходи, одержувані в результаті енергозбереження та виконання економічних технологій.

Використання розроблених наукових основ мотивації сільськогосподарської праці і рекомендацій щодо їх практичного застосування дозволить підвищити трудову активність працівників аграрного сектора, а також рівень їх мотивації до ефективного високопродуктивної праці. В кінцевому результаті це призведе до значного підвищення економічної ефективності аграрного виробництва в цілому.

Список використаної літератури:

1. Бугуцький О.А. Аналіз факторів мотивації праці методом соціального обстеження О.А. Бугуцький, Т.І. Бортник // Економіка АПК. – 1999. - №4. – С. 77-81.
2. Павловська Н. Щодо посилення мотивації до праці / Н. Павловська, Н. Анішина, С. Савкова // Україна: аспект праці. – 1999. - №5. – С. 17-20.
3. Завадський Й.С. Мотивація праці в менеджменті Й.С. Завадський, Л.П. Червінька // Економіка АПК. – 1997. - №6. – С.78-82.
4. Дрогомирецька М.І. Мотивація праці як інструмент ефективного управління персоналом сучасної організації / М. І. Дрогомирецька // Вісник Одеського національного університету. Економіка . - 2013. - Т. 18, Вип. 1(1). - С. 97-101.

Шелудько Л.В., Шелудько Г.М. ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ПРОИЗВОДИТЕЛЬНОСТИ ТРУДА В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ

Рассмотренные научные основы мотивации труда в Украине. Установлено, что при усовершенствовании социально-экономических отношений в аграрной сфере производства большое значение имеет выявление конкретной сути и содержания трудовой активности его работников. У многогранной активности человека её трудовая активность характеризует отношение к труду. Представленная точка зрения автора заключается в выявлении мотивов и стимулов, что способствуют эффективному труду.

Ключевые слова: продуктивность труда, мотивация, труд, эффективность, льготы.

Sheludko L., Sheludko R. INCREASING THE PRODUCTIVITY IN AGRICULTURE

The scientific principles of labour motivation in Ukraine. It is determined that discovering the concrete essence and content of the labour activity of workers is of great unportance for the improvement of social

and economic relations in the agricultural production. Human labour activity characterizes the attitude towards the labour in the labour activity of a man. Author's viewpoint is given in the paper. It consists in determining the reasons and stimuli inducing the effective labour.

Keywords: work productivity, motivation, work, efficiency benefits.

Дата надходження до редакції: 25.04.2014 р.

Рецензент: д.е.н., професор Красноруцький О.О.

УДК 631.363

СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ГАЛУЗІ СВИНАРСТВА В УКРАЇНІ

В. М. Полях, аспірант, Харківський національний аграрний університет ім. В.В.Докучаєва
Науковий керівник – к.е.н., професор Македонський А.В.

В статті проаналізовано зміни, які відбулися в галузі свинарства за роки незалежності нашої країни, показано тенденції останніх років щодо зміни поголів'я та кількості вирощених у живій вазі свиней.

Ключові слова: галузь свинарства, стан та тенденції галузі, поголів'я свиней.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Історична традиція українського народу склалася так, що споживання сала та м'яса свиней є невід'ємним атрибутом справжньої української сім'ї. Воно і не дивно, адже свині були одомашнені ще задовго до нашої ери на територіях сучасної Євразії, а як ми знає Україна географічним посередником між Азією та Європою. Завдяки багатоплідності, скоростиглості, великій забійній вазі при порівняно незначній витраті кормів на одиницю продукції, свинина відіграє головну роль в загальному виробництві м'яса в багатьох країнах, не виключенням є і Україна. Прикро визнавати, що рівень виробництва свинини за часи незалежності нашої країни різко знизився і тільки в останні п'ять років спостерігається поступове збільшення виробництва цього стратегічного продукту харчування. Потенціал галузі свинарства в нашій країні дуже високий і якщо правильно підійти до процесу виробництва, залучення інвестиції і розвитку державних цільових програм, то ця галузь тваринництва в найближчий час може стати однією з основних, які будуть забезпечувати продовольчу безпеку України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття.

Значний внесок у розробку теоретичних та практичних аспектів проблеми розвитку виробництва свинини в сучасних ринкових умовах зробили видатні вітчизняні вчені-економісти: В.Г. Андрійчук, Н.М. Бейдик, П.С. Березівський, В.І.Богачев, С.А. Бугаєнко, Л.М. Васільєва, Б.В. Данилів, В.Ф. Іванюта, Д.Т. Кісіль, І.В. Кравець, М.А. Латинін, Т.М. Лозинська, М.Й. Малік, В.П. Рибалко, П.Т. Саблук, І.В. Свиноус, Є. Святківська, В.І. Смоляр, В.І. Топіха, О.М. Шпичак та інші. Втім, для забезпечення становлення галузі свинарства необхідно провести комплексне дослідження

галузі та виявити сентенції її розвитку на коротко- та довгострокову перспективу, з'ясувати специфіку функціонування внутрішнього ринку даного виду продукції, а також опрацювати науково обґрунтовані підходи до побудови виробничої та збутової політики суб'єктів цього ринку, передусім, підприємств-виробників свинини.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є аналіз сучасного стану галузі свинарства та виявлення майбутніх тенденцій галузі для обґрунтування маркетингових стратегій розвитку підприємств-виробників свинини.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. На даному етапі розвитку нашої країни економіка знаходиться в непростій ситуації і однією з основних бюджетоутворюючих галузей залишається сільське господарство. В останні роки відбувається нарощування виробництва сільськогосподарської продукції, збільшення продуктивності і ефективності виробництва, галузь збільшує свої експертні можливості, щоправда це стосується рослинництва, а тваринництво знаходиться в більш тяжкому стані. Особливо це стосується виробництва м'яса, в тому числі і м'яса свиней.

У 2013 році Україна імпортувала 150,22 тис. т свинини всіх видів на 388,6 млн доларів, це при тому що експорт даного виду продукції за той же період склав 4,62 тис. т на 20,9 млн доларів, цей розрив в торговому сальдо є недопустимим для країни з таким потенціалом до ведення сільського господарства. Позитивним є те, що імпорт зменшився на 57,52 тис. т в порівнянні з 2012 роком, що свідчить про поступове задоволення внутрішнього попиту вітчизняними товаровиробниками.

Рентабельність виробництва м'яса свиней в сільськогосподарських залишається на дуже низькому рівні, у 2013 році вона була на рівні 0,20%, у 2012 році – 2,00%, перед тим, виробництво свинини було взагалі збитковим і це при тому, що в 1992 році рентабельність складала 95,4%. При-

чин для такого явища є безліч, але основною є відсутність крупно товарного виробництва.

За роки незалежності в Україні поголів'я свиней зменшилося в 2,45 рази по всім категоріям господарств. Станом на 1 січня 2014 року поголів'я свиней становило 7922,2 тис. голів, а цей же показник на 1 січня 1991 року – 19426,9 тис. голів. Таке різке зменшення відбулося здебільшого за рахунок скорочення поголів'я свиней в сільськогосподарських підприємствах і почалося з реформування колгоспів, радгоспів та міжгосподарських підприємств, припиненням роботи більшої частини свиновідгодівельних комплексів. Кіль-

кість свиней на підприємствах на 1 січня 1991 року становила 14017,2 тис. голів, а станом на 1 січня 2014 року – 3878,9 тис. голів, що складає всього 27,67% від показника 1991 року. Ситуація в домашніх господарствах населення суттєво не змінилася, скорочення відбулося на 24,50% з 5355,7 тис. голів до 4043,3 тис. голів і його можна пояснити демографічними факторами, такими як скорочення сільського населення та населення країни в цілому. На рис. 1 можемо прослідкувати тенденції зміни поголів'я свиней за роки незалежності.

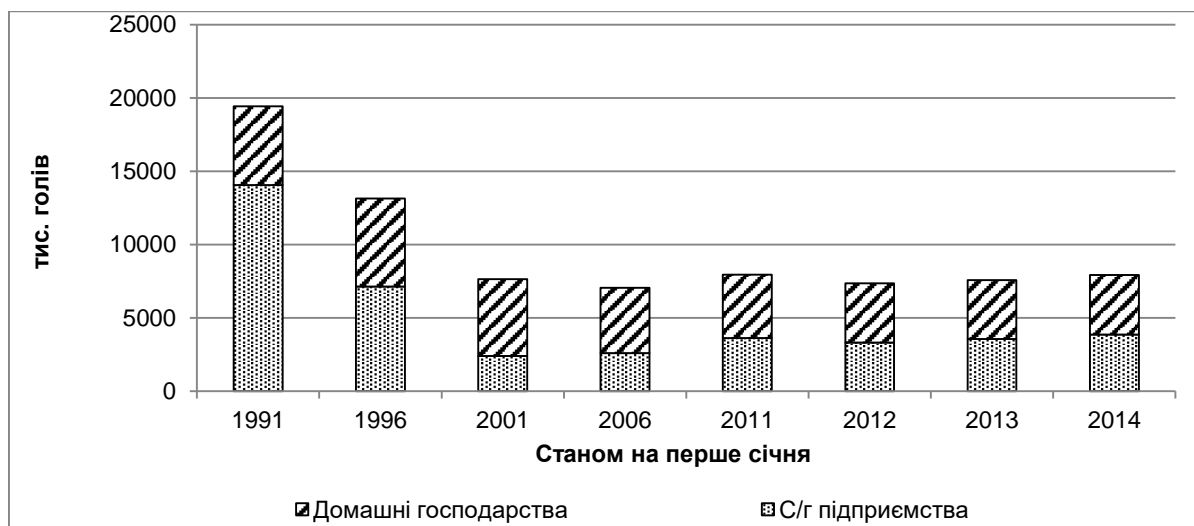

Рис.1. Зміна поголів'я свиней в господарствах усіх категорій підприємств за 1991-2014 рр.

Можемо відзначити, що за період з січня по вересень 2014 року поголів'я свиней в сільськогосподарських підприємствах збільшилося на 5,8%. Протягом трьох років по сільськогосподарських підприємствах, які займаються виробництвом свинини спостерігається позитивна динаміка. Так, наприклад, за 2013 рік кількість поголів'я зросла на 9,05% відповідно до значення 2012 року.

По при такій спад кількості поголів'я, вирощування свиней у живій масі за досліджуваний період скоротилося лише у два рази з 2097,8 тис. т до 1047,5 тис. т. По господарствах населення з 978,8 тис. т до 488,2 тис. т, а по сільськогосподарських підприємствах з 1119,0 тис. т до 559,3 тис. т, що складає 49,98% початкового періоду (рис.2).

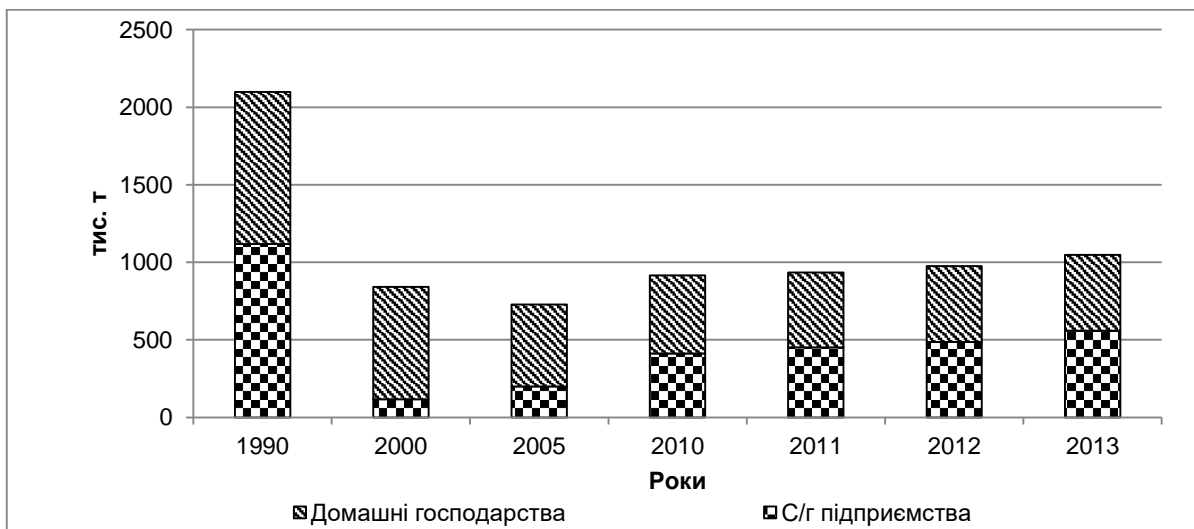

Рис. 2. Вирощування свиней у всіх категоріях господарств у живій вазі тис. т 1990-2013 рр.

На рис. 2 ми бачимо, що найбільший спад найбільший вирощування у сільськогосподарських підприємствах припадає на кінець 90-х – початок 2000-х років. В наступні періоди жива вага вирощених тварин збільшується. З 2000-х років і по сей день жива маса вирощених свиней постійно збільшується, у 2013 році цей показник збільшився відповідно до 2000 р. у 4,76 рази, а в порівнянні з 2012 роком на 11,49%. Це збільшення відбулося за рахунок збільшення поголів'я і середньодобового приросту.

На сільськогосподарських підприємствах середньодобовий приріст завдяки використанню високопродуктивних порід свиней і збалансова-

них кормів зріс за досліджуваний період збільшився в 2 рази і продовжує зростати на далі. Середньодобовий приріст у 2013 році в порівнянні з 2012 роком зріс на 5,80%, при цьому спостерігається явна тенденція до зменшення використання кормів.

Для приросту 1 центнера свиней у 2013 році використали 4,6 ц кормових одиниць, що на 53,06% менше, ніж в 1990 році, а у 2013 році в порівнянні з 2012 роком зменшення відбулося на 13,21%. Значно зріс вміст концентрованих кормів при відгодівлі в 1990 році частка концентрованих кормів була на рівні 78,48%, а в 2013 збільшилася до 96,54%(табл. 1).

Таблиця 1

Показники вирощування свиней в сільськогосподарських підприємствах 1999-2013 рр.

Показники	Роки					2013 рік у % до 1990 року
	1990	1995	2000	2005	2013	
Поголів'я свиней на кінець року, тис. голів	14071,2	7512,5	2414,4	2602,4	3878,9	27,57
Вирощування свиней в живій вазі, тис. т	1119,0	468,2	117,6	198,8	559,3	49,98
Середньодобовий приріст, г	229,0	117,0	120,0	281,0	474,0	> у 2 рази
Використано кормів, ц кормових одиниць на 1 ц приросту свиней, всього	9,8	18,5	17,9	8,9	4,6	46,94
в. т. ч. концентрованих	7,7	14,6	13,4	7,9	4,5	58,44

Ми бачимо, що при зменшенні використання кормів, збільшенню частки концентрованих кормів, правильному складанні раціонів годівлі та використанні високопродуктивних порід та гібридів можемо набагато підвищити середньодобові прирости. Тож в останні роки спостерігається тенденція до збільшення поголів'я, вирощування живої маси і середньодобового приросту, це дає змогу нам стверджувати про поступове відродження галузі свинарства.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. В останні роки товаровиробники почали приділяти увагу відродженню галузі тваринництва, в тому числі і свинарства, адже при крупномаштабному

виробництві, використанні високопродуктивних порід свиней, збалансованому харчуванні, використанні передових закордонних технологій утримання і догляду можна отримувати рентабельність у 40-50%, як наприклад, підприємства, які входять до «Спілки свинарів України». Та все ж таки відродження цього перспективного напряму господарювання рухається дуже повільними темпами, причинами цього є нестабільна цінова ситуація на ринку свинини, недостатня підтримка держави сільськогосподарських виробників, які займаються вирощування свиней, відсутність вільних коштів для вкладання в капіталомістке виробництва м'яса та нереальні умови кредитування галузі тваринництва.

Список використаної літератури:

1. Сайт державного комітету статистика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
2. Аналітичний портал «Свинарство в Україні та світі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pigua.info/>.

Полях В.М. СОСТОЯНИЕ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ОТРАСЛИ СВИНОВОДСТВА В УКРАИНЕ

В статье проанализированы изменения, которые произошли в области свиноводства за годы независимости нашей страны, показано тенденции последних лет изменения поголовья и количества выращенных в живом весе свиней.

Ключевые слова: отрасль свиноводства, состояние и тенденции отрасли, поголовье свиней.

Polyah V.M. STATUS AND TRENDS OF PIG PRODUCTION IN UKRAINE

The paper analyzes the changes in pig since independence in our country, the trend in recent years to change the number of livestock reared and live weight of pigs.

Keywords: pig production, status and trends of the industry, the number of pigs.

Дата надходження до редакції: 25.04.2014 р.

Рецензент: к.е.н., доцент Данько Ю.І.

ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВА

УДК: 630.68 (075.8)

ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ ЗЕЛЕНОГО ГОСПОДАРСТВА (НА ПРИКЛАДІ КП «ЗЕЛЕНБУД» СУМСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ).

О. І. Вавулін, Сумський національний аграрний університет

У статті представлені сучасні методи аналізу конкурентоспроможності підприємств зеленого господарства, виділені особливості формування надання послуг та продукції, визначено основні стратегії економічної ефективності. Серед яких визначені: забезпеченість факторами виробництва продукції і надання послуг зеленого господарства, параметри продукції і надання послуг зеленого господарства, параметри попиту, стимулюючі нововведення, наявність розвинутої мережі надання послуг, характер конкуренції на ринку.

Доведено, що проведення маркетингових досліджень на основі критеріїв – аналізу діяльності підприємства зеленбуду, необхідно для успішного надання послуг та продукції економіки зеленого господарства міста.

Ключові слова: *об'єкти благоустрою зеленого господарства, технологічні картки, витрати підприємства, прибуток, рівень рентабельності.*

Постановка проблеми. Сучасний досвід виходу на внутрішній ринок передбачає наявність конкурентоспроможних послуг та товарів, які дозволили б у повній мірі задовольнити попит споживача на продукцію зеленого господарства. Саме конкурентний ринок диктує динаміку розвитку об'єктів благоустрою зеленбуду міста.

Діяльність кожного підприємства підпорядкована реалізації його основної виробничої функції – створенню максимуму товарів чи послуг для задоволення потреб суспільства при найменших витратах виробництва. Зелене типове господарство включає процес створення зелених насаджень у вигляді розгалуженої системи об'єктів озеленення і різних допоміжних та обслуговуючих об'єктів – розсадників, оранжерей, парників, будинків і споруд. Виробничий процес утримання об'єктів зеленого господарства включає: догляд за деревами і чагарниками; живоплотами, віткими рослинами, квітниками, газонами, садовими доріжками та майданчиками, малими архітектурними формами, захист зелених насаджень від шкідників і хвороб, садіння квітів, створення газонів, видаленням окремих дерев, садіння окремих дерев, видалення аварійних дерев, санітарне очищення території.

Підприємство зеленбуду повинно досліджувати потенціал продукції та послуг, яка ним представляється, стратегію виходу на внутрішній ринок. Дане питання в умовах розвитку ринку є актуальним і може, на наш погляд, бути темою для подальшого дослідження цього питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній і зарубіжній літературі багато авторів приділяють увагу питанню діяльності об'єктів зеленого господарства. Серед них: М. Гульбінювич [3]; Т. Юрьєва [4]; Є. Зінь [5]; О. Карлова [6]; Т. Мельник [7]; С. Прокопенко [8]; А. Поддєрьогін [9] та багато інших. Але багато питань в розвитку зеленого господарства у т.ч. з підтримки конкурентоспроможності послуг та продукції зеленбу-

ду, залишаються недостатньо дослідженими. Це і зумовило вибір теми нашого подальшого дослідження.

Мета статті. З'ясувати особливості формування послуг та продукції зеленого господарства, його конкурентні переваги та зробити поглиблений аналіз економічної ефективності діяльності зеленого господарства (на прикладі КП «Зеленбуд» Сумської міської ради).

Виклад основного матеріалу дослідження. Правила утримання зелених насаджень у населених пунктах України, затверджені наказом Мінбуду України від 10.04.06 № 105 та зареєстровані в Мін'юсті України від 27.07.06 за № 880/12754. Правила є обов'язковими для виконання всіма установами, підприємствами, організаціями та громадянами, які займаються проектуванням, створенням, ремонтом і утриманням зелених насаджень, розташованих на територіях населених пунктів України.

Об'єкти благоустрою зеленого господарства використовують відповідно до їх функціонального призначення для забезпечення сприятливих умов життєдіяльності людини на засадах їх раціонального використання та охорони і утримання.

Генеральний план розвитку населених пунктів розробляється і реалізується з урахування вимог захисту зелених насаджень.

Містобудівна діяльність у населених пунктах проводиться з дотриманням вимог охорони зелених насаджень.

Господарська та інша діяльність проводиться з урахуванням коштів, необхідних для охорони, утримання та відновлення зелених насаджень і міських лісів. Кошти передбачають: місцеві органи самоврядування на утримання об'єктів зеленого господарства комунальної форми власності, підприємства, організації, установи на утримання зелених насаджень на територіях, які їм належать на правах власності, довгострокової оренди, власники чи користувачі земельних діля-

нок, на яких розташовані зелені насадження.

Для раціонального використання трудових і матеріальних ресурсів під час будівництва і експлуатації об'єктів зеленого господарства слід розробляти технологічні карти, які включають технологію і розрахунок вартості таких видів робіт як: садіння дерев і кущів, створення газонів і квітників, влаштування площадок і доріжок з урахування сучасних машин і механізмів, поповнення відпаду, всі види робіт з догляду за деревами, чагарниками, газонами, квітниками й елементами благоустрою тощо.

Технологічні карти розробляють підприємства - балансоутримувачі, підприємства, власники чи користувачі земельних ділянок, на яких розміщені зелені насадження.

Захист зелених насаджень повинен проводитися протягом усього періоду їх створення та експлуатації. Для виконання або прогнозування розвитку шкідників та хвороб зелені насадження обстежуються 3-5 разів за вегетаційний період [3, с. 19, 55].

Система озеленення сучасного міста включає до свого складу комплекс міських і приміських насаджень. Ті й інші підрозділяються за функціональною ознакою на насадження загального, обмеженого користування і спеціального призначення. Загальний норматив витрат міської території на зелені насадження визначають, виходячи з площ озеленення загального користування, тобто скверів, садів, бульварів, парків. Саме ці території створюють основу системи озеленення міста.

Структура системи зелених насаджень великого міста і норми озеленення на 1 жителя залежать від природно - кліматичних умов, рельєфу селитебної території та ін.

Поряд з питомими нормативами також встановлені мінімальні допустимі площі об'єктів озеленення: загальноміських парків - 15 га, спеціалізованих парків - 10 га, садів житлових районів - 3 га; скверів - 0.5 га. Площу загальноселищного саду приймають не менше 2 га. У загальному балансі територій парків, садів, скверів площа озеленення повинна складати не менше 70%.

Виходячи з перспективної потреби в посадковому матеріалі, визначають потрібну площу розсадників. Необхідною умовою успішного розвитку розсадника є закріплення за ним площі на тривалий термін - до 50 років і більше.

Розрахунок виробничих площ розсадників і квітникарських господарств - важлива частина перспективного плану озеленення населених міст. Розмір площі розсадника і його продукуючої площі для міста чи області визначають залежно від потреб у посадковому матеріалі.

Усі розрахунки повинні проводитись на основі виробничо-технологічних карт на вирощування декоративних деревинно-чагарникових саджанців. Спочатку розраховують розмір продукуючої

площі, за яким визначають:

- обсяг виробництва в натуральному і грошовому вираженні;
- трудомісткість вирощування посадкового матеріалу;
- обсяг механізованих робіт;
- чисельність механізаторів і фонд їхньої заробітної плати;
- витрати на паливо-мастильні матеріали;
- прямі виробничі витрати [9, с. 34].

При розрахунку виходять з основного асортименту деревинно-чагарникових рослин, що рекомендуються для даного регіону, співвідношення дерев і чагарників у загальному випуску саджанців, співвідношення в групі дерев і чагарників, прогресивних технологічних нормативів.

За обсягами механізованих робіт визначають склад машино - тракторного парку, чисельність механізаторів і експлуатаційні витрати по парку машин. Відповідно до обсягів виробництва і трудомісткості встановлюють чисельність адміністративно-управлінського персоналу по функціях керування. Зелене господарство включає процес створення зелених насаджень у вигляді розгалуженої системи об'єктів озеленення і різних допоміжних та обслуговуючих об'єктів - розсадників, оранжерей, парників, будинків і споруд.

Діяльність кожного підприємства підпорядкована реалізації його основної виробничої функції - створенню максимуму товарів чи послуг для задоволення потреб суспільства при найменших витратах виробництва. Для здійснення цієї функції підприємство розгортає діяльність у різних сферах, виконуючи у кожній специфічні функції.

Соціальна структура зеленого господарства (співвідношення комунальних, орендних, акціонерних, приватних підприємств) в містах теж різна [4, с. 28].

Слід сказати, що роботи із зеленого будівництва та експлуатації зелених насаджень в містах ведуть, як правило, комунальні підприємства. Що ж до виробничої галузі, тобто вирощування посадкового матеріалу для озеленення, квітів та вічнозелених рослин для прикраси приміщень, квітів для букетів, вирощування цибулин, рослин дикої флори та ін., то тут поряд з комунальними підприємствами все більшої ваги набувають акціонерні й приватні підприємства.

Комунальні підприємства з великим обсягом робіт із озеленення мають складну організаційну структуру. До їх складу входять управління та дільниці зеленого будівництва, організації з експлуатації зелених насаджень, виробничі підприємства.

Зелені насадження міст розподіляють на дві великі групи:

- об'єкти озеленення загального користування (парки, лісопарки, сквери, бульвари, сади, вуличні насадження). Ці насадження знаходяться

в безпосередньому віданні органів міського благоустрою;

- зелені насадження на територіях промислових підприємств, шкіл, лікарень, дитячих садків тощо є насадженнями обмеженого користування і експлуатуються відповідними відомствами. Однак організації, що відають міським благоустроєм, контролюють зберігання зелених насаджень, що належать різним відомствам, а також проведення робіт з озеленення.

Організаційна структура управління зеленим господарством в містах залежить від обсягів робіт з озеленення, місцевих традицій, і має такі форми: управління озеленення, управління або відділи благоустрою, трести зеленого будівництва, експлуатаційні контори (дільниці) з озеленення, окремі виробничі підприємства: розсадники, оранжерейно-квіткарські господарства та ін. [3, с. 28].

Сумське державне комунальне підприємство зеленого будівництва – КП «Зелене будівництво» СМР, створене шляхом виділення з комбінату благоустрою 2.09.1968 року з метою задоволення територіальної громади міста Суми у виконанні робіт та наданню послуг по озелененню, догляду та утриманню зелених насаджень. Засновником підприємства є Сумська міська рада. Площа земельної ділянки складає – 1,85 га. Під забудівлею знаходиться 6877 м² загальної площі в т.ч.:

- Адміністративний корпус та прохідна - 173,9 м²
- побутові приміщення, гаражі - 1419,39 м²
- теплиці - 4175,65 м²
- парники - 372,75 м²

Середньоспискова чисельність працівників на підприємстві складає 73 чоловік, із них: спеціалісти та службовці – 15 чоловік [7, с. 1].

Комунальне підприємство виконує роботи по озелененню, утриманню та догляду за зеленими насадженнями міста, поточному та капітальному ремонту зелених насаджень згідно комунальному замовленню і обслуговує: газони, квітники, деревні та чагарникові насадження у скверах, парках і внутрішньогосподарських насадженнях та вздовж автошляхів. Крім того підприємство обслуговує:

- звалище рослинних відходів с. Василівка;
- проводить спилування сухих, аварійних дерев;
- проводить очищення території від чагарників та дикої порослі.

Підприємство вирощує розсаду квітів для висадки на клумбах, в скверах та вулицях міста, загальним обсягом до 300 тис шт. асортимент складає більше 35 видів квітів та основних видів декоративних рослин.

КП «Зелене будівництво» СМР розташоване в центральній частині м. Суми. Територія підприємства знаходиться у зоні з помірно - континентальним кліматом, який характеризуються гарною зволоженістю. Підприємство знаходиться за

адресою м. Суми вул. Пролетарська 77.

Підприємство утримує близько 140 га зеленої зони, 1,2 га квітників, 60 га парку ім. І.М. Кожедуба; 30 га ПЗФ Басівського парку; 47 га партерних газонів, 5, 9 га садових доріжок; 5977 шт. троянд. На утриманні підприємства знаходиться 17 скверів. За ініціативи КП «Зеленбуд» СМР закладений квітковий сквер по вул. Героїв Сталінграду, який занедбану територію поступово перетворює на окрасу нашого міста.

Значний обсяг робіт виконується підприємством з догляду за деревними зеленими насадженнями:

- зняття сухостійних, аварійних дерев;
- санітарна підрізка крон дерев.

Особлива увага приділяється зеленим насадженням, що знаходяться на центральних вулицях. Вдосконалюється та поширюється вертикальне озеленення, де неможлива посадка дерев. У 2013 році висаджено 16657 шт. цибулинних квітів. Це все покращує естетичний вигляд вулиць м. Суми.

Крім цього силами КП «Зеленбуд» в належному стані утримується 60 га парку ім. І.М. Кожедуба. Значна увага приділяється об'єктам природно-заповідного фонду (Вікові дуби, «Липова алея», Басівський парк), де регулярно проводяться роботи агротехнічного характеру: кронвання гілок, видалення сухостою, лікування дерев, підживлення кореневої системи, встановлення інформаційних знаків).

Для виконання робіт поточного характеру в 2013 році було виділено 2697,0 тис. грн., з них освоєно 2697,0 тис. грн. Це санітарне утримання (прибирання сміття та опалого листя, підмітання доріжок, очищення від снігу) на об'єктах благоустрою. На ці види поточних робіт виділяються кошти, які забезпечують регулярне, але недостатньо кратно прибирання. Так, прибирання центральної частини міста (Покровська площа, скв. Харитоненка, скв. СКД, скв. Набережна р. Стрілки, скв. «Садко», припаркова площа парку ім. Кожедуба) проводиться 13 раз у місяць згідно виділеного фінансування. Це є недостатнім, оскільки потребує щоденного прибирання у зв'язку з великим антропогенним навантаженням. Не менш антропогенне навантаження припадає на СВК «Дружба» з фонтаном і дитячим майданчиком, сквер Жертвам Голодомору по вул. Баумана, який межує з автовокзалом, скв. СКД (поруч стоянка, зупинка приміського транспорту) [8, с. 1, 2, 3].

Велику проблему в санітарному утриманні парків та скверів складають бродячі собаки та вигул домашніх собак їх власниками. Тваринами пошкоджуються квіткові композиції, газони, молоді дерева. Це питання є неурегульованим та проблемним.

Багато нарікань виникає практика заїзду автомобілів на зелену зону парків та скверів (скв.

Шевченка, скв. СКД, скв. Набережна р. Стрілки). Для попередження таких випадків підприємству доводиться облаштовувати об'єкти благоустрою антивандальними огорожами.

У догляді за деревними зеленими насадженнями підприємством за 2013 р. було знято 745 шт. аварійних, сухостійних дерев та висаджено 787 шт. дерев та кущів. Співвідношення спилування та посадки є збалансованим, але проблема є у ставленні деяких мешканців міста до молодих насаджень. Значний відсоток саджанців нещадно знищується. Підприємство змушене проводити додаткові роботи по відновленню знищених молодих дерев.

Підприємством проводиться агітаційно-роз'яснювальна робота щодо висадки дерев та кущів громадським організаціям під час весняних толок та акцій. Завдяки цьому вдалось втілити в життя деякі започатковані нами екологічні проекти: бузковий сквер біля бібліотеки ім. Крупської, березовий гай в парку ім. Кожедуба, тощо.

Але є випадки, коли подібні акції проводяться без відповідних погоджень і здійснюються над комунікаціями тепло -, водо – постачання,

зв'язку. Внаслідок цього збільшується відсоток необхідності зняття дерев, оскільки зовні здорові дерева визнаються аварійними: підлягають спилуванню. Це збурює громадську думку, викликає полеміку у суспільстві.

Значна увага приділяється створенню квітково-декоративних композицій (1,2 га) та облаштування газонів (рулонних - площею 2700 м² та підсівів трави на газонах площею 5634 м²). Коштів на дані цілі виділяється достатньо, але і проблем вистачає, є постійне розкриття зелених зон, квітників при виконанні ремонтних чи будівельних робіт. Лише невеликий % відновлення пошкоджень зеленої зони здійснюється за рахунок виконавця робіт силами спеціалістів КП «Зеленбуд» СМР, що забезпечує належну якість виконання. Більшість або виконує відновлення силами підрядних організацій без дотримання технологій, або залишає напризволяще, це призводить до заростання бур'янами, порушення цілісності деревного покриття, неестетичного вигляду. Відновлення цілісного вигляду ушкоджених об'єктів доводиться виконувати силами підприємства, що призводить до необґрунтованих витрат.

На утриманні КП «Зеленбуд» СМР знаходяться зелені насадження парку ім. Кожедуба загальною площею 60 га. Систематично та регулярно виконання роботи по заміні сухостійних дерев на молоді посадки, підсіву газонів, створення квіткових композицій, прибиранню та вивезенню сміття та опалого листя. У 2013 р. та планах 2014 р. є концепція заміни аварійно небезпечних дерев тополя на хвойні вічнозелені композиції та посадки менш потенційно аварійних дерев. Так, на місце раніше знятих дерев тополя в кількості 59 шт., в 2013 р. було висаджено сосни

104 шт, липи 52 шт., клена 18 шт., бузку 6 шт. та інші породи дерев у кількості 29 шт. Всього тільки в тополиному масиві висаджено 209 шт. дерев. Питання заміни тополь у парку ім. Кожедуба є проблемними як з позицій фінансування, так і з позицій громадської думки. Оскільки тополь є потенційно аварійним, тополиний пух – алергенний та пожежонебезпечний, громадська думка розділилася на “за” та “проти”. Тому до вирішення цього питання підхід виважений, без порушень екологічного балансу, із збереженням та відновленням видового дендрологічного складу [8, с. 4].

Комунальному підприємству міською радою були виділені кошти з ФОНПС у сумі 744,0 тис. грн. на утримання об'єктів ПЗФ, освоєно 719 тис. грн.. Одним з об'єктів є парк Басівський площею 30 га. Згідно фінансування проводиться санітарне прибирання на площу 11 га 3 рази на місяць. Існує необхідність санітарного утримання 30 га при збільшенні кратності прибирання, оскільки об'єкт ПЗФ під постійною увагою контролюючих органів та громадськості.

Згідно чинного законодавства, роботи з утримання ПЗФ повинні проводитись згідно проекту. Проект утримання Басівського парку є, але цей проект недосконалий. Виконання цього проекту призведе до знищення ландшафтного біоценозу та біологічного різноманіття об'єкту ПЗФ, що був закладений на початку ХІХ століття поміщицею П.М. Штеричевою. Питання проектного утримання в свій час не обговорювалось і не погоджувалось ні з управлінням інфраструктури міста як балансоутримувача, ні з КП «Зеленбуд» СМР як з обслуговуючою організацією, ні з громадськістю, а було направлено лише на отримання коштів за проектну документацію.

Велике значення в роботі підприємства є фінансування капітальних робіт. Виділено коштів на капітальні роботи об'єктів благоустрою 887,0 тис. грн.. Капітальні роботи проводяться в повному обсязі, змінюючи та оновлюючи вигляд об'єктів благоустрою. За рахунок капітальних робіт було проведено озеленення Європейського фонтану, верхньої тераси парку «Казка», Покровського скверу, скверу Шевченка та багато інших об'єктів.

В 2013 році особливо гостро постала проблема проходження платежів через рахунки держказначейства. Це гальмує внутрішній розвиток структури підприємства та виконання обсягів робіт, де складовою частиною є закупівля матеріалів. На сьогоднішній день підприємству заборговано 1 млн.100 тис. грн., які могли бути задіяні як оборотні кошти, витрачені на модернізацію виробництва, ремонт техніки, виплати заборгованості.

Хоча матеріально-технічна база підприємства удосконалюється, є і проблеми. За 2010-2012 р.р. було побудовано 3 нові теплиці загальною площею 528 м², які облаштовані твердотопливим опаленням. Але це не дозволило забез-

печити місто квітковою розсадою в повному обсязі. Розвиток тепличного господарства необхідно продовжувати, оскільки решта тепличних побудов у 60-70 роках і відпрацювали свій ресурс та несуть загрозу життю та здоров'ю працівників.

Непроплати держказначейством гальмують відновлення та ремонт машино-тракторного парку. Майже 4 місяці платіжне доручення на проплату регламентного ремонту автовишки знаходяться у держказначействі, що пов'язується з експлуатацією спецтехніки та технікою безпеки. Без виконання ремонту використання спецтехніки заборонене.

У технічному забезпеченні підприємства є три машини ЗІЛ, 1990 року випуску (23 р.) та дві поливомийні машини 1988 року випуску (25 р.). Ця техніка потребує постійного ремонту, а заміна автошин потребує відповідної регулярності.

У зв'язку з відсутністю оборотних коштів, тракторний причіп стоїть без автопокришок. Питання заборгованості для підприємства є нагальним і проблемним. Непроплата може в цілому унеможливити виконання деяких видів робіт.

Незважаючи на всі проблеми 2013 року підприємство в цілому виконало поставлені перед ним завдання по озелененню міста, санітарному утриманню об'єктів благоустрою, а основне – це збереження робочих місць, своєчасна виплата заробітної плати, сплата податків.

При фінансуванні поточних, капітальних робіт по озелененню в цілому та з фонду охорони навколишнього середовища в 2013 р. було виділено управлінням інфраструктури міста 3873,5 тис. грн. Крім цього враховуючи потенціал самим підприємством зароблено коштів в сумі 271,6 тис. грн.. Всього було виконано робіт на суму 4242,0 тис. грн. Чистий дохід підприємства за рік склав 3577,0 тис. грн.

Витрати підприємства всього за рік склали 3457,1 тис. грн., із них заробітна плата з нарахуванням - 2061,1 тис. грн., матеріальні витрати – 719 тис. грн., решта амортизація та інші операційні витрати.

Підприємство за 2013 р. спрацювало з прибутком близько 120 тис. грн., з якого буде перераховано податок на прибуток до місцевого бюджету 24 тис. грн. КП «Зеленбуд» СМР має рентабельність 3,4 %.

За 2013 р. було сплачено податків та зборів у сумі 1288,4 тис. грн., із них податок на додану вартість 477,1 тис. грн., ПДФО – 210,7 тис. грн., єдиний соціальний внесок – 600,6 тис. грн.

Середня заробітна плата по підприємству складає близько 2 тис. грн., яка виплачується своєчасно.

Що стосується фінансового стану підприємства, то дебіторська заборгованість станом на 01.01.2014 р. склала 1 млн. 138 тис. грн. Основним дебітором є управління інфраструктури міста. Кредиторська заборгованість склала 670 тис. грн.

Враховуючи відсоток зносу основних фондів 57% є нагальна потреба в оновленні матеріальної бази підприємства.

Аналізуючи стан зелених насаджень м. Суми, необхідна розробка та затвердження програми збереження та розвитку зеленого господарства міста Суми в цілому, яка зможе задовольнити гідне утримання, збереження та розвитку зелених насаджень. Виконання цієї програми повинно проводитись спеціалізованими підприємствами, де якість послуг гарантована. Проблемні питання утримання об'єктів благоустрою, зеленої зони, тощо повинні вирішуватись з врахуванням меж та наслідків антропогенного навантаження [8, с. 5].

Список використаної літератури:

1. Закон України «Про благоустрій населених пунктів» від 6 вересня 2005р. № 2807 – IV.
2. Галузева угода між Державним комітетом лісового господарства України і профспілкою працівників лісового господарства України на 2010-2012 роки від 29 березня 2010 року.
3. Гульбинович М.И. Экономика, организация и планирование зеленого хозяйства и строительства / М.И.Гульбинович. – М.: Изд-во литературы по строительству, 1970. – 254с.
4. Экономика міського господарства : Навч. Посібник /За ред.. Юрьєвої Т.П. – ХДАМГ, 2002. – 670с.
5. Зінь Е.А. Планирование діяльності підприємства : підруч./ Е.А.Зінь, М.О. Турченко. – К.: Професіонал, 2004. – 320с.
6. Карлова О.А. Організація виробництва на підприємствах міського господарства, - Харків: ХНАМГ, 2006. – 389 с.
7. Мельник Т.І. Звіт діяльності КП «Зеленбуд» СМР за 2013 рік. – Суми, - кафедра садово-паркового і лісового господарства, 5с.
8. Прокопенко С.М. Звіт про роботу за 2013 рік комунального підприємства «Зелене будівництво» Сумської міської ради.- Суми, 2014,- 5с.
9. Фінанси підприємств : підруч. / кер. авт. кол. і наук. ред.проф. А.М. Поддєрьогін. – (4-е вид., перероб. та доповн.) – К.: КНЕУ, 2002. – 571 с.

Бавулін А.И. Экономическая эффективность деятельности зеленого хозяйства (на примере КП «Зеленстрой» Сумского городского совета)

В статье представлены современные методы анализа конкурентоспособности предприятий зеленого хозяйства, выделенные особенности формирования предоставления услуг и продукции, определены основные стратегии экономической эффективности. Среди которых выделены:

обеспеченность факторами производства продукции и предоставление услуг зеленого хозяйства, параметры продукции и предоставление услуг зеленого хозяйства, параметры спроса, стимулирующие нововведения, наличие разветвленной сети предоставления услуг, характер конкуренции на рынке.

Доказано, что проведение маркетинговых исследований на основе критериев – анализа деятельности предприятия зеленостроя, необходимо для успешного предоставления услуг и продукции экономики зеленого хозяйства города.

Ключевые слова: объекты благоустройства зеленого хозяйства, технологические карточки, затраты предприятия, прибыль, уровень рентабельности.

Vavulyn A.I. Economic efficiency of green farming activity (on example of KP «Zelenstroy» Sumy city board)

In article, modern methods of analysis of competitiveness of enterprises of green farming are presented. Features of formation of services and products and main strategies of economic efficiency are presented. The particular attention is paid to the provision of production and services of green farming, demand parameters, stimulating innovations, the availability of the developed service network, characteristic features of competition on the market.

Keywords: improvement objects of green farming, technological cards, costs of an enterprise, profit, the profitability level.

Дата надходження до редакції: 15.04.2014 р.

Рецензент: д.е.н., професор Михайлова Л.І.

УДК 338. 24: 338. 436. 33

ОСОБЛИВОСТІ ОПЛАТИ ТА СТИМУЛЮВАННЯ ПРАЦІ В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

О. О. Довжик, к.е.н., доцент, Сумський національний аграрний університет

У статті висвітлено характерні особливості оплати і стимулювання аграрної праці на сучасному етапі розвитку економіки; проведено аналіз основних тенденцій в галузі оплати праці; запропоновано шляхи вдосконалення системи матеріального стимулювання працівників сільськогосподарських підприємств.

Ключові слова: оплата праці, матеріальне стимулювання, заробітна плата, фонд оплати праці, премії, доплати, надбавки, продуктивність праці.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Досвід розвинутих країн, особливо тих, що здійснили свого часу економічний прорив є свідченням вирішального значення саме якості робочої сили і мотивації ефективної праці. Ця нова концепція замінила старі пріоритети, засновані лише на накопиченні матеріального багатства. Відповідно змінилися і критерії конкурентоспроможності. Від кількісного критерію передові країни світу перейшли до критерію якості. І саме якість людських ресурсів стала вирішальною у визначенні успішного поступу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання оплати та стимулювання праці викликають науковий інтерес дослідників вже досить давно. Серед зарубіжних вчених особливо слід відзначити праці К. Маркса та Д. С. Сінка, у яких надаються концептуальні основи заробітної плати як ціни робочої сили, а також сутнісні характеристики взаємозв'язків оплати та результативності (продуктивності) праці. Серед вітчизняних вчених особливий внесок в розвиток наукової думки стосовно питань оплати праці зробили А. Г. Бабенко, О. А. Грішнова, В. С. Діесперов, А. М. Колот, М. Й. Малік, О. Г. Шпикуляк та інші.

Однак, окремі питання щодо характерних

особливостей політики оплати праці та матеріального стимулювання працівників в сучасних умовах є недостатньо дослідженими. Зокрема, потребують подальшого вивчення та обґрунтування проблеми формування ефективної системи оплати та стимулювання праці на підприємствах аграрної галузі в умовах динамічного розвитку соціально-трудових відносин.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є вивчення сучасних тенденцій в галузі оплати сільськогосподарської праці, а також обґрунтування шляхів вдосконалення системи оплати та стимулювання працівників аграрних підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. В дореформовий період заробітна плата будувалася відповідно до вимог економічного закону розподілу праці. В ринкових умовах міняється й сутність і функції. Економічна природа заробітної плати тут виступає як конкретна форма прояву економічних, ринкових відносин, тобто вона є ціною специфічного товару – робоча сила [1].

Згідно Закону України «Про оплату праці», заробітна плата являє собою винагороду, обчислену, як правило, у грошовому виразі, яку за трудовим договором роботодавець виплачує праців-

вників за виконану ним роботу. При цьому розмір заробітної плати залежить від складності та умов виконуваної роботи, професійно-ділових якостей працівника, результатів його праці та господарської діяльності підприємства [2].

Заробітна плата є однією з найбільш складних економічних категорій. Економічна суть заробітної плати як еквівалентна вартість робочої сили залишається незмінною на всіх стадіях розвитку суспільного виробництва. На величину і динаміку заробітної плати впливають ті ж фактори, що і на вартість товару – робоча сила. Але при різних способах виробництва і формах відтворювального процесу вона виконує різні функції. В умовах ринкового механізму господарювання можна виділити чотири основні функції: відтворювальну, стимулюючу, розподільну і соціальну. Кожна з названих функцій є предметом самостійного наукового дослідження. Однак тільки комплексний підхід до аналізу цього складного економічного явища створює реальну основу для формування наукових висновків. З урахуванням викладеного дослідження економічної природи, функцій і ролі заробітної плати в умовах ринкового механізму господарювання представляється актуальною проблемою [3].

Слід нагадати, що представники кластичної політичної економії – Сміт, Рікардо та ін. вважали, що зарплата є ціна праці, еквівалентна кількості товарів, необхідних для підтримки життя робітника і його родини [4]. Сміт особливо підкреслював: «зарплата повинна перевищувати прожитковий мінімум, оскільки тільки в цьому випадку робітник буде діяльним, старанним, і навіть більш розумним, ніж при низькій заробітній платі». При цьому слід мати на увазі, що Сміт був прихильником вільного ринку. Рікардо під «природною ціною» праці розумів ціну, яка необхідна для того, щоб робітники могли підтримувати своє існування і існування своїх сімей на стабільному рівні. По Марксу заробітна плата є форма прояву вартості і ціни робочої сили як товару [4].

Прошли сторіччя поки ця істина не тільки усвідомлена, але і стала економічною ідеологією любого цивілізованого суспільства. Вперше до такого розуміння прийшли в США в період Великої депресії. В той час Президент США Т. Рузвельт запропонував «ліки» від банкрутства економіки: «Наші лиха викликані не надвиробництвом, а недоспоживанням... відновлення купівельної спроможності громадян, всіх громадян, тому що «не одна нація не може існувати наполовину збанкрутівши» [4]. В нашій країні ця істина не усвідомлена до цих пір.

Єдиною загально визнаною концепцією щодо розвитку мотиваційного механізму активізації трудової діяльності, адекватної сучасним ринковим перетворенням в Україні, поки що не сформовано. Досвід зарубіжних країн свідчить про те, що ефективність виробництва суттєво визнача-

ється мотиваційними системами, розробленими в кожній країні відповідно до конкретних соціально-економічних особливостей розвитку та психологічної поведінки людей [5].

Сучасні теоретики досить різнобічно обґрунтовують різні аспекти мотиваційного механізму в ринкових умовах. Зокрема, мотивація до праці розглядається з точки зору природного і суспільного примушення. При цьому природне спонування до праці забезпечується потребнішим механізмом людини, прагненням задоволення найсуттєвіших потреб.

Суспільне примушення – це примушення, здійснюване на основі суспільного ладу, яке, зокрема, було закладено в основу адміністративної системи господарювання. Право на працю регулювалось законами про те, що працівник зобов'язаний приймати участь у державному і колективному виробництві. Принцип "хто не робить, той не їсть" проголошував трудову повинність з метою забезпечення працівниками свого фізичного і соціального існування. При цьому мінімальна винагорода забезпечувалась всім, хто вносив хоч який-небудь вклад у суспільне виробництво. Продаж робочої сили вважався неприпустимим. Висунення на посадові місця здійснювалось на основі анкетних, партійних характеристик, національних, статевих ознак особи та ін. За такої системи, стримувалось формування стимулів високоефективної праці. Означене природне примушення було байдужим до форми власності на засоби виробництва.

Удосконалення мотиваційного механізму уявляється з точки зору подолання невідповідності між природними і суспільними формами примушення, що найбільш адекватно відповідає людській природі праці і має стати основою досконалої мотивації, яка б сприяла подоланню відчуження, перетворенню суб'єкта господарювання, найманого працівника із безправного елемента виробництва "гвинтика засобів виробництва" в рівноправного партнера економічних відносин, наділеного правами власності стосовно вільного розпорядження (робочою силою, професійністю, навичками) і способами прикладання потенційних можливостей з точки зору матеріального стимулювання праці, формування особистісних мотивів (задоволення працею, розвиток працівника як особистості).

Матеріальне стимулювання праці в умовах ринкової економіки базується на таких основних принципах: оплата праці є ціною робочої сили; заробітна плата працівників має мінімальну межу, що регулюється державою; основою організації оплати праці є тарифна система, яка включає тарифні сітки, схеми посадових окладів і тарифно-кваліфікаційні довідники та кваліфікаційні характеристики; значно підвищується роль та значення системи договірної регулювання питань оплати праці; застосовуються заходи державно-

го регулювання розміру оплати праці; оплата праці найманих працівників здійснюється за результатами затраченої ними праці, її кількості та якості [6].

Еволюція форм і систем оплати праці в Україні дореформовий період здійснювалась в напрямку більш тісної ув'язки оплати праці з кінцевими результатами роботи первинного трудового колективу і підприємства в цілому [7]. Протягом багатьох років домінувала відрядно-прогресивна і відрядно-преміальна системи оплати праці, які були тісно пов'язані з обсягом виконаних робіт. Їх недоліки очевидні і достатньо повно висвітлені в економічній літературі]. Тому вже в другій половині минулого сторіччя увага науки і практики була зосереджена на розробці і впровадженні колективно-підрядних (договірних) форм і систем оплати праці, які дозволять зв'язати в тісний вузол особисті, колективні і загальнодержавні інтереси.. Серед цих форм і систем найбільш широке розповсюдження набули: акордно-преміальна, оплата праці від валового доходу, оплата праці на підставі розрахункових цін і оплата праці на внутрішньогосподарського орендного підряду. Характерна риса всіх цих систем – ув'язка оплати праці з кінцевими результатами роботи кожного робітника, первинного трудового колективу і підприємства в цілому [8].

Процес формування нових систем оплати праці перебуває в перехідному стані, вони ще не набули всіх рис, притаманних ринковій економіці. Значну роль в організації ефективного виробничого процесу відіграє прийнятна й ефективна система оплати праці, котра сприяє досягненню необхідного рівня продуктивності та забезпечує справедливий і надійний рівень заробітку. Діючи на сьогодні в аграрному секторі системи оплати праці є мотиваційно слабкими, а взаємозв'язок між оплатою працівників і результатами господарювання з року в рік ослаблюється. Рівень оплати праці майже не залежить від трудових зусиль працівників, а формується під впливом зовнішніх факторів.

Слід зазначити, що в галузі сільського господарства широко застосовується не лише грошова форма оплати, а й натуральна. При цьому роль останньої постійно зростає в умовах скрутного фінансового становища багатьох підприємств. Натуральна оплата праці використовується в умовах розрахунків із сезонними працівниками на роботах зі збирання врожаю цукрових буряків, картоплі, плодово-овочевих культур. Питома вага виробленої продукції, що розподіляється на натуральну оплату праці, відображається в Положенні про оплату праці аграрного підприємства, що затверджується на загальних зборах трудового колективу. Сільськогосподарська праця має свою специфіку, яка впливає на її оплату. Адже за умови однакових витрат існує ймовірність отримання різних кінцевих результатів діяльності,

що залежить від родючості ґрунтів, застосування сортового матеріалу та добрив, природно-кліматичних умов, проявів сезонності. Характерною особливістю аграрного виробництва також є те, що працівнику високої кваліфікації протягом року треба виконувати різні роботи, які відносяться до різних розрядів і відповідно одержувати різну оплату [9]. Всі ці фактори слід враховувати при організації системи оплати праці.

Фонд оплати праці аграрного підприємства поділяється на три частини: фонд основної, додаткової заробітної плати, заохочувальні та компенсаційні виплати. Основна заробітна плата – це винагорода за виконану працівником роботу з урахуванням кількості та якості виробленої продукції. Вона встановлюється у вигляді тарифних ставок та відрядних розцінок для робітників; посадових окладів для службовців та керівників. Додаткова заробітна плата являє собою винагороду за працю понад установлену норму, за винахідливість, трудові успіхи, особливі умови праці тощо. До цієї категорії належать премії, що пов'язані з виконанням виробничих завдань і функцій; доплати і надбавки. Інші заохочувальні та компенсаційні виплати включають грошові винагороди у формі виплат за підсумками роботи за рік, премії за високі показники в роботі, компенсаційні та інші матеріальні виплати, які провадяться понад встановлені норми. Наприклад, основними критеріями мотивації та стимулювання праці сільськогосподарських працівників на збиранні врожаю зернових є показники своєчасного і якісного збирання, рівень досягнутої урожайності, валового збору, виконання сезонного завдання тощо [10].

Підвищення рівня середньомісячної заробітної плати є проблемою комплексною. Вона обумовлена, перш за все, низькою рентабельністю і прибутковістю сільськогосподарських підприємств, що безпосередньо впливає на формування механізму матеріального стимулювання праці.

В умовах становлення ринкових відносин в Україні невідкладним є формування основ нової соціальної політики. Це стосується законодавчо-нормативної бази соціального захисту, розробки заходів щодо підтримки найбільше соціальне незахищених груп населення, підготовка основ для корінної реформи системи соціального забезпечення шляхом уведення державного реєстра населення і системи соціального страхування. У перспективі підвищення ефективності системи соціальної підтримки окремих категорій населення в значній мірі зв'язується з реалізацією Державної програми переходу на міжнародну систему обліку і статистики.

Як свідчить світова практика, обґрунтована соціально-демографічна політика базується на системі соціально-економічних характеристик, що дає можливість одержувати як індивідуальні, та і групові соціальні характеристики в динаміці й

аргументовано розробляти заходи щодо формування демографічної політики, вирішувати питання підтримки рівня життя, охорони навколишнього середовища і т.п.

Прикладом такої систематизації соціально-економічних показників можуть бути реєстри населення, що у даній час уведені більш ніж у 60 країнах світу. Вони ведуться місцевими адміністративними органами територіальних одиниць і використовуються насамперед для задоволення місцевих потреб і одержання необхідної інформації, яка застосовується при складанні списків платників податків, військовозобов'язаних, виборців, а також для виявлення громадян, що вимагають спеціальної допомоги. Загальне керівництво веденням реєстрів населення в більшості європейських країнах здійснюється центральними державними органами, статистичними органами, органами Міністерства внутрішніх справ і Міністерства юстиції.

Діюча в Україні система інформації не дає можливості одержати усі вичерпні дані про громадянина країни. Тому проведення обґрунтованих соціально-демографічних заходів повинне ґрунтуватися на розробці і впровадженні реєстрових досліджень. Упровадження реєстру населення дозволить органам соціального забезпечення на основі наявної інформації вивчити умови життя конкретного громадянина чи родини, що звернулася по допомогу. При цьому буде всебічно оцінений рівень доходів, житлові умови, склад родини, стан здоров'я, можливість одержання додаткових доходів і т.д. Відповідно до інформації органами соціального забезпечення будуть приймати рішення щодо характеру, виду і розміру допомоги, а також терміну її виплати (тимчасово, чи постійно разове). Такий підхід, на думку фахівців, дозволить зробити соціальну допомогу адресну і доцільну та спрямовану саме тому, хто в ній дійсно потребує, дозволить удосконалити формування і використання фондів соціальної підтримки населення.

Нині сільськогосподарське виробництво в Україні продовжує залишатися малоефективним сектором економіки, що зокрема спричинено відсутністю дієвої системи мотивації продуктивної праці зайнятих у галузі осіб. Проблемами матеріального стимулювання в сільському господарстві є нерегулярність і несвоєчасність виплати заробітної плати працівникам, що на тлі низького її рівня значно погіршує їх матеріальне становище та слугує деструктивним фактором їхньої мотивації. Водночас, заборгованість із виплати заробітної плати в сільському господарстві має стати позитивну тенденцію до скорочення. Однак ця проблема в аграрному секторі остаточно поки що не вирішена і продовжує негативно впливати як на мотивацію працівників, так і на їх матеріальний добробут. Серйозною перешкодою зростання заробітної плати в аграрних підприємствах є їх

фінансові труднощі, пов'язані із нестачею оборотних коштів, що ускладнює своєчасність виплати заробітної плати. Підвищення заробітної плати стримується й через існування хибної думки про те, що буцімто це може призвести до зростання собівартості сільськогосподарської продукції. Однак варто зазначити, що питома вага заробітної плати в собівартості продукції сільського господарства залишається надзвичайно низькою, що також спричиняє низький рівень оплати праці в галузі й негативно впливає на мотивацію аграріїв. У 2000–2012 рр. витрати на оплату праці з відрахуваннями коливалися на рівні 12,6–12,2%, тоді як у країнах Євросоюзу цей показник сягає 30–35%..

Однією з головних задач для кожного підприємства є пошук ефективних способів управління праці, які забезпечують активізацію людського фактора. Вирішальним фактором результативної діяльності людей є їх мотивація. Правильно підібрана система заробітної плати, яка враховує особливості трудового процесу, завдання, що стоять перед конкретним робочим місцем, професією і кваліфікацією робітника, його особисті інтереси, є ефективним організаційним засобом і значним мотивуючим фактором. Тому аналіз практики організації заробітної плати, що включає оцінку ефективності використовуваних форм і систем, повинен проводитися систематично і кваліфіковано. Це сприятиме підвищенню результатів виробництва, оптимальному поєднанню інтересів найманого працівника та підприємця. Національним економічним парадоксом є те, що економіка України розвивається за схемою замкнутого кола: рівень розвитку виробництва стримує ріст заробітної плати, а орієнтація на мінімальну заробітну плату стримує зростання виробництва. Низький рівень заробітної плати є антиподом мотиваційного механізму і матеріальної зацікавленості, спрямованих на досягнення високих кінцевих результатів виробництва. Дешева робоча сила є умовою не тільки низької продуктивності праці, але і низької якості продукції, не конкурентоспроможності. Низький рівень заробітної плати є основною причиною швидкого зростання схованого безробіття і значного падіння платоспроможного попиту населення. Ми розділяємо точку зору тих економістів, що вважають, що низький рівень заробітної плати є не тільки наслідком, а й однією з головних причин тривалого перебування економіки України в кризовому стані.

Висновки. Серед шляхів вдосконалення системи оплати та стимулювання праці слід визначити: забезпечення зв'язку заробітної плати з виробничими результатами; підвищення значимості премій, доплат і надбавок в структурі фонду оплати праці; зростання реальних доходів населення; вдосконалення соціального пакету тощо.

Щоб спрямувати мотивацію праці у необхід-

не русло, матеріальні стимули мають бути узгоджені з виробничими критеріями, що піддаються впливу працівників сільгосп підприємств і які можна визначити. Тобто проблему трудової мотивації треба розв'язувати на основі комплексного системного підходу, який зумовлює сукупність факторів (матеріальних, нематеріальних, психологіч-

них), що сприяють активності працівника. Системний підхід до розв'язання цієї проблеми потребує чіткості й послідовності розробки напрямів спонукання трудових стимулів, спрямованих на активність працівників, на їхню трудову поведінку, заінтересованість у виконанні виробничого процесу.

Список використаної літератури:

1. Соловьев Н. Ф. Экономическая природа и функции заработной платы в условиях рыночного механизма хозяйствования / Н. Ф. Соловьев // Вісник ХНАУ. - Х., 2004. - № 10. - С. 3 - 33.
2. Про оплату праці: Закон України від 24. 03. 1995 № 108/95-ВР (остання редакція від 13. 06. 2012 на підставі 4719-17) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/108/95-вр>
3. Соловьев Н. Ф. Экономическая природа и функции заработной платы в условиях рыночного механизма хозяйствования / Н. Ф. Соловьев // Вісник ХНАУ. - Х., 2004. - № 10. - С. 3 - 33.
4. Зароботная плата в России: Эволюция и дифференциация : монография / под. ред. В. Е. Гимпельсона, Р. И. Капелюшниковой ; Гос. Ун-т – Высшая школа экономики. -2-е изд. - М. : Изд. дом. ГУ ВШЭ, 2008. - 575 с.
5. Оплата праці в сільськогосподарському виробництві / О. А. Аврамчук, О. Д. Балан, В. В. Вітвицький [та ін.] – К. : Центр «Агропромпраця», 2000. - 464 с.
6. Яценко О.І. Організація ефективної системи матеріального стимулювання праці [Текст] / О.І.Яценко, А.О.І. Шевцова // Науковий вісник НЛТУ. – 2006. – Вип. 16.1 – С. 284-289.
7. Соловьев Н. Ф. Материальная заинтересованность и ответственность в системе хозяйственного расчета / Н. Ф. Соловьев // Хозяйственный расчет в сельскохозяйственных предприятиях / А. В. Македонский, Д. Е. Ванин, Н. Ф. Соловьев [и др.] ; под ред. А. В. Македонского. – К. : Урожай, 1990. - 200 с.
8. Кісіль М. І. Регулювання доходів сільського населення : монографія / Кісіль М. І., Саловська Л. В. – К. : ННЦ ІАЕ, 2007. - 222 с.
9. Малік М. Й., Шпикуляк О. Г. Кадровий потенціал аграрних підприємств: Управлінський аспект: Моногр. / М. Й. Малік, О. Г. Шпикуляк – К.: ННЦ «ІАЕ», 2005. – 370 с. 5
10. Рекомендації з оплати праці робітників сільськогосподарських підприємств на збиранні зернових культур урожаю 2012 року [Електронний ресурс] – К., 2012. – 68 с. – Режим доступу: [www.uapp.kiev.ua/files/ndv-stv/ ... /Rekomendacii_zhnyva_2012p.doc](http://www.uapp.kiev.ua/files/ndv-stv/.../Rekomendacii_zhnyva_2012p.doc)

Довжик Е.А. Особенности оплаты и стимулирования труда в сельскохозяйственных предприятиях

В статье отражены характерные особенности оплаты и стимулирования сельскохозяйственного труда на современном этапе развития экономики; проведен анализ основных тенденций в отрасли оплаты труда; предложены пути усовершенствования системы материального стимулирования работников сельскохозяйственных предприятий.

Ключевые слова: оплата труда, материальное стимулирование, заработная плата, фонд оплаты труда, премии, доплаты, надбавки, производительность труда.

Dovzhyk O.O. Features payment and promotion work in farms

In the article it were reflected the characteristic features of labour payment and stimulation in agriculture on the modern stage of development of economy; it was conducted the analysis of basic tendencies in labour payment sphere; it were offered the improvements' ways of the material stimulation of workers of agricultural enterprises.

Key words: labour payment, material stimulation, earnings (salary), fund of labour payment, bonuses, additional charges, raises, labour productivity.

Дата надходження до редакції: 15.05.2014 р.

Рецензент: д.е.н., доцент Славкова О.П.

ВДОСКОНАЛЕННЯ ПЛАНУВАННЯ ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКЦІЇ ЗА ДОПОМОГОЮ ВИРОБНИЧОЇ ФУНКЦІЇ КОББА-ДУГЛАСА

Я. В. Долгіх, к.е.н., доцент,

О. В. Костовський

Сумський національний аграрний університет

В роботі зроблена спроба вдосконалити планування виробництва продукції на підприємстві через розробку економетричної моделі у вигляді виробничої функції Кобба-Дугласа.

Визначені параметри моделі. Доведено, що якість побудованої моделі гарна. Для оцінки ефективності виробництва розраховані середні, граничні продукти праці та капіталу. Виявлено чутливість величини залежної змінної до зміни факторів. Розраховано віддачу від масштабу витрачених ресурсів. Оцінені прогнозні властивості моделі, зроблено прогноз обсягів виробництва продукції.

Ключові слова: планування виробництва, функція Кобба-Дугласа, економетрична модель, оцінка якості моделі, оцінка ефективності, прогноз.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Ефективним напрямком в плануванні є поєднання методів традиційного планування з економіко-математичними методами та інформаційними технологіями. Одним з напрямків вдосконалення планування виробництва є застосування виробничих функцій. Виробнича функція – це економетрична модель, що відображає залежність показників виробничо-господарської діяльності від факторів, що визначають ці показники. До основних показників виробничо-господарської діяльності можна віднести: обсяг продукції, що випускається, дохід, прибуток, рентабельність, собівартість, фондовіддача й інші [10, с. 16]. Факторами для цих показників можуть бути: робоча сила, основні засоби або капітал, земля, продуктивність праці та інші [11, с. 143]. Дослідження показали, що багато явищ виробництва добре апроксимуються залежностями такого типу.

До найвідоміших виробничих функцій відноситься функція Кобба - Дугласа, яка визначає залежність між обсягом виробництва, обсягами капіталу та витратами ресурсів праці. За допомогою функції Кобба - Дугласа можна прогнозувати обсяги виробництва, оцінювати ефективність виробництва та використання окремих виробничих факторів, визначати можливість взаємозаміни факторів виробництва, оцінювати масштаб виробництва та його вплив на ефективність виробництва, виявляти вплив НТП на процеси виробництва. Таким чином, застосування функції Кобба - Дугласа щодо планування виробництва дозволяє знаходити обґрунтовані управлінські рішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. На сьогоднішній день існує великий перелік монографій, періодичних видань, що при-

свячені теорії і практиці застосування функції Кобба - Дугласа [1-12]. Проте їх роботи належним чином не торкаються питання планування виробництва продукції на підприємстві за допомогою виробничої функції Кобба-Дугласа.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Ціль статті полягає у вдосконаленні планування виробництва продукції на підприємстві за допомогою функції Кобба - Дугласа.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Вперше виробнича функція була запропонована Кнудом Вікселлем. В 1928 році в роботі «Теорія виробництва» виробнича функція була перевірена американським математиком Чарльзом Коббом та економістом Полом Дугласом на статистичних даних. В даній роботі була зроблена спроба емпіричним шляхом виявити вплив затрачуваного капіталу та праці на обсяг виробленої продукції в обробній промисловості США. Економіст Поль Дуглас зібрав статистичні дані за період 1899-1922 р.р. щодо обробної промисловості США й у 1927 році звернувся до математика Чарльза Кобба з проханням формалізувати за допомогою математичної моделі виявлені закономірності впливу праці та капіталу на випуск продукції. У 1928 року ними було запропоновано степеневу виробничу функцію наступного вигляду [5, с. 96]:

$$Q = AL^\alpha K^{1-\alpha}$$

де Q – обчислений або очікуваний індекс виробництва продукції обробної промисловості за деякий характерний інтервал часу;

L – індекс зайнятості в обробній промисловості;

K – індекс постійного капіталу;

A, α – додатні постійні числа, що характеризують технологію виробництва.

Використовуючи статистичні дані за зазначений період, Ч. Кобб і П. Дуглас одержали наступну виробничу функцію для обробної промисловості США [5, с. 97]:

$$Q = 1,01L^{0,75}K^{0,25} \quad (R^2 = 0,9402) \quad (1.1)$$

де R^2 – коефіцієнт детермінації, що показує, яка частина змін залежної змінної (у даному випадку – Q) обумовлена змінами незалежних змінних (L , K). Розраховане значення $R^2 = 0,9402$ говорить про те, що якість рівняння гарна.

Середні продукти праці та капіталу були визначені за наступними формулами [5, с. 98]:

$$AP_L = \frac{Q}{L} = \frac{1,01L^{0,75}K^{0,25}}{L} = 1,01L^{-0,25}K^{0,25}$$

$$AP_K = \frac{Q}{K} = \frac{1,01L^{0,75}K^{0,25}}{K} = 1,01L^{0,75}K^{-0,75}$$

Для того, щоб оцінити внесок кожного фактора в кінцевий продукт, Ч. Кобб і П. Дуглас розраховували граничний продукт праці та капіталу [5, с. 97]:

$$MP_L = \frac{\partial Q}{\partial L} = (0,75)(1,01)L^{-0,25}K^{0,25} = 0,7575L^{-0,25}K^{0,25}$$

$$MP_K = \frac{\partial Q}{\partial K} = (0,25)(1,01)L^{0,75}K^{-0,75} = 0,2525L^{0,75}K^{-0,75}$$

Еластичності випуску за кожним змінним фактором становили [5, С. 98]:

$$E_{Q,L} = \frac{MP_L}{AP_L} = \frac{(0,75)(1,01)L^{-0,25}K^{0,25}}{1,01L^{-0,25}K^{0,25}} = 0,75$$

$$E_{Q,K} = \frac{MP_K}{AP_K} = \frac{(0,25)(1,01)L^{0,75}K^{-0,75}}{1,01L^{0,75}K^{-0,75}} = 0,25$$

Отже, у функції (1.1), що отримана Коббом і Дугласом, збільшення обсягу трудовитрат на 1 % веде до збільшення випуску на 0,75 %, а збільшення капіталу на 1 % збільшує випуск на 0,25 %. Оскільки значення $E_{Q,L}$ та $E_{Q,K}$ менше одиниці, випуск продукції відносно нееластичний і за працею, і за капіталом.

Виробничу функцію Кобба – Дугласа типу (1.1) часто надають у логарифмічному вигляді [1, с. 202; 5, с. 99 та інші]:

$$\ln Q = \ln A + \alpha \ln L + (1 - \alpha) \ln K$$

На теперішній час підходить П. Дугласа і Ч. Кобба розвиваються за наступними напрямками [5, с. 100]:

- урахування невизначеності;
- урахування лагів запізнення випуску стосовно часу здійснення витрат;
- відображення науково - технічного прогресу та якості праці;
- поєднання кореляційного аналізу з дисперсійним для повнішого врахування впливу факторів на ефективність виробництва тощо.

В даній роботі була зроблена спроба вдосконалити планування виробництва продукції на казенному підприємстві «Шосткинський казенний завод «Імпульс»» через розробку економетричної моделі у вигляді виробничої функції Кобба-Дугласа.

Для визначення обсягів виробництва продукції казенного підприємства «Шосткинський ка-

зенний завод «Імпульс» в залежності від обсягів капіталовкладень та витрат праці, побудуємо функцію Кобба-Дугласа наступного вигляду:

$$Y = b_0 K^{b_1} L^{b_2}, \quad (1.2)$$

де b_0 – коефіцієнт пропорційності або масштабності;

K – обсяг капіталу (середньорічна вартість засобів праці);

L – обсяг ресурсів праці (середньорічний фонд заробітної плати);

b_1, b_2 – коефіцієнти еластичності виробництва, які характеризують приріст обсягів виробництва при прирості капіталу та ресурсів праці на 1%.

Після логарифмування обох частин (1.2) отримуємо наступне рівняння:

$$\ln Y = \ln b_0 + b_1 \ln K + b_2 \ln L \quad (1.3)$$

Введемо наступні позначення: $Y^* = \ln Y$, $b_0^* = \ln b_0$, $X_1 = \ln K$, $X_2 = \ln L$.

З врахуванням наведених позначень, отримуємо наступне рівняння багатофакторної регресії:

$$Y^* = b_0^* + b_1 X_1 + b_2 X_2 \quad (1.4)$$

Невідомі параметри b_0^*, b_1, b_2 функції (1.4) знаходяться методом найменших квадратів. Вихідні дані для побудови (1.4) наведені в табл. 1.1.

За допомогою програми MS Excel **Анализ данных** отримані наступні значення коефіцієнтів:

$$b_0^* = -14,57, \quad b_1 = 2,16, \quad b_2 = 0,12.$$

Таким чином рівняння багатофакторної регресії (1.4) буде мати наступний вигляд:

$$Y^* = -14,57 + 2,16X_1 + 0,12X_2 \quad (1.5)$$

Перевіримо розраховані параметри рівняння (1.5) на значущість за допомогою t -тесту Ст'юдента. Дисперсії оцінок та t -відношення можна також знайти за допомогою програми MS Excel **Анализ данных**. Таким чином, отримуємо наступні значення t -відношень:

$$t_{b_0^*} = -11,92, \quad t_{b_1} = 13,53, \quad t_{b_2} = 1,73.$$

Для рівня значущості $\alpha=0,1$, числа спостережень $n=24$, числа пояснюючих змінних $m=2$ із таблиць критичних точок розподілу Ст'юдента знаходимо $t_{\alpha/2; n-m-1} = t_{0,05; 21} = 1,72$.

$$\text{Оскільки:} \quad |t_{b_0^*}| = 11,92 > t_{0,05, 21} = 1,72,$$

$$|t_{b_1}| = 13,53 > t_{0,05, 21} = 1,72, \quad |t_{b_2}| = 1,73 > t_{0,05, 21} = 1,72$$

– параметри b_0^*, b_1, b_2 є статистично значущими.

Оскільки $b_0 = e^{b_0^*} = e^{-14,57} = 0,00000047$ отримуємо наступну функцію Кобба - Дугласа, яка описує залежність обсягів виробництва казенного підприємства «Шосткинський казенний завод «Імпульс»» від витрат капіталу та праці:

$$Y_i = 0,00000047 K_i^{2,16} L_i^{0,12} \quad (1.6)$$

Вихідні дані для побудови функції Кобба-Дугласа

Рік	Квартал	Загальний обсяг виробництва, тис. грн. (y_i)	Наявність основних засобів, тис. грн., (K_i)	Середньорічна заробітна плата, тис. грн., (L_i)
2008	1	19213,1	49573	5621,8
	2	19347,4	49647	6478
	3	19451,2	49736	7611,7
	4	19575,3	49859	7908,3
2009	1	21211,2	52713	5218,3
	2	21364,3	52848	5454,9
	3	21598,5	52971	5592,4
	4	21773,4	53378	5969
2010	1	24201,3	56241	5631,8
	2	24299,7	56363	6483,1
	3	24386,9	56482	7509,9
	4	24594,1	56781	7990,6
2011	1	28746,5	61594	7671,3
	2	28883,6	61702	7982,9
	3	28986,3	61834	8832,1
	4	29123,6	61928	9800,5
2012	1	38003,7	66789	9632,9
	2	38153,4	66872	10435,4
	3	38269	66958	10949,3
	4	38377,8	67267	11566,6
2013	1	49404,81	72419,59	11964,06
	2	50371,42	72890,48	12522,48
	3	50897,77	73653,8	13599,03
	4	51062,92	77315,42	15332,9

Проаналізуємо якість побудованої моделі (1.6) за допомогою значень коефіцієнта детермінації та F – критерію Фішера, розрахованих за допомогою програми **Анализ данных MS Excel**. Розраховане значення коефіцієнта детермінації $R^2=0,98$ свідчить про те, що 98% вихідних даних описується рівнянням регресії. Для перевірки моделі на адекватність необхідно порівняти розраховане значення $F = 569,4$ із критичним значенням, визначеним за таблицею критичних точок Фішера для рівня значущості $\alpha = 0,05$: $F_{кр}(\alpha; m; n - m - 1) = F_{кр}(0,05; 2; 21) = 3,47$.

Оскільки $F > F_{кр}$, то коефіцієнт детермінації R^2 є статистично значущим, рівняння якісно описує зв'язок між залежною і незалежними змінними.

За проведенням аналізом можемо зробити висновок, що якість побудованої функції (1.6) гарна та її можна застосовувати для прогнозування обсягів виробництва казенного підприємства «Шосткінський казенний завод «Імпульс»».

В табл. 1.2. наведені розраховані за функцією Кобба-Дугласа обсяги виробництва в порівнянні з фактично виробленою продукцією.

Таблиця 1.2

Обсяги виробництва продукції казенного підприємства «Шосткінський казенний завод «Імпульс»»

Рік	Квартал	Фактичний обсяг виробництва, тис. грн., (y_i)	Обсяг виробництва, тис. грн., (Y_i)
2008	1	19213,1	18343,97
	2	19347,4	18722,35
	3	19451,2	19166,21
	4	19575,3	19358,24
2009	1	21211,2	20756,02
	2	21364,3	20983,51
	3	21598,5	21152,86
	4	21773,4	21675,94
2010	1	24201,3	24093,18
	2	24299,7	24623,06
	3	24386,9	25180,55
	4	24594,1	25661,59
2011	1	28746,5	30437,53
	2	28883,6	30700,78
	3	28986,3	31223,30
	4	29123,6	31723,74
2012	1	38003,7	37266,24
	2	38153,4	37730,78
	3	38269	38056,89
	4	38377,8	38693,60
2013	1	49404,81	45562,79
	2	50371,42	46461,12
	3	50897,77	47995,55
	4	51062,92	54076,27

За побудованою функцією Кобба-Дугласа визначимо прогноз обсягів виробництва на 2014 рік. Припустимо, що на підприємстві планується

збільшення обсягів основних засобів на 20%. Розраховані прогнозні значення наведемо в табл. 1.3.

Таблиця 1.3

Прогноз обсягів виробництва на 2014 рік

Рік	Квартал	Обсяг капіталу, тис. грн., (K_i)	Обсяг виробництва, тис. грн., (Y_i)
2014	1	92778,504	80154,13

Аналізуючи дані табл. 1.3 відмітимо, що при збільшенні обсягу капіталу на 20% спостерігається збільшення обсягу виробництва на 48,2%.

Оцінимо прогнозні якості моделі (1.6) за наступними показниками:

1. Абсолютна середня процентна помилка прогнозу $MAPE$ [8, С.67]:

$$MAPE = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \left| \frac{e_i}{y_i^*} \right| 100\%,$$

де $e_i = y_i^* - Y_i^*$, $y_i^* = \ln y_i$.

Вважається, що значення $MAPE$ менше 10% дає високу точність прогнозу, а отже, і якість моделі; від 10 до 20% – добру точність, від 20 до 50% – задовільну точність; понад 50% – незадовільну точність. За розрахунками отримуємо: $MAPE \approx 0,4\%$. Оскільки значення $MAPE$ менше 10%, то прогноз має високу точність.

2. Середня помилка апроксимації:

$$AP_L = \frac{Y}{L} = \frac{0,00000047 K^{2,16} L^{0,12}}{L} = 0,00000047 K^{2,16} L^{-0,88}$$

$$AP_K = \frac{Y}{K} = \frac{0,00000047 K^{2,16} L^{0,12}}{K} = 0,00000047 K^{1,16} L^{0,12}$$

Розраховані за період 2008-2013 р.р. середні значення коефіцієнтів AP_L , AP_K дорівнюють 3,54; 0,49 відповідно. Це означає, що в середньому на 1 тис. грн. витраченої заробітної плати доводиться 3,54 тис. грн. обсягів виробленої продукції та на 1 тис. грн. витрачених основних за-

$$V = \frac{S}{y} 100\%,$$

де $S = \sqrt{\frac{\sum e_i^2}{n-m-1}}$ – стандартна помилка регресії ($n=24$, $m=2$), $\bar{y} = \frac{1}{n} \sum y_i^*$.

Величина V визначає відносну помилку прогнозу у відсотках. За результатами розрахунків отримуємо: $V \approx 0,6\%$. Оскільки величина V в нашому випадку мала, то прогнозні якості моделі високі.

Отже аналізуючи показники оцінки прогнозних якостей моделі можна стверджувати, що побудована модель має високу якість, і точність.

За побудованою функцією Кобба-Дугласа можна не тільки здійснювати прогнозування, а також оцінювати ефективність виробництва.

Визначимо середні продукти праці та капіталу за наступними формулами:

собів доводиться 0,49 тис. грн. обсягів виробленої продукції.

Для того, щоб оцінити внесок кожного фактора в кінцевий продукт, розрахуємо граничний продукт праці та капіталу:

$$MP_L = \frac{\partial Y}{\partial L} = (0,12)(0,00000047) K^{2,16} L^{-0,88} = 0,000000566 K^{2,16} L^{-0,88}$$

$$MP_K = \frac{\partial Y}{\partial K} = (2,16)(0,00000047) K^{1,16} L^{0,12} = 0,000001 K^{1,16} L^{0,12}$$

Розраховані за період 2008-2013 р.р. середні значення коефіцієнтів MP_L , MP_K дорівнюють 0,42; 1,06 відповідно. Це означає, що в середньому на 1 тис. грн. приросту заробітної плати доводиться 0,42 тис. грн. приросту обсягів виробленої продукції та на 1 тис. грн. приросту вартості основних засобів доводиться 1,06 тис. грн. приросту обсягів виробленої продукції.

При прогнозуванні важливо не просто вказати вид апроксимуючої функції, але і з'ясувати наскільки чутлива величина Y до зміни факторів K та L . Відомо [4, с.144; 5, с. 109; 14, с. 147 та інші], що параметри b_1 та b_2 являють собою ела-

стичності випуску продукції за капіталом (b_1) та за працею (b_2). Збільшення витрат капіталу на 1% призведе до збільшення випуску продукції на $b_1\%$, а збільшення витрат праці на 1% – до збільшення випуску продукції на $b_2\%$.

Еластичність обсягу виробництва по основним засобам $E_{Y,K} = b_1 = 2,16$ означає, що якщо витрати капіталу збільшити на 1% – обсяг виробництва збільшиться на 2,16%. Еластичність обсягу виробництва по витратам робочої сили $E_{Y,L} = b_2 = 0,12$ означає, що якщо витрати робочої сили збільшити на 1% – обсяг виробництва

збільшиться на 0,12%. Оскільки еластичність випуску по основним засобам більш еластичності випуску по витратам праці, – виробництво має працездоберігаюче (інтенсивне) зростання. Оскільки значення еластичності $E_{Q,L}$ менше одиниці, – випуск продукції відносно нееластичний за працею.

Відомо [1, с. 202; 4, с. 145; 10, с.17; 11, с.148 та інші], що якщо $b_1 + b_2 > 1$, то функція (1.12) має зростаючий ефект від масштабу виробництва (при збільшенні K та L в деякої пропорції, Y збільшується в більшій пропорції), якщо $b_1 + b_2 = 1$ – постійний ефект від масштабу виробництва (Y збільшується в тієї ж пропорції, що і K, L), при $b_1 + b_2 < 1$ – убутний ефект (Y збільшується в меншій пропорції, ніж K та L). Таким чином, за допомогою функції Кобба-Дугласа можна оцінювати ступінь віддачі від масштабу виробництва.

Розрахуємо віддачу від масштабу витрачених ресурсів казенного підприємства “Шосткінський казенний завод «Імпульс»”:

$$b_1 + b_2 = 2,16 + 0,12 = 2,28 > 1.$$

Таким чином, маємо зростаючу віддачу від масштабу (збільшення обсягів випуску більше збільшення витрат ресурсів).

Побудована економічна модель дає змогу аналізувати виробничу діяльність, визначати шляхи її вдосконалення.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Сучасні методи планування виробництва базуються на економіко-математичному моделюванні за допомогою інформаційних технологій. В дослідженні було зроблено спробу вдосконалити планування виробництва продукції на казенному підприємстві “Шосткінський казенний завод «Імпульс»” через розробку виробничої функції Кобба-Дугласа.

Знайдені параметри виробничої функції Кобба-Дугласа. Доведено, що якість побудованої моделі гарна. Для прогнозування за побудованою функцією були оцінені прогнозні властивості моделі. Виявлено, що прогнозні властивості

моделі високі. Зроблено прогноз обсягів виробництва продукції на 2014 рік. За проведеними розрахунками виявлено, що збільшення обсягів основних засобів на 20% призводить до збільшення обсягу виробництва на 48,2%. За побудованою моделлю можна здійснювати аналіз виробничої діяльності. Аналіз здійснюється за розрахованими коефіцієнтами середніх, граничних продуктів праці та капіталу. Було з'ясовано наскільки чутлива величина залежної змінної до зміни факторів. Визначено, що якщо витрати капіталу збільшити на 1% – обсяг виробництва збільшиться на 2,16 %, а якщо витрати робочої сили збільшити на 1% – обсяг виробництва збільшиться на 0,12%. Розраховано віддачу від масштабу витрачених ресурсів. Виявлено, що спостерігається зростаюча віддача, при якій збільшення обсягів ресурсів веде до збільшення обсягів виробництва.

Для вдосконалення планування виробництва продукції казенного підприємства “Шосткінський казенний завод «Імпульс»” надалі планується побудова економіко-математичної моделі оптимізації виробництва та знаходження її розв'язку. Побудована економіко-математична модель оптимізації виробництва продукції буде містити:

- обмеження по обсягам витрачання сировини;
- обмеження по обсягам виробництва продукції та інші;
- умову невід'ємності змінних;
- цільову функцію, яка відображає сумарний прибуток від реалізації продукції.

Обмеження по обсягам виробництва продукції, що включені в систему обмежень задачі планування виробництва продукції казенного підприємства “Шосткінський казенний завод «Імпульс»” будуть складатися виходячи з розрахованих значень обсягів виробництва за побудованою функцією Кобба-Дугласа.

Знайдення розв'язку задачі оптимізації виробництва продукції буде здійснюватися в MS Excel за допомогою надбудови **Поиск решения**.

Список використаної літератури:

1. Бородич, С.А. Эконометрика [Текст]/ С.А. Бородич. – Мн.: Новое знание, 2001. – 408с.
2. Буравлѐв, А.И. Трёхфакторная производственная модель Кобба-Дугласа [Текст]/ А.И. Буравлѐв//Экономика и управление: проблемы, решения. – 2012. – №3. – С. 13-19
3. Горидько, Н.П. Построение лаговых регрессионных моделей типа Кобба-Дугласа на долгосрочных временных горизонтах [Текст]/Н.П. Горидько, Р.М. Нижегородцев//Проблемы управления.– 2012. – №3. – С. 55-63
4. Доугерти, К. Введение в эконометрику [Текст]/ К. Доугерти. – М.: ИНФРА, 1997. – 402 с.
5. Задорожна, Н.В. Мікроекономічна теорія виробництва і витрат [Текст]/ Н.В. Задорожна. – К.: КНЕУ, 2003. – 219 с.
6. Кирилук, И.Л. Модели производственных функций для российской экономики [Текст]/И.Л. Кирилук//Компьютерные исследования и моделирование. – 2013. – Т.5. – №2. – С. 293-312
7. Копотева, А.В. Применение модели Кобба-Дугласа для построения сценария посткризисного развития экономики [Текст]/ А.В. Копотева, С.А. Чёрный// Вопросы экономических наук. – 2011. – №6. – С. 31-35
8. Лук'яненко, І.Г. Економетрика [Текст]/І.Г. Лук'яненко, Л.І. Краснікова. – К.: Товариство “Знання”, 1998. – 494 с.

9. Наконечний, С.І., Економетрія [Текст]/С.І. Наконечний, Т.О. Терещенко, Т.П. Романюк. – К.: КНЕУ, 2000. – 296 с.
10. Толбатов, Ю.А. Економетрика [Текст]/Ю.А. Толбатов. – К.: Четверта хвиля, 1997. – 320 с.
11. Чубрик, А.С. Отдача от масштаба производственной функции и общефакторная производительность: пример Польши и Белоруссии [Текст]/ А.С. Чубрик//ЭКОВЕСТ.– 2002. – Т.2. –№2. – С. 252-275

Долгих Я.В., Костовский А.В. Совершенствование планирования производства продукции с помощью производственной функции Кобба-Дугласа

В работе предпринята попытка совершенствования планирования производства продукции на предприятии через разработку эконометрической модели в виде производственной функции Кобба – Дугласа. Определены параметры модели. Доказано, что качество построенной модели хорошее. Для оценки эффективности производства рассчитаны средние, предельные продукты труда и капитала. Выявлена чувствительность величины зависимой переменной к изменению факторов. Рассчитана отдача от масштаба использованных ресурсов. Оценены прогнозные свойства модели, сделан прогноз объемов производства продукции.

Ключевые слова: планирование производства, функция Кобба - Дугласа, эконометрическая модель, оценка качества модели, оценка эффективности, прогноз

Dolgikh Y., Kostovski A. Improving production planning using production function Cobb-Douglas

In this paper it was an attempt to improve the planning of production through the development of an econometric model in the form of Cobb - Douglas. The parameters of models are defined. It is proved that quality of the constructed model is a good. The sensitivity values of the dependent variable to a change in factors is spotted. Forecast model properties are estimated the forecast production volumes are made.

Keywords: production planning, the Cobb - Douglas, econometric model, quality assessment models, assessment of efficiency, forecasting.

Дата надходження до редакції: 14.04.2014р.

Рецензент: д.т.н., професор Лавров Є.А.

УДК 637.42

СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ ОСНОВНІ ЗАСОБИ ЯК ЕКОНОМІЧНОЇ КАТЕГОРІЇ

Н. М. Журбенко, Сумський національний аграрний університет

В статті досліджено еволюцію поняття «основні засоби», визначено відмінності між такими категоріями як «основні фонди» та «основний капітал».

Ключові слова: основні засоби, основні фонди, основний капітал.

Постановка проблеми. Враховуючи вислів Рене Декарта визначаєте значення слів та ви позбавите світ від частини хибних уявлень, перш за все, на нашу думку, слід дослідити розвиток наукової думки у відношенні значення ключових понять нашої теми дослідження, а саме поняття основні засоби. Вивчаючи праці вітчизняних та зарубіжних вчених з даної тематики, слід зауважити, що науковці часто вживають такі поняття, як основні засоби, основні фонди, основний капітал, а також народні фонди, при цьому значення вказаних термінів різняться у різних науковців. Саме тому актуальним завданням науки є дослідження економічної сутності основних засобів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Вагомий внесок у розробку теоретичних основ та наукових підходів щодо вирішення проблем та методичних підходів щодо оцінки та аналізу ефективності використання основних засобів на підприємствах зробили провідні вчені-економісти, зокрема: М.Г.Білуха, Ф.Ф. Бутинець, С.Ф.Голов, Ю.А. Кузьмінський, В.Ф. Палій, П.Т. Саблук, Я.В. Соколов, О.В.Пасько та ін..

Постановка завдання. Метою даної статті є

дослідження підходів до розуміння поняття основні засоби та відмінності понять «основні фонди», «основний капітал», «основні засоби».

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукового доробку показав, що у вітчизняній літературі немає одностайності при визначенні поняття «основні фонди» та поняття «основні засоби».

В.Г. Андрійчук подає наступне тлумачення: «Знаряддя і предмети праці, виражені у вартісній формі, разом з грошовими ресурсами, що обслуговують процес виробництва, становлять поняття виробничих фондів. Їх кругообіг відбувається як рух вартості, результатом якого є виробництво матеріальних благ, що втілюють у собі вартість спожитих засобів виробництва».

Залежно від характеру обороту, а також від функціональної ролі і значення в процесі створення нових споживних вартостей засоби виробництва поділяють на основні й оборотні фонди (основний і оборотний капітал).

Основні виробничі фонди (основний капітал) — це грошовий вираз знарядь праці. Вони беруть участь у процесі виробництва тривалий час, зберігаючи при цьому натурально-речову форму».

[1]

Павлов П.М. вважає, що основними виробничими засобами є та їх частина, яка знаходиться в процесі праці, використовується поступово, протягом декількох виробничих циклів частинами переносить свою вартість на готовий продукт, тому їх вартість вступає до обігу в кожний даний момент частинами і частинами є відшкодовується в готовому продукті даного виробничого циклу. [2]

Саблук П.Т. вказує: «Основні виробничі фонди – це економічна форма частини засобів виробництва, які функціонують в умовах державної або колгоспно-кооперативної форми власності і служать для задоволення постійно зростаючих матеріальних і культурних потреб членів суспільства». [3]

В роботі Додонова А.А. знаходимо: «До основних фондів належать такі засоби виробництва, які беруть участь у багатьох виробничих циклах і переносять свою вартість на вироблений продукт частинами, а тому частинами відбувається і відшкодування їх вартості. .... «Терміни «основні фонди» і «основні засоби» відносяться до однієї і тієї ж економічної категорії і виражають одну і ту ж величину». [4].

Ту ж саме думку, до якої і ми приєднуємося, знаходимо у Статистичному словнику, а саме: «Основні засоби – термін, який використовується у бухгалтерському обліку як синонім економічного поняття «основні фонди». [5].

Не розмежовує досліджуваних понять Вейсман М.І.: «До основних засобів належать знаряддя виробництва (машини та обладнання), які безпосередньо пов'язані з виробництвом продукції, а також матеріальні умови, необхідні для удосконалення процесу праці (будівлі, споруди та ін.). Основні фонди протягом тривалого часу зберігають свою речову (натуральну) форму, при цьому вони зношуються поступово і переносять свою вартість частинами, у міру зносу на виготовлений продукт. [6]

Марченко А.К. стверджує: «До основних засобів відносяться створені працею знаряддя (машини, обладнання), які являють собою, за образним висловлюванням Маркса, кісткову і м'язову систему виробництва, а також матеріальні умови (будівлі, споруди, інвентар, без яких процес виробництва неможливий або може здійснюватися у недосконалому вигляді». [7]

У Парашутіна Н.В. є наступне визначення: «Під основними засобами слід розуміти засоби (знаряддя) праці, які являють собою річ або комплекс речей, які людина розміщує між собою і предметом праці і які служать для неї провідником її впливу на цей предмет, тобто верстати, робочі машини, інструменти, за допомогою яких здійснюється процес виробництва». [8]

Пизенгольц М.З. та Варава А.П. пропонують наступне: «Основні засоби в процесі виробництва виконують роль засобів праці. Засоби праці вико-

ристовуються людиною як провідник її впливу на предмети праці з метою пристосування її до задоволення своїх потреб. Поняття «основні засоби» на практиці не збігається з поняттям «засоби праці», адже не включає в себе значну частину засобів праці, що або відносяться до малоцінних швидкозношуваних предметів, або не мають грошової оцінки, разом з цим основні засоби включають в себе невикористані засоби». [9]

Цитовані першоджерела 2, 4-9 відносяться до періоду 60-х – кінець 80-х років. Дещо пізніше, в 90-х роках, в роботах науковців з'являються певні зауваження, що стосуються, насамперед, вартості засобів, що їх відносять до основних. Наприклад, в 1996 р. Бутинець Ф.Ф. вказує: «Основні засоби – сукупність усіх засобів праці вартістю не нижче 5 неоподаткованих мінімумів заробітної плати і строком служби не менше одного року, виражена у грошовій оцінці. Свою вартість на готовий продукт переносять поступово, частинами, беруть участь у процесі виробництва протягом багатьох виробничих циклів». [10]. Або ж роком пізніше Кондраков Н.П. пише: «Основні засоби – це засоби праці, за винятком малоцінних швидкозношуваних предметів, до яких відносяться об'єкти вартістю понад 15 неоподаткованих мінімумів доходів громадян за одиницю і строком служби понад один рік». [11]. В подальшому досліджуваними нами дефініції зазнають наступних змін. Наприклад, в роботі Пушкар М.С. та ін. міститься визначення: «До засобів тривалого використання належать основні засоби, які служать більше одного року і мають вартість більше межі, встановленої Мінфіном на даний час. Вони багаторазово беруть участь у процесі відтворення і частками переносять свою вартість на заново створену продукцію (роботи, послуги) у вигляді амортизаційних відрахувань. Основні засоби протягом строку служби зберігають свою натуральну форму». [12]

Сопко В. вказує, що «до основних засобів належать засоби праці, що експлуатуються більше ніж один рік і мають вартість понад встановлений ліміт, виняток становить лабораторне обладнання, для якого ліміт значно вищий, повністю і багаторазово беруть участь у процесі виробництва, переносять свою вартість на готову продукцію частинами у міру зносу. До основних засобів належать також земельні ділянки, родовища корисних копалин, лісові, водні угіддя, які надаються в користування підприємствам і господарським організаціям; в системному обліку вони поки що не відображаються, а обліковуються лише в натуральному вираженні, їх площу зазначають у довідці до балансу». [13]. Очевидний висновок, що зазначені зміни у трактуванні викликані об'єктивними процесами, що відбувалися в зовнішньому середовищі (прискорення темпів інфляції вимагає введення формалізованих обмежень на вартість засобів, що включаються до складу ос-

новних, а процеси роздержавлення та приватизації зумовлюють необхідність включати до складу основних засобів земельних ділянок тощо). Практично аналогічне твердження знаходимо в праці Уолш К.: «Основні засоби – це великі, високовартісні, довгострокові матеріальні активи, необхідні для ведення операційної діяльності. Землю, будівлі, обладнання, офісні приміщення та транспорт, як правило, зараховують до цієї групи». [14].

Підбиваючи проміжні підсумки, можемо сказати, що в науковій літературі різних років містяться такі визначення основних засобів:

- сукупність матеріально-речових цінностей;
- сукупність засобів праці (зрештою виробництва), які беруть участь у виробництві протягом тривалого часу;
- сукупність засобів праці і матеріальних умов виробництва (будівлі, споруди);
- матеріальні активи;
- засоби тривалого використання;
- терміни «основні фонди» та «основні засоби» є синонімами.

Піддамо уважному аналізу трактування терміну «основні фонди», що його містять наукові джерела різних років.

У праці Аракелян А.А. та ін., датованій 1970 роком, знаходимо таке трактування: «Основними виробничими фондами є частина засобів виробництва, що перебуваючи у процесі праці, використовується поступово, протягом кількох виробничих циклів, частинами переносять свою вартість на готовий продукт, тому їх вартість надходить у обіг у кожний даний момент частинами і частинами ж відшкодовується у готовому продукті даного виробничого циклу». [15]

Захаров В.Г. (1972 р.) пропонує наступне визначення: «Основні фонди являють собою ту частину виробничих фондів – функціональної частини промислових фондів підприємства, яка фіксована у засобах праці, що зберігають свою натуральну форму протягом багатьох виробничих циклів і частинами переносять свою вартість на товар, утворюючи фонд відшкодування». [16].

Ленская С.А. в своїй роботі (1974 р.) вказує: «Основні фонди – це вартість сукупності засобів праці, необхідних для раціонального і планомірного виробництва заданої продукції, які використовуються на підприємстві (в об'єднанні) протягом тривалого часу (зазвичай більше року), переносять свою вартість на створений за їх допомогою продукт частинами, у міру споживання і зберігають свою матеріальну форму. ....Основні фонди у їх грошовому виразі називають основними засобами». [17].

Баранов Д.А. (1977 р.) вказує: «Основні фонди – це введені у процес виробництва засоби праці із фіксованою вартістю, що беруть участь у процесі виробництва більше як один виробничий

цикл, а з точки зору річного відтворення – більше як один рік». [18].

У працях науковців 80-х років містяться наступні тлумачення. Наприклад, Коливанов Г.Н. стверджує: «Основні фонди є вартістю засобів праці, що цілком беруть участь у процесі виробництва, при цьому зберігаючи свою натурально-речову форму, тобто не віддаючи продукту, що створюється за їх допомогою ніскільки своєї речовини, але віддаючи йому частину своєї продукції» [19].

В свою чергу, Вальтер С.Б. (1986 р.) підкреслює, що «основні фонди сільського господарства являють собою сукупність вироблених суспільною працею матеріально-речових цінностей, що використовуються у незмінній натуральній формі впродовж тривалого періоду і втрачають свою вартість частинами в міру зносу» [20].

Безруких П.С. та ін. (1996 р.) відмічає, що «основні засоби (фонди) являють собою сукупність матеріально-речових об'єктів і цінностей, що діють у незмінній натуральній формі протягом тривалого часу» [21].

Дещо пізніше (в 2001 р.) Мочерний С.В. наводить наступне визначення: «Основні фонди – економічна форма засобів праці, що функціонують у виробничому процесі протягом багатьох кругооборотів, частково, в міру зношування, переносять свою вартість на новостворений продукт, відтворюючись через кілька виробничих циклів (будівлі, машини, обладнання та ін.), але не розкриваючи своєї соціально-економічної сутності. Основні фонди є лише засоби праці, залучені у виробничий процес, які виконують певні функції» [22].

Отже, аналізуючи науковий доробок фахівців з даного питання, ми приходимо до висновку, що поняття «основні засоби» та «основні фонди» практично тотожні (обидві категорії є вартісними, їх натурально-речові носії ті ж самі, роль у виробничому процесі однакова).

На нашу думку, слід уникати того явища, коли один і той самий термін використовується в різних підгалузях економічної науки з різним змістом, так само і недоцільним є введення кількох термінів для позначення одного і того ж явища. Таким чином, ми пристаємо до думки тих науковців, які вважають терміни «основні фонди» та «основні засоби» синонімами.

Виникає питання – з яких причин утворилося дане подвоєння в термінології? Пасько О.В. вважає, що основні фонди позначали засоби виробництва, що існували в умовах, коли подолано відчуженість найманих працівників від засобів виробництва [23]. Тобто термін «основні фонди» був введений у науковий оборот через ідеологічні причини – на протигагу поняттю «капітал». «Основний капітал, відмічає Шульман С.І., - це приватна власність окремих капіталістів, основні фонди – суспільна соціалістична власність» [24].

Довгий час в економічній науці панувала думка, що в соціалістичному господарстві, за умов суспільної власності, відсутня експлуатація працівників, на відміну від капіталістичної системи, при якій неоплачена праця найманих працівників є джерелом додаткової вартості для власників засобів виробництва. Але Мочерний С.В. вказує, що в СРСР, не дивлячись на формально проголошену суспільну власність на засоби виробництва, останні були знаряддям експлуатації, при цьому ступінь експлуатації був значно вищий, ніж в розвинутих країнах Заходу [25]. Натомість Мочерний С.В. пропонує такі поняття, як «народні фонди» та «народний капітал». «Основою народної економіки є передусім народні підприємства, на яких долається відчуженість найманого працівника від засобів управління, оскільки керівництво на таких підприємствах здійснюється на основі самоврядування» [26]. На таких підприємствах, на думку дослідника, відсутня відчуженість працівників від засобів виробництва і тому засоби виробництва уже не є капіталом, проте назвати їх фондами недоцільно, так як останнє поняття, вважає автор, не відображає соціально-економічної форми. Навпроти, «народні фонди відображають трудову (а не експлуаторську) природу відносин власності на цих підприємствах, відсутність відчуження безпосередніх виробників від процесу праці, від управління власністю, від економічної влади, від результатів праці тощо» [25].

Ми не можемо погодитися з концепцією Мочерного С.В. щодо введення в науковий обіг додаткових понять «народні фонди», «народний

капітал», оскільки в основу цих понять покладено наявність чи відсутність експлуатації безпосередніх виконавців, при цьому індикатором експлуатації є можливість одержання додаткової вартості (прибутку). Питання про те, що є джерелом додаткової вартості (прибутку) надзвичайно цікаве з наукової точки зору, і представляє, на наш погляд, предмет окремого дослідження. В рамках же даного дослідження ми дозволимо собі зауваження, що навіть ті підприємства, що повністю належать трудовому колективу, який на ньому працює, мають за мету одержання прибутку, безвідносно до того, що саме є джерелом такого прибутку. До того ж слід пам'ятати, про те, що в сучасних умовах підприємство, яке не прагне до максимізації прибутку, скоро буде витіснено з ринку конкурентами, котрі мають таку мету. Підтвердження такої думки знаходимо в роботі Будаговської С. та ін. [27].

Висновки. Отже, в результаті проведеного аналізу, можемо зробити висновок, що для визначення поняття основних засобів принципово важливим є спосіб перенесення вартості на новостворений продукт, тривалість періоду використання у виробничому процесі та можливість збереження при цьому своєї натуральної форми. Водночас, вважаємо, що в сучасних економічних умовах реставрації ринкових відносин в Україні, які базуються на різноманітних формах власності, поняття «основні фонди» є тотожним до поняття «основні засоби», так само як і поняття «народні фонди», оскільки функції, що вони їх виконують, однакові, мета діяльності (тобто прибутку) також.

Список використаної літератури:

1. Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств: Підручник. — 2-ге вид., доп. і перероблене. / В. Г. Андрійчук. — К.: КНЕУ, 2002. — 624 с.
2. Павлов П.М. Социалистическое производство: сущность, критерии. — М.: Мысль, 1979. — 196 с.
3. Саблук П.Т. Формування і розвиток наукових основ забезпечення відтворювального процесу в аграрному виробництві // Формування і реалізація державної політики розвитку матеріально-технічної бази агропромислового комплексу в Україні. — К.: ІАЕ, 2003. — 624 с.
4. Додонов А.А. Амортизация и ремонт основных средств промышленности СССР. — М.: Госфиниздат, 1960. — 208 с.
5. Статистический словарь. М.: Статистика, 1965. — 708 с.
6. Вейсман М.И. Теория бухгалтерского учета. Учебник. 2-е переработанное изд. — М.: Профтехиздат, 1962. — 296 с.
7. Марченко А.К. Бухгалтерский учет в промышленности. Минск.: «Высшая школа», 1977. — 432 с.
8. Парашутин Н.В., Козлова Е. П. Курс бухгалтерского учета. М.: «Финансы», 1977. — 424 с.
9. Пизенгольц М.З., Варава А.П. Бухгалтерский учет в сельском хозяйстве. В 2-х частях. Ч.1. — 2-е изд. Перераб. и доп. — М.: Агропромиздат, 1987. — 352 с.
10. Бутинець Ф.Ф. Теорія бухгалтерського обліку. Ч.2. — Житомир, 1996. — 236 с.
11. Кондраков Н.П. Бухгалтерский учет: Учеб. пособие. — М.: ИНФРА — М, 1997. — 560 с.
12. Пушкар М.С., Журавель Г.П., Литвин Ю.А., Мельник В.Г. Бухгалтерський облік: основи методології і організації. — Тернопіль. — 1997. — 266 с.
13. Сопко В. Бухгалтерський облік: Навч. посібник. — К.: КНЕУ, 1998. — 448 с.
14. Уолш К. Ключові фінансові показники. Аналіз та управління розвитком підприємства: Пер. з англ. — К.: Всеуито; Наукова думка, 2001. — 367 с. — (Сер. «Усе про менеджмент»)
15. Аракелян А.А., Воротилов В.А., Кантор Л.М., Павлов П.М. Воспроизводство основных фондов в СССР. М.: Мысль, 1970. — 485 с.
16. Захаров В.Г. Особенности воспроизводства основных фондов в условиях научно-технической революции. — М.: Экономика, 1972. — 199 с.
17. Ленская С.А. Основные фонды: что это такое? — М.: Знание, 1974. — 80 с.

18. Баранов Д.А. Сроки амортизации и обновления основных производственных фондов. – М., «Наука». – 1977. – 219 с.
19. Колыванов Г.Н. Эффективность использования производственных фондов в сельском хозяйстве. – М.: Колос, 1980. – 144 с.
20. Вальтер С.Б. Капитальные вложения в сельское хозяйство: финансирование, кредитование, анализ использования. – М.: Агропромиздат, 1986. – 184 с.
21. Бухгалтерский учет: Учебник / П.С. Безруких, В.Б. Кондраков и др.; Под ред. П.С. Безруких. – 2-е изд. перераб. и доп. – М.: Бухгалтерский учет, 1996. – 576 с.
22. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т.2./Редкол.: ... С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – 848 с.,
23. Пасько О.В. Відтворення основних засобів аграрних підприємств у сучасних умовах. – Суми: ВАТ «СОД», видавництво «Козацький вал», 2004. – 102 с.
24. Шульман С.И. Основные фонды и амортизация (теория, учет). – Мн.: Наука и техника, 1977. – 240 с.
25. Основи економічної теорії / С.В. Мочерний, С.А. Єрохіна, Л.О. Канищенко та ін. За ред. С.В. Мочерного. – К.: ВЦ «Академія», 1997. – 646 с.
26. Мочерний С. Моделі трансформаційних процесів економіки // Економіка України. – 2000. - №2. – С.13-23
27. Мікроекономіка і макроекономіка: Підручник для студ. екон. спец. зал. освіти: У 2 Ч. / С.Будаговська, О.Кілієвич, І.Луїна та ін.; за заг. ред. С.Будаговської. – К.: Основи, - 1998

Журбенко Н.М. Сущность понятия «основные средства» как экономической категории.

В статье исследована эволюция понятия «основные средства», определены различия между такими категориями как «основные фонды» и «основной капитал». Подводя итоги, можем сказать, что в научной литературе разных лет имеют место такие определения основных средств: совокупность материально-вещественных ценностей; совокупность средств труда (орудий производства), которые берут участие в производстве в течении длительного времени; совокупность средств труда и материальных условий производства (здания, сооружения); материальные активы; средства длительного использования; термины «основные фонды» и «основные средства» являются синонимами. А также, анализируя научные труды специалистов, мы приходим к выводу, что «основные средства» и «основные фонды» обе категории есть стоимостные, их натурально-вещественные носители те же и роль в производственном процессе одинакова. Следовательно, стоит уходить от явления, когда один и тот же термин используется в различных подотраслях экономической науки с разным содержанием, а так же не рациональное введение нескольких терминов для определения одного и того же явления. В результате проведенного анализа, можем сделать вывод, что для определения понятия основных средств принципиально важным есть способ перенесения стоимости на новообразованный продукт, период использования в производственном процессе, а также возможность сохранения при этом его натуральной формы. В современных экономических условиях реставрации рыночных отношений, понятие «основные фонды» есть тождественным к понятию «основные средства», так как и понятие «народные фонды», поскольку функции, которые они выполняют одинаковые, цель деятельности – прибыль.

Ключевые слова. основные средства, основные фонды, основной капитал.

Zhurbenko N.M. The essence of the concept of "fixed assets" as an economic category

The article investigates the evolution of the concept of "fixed assets", defines the differences between such categories as "fixed funds" and "fixed capital". Summing up the results, we can say that in the scientific literature of different years there are such definitions of fixed assets: the totality of the material values; the totality of means of labor (instruments of production) which take part in the production for a long time; the totality of means of labor and material conditions of production (buildings, structures); tangible assets; means of the long-term use; the terms "fixed funds" and "fixed assets" are synonymous.

And by analyzing the scientific works of specialists, we made the conclusion that both categories "fixed assets" and "fixed funds" have cost, their natural medium and role in the manufacturing process are the same. Therefore, it is necessary to move away from the phenomenon when the same term is used in various subsectors of economic science with different contents, and also not rational introduction in several terms to define the same phenomenon.

Based on the analysis, we can conclude that for the definition of fixed assets fundamentally important is a way of transferring the cost to the newly formed product, period of use in the manufacturing process and the ability to save its natural form.

In today's economic conditions of restoration the market relations, the term "fixed funds" is identical to the concept "fixed assets", the same as the term «national assets» because the functions that they carry out are the same, the aim of activity is profit.

Keywords. fixed assets, fixed funds, fixed capital.

Дата надходження до редакції:

Рецензент:

УДОСКОНАЛЕННЯ МАТЕРІАЛЬНО - ТЕХНІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ.

З. В. Колос, к.е.н., ВП НУБіП України «Бережанський агротехнічний університет»

Дано оцінку сучасного стану матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств. Запропоновано шляхи удосконалення системи матеріального і технічного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників.

Ключові слова: сільське господарство, матеріально-технічне забезпечення, енергетичні ресурси, сільськогосподарська техніка, агрохімічне обслуговування, організаційно-економічний механізм.

Постановка проблеми. Розвиток сільського господарства, рівень і темпи зростання виробництва, підвищення продуктивності праці значною мірою залежать від стану матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських підприємств. Аграрна політика держави в сучасних умовах не забезпечує повне оснащення агропромислового комплексу засобами механізації, хімізації та енергетичними ресурсами, асортимент, якість і надійність яких відповідали б досягненням науково-технічного прогресу та забезпечували своєчасне виконання усіх технологічних процесів виробництва продукції з найменшими витратами праці і коштів. А тому питання пошуку шляхів забезпечення сільськогосподарських підприємств матеріально-технічними ресурсами та ефективного їх використання є досить актуальним.

Аналіз основних досліджень і публікацій.

Дослідженням проблем матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських підприємств займалися такі вчені, як В.Г. Андрійчук, М.Я. Дем'яненко, М.В. Зубець, П.М. Макаренко, В.І. Мацибора, П.А. Музика, П.Т. Саблук, В.Р. Сайко, В.П. Ситник та ін.

Метою дослідження є оцінка сучасного ста-

ну матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських підприємств та розробка заходів щодо його вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Головною передумовою підвищення ефективності виробничої діяльності сільськогосподарських товаровиробників є достатнє забезпечення тракторами і комбайнами різних модифікацій та іншим необхідним обладнанням. Зменшення обсягів виробництва засобів механізації для сільського господарства та зростання цін на них при відсутності коштів у сільськогосподарських підприємств призводять до збільшення строків експлуатації наявних засобів, а це знижує їх технічну готовність, призводить до порушення агротехнічних строків виконання сільськогосподарських робіт. Недостатня кількість технічних засобів є однією з головних перешкод на шляху до інтенсивного їх розвитку. В динаміці наявності тракторів у сільськогосподарських підприємствах зменшилася на 27,3%, зернозбиральних комбайнів – на 27,0%, бурякозбиральних комбайнів – на 33,4%, картоплезбиральних комбайнів – на 50,0%, порівняно з 2009 роком (табл. 1).

1. Наявність сільськогосподарської техніки та енергетичних потужностей у сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області.

Показник	Рік				
	2009	2010	2011	2012	2012 р. до 2009 р. у %
Трактори всього, шт.	4202	3289	3101	3054	72,7
Трактори з розрахунку на 1000 га ріллі, шт.	10	7	7	7	70,0
Середня потужність двигуна, кВт	75,4	93,6	98,4	98,6	130,8
Комбайни, з них:					
зернозбиральні	1018	840	757	743	73,0
на 1000 га посівної площі зернових (без кукурудзи)	3	3	3	3	100,0
бурякозбиральні	210	168	152	142	67,6
на 1000 га зібраної площі	6	3	3	4	66,7
картоплезбиральні	18	10	8	9	50,0
на 1000 га зібраної площі	11	5	2	2	18,2
Наявність енергетичних потужностей усього, тис. кВт	944	818	795	813	86,1
на 100 га посівної площі, кВт	190	161	151	151	79,5
на одного середньорічного працівника, зайнятого в сільськогосподарському виробництві, кВт	6,4	7,4	6,7	5,7	89,1

Разом з тим, зменшення кількісного складу технічних засобів супроводжувалось збільшенням середньої потужності двигуна. За аналізований період цей показник зріс на 30,8% і на кінець 2012 року становив 98,6 к.с.

Загалом, слід відмітити тенденцію до змен-

шення рівня забезпеченості енергетичними ресурсами сільськогосподарських підприємств Тернопільської області. Так, в порівнянні з 2009 роком, обсяг енергетичних потужностей з розрахунку на 100 га посівної площі зменшився на 20,5%, а з розрахунку на одного середньорічного праців-

ника, зайнятого в сільськогосподарському виробництві зменшився на 10,9%.

Проведені дослідження показали, що близько 45-50% техніки відпрацювала свій ресурс, що потребує додаткових витрат на її утримання та ремонт.

Технічні засоби в більшості випадків були придбані десяти років тому. Вони вже морально та фізично застаріли й не дають змоги вчасно і

якісно виконати запланований комплекс робіт.

Модернізація машинно-тракторного парку відбувається надзвичайно повільно. Так протягом 2012 року у сільськогосподарські підприємства Тернопільської області надійшло 187 тракторів, а вибуло 234, зернозбиральних комбайнів 1 і 65, кормозбиральних 1 і 6, кукурудзо-збиральних 1 і 1, картоплезбиральних 1 і 0, бурякозбиральних машин 2 і 12 (табл. 2).

2.Рух окремих видів техніки у сільськогосподарських підприємствах протягом 2012 року, шт.

Вид техніки	Наявність на початок року	Надійшло протягом року		Вибуло протягом року		Наявність на кінець року
		усього	у т.ч. куплено	усього	у т.ч. списано	
Трактори всього, шт.	3101	187	158	234	48	3054
Комбайни						
зернозбиральні	757	51	21	65	15	743
кукурудзо-збиральні	19	1	1	1	1	19
кормозбиральні	117	1	1	11	6	107
картоплезбиральні	8	1	–	–	–	9
Бурякозбиральні машини	152	2	–	12	7	142

Найбільша частка виробничих послуг у сільському господарстві належить агрохімічному обслуговуванню. Основним в організації виробничого обслуговування агрохімічними підприємствами сільськогосподарських товаровиробників є розроблення економічного механізму взаємовідносин між партнерами. Визначення обсягів робіт і послуг з агрохімічного обслуговування та їх розподіл не завжди забезпечують вимоги обох сторін.

Одним із визначальних елементів у системі

заходів щодо нарощування обсягів і підвищення врожайності сільськогосподарських культур є застосування добрив. Під урожай 2012р. сільськогосподарськими підприємствами на площі 485,2 тис.га (92,5% посівних площ) внесено 62,9 тис.т мінеральних добрив (у поживних речовинах), що на 4,0% більше рівня 2011 р. У середньому на 1 га загальної посівної площі вносили 120 кг мінеральних добрив проти 118 кг у 2011р. (рис. 1.).

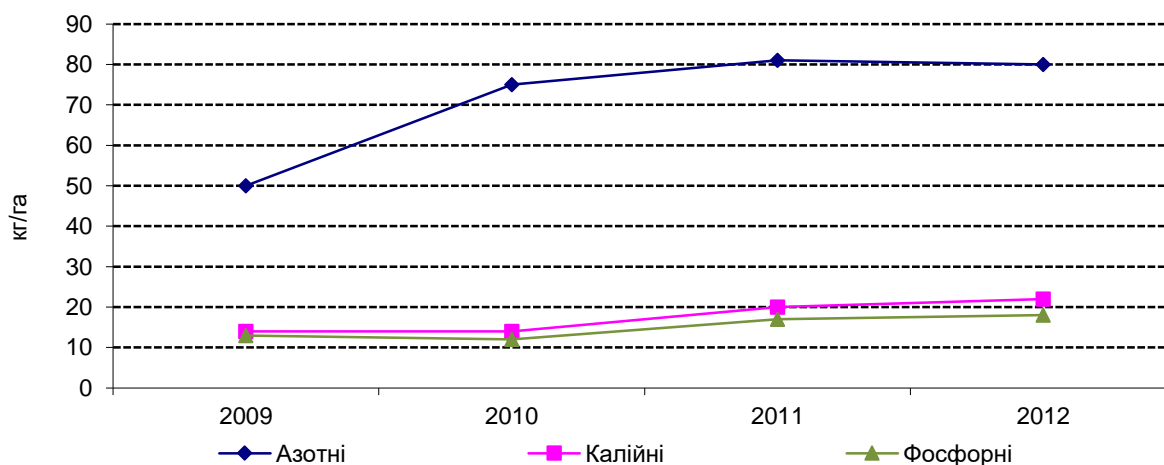

Рис. 1. Динаміка внесення мінеральних добрив сільськогосподарськими підприємствами Тернопільської області.

Органічні добрива (219,8 тис.т, або на 14,5% менше рівня 2011р.) внесені на площі 5,4 тис.га, що складає лише 1,0% загальної площі посівів. На 1 га посівної площі в 2012р вносили по 0,4 т органіки проти 0,5 т у 2011р.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Удосконалення системи матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників має ґрунтуватися на створенні розгалуженої мережі підприємств з надання технічних послуг, а також розвитку прямих зв'язків між виробниками та споживачами матеріаль-

них і технічних засобів, створення кооперативів зі спільного використання техніки. Одним із основних шляхів поліпшення негативної динаміки забезпеченості сільськогосподарських підприємств енергетичними ресурсами є розвиток державної фінансової підтримки та розробка системи відносин між виробниками матеріально-технічних ресурсів та споживачами.

Створення ринку мінеральних добрив і хімічних засобів захисту рослин має передбачати налагодження прямих зв'язків між виробником і споживачем, що передбачає не лише поставки

Вісник Сумського національного аграрного університету

мінеральних добрив, пестицидів та інших агрохімікатів, а і забезпечення машинами та обладнанням для їх приготування і внесення, надання сільськогосподарським підприємствам технічної і наукової допомоги.

Світовий досвід показує, що цей процес здійснюється за допомогою економічних методів управління та стимулювання і являє собою організаційно-економічний механізм з відновлення

матеріально-технічної бази сільського господарства. Ефективне функціонування даного механізму є однією з передумов успішної діяльності сільськогосподарських товаро-виробників.

Подальші дослідження необхідно спрямувати на системне вивчення і удосконалення механізму надання державної підтримки на купівлю вітчизняної техніки та матеріальних ресурсів через стимулювання вітчизняного товаровиробника.

Список використаної літератури:

1. Андрийчук В. Г. Современная аграрная политика: проблемные аспекты / В. Г. Андрийчук, М. В. Зубец, В. В. Юрчишин. – М.: Аграрная наука, 2005. – 140 с. – С. 281-283.
2. Дем'яненко М. Я. Стан державної фінансової підтримки сільського господарства / М. Я. Дем'яненко, Ф. В. Іванина // Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – С. 233 – 235.
3. Мацибора В.І. Економіка підприємства: навч. посібник / В.К. Збарський, Т.В. Мацибора – К.: Каравела, 2009. – С.42-49.
4. Підлісецький Г. М. Економічні проблеми технічного забезпечення сільського господарства / Г. М. Підлісецький // Економіка України. – 2008. – № 11. – С. 81 – 87.
5. Плаксін О. А. Матеріально-технічне забезпечення підприємств АПК в сучасних умовах / О. А. Плаксін // Економіка АПК. – 2004. – № 8. – 63–68 с.

Колос З.В. Усовершенствование материально-технического обеспечения сельскохозяйственных предприятий.

Дано оцнку текущего состояния материально-технической базы сельскохозяйственных предприятий. Предложены пути совершенствования системы материального и технического обеспечения сельскохозяйственных товаропроизводителей.

Ключевые слова: сельское хозяйство, материально-техническое обеспечение, энергетические ресурсы, сельскохозяйственная техника, агрохимическое обслуживание, организационно-экономический механизм.

Kolos Z.V. Improving logistics of agricultural enterprises.

The ways to improve the system of material and technical support of agricultural producers are offered. One of the main ways of improvement of the negative dynamics of agricultural enterprises security by energy resources is the development of state financial support and the development of the system of relations between producers and consumers. The creation of the market of mineral fertilizers and chemical plant protection means should include the establishment of direct links between producers and consumers. This implies not only the supply of mineral fertilizers, pesticides and other agrochemicals, but ensuring by machines and equipment for their preparation and application, providing of agricultural enterprises with technical and scientific assistance. World experience shows that this process is carried out using economic methods of management and represents the organizational-economic mechanism for restoration of material-technical base of agriculture. The effective functioning of such a mechanism is one of the prerequisites of successful activities of agricultural producers.

Further researches would be directed to the systemic study and improvement of the mechanism of providing the state support for purchase of domestic machinery and material resources through the stimulation of domestic producers.

Keywords: agriculture, logistics, energy equipment resources, agricultural machinery, agrochemical service, organizational ekonomichesky mechanism.

Дата надходження до редакції: 27.05.2014 р.

Рецензент: д.е.н., професор Жибак М.М.

РЕГУЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

УДК 330.3:631.11

ЧИННИКИ АКТИВІЗАЦІЇ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

С. Г. Дубовик, к.е.н. доцент,

А. О. Радько, аспірант.

Сумський національний аграрний університет

Стаття присвячена теоретичним основам розвитку інноваційної діяльності у агропромисловому виробництві. Висвітлено основні фактори, які стримують інноваційні процеси в сільському господарстві. Визначено чинники активізації інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств.

Ключові слова: інновації, інноваційна діяльність, інноваційний розвиток, сільськогосподарські підприємства.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Нині інноваційна діяльність є фундаментом стабільного й ефективного економічного зростання як окремо взятої галузі, так і України загалом. Але відсталість технологічної структури, низький технічний рівень виробничої бази сільського господарства, недостатнє фінансування державою науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, брак фінансових ресурсів - не дають можливості економіці країни розвиватися в напрямку досягнення більш високих технологічних укладів на власній науково-технічній основі, коли наукові та дослідно-конструкторські розробки перетворюються в базовий елемент виробництва. Зокрема вітчизняне аграрне виробництво в цілому й далі залишається несприйнятливим до науково-технічних нововведень. Таке становище обумовлено як браком коштів, так і відсутністю в останні роки дійової державної системи стимулювання інноваційної діяльності, зачатки якої були поступово скасовані поправками до відповідних бюджетних та інших законів. Виробництво продукції сільського господарства на певний період часу лягло на плечі господарств населення, яке змушене за відсутності технічних засобів і коштів на їх закупівлю перейти на примітивне ведення господарства

Актуальність проблеми створення сприятливих умов для інноваційної діяльності в аграрних підприємствах обумовлюється кількома чинниками: аграрною спрямованістю економіки України; зниженням активності інноваційної діяльності; необхідністю радикального підвищення ефективності сільського господарства, забезпечення розвитку виробництва конкурентоспроможної продукції. Активізація інноваційної діяльності є головною умовою в системі факторів, що забезпечують розвиток і підвищення ефективності аграрного виробництва в ринковій економіці. Інноваційна стратегія сільськогосподарських підприємств пов'язана з освоєнням інновацій, які дозволяють перейти до нової організаційно-технологічної структури виробництва, забезпечити конкурентоспроможність виробленої продукції

на ринках збуту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Теоретичні та практичні засади інноваційної діяльності висвітлені у класичних працях І. Шумпетера. Проблемами інновацій, інноваційної діяльності, інноваційної політики займалися: О.М. Алимов, В.П. Александрова, Л.К. Безчасний, П.Ю. Беленький, Є.І. Бойко, В.М. Геєць, О.Є. Кузьмін, О.О. Лапко, В.І. Павлов, С.М. Писаренко, Д.М. Черваньов, М.Г. Чумаченко та інші. У наукових працях цих вчених розглядаються питання створення, оцінки, реалізації інновацій, їх розповсюдження, фінансової підтримки, кадрового забезпечення інноваційної діяльності, формування інноваційної інфраструктури, створення правової бази інноваційних процесів. Окремі аспекти, пов'язані з розробкою та реалізацією стратегії інноваційної діяльності, її інвестиційного та ресурсного забезпечення, а також інформування сільськогосподарських товаровиробників щодо новітніх розробок сільськогосподарської науки і використання інтелектуальної власності в аграрній сфері, досліджували такі вітчизняні вчені, як А.Ф. Бондаренко, О.Б. Бутнік-Сіверський, М.І. Кісіль, М.Ф. Кропивко, М.І. Лобанов, П.М. Музика, П.Т. Саблук, М.А. Садиков, С.В. Шолудченко та інші, а також російські дослідники Г.І. Андреев, С.Д. Ільєнкова, В. Дергачов, Г.А. Романенко, Л.М. Хогберг, Р.А. Фатхутдінов та інші. Проте ряд аспектів стратегії та практики активізації інноваційної діяльності у сільському господарстві в період становлення ринкової економіки залишається недостатньо вивченим.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою роботи є дослідження проблем та необхідності активізації інноваційної діяльності аграрного господарства та розроблення на цій основі відповідних пропозицій щодо підвищення ефективності діяльності аграрних підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інновації та інноваційна діяльність є необхідною складовою процесу забезпечення успішного, довготривалого та стійкого функціонування підприємства, однією з фундаментальних складових ефективної стратегії та важливим інстру-

Вісник Сумського національного аграрного університету

ментом забезпечення конкурентних переваг. Інноваційна модель розвитку економіки загалом і агропромислового виробництва зокрема передбачає динамічний розвиток усіх ланок АПК для підвищення ефективності виробничого процесу.

Стосовно аграрного сектору економіки, як основного об'єкту дослідження, інновації є реалізацією в господарську практику результатів досліджень і розробок у вигляді нових сортів рослин, порід і видів тварин і птиці, нових технологій в рослинництві, тваринництві і переробній промисловості, нових добрив і засобів захисту рослин, нових методів профілактики і лікування тварин і птиці, нових або покращених продуктів харчування, матеріалів, нових форм організації і управління виробництвом, нових підходів до соціальних послуг, що дозволяють підвищити ефективність виробництва.[1,с.19]

Безперечно, стан інноваційної діяльності аграрних підприємств в Україні не у найкращому стані. Багато експертів вважають, що головною причиною гальмування інноваційного розвитку є брак фінансових ресурсів. Проте існує ряд інших не менш важливих причин, таких як спад платоспроможного попиту на вітчизняну продукцію з боку держави та підприємницького сектору, непривабливість вітчизняних підприємств для іноземних інвесторів через невміння держави фінансово грамотно спрямувати грошові потоки та інші економічні та політико-правові проблеми. Також серед причин, що гальмують інноваційну діяльність, доцільно вказати на такі: негативний вплив інфляційних процесів, високі відсоткові ставки за банківські кредити, неплатоспроможність замовників, економічний ризик тощо [2, с.238].

Крім того, можна виділити чотири групи проблем[3,с.239-241]. По-перше, відсутня обґрунтована і дієва інноваційна політика держави. Відмова України на початку незалежності від пріоритетного науково-технологічного розвитку, відсутність системи державних пріоритетів, вилучення науки, передової освіти та інновацій із числа основних продуктивних сил – є головною проблемою прискореного розвитку економіки держави.

По-друге, немає системного управління інноваційним процесом з боку держави. Розподіл сфер управління цією сферою між кількома відомствами призводить до відсутності спільних цілей, неузгодженості дій, розпорошень людських і фінансових ресурсів. Таке управління ніколи не було спрямованим на вирішення загальнонаціональних завдань, оскільки мало галузевий характер.

По-третє, нормативно-правова база регулювання інноваційної діяльності є фрагментарною, не цілісною, суперечливою і тому недосконалою. В Україні ухвалено понад 100 законодавчих, нормативно-правових урядових актів і різноманітних

відомчих документів, які не є взаємоузгодженими і не формують єдиного законодавчого поля інноваційної діяльності.

По-четверте, проблемою є відсутність фінансового механізму інноваційної діяльності. Основним джерелом фінансування витрат на інновації є власні кошти підприємств (реінвестиційні кошти). Водночас, у розвинених країнах у "підживленні" інноваційної діяльності визначальну роль відіграє розгалужена і досить динамічна мережа приватних інвестиційних і венчурних фондів. Через відсутність чіткої системи правил і гарантій приватний капітал ще не рухається в бік інноваційної сфери.

Постійно зростає значення інноваційної діяльності для сільськогосподарських підприємств у сучасних умовах господарювання. Зростаюча роль інноваційної діяльності повинна стати фундаментом стабільного й ефективного економічного зростання АПК. Останнім часом підприємства аграрного сектору зазнають серйозної кризи в інноваційній сфері і, якщо не починати активних заходів для її подолання, як з боку держави, так і керівництва підприємств, несприятливі наслідки будуть мати місце в найближчому майбутньому. Зростаюча внутрішня і зовнішня конкуренція підвищують значення новаторства, змін у виробництві аграрних підприємств, втілення яких в нові технології забезпечує необхідний рівень економічної стійкості господарюючих суб'єктів агропромислового комплексу.

Особлива роль у посиленні інноваційної активності в аграрній сфері та вирішенні вище окреслених проблем належить державі, яка при виробленні економічної, науково-технічної і соціальної політики визначає пріоритети базисних інновацій на всіх рівнях, формує ринковий механізм її реалізації. Тому потрібно скоригувати традиційну однобічну орієнтацію на переважно капіталомісткий хіміко-технологічний шлях інтенсифікації агровиробництва на індустріальній основі. Для цього потрібно активніше використовувати всі досягнення НТР, її агротехнічні, технологічні, організаційно-економічні та інші інноваційні напрямки.

Інноваційний розвиток національного АПК варто розглядати як стратегічне завдання, а всі заходи, що передбачають досягнення цього завдання, як пріоритетні. Тобто їх повинні фінансувати, насамперед, не лише з державного і місцевих бюджетів, а й за рахунок коштів приватних інвесторів, оскільки йдеться про якісно новий чинник зростання агропромислового виробництва й ефективного вирішення продовольчої проблеми в державі. Застосування новітніх досягнень науки й техніки, прогресивних технологій та високотехнологічних напрацювань, випуск нових і екологічнобезпечних видів продуктів харчування, що користуються підвищеним попитом на внутрішньому та зовнішньому ринках, дадуть змогу досягти

високої ефективності сільського господарства й мати потрібні кошти для вирішення складних завдань соціального розвитку й інфраструктурної перебудови села.

Важливим чинником підвищення ефективності інноваційної діяльності є кредитування сільськогосподарського виробництва. Нині сільськогосподарським товаровиробникам недоступні банківські кредити через високі відсоткові

ставки. В Україні немає спеціалізованого банку для фінансування і кредитування сільськогосподарських товаровиробників. Потреба в такій інституції очевидна.

Покращення інноваційного потенціалу аграрних підприємств можливе лише завдяки взаємопов'язаній дії факторів, зображених на рис.1.

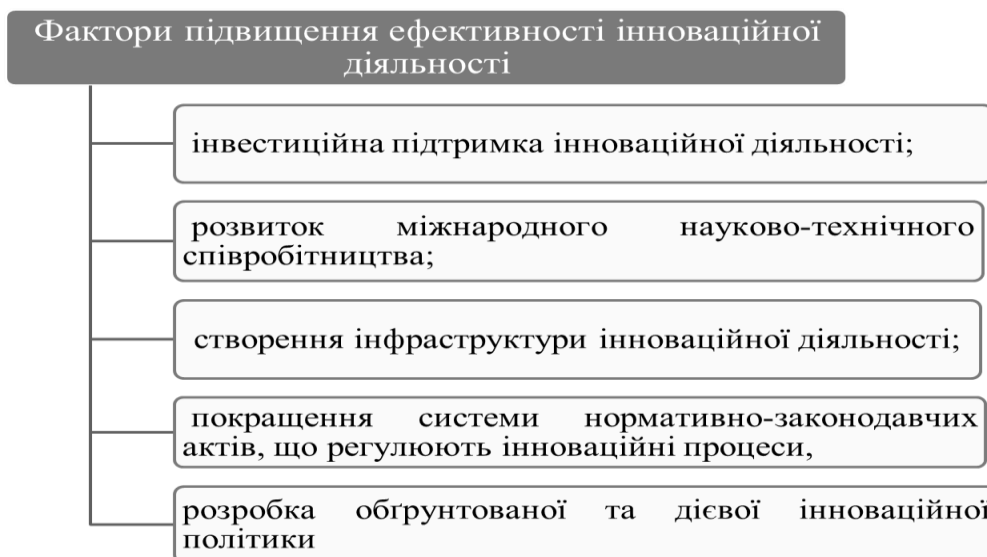

Рис. 1 Фактори підвищення ефективності інноваційної діяльності

Однією з найважливіших передумов ефективного господарювання під час запровадження інноваційної моделі розвитку економіки є інвестиційна політика, ощадливе використання коштів, планування обігу і прогноз прибутків. Перелічене належить до найважливіших важелів підвищення ефективності інноваційної діяльності і є, водночас, найбільш "вузьким місцем" агропромислового виробництва України. Зумовлено це тим, що сільськогосподарське виробництво є дуже ризиковою сферою діяльності, тому інвестори неохоче вкладають кошти в розвиток інфраструктури АПК. Головними принципами управління сучасною інноваційною політикою є: поєднання інвестиційних джерел з інноваційними рішеннями; безперервне прогнозування інноваційної ситуації; системне впровадження новітніх технологій у взаємопов'язаних сферах підприємницької діяльності; злиття фінансового та науково-технічного аналізу результативності нововведень.

Висновки і перспективи подальших досліджень. В сучасних умовах господарювання

вирішальною умовою розвитку та стабільності підприємств є ефективність їх інноваційної діяльності. Для аграрних підприємств у найближчій та довготерміновій перспективі врахування інноваційного чинника повинно бути однією з вирішальних умов подальшого розвитку.

Зрозуміло, що сьогодні існує багато проблем (серед яких брак фінансових ресурсів, нормативно-правова база, відсутність державної підтримки, непривабливість вітчизняних підприємств для іноземних інвесторів), які заважають ефективному й якісному розвитку підприємств. Проте інноваційний підхід дасть змогу підвищити ефективність господарської діяльності підприємств аграрної сфери, а отже, слугуватиме рушійним фактором в досягненні їх стратегічних цілей. Виходячи з вище сказаного, здійснення інноваційної діяльності підприємствами аграрної сфери дасть змогу підвищити рівень їхньої конкурентоспроможності, зміцнити позиції на міжнародному ринку аграрних товарів та покращити ефективність виробничо-господарської діяльності загалом.

Список використаної літератури

1. Долгошея Н.О. Організаційно-економічний механізм інноваційної діяльності в аграрному секторі економіки / Н.О. Долгошея // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності - 2011р. - №3 - с.17-22.
2. Сенів Б.О. Проблеми та перспективи інноваційної діяльності в Україні / Б.О. Сенів // Українська наука: минуле, сучасне і майбутнє - 2011р. - №16 - С. 237-247.
3. Смолінський В.Б. Інноваційна діяльність підприємств аграрної сфери / В.Б. Смолінський // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010р. - №20.10 - С. 238-242.

Дубовик С.Г., Радько А.А. Факторы активизации инновационной деятельности аграрных предприятий

Статья посвящена теоретическим основам развития инновационной деятельности в агропромышленном производстве. Освещены основные факторы, сдерживающие инновационные процессы в сельском хозяйстве. Определены факторы активизации инновационной деятельности сельскохозяйственных предприятий.

Ключевые слова: инновации, инновационная деятельность, инновационное развитие, сельскохозяйственные предприятия.

Dubovyk S., Radko A. The factors of intensify agricultural enterprise innovation

The article is devoted to the theoretical foundations of innovation in agricultural production. The basic factors of hinder innovation processes in agriculture are also outline. There are description of the factors of intensify agricultural innovation.

Keywords: innovation, innovative activity, innovative development, agricultural enterprise.

Дата надходження до редакції: 18.04.2004 р.

Рецензент: д.е.н., професор Чупіс А.В.

УДК 352.075.1(477).001.76

ОБГРУНТУВАННЯ МЕТОДИЧНОГО ПІДХОДУ ПРОГРАМНО-ЦІЛЬОВОГО ФІНАНСУВАННЯ В СИСТЕМІ ПІДВИЩЕННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ АКТИВНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Т. О. Харченко, аспірант, Сумський національний аграрний університет

У статті обґрунтовано методичний підхід програмно-цільового фінансування інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств через регіональні програми інноваційного розвитку, впровадження яких є дієвим механізмом в системі підвищення інноваційної активності сільськогосподарських підприємств.

Ключові слова: інноваційна діяльність, інноваційна активність, інноваційний розвиток, програмно-цільове фінансування, регіональна програма.

Постановка проблеми. Як показує досвід світових країн-лідерів, інноваційна активність підприємств безпосередньо залежить від дієвого механізму державної підтримки інноваційної діяльності. Законодавство України в сфері інноваційної діяльності забезпечує регулювання суб'єктів інноваційної системи нормативно-правовими актами різних рівнів. Проте, й до сьогодні, законодавчими актами належним чином не врегульована система державної підтримки інноваційної діяльності, що накладає свій негативний відбиток на всі сфери діяльності суб'єктів господарювання означеного сегменту.

Реалії сьогодення підтверджують важливість питання продовольчої безпеки країни і, відповідно, першочерговість впровадження заходів з підтримки інноваційної активності суб'єктів господарювання аграрного сектору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Представники економічної науки, які досліджують питання впровадження функціональних теоретичних засад у практику державного регулювання в сферах наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності Атаманова Ю.Є.[1], Капіца Ю.М.[2], Орлюк О.П.[3], Симсон О.Е.[4], Щкворець Ю.Ф.[5]. В працях таких вчених, як Булкін І.О.[6], Бутнік-Сіверський О.Б.[7], Ісакова Н.Б.[8], Хребтов

А.О.[9] приділено увагу зв'язку державного регулювання з пріоритетними напрямками розвитку наукової, науково-технічної, інноваційної діяльності, та їх взаємодії із залученими ресурсами і традиційними сферами в контексті підвищення інноваційної активності підприємств. Однак питання впливу державної підтримки в системі підвищення інноваційної активності сільськогосподарських підприємств й досі залишається недостатньо висвітленим і потребує поглиблених досліджень.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування методичного підходу програмно-цільового фінансування як заходу державної підтримки в системі підвищення інноваційної активності сільськогосподарських підприємств.

Виклад основного матеріалу. Реалізація державної інноваційної політики в Україні відбувається через головні та спеціально уповноважені центральні органи виконавчої влади, до складу яких відносяться: Державне агентство з інвестицій та управління національними проектами України; Державне агентство з питань науки, інновацій та інформатизації України; Державне агентство України з управління державними корпоративними правами та майном; Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України; Міністерство еко-

номічного розвитку і торгівлі в Україні (має окремі суміжні повноваження у цій сфері); інші органи державної влади, що здійснюють окремі повноваження по реалізації в рамках своєї компетенції [10, С.38].

Відповідно до законодавчих актів держава здійснює підтримку інноваційної діяльності правовими важелями різних рівнів. Тоді логічним є питання, чому в Україні протягом останніх дванадцяти років частка фінансування інноваційної діяльності за рахунок державних коштів становила не більше 2 %. Це підтверджує думку багатьох науковців про те, що державне регулювання фінансової підтримки інноваційної діяльності здійснюється лише на папері, і не набуває практичної реалізації попри актуальність та важливість цього питання. На нашу думку, одним із можливих шляхів вирішення цього питання є включення фінансування інноваційної діяльності до ст. 55 Бюджетного кодексу України [11], а саме до захищених видатків бюджету. Звичайно ж, державний бюджет не може одночасно взяти на себе зобов'язання по всім видам державної підтримки інноваційної діяльності, включивши їх до захищених видатків бюджету. Тому ми вважаємо доцільним, додати до ст. 55 Бюджетного Кодексу України пункт такого змісту: компенсацію відсотків, сплачуваних суб'єктами інноваційної діяльності комерційним банкам та іншим фінансово-кредитним установам за кредитування інноваційних проектів. В разі прийняття таких змін, суб'єкти господарювання зможуть реально оцінити свої можливості для реалізації інноваційного проекту, адже будуть впевнені, що відсотковий тягар візьме на себе держава.

Зупинимось більш детально на видах фінансової підтримки інноваційної діяльності, які регулюються законодавчими актами різних рівнів. Відповідно до Цивільного кодексу України, суб'єктам господарювання, в тому числі і в інноваційній сфері, визначені такі види підтримки діяльності: позика, лізинг, кредит, інша фінансова підтримка визначена законодавством. Згідно зі ст. 1046 Цивільного Кодексу України позика у сфері інноваційної діяльності передбачає фінансування фінансовим інститутом (позикодавець) виконавця інноваційного проекту (позичальник) на принципах: строковості, безвідсоткового повернення грошей, цільового використання коштів виключно на виконання проекту; забезпечення гарантії виконання фінансових зобов'язань позичальником перед позикодавцем [12]. Ст. 806 Цивільного Кодексу України регулює правовідносини лізингу, який у сфері інноваційної діяльності є господарською операцією, відповідно до якої виконавець інноваційного проекту отримує за своїм замовленням у платне виключне користування і на визначений термін об'єкт лізингу (обладнання, устаткування, машини), необхідний для виконання інноваційного проекту [12].

Відповідно до ст. 17 Закону України «Про інноваційну діяльність» [13] суб'єктам господарювання може бути надана фінансова підтримка для виконання інноваційних проектів шляхом: повного безвідсоткового кредитування пріоритетних інноваційних проектів або часткового (до 50 %) безвідсоткового кредитування інноваційних проектів за рахунок бюджетних коштів різних рівнів; повної чи часткової компенсації відсотків, сплачуваних суб'єктами інноваційної діяльності комерційним банкам та іншим фінансово-кредитним установам за кредитування інноваційних проектів; надання державних гарантії комерційним банкам, що здійснюють кредитування пріоритетних інноваційних проектів; майнового страхування реалізації інноваційних проектів у страховиків відповідно до Закону України «Про страхування» [14].

Цікавим, на нашу думку, є досвід підтримки інноваційної активності підприємств у Великобританії в якій інноваційна стратегія характеризується зміщенням акценту на регіональний розвиток, тому частково державна підтримка інновацій здійснюється на регіональному рівні для забезпечення того, щоб більш чуйно реагувати на регіональні та місцеві потреби та умови. Ці функції виконують агентства регіонального розвитку [15].

Реалізація такого підходу в Україні, на нашу думку, може бути впроваджена в аграрному секторі через регіональні та місцеві програми інноваційного розвитку. Адже у ст. 6 Закону України «Про інноваційну діяльність» визначено, що державне регулювання інноваційної діяльності можливо здійснювати шляхом «формування і реалізації державних, галузевих, регіональних і місцевих інноваційних програм» [13]. В той же час в законодавчих актах не визначено механізм формування означених програм, можливі обсяги та джерела їх фінансування. Беручи до уваги те, що інноваційні програми всіх рівнів регулюються однією статтею Закону України, тому за основу розробки регіональних та місцевих програм доцільно використати законодавчі акти, які регулюють реалізацію державних програм.

Відповідно до статті 10 Закону України «Про інноваційну діяльність» обласні, районні та місцеві ради затверджують регіональні програми відповідного рівня та визначають джерела фінансової підтримки таких програм з обласних, районних та місцевих коштів. Фінансова підтримка регіональних та місцевих інноваційних програм здійснюється державними інноваційними фінансово-кредитними установами (їх регіональними відділеннями) у межах коштів передбачених обласним, районним та місцевим бюджетами [13]. Варто зазначити, що згідно з Бюджетним кодексом України, джерелом фінансування регіональних програм є бюджети розвитку обласного, районного та місцевого бюджетів, що значно скорочує обсяги фінансування, адже з бюджетів розви-

тку в першу чергу фінансуються будівництво, капітальний ремонт і реконструкція об'єктів соціально-культурної сфери комунальної власності та житлово-комунального господарства [10, С. 179]

Фінансування регіональних програм інноваційного розвитку за рахунок інших статей бюджетних коштів можлива через програмно-цільове фінансування в разі їх відношення до стратегічних пріоритетних напрямів інноваційної діяльності які визначені на 2011-2021 рр., ст. 4 Закону України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні»[16]. Звернемо увагу на те, що одним із таких напрямків є технологічне оновлення та розвиток агропромислового комплексу.

Отже, ми пропонуємо до розгляду проект регіональної програми інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств. До загального поняття «регіональна програма» ми включаємо: обласна програма, районна програма та місцева програма, адже правові засади розробки, затвердження та виконання означених програм регулюються ідентично, одними законодавчими актами.

Крім цього, відповідно до регіональної програми інноваційного розвитку потрібно розробити державну програму інноваційного розвитку. Правові засади розробки, затвердження та виконання державних цільових програм різної спрямованості визначено Законом України «Про державні цільові програми» №1621-IV від 18.03.2004 р.[10, С.63], відповідно до ст. 2 якого державна цільова програма розробляється за сукупності таких умов:

- існування проблеми, розв'язання якої неможливе засобами територіального чи галузевого управління та потребує державної підтримки, координації діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування;
- відповідності мети програми пріоритетним напрямам державної політики;
- необхідності забезпечення міжгалузевих і міжрегіональних зв'язків технологічно пов'язаних галузей та виробництв;
- наявності реальної можливості ресурсного забезпечення виконання програми [17].

При розробці проекту програми ми прийняли до уваги пропозиції, які були запропоновані в проекті Закону України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» та не були затверджені в остаточній редакції цього Закону від 16.01.2003 р. Формування державних інноваційних програм здійснювати лише за умови, коли фінансування таких програм здійснюється не менш ніж на 50% за рахунок виробничих структур, які зацікавлені у впровадженні таких програм. При виконанні цієї умови інші 50% будуть виділені за рахунок державних коштів.

Ми пропонуємо розглядати цю норму в дещо

іншій проекції, а саме: при фінансуванні регіональних програм інноваційного розвитку визначити обов'язковим співвідношення коштів державного бюджету на рівні не більше 50%, при цьому інші 50% будуть складати кошти обласного, районного, та місцевого бюджетів.

Беручи до уваги всі наведені вище нормативні документи та результати власних досліджень, ми пропонуємо проект регіональної програми інноваційного розвитку. «Програма розвитку інноваційної складової на сільськогосподарських підприємствах» - цільова довгострокова програма, яка повинна діяти відповідно до строків дії програми розвитку агропромислового комплексу областей України; організаційно-економічний документ, який визначає один із можливих шляхів розв'язання проблеми підтримки інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств як на державному, так і на регіональному рівнях.

Основною метою програми є підвищення інноваційної активності сільськогосподарських підприємств за рахунок: збільшення обсягів впровадження інновацій на сільськогосподарських підприємствах; підвищення ефективності виробництва внаслідок отриманого від інноваційної діяльності ефекту; підвищення кваліфікаційного рівня працівників сільськогосподарських підприємств; впровадження енергозберігаючих технологій.

Суть програми – фінансова підтримка сільськогосподарських підприємств при впровадженні інноваційних проектів, які забезпечать технологічне оновлення та розвиток агропромислового комплексу.

Види фінансової підтримки програми:

- на безповоротній основі за бюджетною програмою за рахунок коштів сільських та селищних рад;
- повне або часткове безвідсоткове кредитування пріоритетних інноваційних проектів за рахунок бюджетних коштів різних рівнів;
- повна чи часткова компенсація відсотків, сплачених суб'єктами інноваційної діяльності комерційним банкам та іншим фінансово-кредитним установам за кредитування інноваційних проектів за рахунок бюджетних коштів різних рівнів;
- кредитування під 3% річних інноваційних проектів за рахунок бюджетних коштів.

Беручи до уваги досвід фінансової підтримки фермерських господарств відповідно до п. 5 «Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання підтримки фермерським господарствам» [18] пропонуємо можливість отримання одним сільськогосподарським підприємством до двох видів підтримки одночасно, а саме - підтримку на безповоротній основі з компенсацією відсотків, підтримку на безповоротній основі з безвідсотковим кредитуванням чи підтримку на безповоротній основі з

кредитуванням під 3% річних в залежності від пріоритетності інноваційного проекту.

При реалізації регіональних програм інноваційного розвитку варто визначити першочерговими ті інноваційні проекти, які відповідають пріоритетним напрямкам інноваційної діяльності в Україні, а саме технологічному оновленню та розвитку агропромислового комплексу. Адже про важливість технологічного переоснащення сільського господарства також наголошено і в проекті Концепції комплексної державної програми реформ і розвитку сільського господарства України: «Досягнення цілей цієї програми в контексті визначених світових тенденцій та викликів, а також особливостей стану України, її економіки та народного господарства можливе тільки при умові переведення ключових системоутворюючих галузей сільського господарства на новітні енерго- та ресурсозберігаючі технології, які здатні створити можливість сільгосп підприємствам мати прибуткове виробництво при реалізації виробленої продукції за конкурентоспроможними цінами» [19].

Висновки. Підсумовуючи наведене ми можемо зазначити, що підвищення інноваційної

активності в аграрному секторі можливе за умови його державної підтримки. Для забезпечення надходження бюджетних коштів всіх рівнів на фінансування інноваційних програм необхідно поступово включити їх до захищених видатків бюджету. Впровадження регіональних програм інноваційного розвитку всіх рівнів розширить коло можливих джерел фінансування інноваційної діяльності. Також державну підтримку на пільгових умовах зможуть отримати сільськогосподарські підприємства, котрі впроваджують інновації, які відповідають пріоритетним напрямкам інноваційної діяльності в Україні, а саме технологічному оновленню та розвитку аграрного сектору, що зумовить збільшення обсягів впровадження інновацій на сільськогосподарських підприємствах, підвищення ефективності виробництва внаслідок отриманого від інноваційної діяльності ефекту, підвищення кваліфікаційного рівня працівників сільськогосподарських підприємств, впровадження енергозберігаючих технологій тощо. Отриманий ефект дасть поштовх для подальших змін в аграрному секторі країни і переходу на принципово новий щабель розвитку.

Список використаної літератури:

1. Атаманова Ю. Є. Теоретичні проблеми становлення інноваційного права України [Текст] : монографія / Ю. Є. Атаманова. – Х. : Факт, 2006. – 256 с.
2. Капіца Ю. М. Проведення порівняльних досліджень права України та Європейського Союзу: Питання методології [Текст] / Ю. М. Капіца // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2006. – №9. – С.56-67.
3. Орлюк О. П. Законодавче забезпечення інноваційної діяльності в Україні [Текст] / О. П. Орлюк // Наука та інновації. – 2008. – Т. 4. – № 1. – С. 68–73.
4. Симсон О.Е.: Инвестиционные и инновационные правоотношения: перспективы развития публичной и частной сфер [Текст]: монография / О.Е. Симсон. – К.: Концерн "Видавничий Дім "Ін Юре", 2005. – 416 с.
5. Шкворець Ю.Ф. Роль інституційних чинників в інноваційному розвитку економіки [Електронний ресурс] / Ю.Ф. Шкворець // Науково-дослідний економічний інститут Міністерства економіки України - Режим доступу: http://iee.org.ua/files/conf/conf_article_6.pdf
6. Булкін І. О. Проблеми ідентифікації дисциплінарних пріоритетів у сфері досліджень і розробок України [Текст] / І. О. Булкін // Наука та наукознавство: Міжнародний науковий журнал. – 2004. – № 1. – С.67-83.
7. Бутнік-Сіверський О. Б. Проблеми стимулювання науково-дослідної та інноваційної діяльності [Текст] / О. Б. Бутнік-Сіверський // Наука та наукознавство. — 2011. — № 1. — С. 19-25.
8. Исакова Н.Б. Предприятия Украины: инновационная деятельность и сетевые взаимодействия [Текст] / Н.Б. Исакова под ред. д.э.н. В.П. Соловьёва. - К.: Информ.-анал. агенство, 2012. – 377 с.
9. Хребтов А.О. Научно-технические и экономические особенности объективно существующих процессов создания инноваций в экономиках полного и неполного инновационных циклов [Текст] / А.О. Хребтов // Наука та наукознавство. — 2010. — № 4. — С. 3-14.
10. Аналіз законодавства України у сфері досліджень, розробок та інноваційної діяльності та пропозиції щодо доповнень до законодавства. Проект ЄС «Вдосконалення стратегій, політики та регулювання інновацій в Україні». – К.: Фенікс, 2011. – 350 с.
11. Бюджетний кодекс України, закон № 2456-VI від 08.07.2010 р. (останні зміни від 06.12.2012 р.) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>
12. Цивільний кодекс України, закон № 435- IV від 16.01.2003 р. (останні зміни від 22.12.2010 р.) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
13. Закон України «Про інноваційну діяльність» // Відомості Верховної Ради України. –2002.-№36.
14. Закон України «Про страхування» № 85/96-ВР від 07.03.1996 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=85%2F96-%E2%F0>
15. INNO-Policy TrendChart – Innovation Policy Progress Report. United Kingdom. 2009 European Commission Enterprise Directorate-General [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.proinno-europe.eu/index.cfm?fuseaction=page.display&topicID=52&parentID=52>
16. Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» № 3715-VI від 08.09.2011 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3715-17>
17. Закон України «Про державні цільові програми» №1621-IV від 18.03.2004 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1621-15>
18. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у

державному бюджеті для надання підтримки фермерським господарствам» № 1102 від 25.08.04 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1102-2004-p>

19. Проект Концепції комплексної державної програми реформ та розвитку сільського господарства України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://minagro.gov.ua/page/?10461>

Харченко Т.О. Обоснование методического подхода программно-целевого финансирования в системе повышения инновационной активности сельскохозяйственных предприятий.

В статье представлен методический подход программно-целевого финансирования инновационной деятельности на сельскохозяйственных предприятий через региональные программы инновационного развития, которые являются эффективным механизмом в системе повышения инновационной активности сельскохозяйственных предприятий.

Ключевые слова: инновационная деятельность, инновационная активность, инновационное развитие, программно-целевое финансирование, региональная программа.

Kharchenko T.O. Justification of the Methodological Approach funding to the target program in the system of improvement of innovation activity on agricultural enterprises.

At the article represent methodical approach target program having a special purpose. This region program's funding innovation activities on agricultural enterprises and they are effective in the system of improvement of innovation activity on agricultural enterprises.

Keywords: innovation activities, innovation activity, innovation development, funding to the target program, region program.

Дата надходження до редакції:

Рецензент:

УДК

ІНВЕСТИЦІЙНА ПРИВАБЛИВІСТЬ ТА ОЦІНКА ОБ'ЄКТІВ НЕРУХОМОСТІ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

О. В. Ковтун, інженер, Одеська державна академія будівництва та архітектури

Анотація

Ключові слова

Постановка проблеми. Розвиток економічних відносин визначає нові підходи до інвестування у майно, у т.ч. нерухоме. Необхідно зазначити, що у вітчизняній практиці накопилася значна кількість різних методів оцінки нерухомого майна, які визначають способи інвестування. Зміни умов інвестування в об'єкти нерухомості відбуваються під впливом нормативно-правового поля. Останнє визначає методичні основи проведення оцінки майна фізичних та юридичних осіб, у т.ч. органів державної влади.

Мета статті. Метою даної публікації є розкриття сутності категорії «інвестиційна привабливість об'єктів нерухомості» та методичних основ оцінки нерухомого майна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання інвестиційної привабливості досліджується багатьма вченими, зокрема В. Захожай, Г. Козаченко, М. Кіт та ін.; питаннями інвестиційної привабливості об'єктів нерухомості займаються С. Баєв, Л. Петкова, В. Проскурін та ін. Однак в ринкових умовах господарювання дане питання потребує додаткового дослідження.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи дане питання відмітимо, що в економічній теорії відсутній єдиний підхід до трактування понять

«нерухомість» і «майно». Для цілей статті розкриємо їх сутність. Так, згідно Сучасного українсько-російського словника за редакцією О. Захарченка і Н. Кіт: «нерухому майно – земельні ділянки, відособлені водні об'єкти і все, що міцно пов'язане із землею, тобто об'єкти, переміщення яких без неспіввимірної збитку їх призначенню неможливе, у тому числі, ліси, багаторічні насадження, будівлі, споруди, а також ті, що підлягають державній реєстрації, повітряні і морські судна, судна внутрішнього плавання, космічні об'єкти. Законом до нерухомих речей бути віднесено і інше майно» [10, с. 137]. Відповідно до Закону України № 2658-III [9] «майном вважаються об'єкти в матеріальній формі, будівлі та споруди (включаючи їх невід'ємні частини), машини, обладнання, транспортні засоби тощо; паї, цінні папери; нематеріальні активи, в тому числі об'єкти права інтелектуальної власності; цілісні майнові комплекси всіх форм власності. Таким чином, для цілей дослідження нам потрібно розмежувати наведені поняття, оскільки друге за своїм змістом є більш широким, і включає окрім майна нерухомого (земельні ділянки, будівлі та споруди тощо) рухоме (машини, обладнання, транспортні засоби тощо). Тому, в межах роботи

з поняття категорії «майно» виокремлюватимемо ту частину майна, яка належить до об'єктів нерухомості.

Ринок нерухомого майна не може розвиватися ізольовано без відповідних інвестицій (грошового забезпечення), що пов'язано з його інвестиційною привабливістю.

В поняття «інвестиційної привабливості» науковці вкладають різний зміст. Так, Г. Козаченко під «інвестиційною привабливістю» розуміє сукупність об'єктивних і суб'єктивних умов, сприяючих або перешкоджаючих процесу інвестування [5]. Інвестиційна привабливість, за визначенням В. Захожай і М. Кіт, узагальнююча характеристика переваг і недоліків окремих напрямів і об'єктів з позиції конкретного інвестора [3]. Також інвестиційну привабливість можна трактувати як сукупність політичних, соціальних, інституційних, екологічних, макро- і мікроекономічних умов функціонування національної економіки, що забезпечують стабільність інвестиційної діяльності вітчизняних і зарубіжних інвесторів [11].

Об'єктами інвестиційної діяльності, згідно з Законом України № 1560-XII, можуть бути будь-яке майно, в тому числі основні фонди і оборотні кошти в усіх галузях та сферах народного господарства, цінні папери, цільові грошові вклади, науково-технічна продукція, інтелектуальні цінності, інші об'єкти власності, а також майнові права [8].

Якщо об'єктом інвестування виступає цілісний майновий комплекс, підприємство, фірма, то з позицій інвесторів нерухоме майно повинне забезпечувати віддачу на вкладений капітал у вигляді прибутків, орендної плати, лізингових платежів тощо.

Суб'єктами (інвесторами і учасниками) інвестиційної діяльності можуть бути громадяни і юридичні особи України та іноземних держав, а також держави.

Підсумовуючи вище наведене можна охарактеризувати категорію «інвестиційна привабливість об'єктів нерухомості» як сукупність об'єктивних і суб'єктивних умов, які знижують або підвищують вартість об'єктів нерухомості з позиції конкретного інвестора. Такими умовами можуть бути економічна криза в країні, стан фінансово-кредитної сфери, воєнні дії, економічна блокада, інвестиційна активність населення тощо.

Важливою частиною оцінки нерухомості є аналіз і дослідження всіх факторів, які впливають на вартість оцінюваного об'єкту. Слід відмітити, що оцінка нерухомості – це не тільки оцінка фізичних характеристик даного об'єкту, а й оцінка відповідних прав власності на даний об'єкт. В одному випадку оцінка нерухомості може зводитися до представлення вартості всього оцінюваного об'єкту, а в іншому – до його окремої частини, залежно від юридичних норм і правил. При цьому слід зауважити, що володіння нерухомістю

можливе як індивідуальне, так і спільне (корпорації, фірми і т.п.). В цьому випадку оцінка нерухомості неможлива без вивчення юридичних документів на право управління чи власності частиною спільного майна.

Важливим моментом при оцінці є розрахунок вартості нерухомості на певну дату. Відомо, що в ринковій економіці вартість нерухомості може мінятися день від дня. Наступним важливим чинником оцінки нерухомості є призначення і мета самої оцінки. В одному випадку, оцінка нерухомості – це, насамперед, оцінка відповідних прав на даний об'єкт нерухомості, а в іншому – оцінка пов'язана з проблемами ринку, тобто купівлею-продажем або кредитуванням. Однак, у всіх випадках оцінки нерухомості необхідно чітко визначити мету оцінювання.

С. Баєв [1] у своїх дослідженнях запропонував систему критеріїв інвестиційної привабливості нерухомості. Серед них критерії макро- та мікрорівня.

До критеріїв макрорівня належать: справедливе оподаткування ринку нерухомості, яке не експропріює прибуток і не ставить у більш сприятливий стан якого-небудь з учасників ринку; ефективний захист інституту приватної власності і приведення нормативно-правової системи реєстрації угод у відповідність до вимог соціально-економічної системи; реально втілена в життя система вільного ринку та торгівлі нерухомістю; введення рівноправності всіх категорій інвесторів; оптимізація роботи державних органів, зниження їх бюрократичної ролі та підвищення відповідальності перед народом; раціональна політика зонування.

Аналіз даних по реалізованих і невдалих проектах та статистичної обробки думок агентів – ріелтерів, будівельників, оцінювачів та інших професійних учасників ринку нерухомості дозволили сформулювати три групи мікрокритеріїв, які по їх відношенню до об'єкта нерухомості можна сформулювати як: об'єктивні, суб'єктивні, похідні.

Об'єктивні критерії визначаються властивостями і невіддільними правами даної нерухомості, не залежать від впливу або схильностей можливих учасників угоди.

Суб'єктивні критерії привабливості нерухомості залежать суто від «відповідального» оточення, а саме – девелоперської команди, яка повинна надати нерухомості, як проекту і як активу, товарний вигляд.

Наявність похідних критеріїв надає добре підготовленій угоді не тільки товарну, а й високоліквідну форму. Саме похідні критерії у великій мірі визначають чи зможе власник зайняти вигідну, «активну» позицію для переговорів з інвесторами та провести угоду з позиції продавця.

Ми підтримуємо думку С. Баєва до класифікації критеріїв оцінки об'єктів нерухомості, що дозволить вірно визначити оцінку нерухомого

майна.

На інвестиційну привабливість об'єктів нерухомості впливають такі основні параметри [4]:

1. Місце розташування об'єкта. Природно, якщо розглядати місце розташування статично, то воно впливає на ціну об'єкта, але не на можливість його подорожчання з часом. Але з точки зору інвестування місце розташування необхідно розглядати в динаміці.

2. Можливість зміни статусу об'єкту на більш комерційно привабливий.

3. Ремонтопридатність об'єкта. Можливість дешево відремонтувати об'єкт нерухомості і привести його в стан, в якому його можна буде продати значно дорожче, ніж він коштує в даний момент.

4. Ціна об'єкта.

5. Прогноз цін на нерухомість в регіоні. Стійке зростання цін на нерухомість в регіоні підвищує інвестиційну привабливість всіх об'єктів нерухомості. Але з цим критерієм необхідно звертатися обережно, оскільки тривале зростання цін може бути передвісником досягнення цінового максимуму і подальшої корекції вниз.

6. Інсайдерська інформація. Будь-яка ексклюзивна інформація про ринок нерухомості або про конкретний об'єкт може зробити об'єкт нерухомості інвестиційно привабливим.

7. Перспективи розвитку транспорту.

Для проведення оцінки майна застосовуються такі основні методичні підходи: витратний (майновий – для оцінки об'єктів у формі цілісного майнового комплексу та у формі фінансових інтересів); дохідний; порівняльний [7].

Витратний підхід ґрунтується на врахуванні принципів корисності і заміщення.

Принцип заміщення передбачає врахування поведінки покупців на ринку, яка полягає у тому, що за придбання майна не сплачується сума, більша від мінімальної ціни майна такої ж корисності, яке продається на ринку.

Принцип очікування передбачає, що вартість об'єкта оцінки визначається розміром економічних вигод, які очікуються від володіння, користування, розпорядження ним.

Витратний підхід передбачає визначення поточної вартості витрат на відтворення або заміщення об'єкта оцінки з подальшим коригуванням їх на суму зносу (знецінення).

Основними методами витратного підходу є метод прямого відтворення та метод заміщення. Метод прямого відтворення полягає у визначенні вартості відтворення з подальшим вирахуванням суми зносу (знецінення). Метод заміщення полягає у визначенні вартості заміщення з подальшим вирахуванням суми зносу (знецінення). За допомогою методів прямого відтворення та заміщення визначається залишкова вартість заміщення (відтворення).

Особливості застосування майнового підхо-

ду встановлюються відповідними національними стандартами щодо оцінки об'єктів у формі цілісних майнових комплексів та у формі фінансових інтересів.

Під час застосування методу прямого відтворення або методу заміщення використовуються вихідні дані про об'єкт оцінки, інформація про відтворення або заміщення об'єкта оцінки чи подібного майна в сучасних цінах або середньостатистичні показники, які узагальнюють умови його відтворення або заміщення в сучасних цінах.

Дохідний підхід базується на врахуванні принципів найбільш ефективного використання та очікування, відповідно до яких вартість об'єкта оцінки визначається як поточна вартість очікуваних доходів від найбільш ефективного використання об'єкта оцінки, включаючи дохід від його можливого перепродажу.

Основними методами дохідного підходу є пряма капіталізація доходу та непряма капіталізація доходу (дисконтування грошового потоку). Вибір методів оцінки при цьому залежить від наявності інформації щодо очікуваних (прогнозованих) доходів від використання об'єкта оцінки, стабільності їх отримання, мети оцінки, а також виду вартості, що підлягає визначенню.

За допомогою дохідного підходу визначається ринкова вартість та інвестиційна вартість, а також інші види вартості, які ґрунтуються на принципі корисності, зокрема ліквідаційна вартість, вартість ліквідації тощо.

Інформаційними джерелами для застосування дохідного підходу є відомості про фактичні та (або) очікувані доходи та витрати об'єкта оцінки або подібного майна. Оцінювач прогнозує та обґрунтовує обсяги доходів та витрат від сучасного використання об'єкта оцінки, якщо воно є найбільш ефективним, або від можливого найбільш ефективного використання, якщо воно відрізняється від існуючого використання.

Метод прямої капіталізації доходу застосовується у разі, коли прогнозується постійний за величиною та рівний у проміжках періоду прогнозування чистий операційний дохід, отримання якого не обмежується у часі. Капіталізація чистого операційного доходу здійснюється шляхом ділення його на ставку капіталізації.

Метод непрямої капіталізації доходу (дисконтування грошових потоків) застосовується у разі, коли прогнозовані грошові потоки від використання об'єкта оцінки є неоднаковими за величиною, непостійними протягом визначеного періоду прогнозування або якщо отримання їх обмежується у часі. Прогнозовані грошові потоки, у тому числі вартість реверсії, підлягають дисконтуванню із застосуванням ставки дисконту для отримання їх поточної вартості.

Ставка капіталізації та ставка дисконту визначаються шляхом аналізу інформації про доходи від використання подібного майна та його рин-

кові ціни або шляхом порівняльного аналізу дохідності інвестування в альтернативні об'єкти (депозити, цінні папери, майно тощо).

Для оцінки об'єктів незавершеного будівництва, земельних ділянок під забудовою, їх поліпшень, окремих складових цілісного майнового комплексу може застосовуватися метод залишку. Цей метод ґрунтується на врахуванні принципу внеску (граничної продуктивності) і є результатом комбінування витратного та дохідного підходів.

Порівняльний підхід ґрунтується на врахуванні принципів заміщення та попиту і пропонування. Порівняльний підхід передбачає аналіз цін продажу та пропонування подібного майна з відповідним коригуванням відмінностей між об'єктами порівняння та об'єктом оцінки.

Для визначення ринкової вартості об'єкта оцінки у матеріальній формі із застосуванням порівняльного підходу інформація про подібне майно повинна відповідати таким критеріям:

- умови угод купівлі-продажу або умови пропонування щодо укладення таких угод не відрізняються від умов, які відповідають вимогам, що висуваються для визначення ринкової вартості;

- продаж подібного майна відбувся з дотриманням типових умов оплати;

- умови на ринку подібного майна, що визначали формування цін продажу або пропонування, на дату оцінки істотно не змінилися або зміни, які відбулися, можуть бути враховані.

Основними елементами порівняння є характеристики подібного майна за місцем його розташування, фізичними та функціональними ознаками, умовами продажу тощо. Коригування вартості подібного майна здійснюється шляхом додавання або вирахування грошової суми із застосуванням коефіцієнта (відсотка) до ціни продажу (пропонування) зазначеного майна або шляхом їх комбінування.

Інвестування та фінансування будівництва об'єктів житлового будівництва з використанням недержавних коштів, залучених від фізичних та юридичних осіб, у тому числі в управління, може здійснюватися виключно через фонди фінансування будівництва, фонди операцій з нерухомістю, інститути спільного інвестування, а також шляхом випуску цільових облігацій, виконання зобов'язань за якими забезпечується одиницею такої нерухомості, відповідно до законодавства.

Інші способи фінансування будівництва таких об'єктів визначаються виключно законами [8].

У разі, коли приватизується державне майно оцінку вартості здійснюють відповідно до Методики оцінки майна, затвердженої Постановою КМУ [6].

Постановою Кабінету Міністрів України від 04 березня 2013 року №231 [2], визначено механізм проведення оцінки нерухомого та рухомого майна для цілей оподаткування та нарахування і сплати інших обов'язкових платежів, які справляються відповідно до законодавства, з метою обчислення доходу платника податку – фізичної особи від продажу (обміну) та іншого доходу такого платника податку у вигляді отриманої ним грошової компенсації від відчуження нерухомого та рухомого майна (крім випадків його успадкування та дарування).

Таким чином, дія Постанови не розповсюджується на оцінку нерухомого та рухомого майна, а також майнових прав на нерухоме (об'єкти нерухомості) та рухоме майно у випадку його успадкування та дарування, предмет застави/іпотеки, на оцінку майна для інших цілей, не пов'язаних з оподаткуванням та на оцінку майна юридичних осіб.

Враховуючи вищенаведене, визначення вартості для випадків успадкування та дарування майна, майнових чи немайнових прав на оцінку, предмету застави/іпотеки, для інших цілей не пов'язаних з оподаткуванням та для юридичних осіб визначається суб'єктом оціночної діяльності.

Постановою врегульовано питання проведення оцінки для цілей оподаткування та нарахування і сплати інших обов'язкових платежів, які справляються відповідно до законодавства, зокрема у випадках, визначених статтею 172 Податкового кодексу України.

Висновки. Проведені дослідження дають можливість зробити наступні висновки:

- інвестиційна привабливість об'єктів нерухомості залежить від об'єктивних і суб'єктивних умов, що негативно або позитивно можуть впливати на вартість нерухомості;

- використання критеріїв оцінки нерухомого майна дає можливість більш детально розкрити усі сторони операції з придбання такого майна;

- наведені методи оцінки нерухомості, залежно від обраного методу, можуть впливати на оцінку вартості нерухомого майна.

Список використаної літератури:

1. Баев С. Критерии инвестиционной привлекательности объекта недвижимости [Електронний ресурс] / С. Баев. – Режим доступу: <http://www.altrc.ru/library/28/1229/>.
2. Деякі питання проведення оцінки для цілей оподаткування та нарахування і сплати інших обов'язкових платежів, які справляються відповідно до законодавства: Постанова Кабінету міністрів України від 04.03.2013 № 231 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/231-2013-%D0%BF>.
3. Захожай В. Статистика інвестиційної діяльності / В. Захожай, М. Кіт // Персонал. – 2007. – № 8. – С. 10-17.
4. Инвестиционная привлекательность объектов недвижимости [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.realtyinvestments.biz/index.html?privlek>.
5. Козаченко Г.В. Інвестиційний менеджмент: монографія / Г.В. Козаченко. – Луганськ: вид-во СНУ, 1999. –

156 с.

6. Про затвердження Методики оцінки майна: Постанова Кабінету міністрів України від 10.12.2003 № 1891 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1052.1831.7&nobreak=1>.

7. Про затвердження Національного стандарту № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав»: Постанова Кабінету міністрів України від 10.09.2003 № 1440 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1052.1403.2&nobreak=1>.

8. Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18.09.1991 № 1560-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 47. – Ст. 646.

9. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні: Закон України від 12.07.2001 № 2658-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 47. – Ст. 251.

10. Сучасний українсько-руський / Російсько-український словник / За редакцією О.В. Захарченка, Н.В. Кіт [Словник]. – Одеса: ТОВ «Лерадрук», 2013. – 482 с.

11. Чоп О. Інвестиційна привабливість економіки України / О.Чоп // Матеріали Всеукраїнської студентської інтернет-конференції: Проблеми формування інвестиційного клімату в економічній системі України (18.11.2011). – Чернівці, 2011.

Анотація

Дата надходження до редакції:

Резензент:

УДК 336.227.3

СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ РОЗВИТКУ ОФШОРНИХ ЗОН: НАЦІОНАЛЬНІ ТА СВІТОВІ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНІ ІНТЕРЕСИ

Н. В. Мішеніна, к.е.н., доцент

Г. А. Мішеніна, к.е.н.

Ю. О. Туренко, студентка факультету економіки та менеджмента
Сумський державний університет

У статті досліджуються стратегічні орієнтири функціонування офшорних зон (центрів). Визначено основні мотиваційні чинники використання офшорних зон. Здійснено оцінку інвестиційної діяльності офшорного бізнесу.

Ключові слова: офшорна зона, мотивація, стратегічні орієнтири, оподаткування, інвестиції, державний бюджет.

Постановка проблеми. У середині 70-х років активно розвиваються фінансові центри, які почали залучати іноземний капітал через надання спеціальних податкових та інших пільг іноземним компаніям, що реєструються в країні розміщення центру [1, с.676]. Загалом у світі на початок ХХІ ст. налічується близько 60 офшорних центрів (зон), а загальна кількість офшорних компаній становить понад 1,5 млн.

Оскільки у втратах підприємства значну вагу займають податкові платежі, то у суб'єктів господарювання виникає логічний інтерес щодо зменшення їх сплати на основі застосування можливостей офшорних фінансово-економічних зон (центрів). Глобалізація світового

господарювання, коли утворюються значні обсяги зустрічних потоків капіталів та товарів, потребує ретельного урахування стратегічних інтересів національної та світової економіки щодо розвитку офшорних бізнес-структур на цивілізованій основі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика результативності формування та розвитку офшорних зон (центрів) досліджується у наукових працях вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема, О.А. Гарасюка, Д.Д. Косе, М.В. Маркова, К.Меня, А.А. Синяка, А.В. Черепа, Б.А. Хейфеца [2-8]. У працях цих авторів достатньо глибоко опрацьовані теоретико-методичні основи розвитку офшорних центрів, які охоплю-

ють організаційно-інституціональні та фінансово-економічні аспекти функціонування офшорних компаній. При цьому подальшого дослідження потребують питання, які стосуються стратегічних орієнтирів щодо розвитку офшорних зон з позиції мотиваційних та інвестиційних аспектів.

Метою статті є систематизація стратегічних основ функціонування офшорних зон та мотиваційних механізмів їх використання на основі визначення фінансово-економічних інтересів суб'єктів господарювання.

Виклад основного матеріалу. За існуючими оцінками до трьох четвертей світового обороту капіталу на різних його етапах проходить через офшорні фінансові центри. *Стратегічні орієнтири розвитку офшорних зон повинні спиратися на такі їх характерні ознаки:*

1. *Оподаткування.* За цією ознакою офшорні зони поділяються на три групи: класична офшорна зона (країни "податкової гавані" такі, що повністю звільняють компанії від сплати будь-яких податків, за умови, що управління компанією здійснюється за межами території реєстрації та вона не має там джерел доходу); зона низького оподаткування (країни, де іноземним компаніям надаються суттєві податкові пільги, та висуваються мінімальні вимоги щодо фінансової звітності); інші зони, які за певних умов створюють вигідні умови для податкового і фінансового планування (країни, де податкові пільги та привілейований режим таємності мають суб'єкти господарювання-нерезиденти, що здійснюють лише визначені в законодавстві країни види господарської діяльності) [9].

2. *Захист комерційної та банківської таємниці.* Більшість країн не захищає цю інформацію від розслідування правоохоронними органами іноземної держави, особливо коли розслідування здійснюється відповідно до міжнародного договору. Вони відмовляють у порушенні своїх бар'єрів секретності навіть тоді, коли є серйозне порушення законів іншої країни.

3. *Валютний контроль.* Офшорні юрисдикції мають, як правило, систему подвійного валютного контролю. Загальне правило таке: резиденти піддаються валютному контролю, а нерезиденти валютному контролю не піддаються. Проте нерезиденти піддаються звичайному контролю відносно місцевої валюти. З компанією, створеною в офшорній юрисдикції, що належить нерезидентам і здійснює свою діяльність зовні юрисдикції, поводяться як з нерезидентом з погляду валютного контролю. Відповідно іноземна особа може сформувати компанію в країні податкового приюту для здійснення бізнесу в інших юрисдикціях. В цьому випадку компанія не піддаватиметься валютному контролю в податковому приюту, оскільки вона не здійснює операції у валюті інших юрисдикцій і не займається бізнесом у даній офшорній юрисдикції [7].

4. *Комунікації.* Більшість офшорних юрисдикцій мають надійні та ефективні засоби зв'язку.

5. *Доступ до зарубіжної банківської системи.* Використовування офшорних юридичних осіб дає можливість розміщувати капітал у твердій валюті в надійних банках стабільної країни. Великі секретарські компанії з визнаною міжнародною репутацією мають усталені зв'язки і можливість відкривати для своїх клієнтів рахунки в першокласних зарубіжних банках. Офшорній фірмі може бути відкритий валютний банківський рахунок у зарубіжному банку. Такий рахунок може використовуватися для безготівкових розрахунків, здійснення інших операцій (перекази, акредитиви, банківські гарантії) [7, 10].

В основу головних критеріїв, за якими господарські суб'єкти (підприємства, компанії) користуються при виборі офшорних центрів з метою мінімізації податкових зобов'язань, ставиться підсумований обсяг і характер фінансово-економічних привілеїв.

При такому підході офшорні зони (центри) зазвичай поділяють на два основних типи:

1. Перший — це власне офшорні зони (юрисдикції), які відносяться до — податкових гаваней. Це переважно країни з невеликим населенням і малою земельною площею. Для них характерна відсутність податку на прибуток для іноземних — пільгових компаній. Суттєвий недолік - відсутність податкових угод з іншими державами й особливо договорів про уникнення подвійного оподаткування. До цього типу юрисдикцій відноситься, наприклад, острів Мен, Гібралтар, Панама, Багамські острови, Теркс, Кайкос та інші.

2. *Офшорні зони (юрисдикції) з помірним рівнем оподаткування* (держави Західної Європи). Тут найчастіше стягується податок на прибуток. Цей недолік (з погляду бажаючих мінімізувати свої податкові зобов'язання) цілком компенсується тим, що такі юрисдикції пов'язані численними податковими угодами з іншими державами. При цьому надаються значні пільги для компаній певного виду діяльності, зокрема, це стосується холдингових, фінансових, ліцензійних. Ці компанії використовуються як проміжні пункти для міждержавного переказу доходів і капіталів, а кінцевий пункт такого переведення виступають офшорні компанії, зареєстровані в загальновідомих податкових гаванях.

Існує і ряд — комбінованих юрисдикцій, у яких поєднуються ознаки двох згаданих типів. Це такі юрисдикції, як Кіпр та Ірландію [11]. Також варто відмітити вартість реєстрації компанії у офшорній зоні (табл.1).

Слід відмітити, що постійно виникають проблемні питання щодо цивілізованого існування офшорних юрисдикцій та офшорного бізнесу. Стратегічні орієнтири розвитку офшорного бізнесу потребують розгляду мотиваційних чинників

до співробітництва з офшорними зонами та вплив їх на економіку в цілому, на країни, які створюють офшорні зони, та на підприємства, які

застосовують можливості офшорів у своєму розвитку.

Таблиця 1

Вартість реєстрації компанії у офшорній зоні

Юрисдикція	Вартість реєстрації / щорічне обслуговування
Сейшельські острова	950-1400 USD / 800-1100 USD
Невіс	2100-2450 USD / 1850-2150 USD
Кіпр	2200-2500 USD / 1300-2000 USD
Гонконг	1950-2400 USD / 1600-1900 USD
Сінгапур	2400-3720 USD / 2000-3300 USD
Великобританія	1750-2300 USD / 1100-1700 USD
Люксембург	10250-12500 EUR / 10120-12370 EUR

Джерело: сформовано на основі [12]

Найбільш типові мотиви використання офшорних зон для господарювання у глобальному просторі такі:

1. Офшорні зони використовуються підприємствами в цілях податкового планування, яке зводиться до легальної оптимізації податкових платежів. Також офшорні зони використовують для захисту активів бізнесу та мінімізації ризику при здійсненні підприємницької діяльності в умовах соціально-економічної кризи.

2. Використання офшорних зон для ухилення від податків. Офшорні юрисдикції відкривають можливості для різноманітних схем ухилення від податків. При цьому найбільш важливим фактором, сприятливим вчиненню фінансових злочинів у офшорній зоні є режим фінансової секретності. Офшорні юрисдикції використовуються для генерування фіктивної фінансової документації, для надання видимості законності незаконної економічної діяльності.

3. Мотиви, пов'язані з вчиненням економічних злочинів неподаткового характеру. Офшорні юрисдикції набули характеру механізму відмивання грошей. Відмивання грошей через офшорні банківські структури, трасти і корпорації конвертує злочинний прибуток у легальні гроші.

Також набув поширення випуск фіктивних або незабезпечених векселів, депозитних сертифікатів та інших фінансових інструментів. Цьому сприяють такі особливості офшорного режиму діяльності банків та інших компаній як фактична анонімність власника, мінімальні витрати для установи банку, відсутність законодавчих вимог до розміру статутного капіталу або неефективний контроль за дотриманням законодавства, можливість створення фірм з назвами, що вводять в оману [13].

Таким чином, варто відмітити, що створення і застосування офшорних зон має свої переваги та недоліки стосовно впливу на економіку господарських суб'єктів.

Слід виокремити такі позитивні впливи офшорів на підприємства, на країни та на світову економіку в цілому, що:

– спонукає до активізації різноманітних фінансових потоків та обороту фінансових активів у світовому вимірі. Це забезпечує розвиток фінан-

сових ринків, створюють умови для диверсифікації інвестицій, розширення доступу до кредитів та розподілу капіталів;

– спонукає до зниження податкового тиску, і саме цим стимулюють соціально-економічну активність у глобальній економіці;

– зменшує ризики для інвесторів та забезпечує права власності, що генерує більш стійкий розвиток;

– сприяє залученню іноземних інвестицій, зростанню валютних надходжень в економіку всієї країни або її окремого суб'єкта, що обумовлює більш гармонійний розвиток світової економіки в цілому [14];

– у бюджет держави при створенні офшорної компанії сплачуються необхідні реєстраційні збори. Офшорні компанії для виконання своїх завдань активно використовують інфраструктуру держави;

– підвищує конкурентоспроможність компанії (підприємств), які отримують можливість запроваджувати більш гнучкі стратегії розвитку, особливо у порівнянні з конкурентами

– сприяє зміцненню міжнародної співпраці

– підвищує зайнятості та рівень доходів населення;

– можуть бути полігоном для впровадження провідних закордонних управлінських технологій, насамперед інформаційних, у галузі сучасних засобів зв'язку і банківської справи [14,15].

До негативних впливів офшорних територій відносять такі:

– недобросовісну податкову конкуренцію та відповідно ухилення від оподаткування;

– створення елементів фінансової нестабільності в світовій економіці у зв'язку з можливістю накопичення в офшорних зонах великих обсягів капіталів і насамперед спекулятивних;

– створення умов для відтоку капіталу;

– підтримку тіньової економіки;

– вплив на соціальну ситуацію в країнах-донорах, пов'язаних з ухиленням від оподаткування

– розміри вкладених коштів в організацію офшорної зони не виправдано великі в порівнянні з обсягом закордонних інвестицій;

– прагнення фірм в зонах використовувати

внутрішній ринок як поле для демпінгу товарів, що не відповідають міжнародним стандартам;

– неможливість точних економічних прогнозів [14,16].

Підприємства, які використовують офшорні зони можуть отримати негативну репутацію, що ускладнить встановлення нових результативних бізнесових зв'язків. Деякі підприємства обирають оншорні території, у якій зареєстрована компанія, яка підлягає оподаткуванню та зобов'язана вести бухгалтерський облік в країні реєстрації. При збереженні певних умов фірма може сплачувати податки у пониженому розмірі. Оншор є протилежністю офшору, однак він також є нерезидентом по відношенню до країни провадження бізнесу [11].

Причини, що спонукають компанії обирати оншорні території такі:

1. *Для ефективної роботи в країні з анти-офшорним законодавством.* В Україні як і у багатьох інших державах існують певні обмеження при укладаннях угод з офшорними компаніями. Зазвичай ці обмеження пов'язані не з заборонаю, а з підвищеним контролем за такими угодами, або з депонуванням коштів, або з ускладненням віднесення повних коштів на собівартість продукції.

2. *З метою мінімізації оподаткування.* Більшість переваг офшору також характерна для оншора і, не дивлячись на наявність оподаткування в оншорі, його використовують аналогічно офшору у бізнесових схемах, попередньо мінімізував оподаткування.

3. *Для зміни статусу бізнесу, зміни ставлення до нього зі сторони держави, ведення діяльності та інших учасників ринку* [11].

Причини, що спонукають українських підприємців використовувати офшорні центри, такі: неефективна фіскальна політика; несприятливий інвестиційний клімат і потужні мотиви до експорту капіталу за кордон; високі інвестиційні ризики і використання офшорних схем для приховування факту володіння інвестиційними об'єктами в Україні [16].

Розглянемо яким чином українські компанії можуть використовувати офшорні зони.

1. *Інвестиційні компанії та фонди.* Інвестиційна компанія може вкласти власний капітал на депозитний рахунок у банку в офшорній зоні або купити на ці гроші облігації. Відсотки, які при цьому компанія отримує, не підлягають оподаткуванню. Інвестиційний фонд, як правило, утворюється у формі публічного акціонерного товариства. Воникладають свої засоби в портфелі цінних паперів інших інвестиційних структур, спеціалізованих фондів або в інші види діяльності [17].

2. *Холдингові компанії.* Такі компанії володіють цінними паперами інших компаній, правами власності на патенти, авторськими правами, різними торговими марками тощо. Особливо вигідно

для такої компанії реєстрація в офшорній зоні, коли вона має розповсюджену мережу філій. Як сама компанія, так і філії, які їй належать, звільняються від сплати різних прибуткових та корпоративних податкових платежів і у них (а також у філії) з'являється можливість акумулювати додаткові кошти (що є економією на податках) для подальшого розвитку, інвестування в різні проекти діяльності.

3. *Торговельні компанії.* Питома вага таких компаній в загальній реєстрації офшорних зон є найбільшою. Ефективність таких компаній збільшується за рахунок високих оборотів, отримання достатньо високих прибутків та інших доходів, які практично повністю звільняються від оподаткування, тим часом, ці компанії не тільки посередники, але й займаються виробництвом товарів і послуг. Таким чином, торгові компанії можуть створювати офшорні компанії для посередництва між постачальником і імпортером або експортером і клієнтом. Через виставлення додаткових рахунків частина прибутків експортера або імпортера буде переводитись на офшорну компанію і оподатковуватись податком в офшорній зоні по дуже низькій ставці. Аналогічно офшорна компанія може бути використана для одержання комісійної винагороди з України [11, 17].

4. *Страхові компанії.* Для зменшення ризику своєї діяльності або діяльності своїх структурних підрозділів різні компанії користуються послугами страхових компаній, а найбільші з них створюють свої, так звані, "кишенькові страхові компанії" або їх відділення. Утворення останніх дозволяє компанії здійснювати перестраховування своїх ризиків навіть в інших великих страхових компаніях і мати при цьому економію за пільговим оподаткуванням.

5. *Транспортні компанії.* Реєстрація компанії в офшорних зонах дає можливість мати економію на перевезенні вантажів за рахунок звільнення від оподаткування або отримання суттєвих пільг щодо прямих та непрямих податків.

6. *Франшизні і ліцензійні компанії.* Компанії, що інвестують в Україну за допомогою переводу капіталу, технології, устаткування і т.д., можуть створити офшорну компанію із метою репатріації прибутків з України у формі ліцензійних виплат.

Сучасна світова фінансова система характеризується достатньо високим рівнем глобалізації та інтеграції, невід'ємним атрибутом якої є активне використання офшорних зон в організації фінансових потоків, зокрема і інвестиційних. Як вже зазначалась офшорні зони мають такі переваги, як пільгове оподаткування, вільний вивіз прибутку, м'який валютний регламент, «митний рай» для іноземних інвесторів. В той же час, у сучасних публікаціях нерідко висвітлюється проблема ухилення компаній від сплати податків шляхом переведення коштів до офшорних зон. Офшорна проблема має місце і в національній

економіці України, тому аналіз інвестиційних потоків між Україною та офшорними зонами є важливим для розуміння впливу їх на стійкість соціально-економічного розвитку[18].

Обсяг унесених з початку інвестування в економіку України прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу) на 31 грудня 2013 року становив 58,2 млрд.дол. США, що порівняно з обсягами на 1 січня 1996 року в 64,8 раза більше та складає 1283,6 долара у розрахунку на одного жителя країни.

Кількість країн світу, з яких надійшли інвестиції в економіку України, на 1 січня 1996 року становила 94 країни, а на кінець 2013 року – 136. Упродовж цих років десятка основних країн-інвесторів України змінювалась. У 2013 році основними країнами-інвесторами були Кіпр, Німеччина, Нідерланди, Російська Федерація, Австрія, Велика Британія, Віргінські Острови (Брит.), Франція, Швейцарія та Італія (майже 83% загального обсягу прямих інвестицій в економіці України). Порівняно з 1996 роком зі складу десяти найбільших за обсягами інвестування країн вибули США, Ірландія, Бельгія та Польща.

Станом на 31 грудня 2013 року 31,0% загального обсягу прямих інвестицій в Україні зосе-

реджено на підприємствах промисловості, у т.ч. переробної – 25,3%. Серед галузей переробної промисловості суттєві обсяги інвестицій унесено у підприємства металургійного виробництва, виробництва готових металевих виробів (10,8%), виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів (5,7%), виробництва гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції (2,5%), машинобудування, крім ремонту і монтажу машин і устаткування (1,9%), виробництва хімічних речовин і хімічної продукції (1,8%). В установи фінансової та страхової діяльності внесено 26,4% прямих іноземних інвестицій, у підприємства з оптової та роздрібною торгівлі; ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів – 13,0%, в організації, що здійснюють операції з нерухомим майном – 7,5%, професійну, наукову та технічну діяльність – 5,9%.

Обсяг прямих інвестицій (акціонерного капіталу) з України в економіку країн світу на 31 грудня 2013 року становив 6,6 млрд.дол. США. Прямі інвестиції з України здійснено до 46 країн світу, переважна їх частка спрямована до Кіпру [19].

Більш детальна оцінка прямих інвестицій в Україну з офшорних зон представлена в табл.2:

Таблиця 2

Прямі інвестиції в Україну з офшорних зон, млн. дол. США

Назва офшорної зони	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Європа						
Гернсі					0,9	1,4
Джерсі			1,5	0,1	0,1	5,3
Острів Мен				16,2	25,9	26,5
Монако	79,2	58,7	50,1	45,6	40,3	40,4
Андорра	1,9	1,6	1,6	1,5	1,5	1,5
Гібралтар	23,3	17,9	18,0	17,0	17,0	10,7
Азія						
Кіпр ¹	5946,4	7646,2	9005,3	10044,9	13355,2	17748,6
Африка						
Сейшельські Острови	58,8	96,2	115,4	119,9	120,3	116,2
Ліберія	9,8	9,3	2,2	2,0	2,0	2,0
Америка						
Беліз	120,9	156,9	120,0	139,7	159,7	852,0
Ангілья	1,2	0,0	2,1	2,1	3,5	3,8
Багамські Острови	0,0	9,8	47,7	46,7	60,8	85,9
Віргінські Острови	1066,7	1294,0	1342,7	1451,5	1666,0	2007,6
Барбадос			3,6	5,1	5,4	5,4
Кайманові острови	20,3	20,7	25,2	26,0	23,0	23,1
Острови Теркс і Кайкос			1,8	2,2	2,2	2,9
Сент-Вінсент і Гренадіни	82,8	89,9	84,8	105,2	100,8	107,1
Сент-Кітс і Невіс	46,0	45,7	32,2	33,7	40,7	83,8
Австралія						
Маршалові острови	2,3	8,7	14,4	19,9	19,4	28,6
Всього з офшорних зон	7459,6	9455,6	10868,6	12079,3	15644,7	21152,8
Всього інвестовано	29542,7	35616,4	40053	44806	50333,9	55296,8

¹ – Кіпр не відноситься до офіційного переліку офшорних зон України
Джерело: сформовано на основі даних Держкомстату України [19]

Дані табл. 2 свідчать, що з кожним роком частка прямих інвестицій з офшорних зон збільшується відповідно до всього обсягу інвестицій (рис. 1). Найбільші потоки інвестицій надходять з

Кіпру (який формально не вважається офшорною зоною в Україні, але визнаний лідером у подібному способі фінансових операцій), з Віргінських Островів та з Америки – Беліз [19,20].

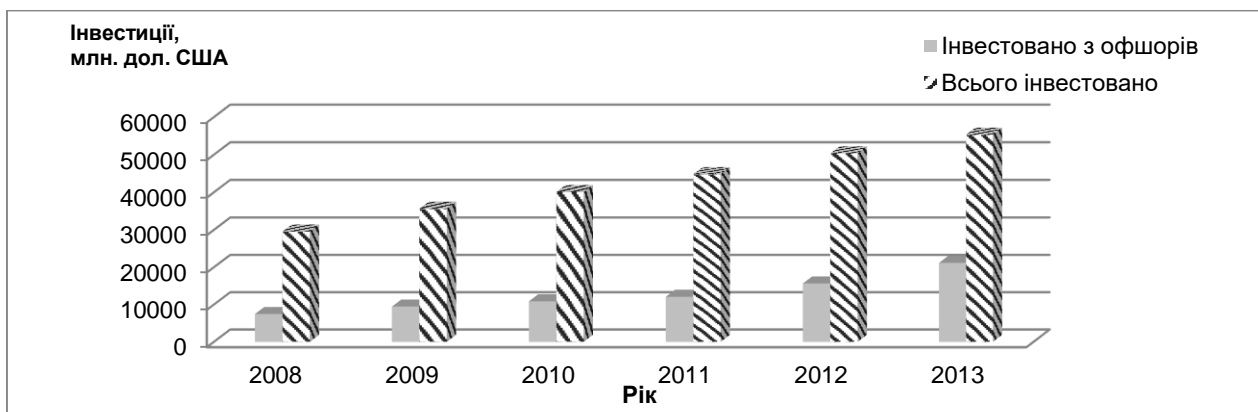

Рис.1. Динаміка росту інвестицій з офшорних зон в Україну

Джерело: сформовано на основі даних Держкомстату України [19,20]

Представлені на рис.1 дані свідчать, що загалом інвестиції в економіку України збільшуються з кожним роком, а інвестиції з офшорних зон становлять близько четвертої частини усього їх обсягу.

Якщо розглядати українські інвестиції в офшорні зони, то тут треба відмітити, що Держкомс-

тат України надає тільки дані по офшорним зонам Кіпра та Віргінськими Острівом. Тому можна зробити висновок, що більша частина коштів, відправляється саме до офшорних зон. За період 2008 - 2013 рр., пік інвестування припадає на 2011 та 2012 роки, і складає відповідно 6367,9 та 5836,8 млн. дол. США (рис. 2.).

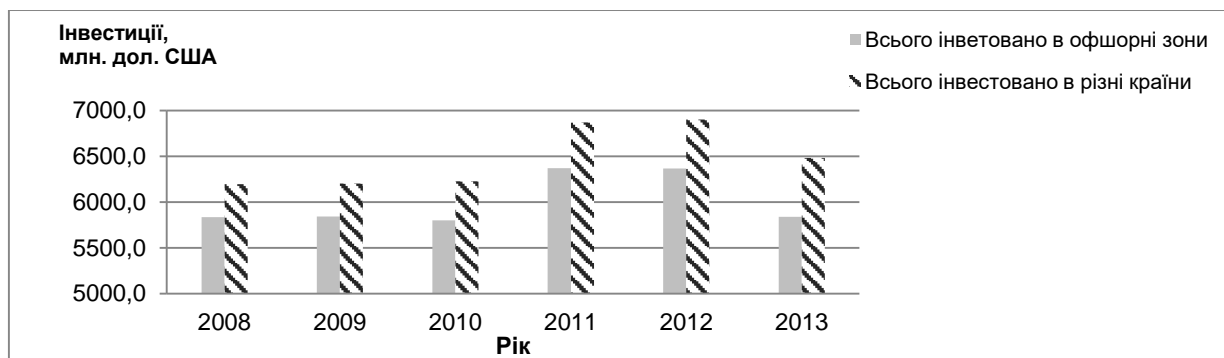

Рис.2. Динаміка росту інвестицій до офшорних зон з України

Джерело: сформовано на основі даних Держкомстату України [19,20]

Якщо порівнювати річний Держбюджет України та суми інвестиційних потоків між Україною та офшорними зонами, то в результаті виходить, що інвестиції до офшорних зон складають приблизно від 13 до 22% Держбюджету України, який поповнюється за рахунок різних податків (податок на прибуток підприємств, об'єднань і організацій;

податок на додану вартість; акцизні податки; доходи від зовнішньоекономічної діяльності; прибутковий податок з громадян та ін.). Таким чином, саме на таку частку інвестицій міг би бути збільшений бюджет, якщо суб'єкти підприємництва не користувалися офшорними зонами, як способом податкового планування.

Таблиця 3

Порівняння інвестиційних потоків з Держбюджетом України за 2008-2013 рр.

	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Інвестовано з офшорних зон, млн. дол. США	7459,60	9455,60	10868,60	12079,30	15644,70	21152,80
Інвестовано до офшорних зон, млн. дол. США	5836,40	5840,40	5799,30	6368,30	6367,90	5836,80
Середній курс дол. США до гривні	5,05	7,7	8	7,94	7,9897	7,993
Інвестовано з офшорних зон, млн. грн.	37670,98	72808,12	86948,80	95909,64	124996,46	169074,33
Інвестовано до офшорних зон, млн. дол. США	29473,82	44971,08	46394,40	50564,30	50877,61	46653,54
Державний Бюджет України	231686,30	209700,30	240615,20	314616,90	346025,50	339180,30
Інвестовано з офшорних зон у % до Держбюджету	16,26	34,72	36,14	30,48	36,12	49,85
Інвестовано до офшорних зон у % до Держбюджету	12,72	21,45	19,28	16,07	14,70	13,75

Джерело: сформовано на основі даних Міністерства фінансів України [21,22].

Щодо інвестицій до України, то вони становлять приблизно від 16 до 50% Держбюджету.

Таким чином порівнюючи суми надходжень до бюджету та інвестицій в Україну, можна сказати,

що інвестування є важливим джерелом поповнення Державної скарбниці. Важливим уявляється аналіз інвестиційних потоків між Україною та такими офшорними зонами, як Кіпр і Віргінські Острови, оскільки їх вплив на національну економіку найбільш значний.

Дані табл. 4 свідчать, що більше ніж 90% інвестицій, які прямують з України до інших країн становлять інвестиції до Кіпру. Значно меншою є частка інвестицій до іншої офшорної зони, а саме, до Віргінських островів (близько 0,3%). Таким чином, можна стверджувати, що майже всі кошти, які поступають з України до інших країн світу під виглядом інвестицій є надходження до офшорних центрів. Безперечно, частина коштів направляється і до інших офшорів, проте дані Держкомс-

тату України відбивають перелік країн, виходячи з найбільших обсягів інвестицій, що вкладені в економіку України та за умов конфіденційності відповідно до Закону України "Про державну статистику".

Проведений аналіз свідчить про те, що частка надходжень до офшорних центрів протягом всього аналізованого періоду залишалася стабільною, не дивлячись на невелике збільшення українських інвестицій у 2011-2012 роках як в цілому за країнами світу, так і до зазначених країн.

Безперечно, частка коштів, спрямованих до офшорних центрів повертається у вигляді зворотних інвестицій (табл. 5).

Таблиця 4

Динаміка інвестицій з України за країнами світу та офшорними зонами

Рік	Разом, млн. дол.	Кіпр		Віргінські Острови		Разом до офшорів, %
		млн. дол.	%	млн. дол.	%	
2008	6196,6	5825,5	94,01	10,9	0,18	94,19
2009	6203,1	5826,1	93,92	14,3	0,23	94,15
2010	6226,3	5778,5	92,81	20,8	0,33	93,14
2011	6868,3	6342,5	92,34	25,8	0,38	92,72
2012	6899,7	6342,1	91,92	25,8	0,37	92,29
2013	6483,3	5811	89,63	25,8	0,40	90,03

Джерело: сформовано на основі даних Держкомстату України [19,20]

Таблиця 5

Динаміка інвестицій в Україну за країнами світу та офшорними зонами

Рік	Разом, млн. дол.	Кіпр		Віргінські Острови		Разом з офшорів, %
		млн. дол.	%	млн. дол.	%	
2008	7459,6	5946,4	79,71	1066,7	14,30	94,01
2009	9455,6	7646,2	80,86	1294,0	13,69	94,55
2010	10868,6	9005,3	82,86	1342,7	12,35	95,21
2011	12079,3	10044,9	83,16	1451,5	12,02	95,17
2012	15644,7	13355,2	85,37	1666,0	10,65	96,01
2013	21152,8	17748,6	83,91	2007,6	9,49	93,40

Джерело: сформовано на основі даних Держкомстату України [19,20]

Дані табл. 5 свідчать, що частка коштів, що повертаються з офшорних центрів до економіки України, також залишалася стабільною і становить близько 82% протягом всього аналізованого періоду. Щодо, до Віргінських островів, то ця частка інвестицій становить близько 12%. При цьому порівнявши дані табл. 4-5, можна зробити висновок, що обсяги інвестування в економіку України напряму залежить від офшорних зон, так як вони формують більше 90% всіх інвестиційних потоків.

У той же час, можна спостерігати явище повернення коштів, тому що з офшорних зон в Україну надходить також більше 90% всіх інвестиційних потоків.

З метою зіставлення загального обсягу коштів, які надходять до офшорних зон та повертаються з них до України, було проведено відповідний аналіз інвестиційних потоків між Україною та Кіпром (табл. 6).

Таблиця 6

Аналіз інвестиційних потоків між Україною та Кіпром, млн. дол.

Рік	В Україну	З України	Сальдо	%
2008	5946,4	5825,5	120,9	2,03
2009	7646,2	5826,1	1820,1	23,80
2010	9005,3	5778,5	3226,8	35,83
2011	10044,9	6342,5	3702,4	36,86
2012	13355,2	6342,1	7013,1	52,51
2013	17748,6	5811	11937,6	67,26

Джерело: сформовано на основі даних Держкомстату України [19,20]

Зазначене перевищення має тенденцію до значного збільшення протягом всього аналізованого періоду. Якщо у 2008 році з Кіпру надійшло

на 5946,4 млн.дол. США більше ніж з України до Кіпру на 120,9 млн. дол. США (або на 2,03%), то на наступний рік таке перевищення вже становив

ло 1820,1 млн. дол. США (або 23,80%). Наступне збільшення відбулося в 2010 та в 2011 році (майже в два рази). У 2012 році інвестиційні потоки в Україну вже на 50% перебільшували, ті що надійшли з України. Максимальна різниця між потоками спостерігається у 2013 році, і становить 11937,6 млн. дол. або 67,26%.

Проведений аналіз інвестиційних потоків між Україною та Кіпром дає підстави вважати, що значна частка коштів, які надходять з Кіпру до України, в свою чергу надійшли до Кіпру з інших офшорних зон (дані за якими на сайті Держкомстату України відсутні), або були переведені нелегально через іноземні підприємства [23].

Висновки та напрями подальших досліджень. Сучасну світову економіку вже важко уявити без розвитку офшорного бізнесу. З метою мінімізації (оптимізації) податків і захисту свого капіталу офшорні центри використовуються бізнес-підприємницькими структурами у всіх сферах господарювання. Українські бізнес-структури перебувають серед лідерів за кількістю створених офшорних компаній. Глобальна фінансова криза лише загострила проблему оптимізації податків та підвищення ефективності бізнесу і підвищила популярність офшорних центрів. Достатньо складна система оподаткування в Україні спонукає все більше підприємців до активного пошуку за-

собів планування та мінімізації податків через створення, так званих офшорних компаній. Це призводить до того, що бюджет України не отримує повністю податкових надходження. Проте створення офшорних компаній законом не заборонено, а прибуток формально з'являється у суб'єктів господарювання інших країн [24].

Достатньо широке застосування бізнес-структурами офшорних центрів (зон) спонукає країни з різним рівнем соціально-економічного розвитку до необхідності формування більш конструктивної позиції щодо цього явища. Стратегічні орієнтири розвитку офшорного бізнесу можуть бути різними: від обмеження застосування зарубіжних офшорних зон (заборона користуватись офшорними схемами) до створення офшорного центру на власній території. Найбільш типові мотивами використання офшорних зон: можливість податкового планування; використання офшорних зон для полегшення ухилення від податків; мотиви, пов'язані з вчиненням економічних злочинів.

Майже повна відсутність в офшорних зонах (центрах) державного контролю за діяльністю національних компаній обумовлює необхідність поглиблення інституціонально-організаційних основ регулювання фінансово-економічних аспектів офшорного бізнесу.

Список використаної літератури:

1. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т.2/Редкол.:...С.В.Мочерний (відп.ред.) та ін.-К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – 848 с.
2. Гарасюк О.А. Обґрунтування економічної доцільності розвитку офшорного бізнесу в Україні / О.А. Гарасюк// Формування ринкових відносин в Україні. – К.: НДЕІ, 2001.-Вип.13.-С.222-228.
3. Косе Д.Д. Місце правового режиму оподаткування офшорної території у сфері регулювання економічних відносин в Україні /Д.Д.Косе// Часопис київського університету права .- 2008.-№1.-С.18-23.
4. Марків М.В. Офшорна зона як спосіб збереження капіталу компанії в умовах нестабільної економічної ситуації. [Електронний ресурс]: Стратегічні орієнтири: Форум фінансових дискусій. – Режим доступу: <http://libfor.com/index.php?newsid=1071>
5. Мень К. Офшорний бізнес та сучасні реалії. [Електронний ресурс]: Офіційний сайт Україна фінансова: інформаційно-аналітичний портал Українського агентства фінансового розвитку – Режим доступу: http://www.ufin.com.ua/analit_mat/sdu/111.htm
6. Синяк А.А. Как влияют офшорные зоны на современную экономику / А.А. Синяк. // [Електронний ресурс]: Донецкий национальный технический университет, 2010. – Режим доступу: <http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/management-and-marketing-411/government-411/10761-411-1086>
7. Череп А. В. Особливості розвитку офшорного бізнесу в Україні/ А.В. Череп // Економіка та держава. – №6. – 2006. – С.21-30.
8. Хейфец Б.А. Роль офшоров в глобальной экономике // Мировая экономика и международные отношения. № 11. – 2008.
9. Гайворонський В. М. Господарське право України. Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих закладів освіти / В.М. Гайворонський, В.П. Жушман – Х.: Право, 2005. – 384 с.
10. Артемовська Я.М. Роль офшорних зон у сучасному світі / Я.М. Артемовська, В.З. Товз // Проблеми та перспективи регулювання міжнародних економічних відносин: збірник наукових праць з актуальних проблем економічних наук / Наукова організація «Перспектива». – Дніпропетровськ: Видавничий дім «Гельветика», 2014. – 336 с.
11. Козак Ю.Г. Міжнародні фінанси: Навчальний посібник. / Ю.Г. Козак, Н.С. Логвінова, В.В. Ковалевський // Видання 3-тє, перероб. та доп. – Київ: Центр учбової літератури, 2007. – 640 с.
12. Офшоры / Таблица сравнения офшорных зон [Електронний ресурс]: Concept consulting Ltd. – Режим доступу: <http://www.conceptconsult.ru/offshore/compare/>
13. Бекряшев А.К. Теневая экономика и экономическая преступность / А.К.Бекряшев, И.П. Белозеров. – 2003. – 450с.
14. Москаленко Н.В. Офшорний бізнес, тенденції його функціонування та механізм регулювання / Н.В. Москаленко // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – №1. – 2009. – С. 206-112.

15. Кумок С. І. Офшорні компанії. Обзори, коментарі, рекомендації / С.І. Кумок. – М.: 2010р. – 256 с.
16. Романус І. Вплив офшорних зон на економіку України / І.Романус, І.В. Скребець // 70-та студентська науково-технічна конференція : збірник тез доповідей / Національний університет "Львівська політехніка". – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2012. – С. 470–471.
17. Офшорна юрисдикція. [Електронний ресурс]: Юридична фірма "Цезар", 2010. – Режим доступу: <http://caesar.in.ua/offshore/>
18. Железняк В.Ю. Тенденції розвитку інвестиційних відносин України з офшорними зонами / В.Ю. Железняк // Вісник МНТУ. – Економіка.- №2 (5). – С. 51-57.
19. Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності України. Статистичний збірник / Державна служба статистики України. – Київ. – 2014.
20. Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності України. Статистичний збірник / Державна служба статистики України. – Київ. – 2013.
21. Долари США: динаміка зміни офіційного курсу. [Електронний ресурс]: Офіційний сайт Міністерства Фінансів України – Режим доступу: <http://minfin.com.ua/currency/converter/usd-uah/>
22. Виконання державного бюджету України. [Електронний ресурс]: Офіційний сайт Міністерства Фінансів України – Режим доступу: <http://index.minfin.com.ua/budget/>
23. Железняк В.Ю. Тенденції розвитку інвестиційних відносин України з офшорними зонами / В.Ю. Железняк // Вісник МНТУ. – Економіка №2 (5). – С. 51-57.
24. Пацан М.М. Місце офшорних зон в економіці України. [Електронний ресурс]: Десята Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Сучасна наука XXI століття». – Режим доступу: <http://intkonf.org/patsan-mm-mistse-ofshornih-zon-v-ekonomitsi-ukrayini/>

Mishenina N.V., Mishenina G.A., Turenko J.O. Strategic directions of offshore areas: national and global financial and economic interests

This paper investigates the strategic guidelines for the operation of offshore areas (centers). The main motivational factors of using offshore have been considered in this article. The estimation of investment offshore business has been developed and argued.

Keywords: offshore area, motivation, strategic goals, tax, investment, government budget.

Мишенина Н.В., Мишенина Г.А., Туренко Ю.О. Стратегические ориентиры развития офшорных зон: национальные и мировые финансово-экономические интересы

В статье исследуются стратегические ориентиры функционирования офшорных зон (центров). Определены основные мотивационные факторы использования офшорных зон. Выполнена оценка инвестиционной деятельности офшорного бизнеса.

Ключевые слова: офшорная зона, мотивация, стратегические ориентиры, налогообложение, инвестиции, государственный бюджет.

Дата надходження до редакції: 14.05.2014 р.

Рецензент: д.е.н., професор Михайлова Л.І.

УДК 631.164.23

ІНВЕСТИЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ РІЗНОГО ВИРОБНИЧОГО НАПРЯМУ

А. О. Калашніков, аспірант, Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва
Науковий керівник – д.е.н., професор Гуторов О.І.

Проаналізовано рівень інвестиційного забезпечення сільськогосподарських підприємств Харківської області та визначено його взаємозв'язок з виробничим напрямом діяльності підприємств. Здійснено оцінку впливу виробничого напрямку господарської діяльності сільськогосподарських підприємств на рівень їх інвестиційного забезпечення.

Ключові слова: інвестиційне забезпечення, розвиток сільськогосподарських підприємств, виробничий напрям, спеціалізація

Постановка проблеми у загальному вигляді. Запорукою нарощування обсягів виробництва та підвищення ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств є удосконалення матеріально-технічної бази та впровадження новітніх технологій шляхом нарощування обсягів здійснюваних інвестицій. Стратегічні завдання, що стоять перед аграрною галуззю, вимагають вирішення цілої низки питань, що пов'язані як з пошуком джерел

фінансування інвестицій (особливо в умовах обмеженості фінансових ресурсів), так і визначення напрямів інвестування коштів. На наш погляд, це потребує ретельного вивчення особливостей інвестиційного забезпечення суб'єктів господарювання, що здійснюють сільськогосподарське виробництво.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Всебічне дослідження питань інвестиційного забезпечення сільськогосподарських підприємств

здійснювалися цілим рядом вчених-економістів, серед яких М.І. Кісіль, М.Ю. Коденська, Ю.О. Лупенко, Т.В. Майорова, П.Т. Саблук та ін. Однак, недостатньо уваги приділено вивченню впливу виробничого напрямку сільськогосподарських підприємств на рівень їх інвестиційного забезпечення.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є оцінка впливу виробничого напрямку господарської діяльності сільськогосподарських підприємств на рівень їх інвестиційного забезпечення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загально визнано, що спеціалізація аграрних підприємств передбачає переважаюче виробництво відповідних видів продукції, для яких існують найсприятливіші природно-економічні умови [1]. Водночас, професор П.К. Канінський зазначає, що відповідно до виробничого напрямку діяльності підприємств формуються відповідні рівні інтенсивності та економічної ефективності виробництва [2].

У власних дослідженнях ми виходимо з того, що спеціалізація підприємств, виробничий напрям їх діяльності у значній мірі визначають показники інвестиційного забезпечення. Так, При проведенні аналізу оцінки впливу виробничого напрямку господарської діяльності підприємства на рівень його інвестиційного забезпечення виходитимемо з того, що одним із основних показників інвестиційного забезпечення є обсяг

інвестицій на 1 га сільськогосподарських угідь [3-5], а спеціалізація аграрних підприємств та їх виробничий напрямок в сучасних наукових та навчальних виданнях визначаються на основі структури товарної продукції [1,6], яка відображає економічне значення окремих сільськогосподарських галузей у господарстві.

З метою оцінки впливу виробничого напрямку господарської діяльності сільськогосподарських підприємств Харківської області на рівень їх інвестиційного забезпечення у 2012 р. досліджувана сукупність, у яку увійшли 375 підприємств, була поділена нами на 7 груп за обсягами капітальних інвестицій на 1 га сільськогосподарських угідь (табл. 1). На основі отриманих даних, можна стверджувати, що існує обернена залежність між структурою товарної продукції сільськогосподарських підприємств та рівнем їх інвестиційного забезпечення. Так, зі збільшенням обсягів здійснюваних інвестицій змінюється виробничий напрям підприємств – зменшується спеціалізація господарств на виробництві продукції рослинництва на користь виробництва продукції тваринництва. Якщо в двох групах підприємств з найнижчим рівнем інвестиційного забезпечення питома вага тваринництва не досягала 5%, то поступово збільшуючись, у підприємств з найвищим рівнем інвестиційного забезпечення – становила більше 57%.

1. Залежність виробничого напрямку сільськогосподарських підприємств Харківської області від їх інвестиційного забезпечення, 2012 р.

Показники	Групи господарств за розміром інвестицій на 1 га с.-г. угідь, грн.							У середньому по сукупності
	до 100,00	100,01-200,00	200,01-400,00	400,01-800,00	800,01-1600,00	1600,01-3200,00	понад 3200,00	
Кількість господарств в групі	64	26	57	85	86	39	18	375
Інвестиції на 1 га с.-г. угідь	43	144	293	569	1125	2052	5941	852
Чистий дохід від реалізації сільськогосподарської продукції, тис. грн.								
Озима пшениця	21,0	24,7	18,2	22,5	17,4	17,8	3,4	18,0
Ячмінь	5,4	3,2	3,6	6,1	4,8	4,8	0,8	4,4
Кукурудза на зерно	14,9	20,4	14,1	16,5	10,1	11,7	3,2	12,7
Соняшник	44,8	36,8	35,9	32,4	35,9	36,6	9,9	33,4
Цукрові буряки	0,8	1,2	1,1	3,2	1,9	1,9	0,3	1,7
Інші	8,4	9,4	17,3	10,4	11,1	14,3	25,3	13,4
Всього по рослинництву	95,4	95,7	90,2	91,2	81,2	87,2	42,8	83,7
Молоко	1,4	3,2	7,2	6,0	13,3	9,4	7,4	7,8
Вирощування ВРХ (в живій масі)	0,5	0,6	1,5	1,2	2,0	1,0	1,7	1,4
Вирощування свиней (в живій масі)	0,2	0,4	0,8	1,3	0,7	2,2	4,7	1,4
Вирощування птиці (в живій масі)	0,3	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	1,5	0,2
Яйця курячі	1,4	0,0	0,0	0,1	1,6	0,0	33,0	4,2
Інші	0,8	0,1	0,4	0,2	0,9	0,2	9,0	1,4
Всього по тваринництву	4,6	4,3	9,8	8,8	18,8	12,8	57,2	16,3
Разом	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Джерело: розраховано автором на підставі даних Головного управління статистики у Харківській області [7]

Ринкова економіка орієнтує товаровиробників виробляти те, що можна вигідно продати, у зв'язку з чим основним завданням спеціалізації та виробничого напрямку підприємства є забезпечення виробництва конкурентоспроможної продукції, що

користується попитом на ринку. Відтак, соняшник являється головною культурою майже у всіх групах підприємств - попит на цю культуру стабільно високий. Виключення становлять лише господарства з найвищим рівнем інвестиційного забезпечення, де питома вага соняшнику в

структурі товарної продукції сягає лише близько 10%. В даній групі підприємств, вирощування соняшнику виступає додатковою галуззю для підприємств виробників яєць. Будучи основним компонентом корму для птиці, насіння соняшнику забезпечує сприятливі умови для розвитку головної галузі, дещо знижуючи собівартість виробництва яєць. В інших групах підприємств питома вага соняшнику в структурі товарної продукції значно вища, однак необхідно відзначити, що спостерігається чітка тенденція до зниження його частки в загальних обсягах товарної продукції з підвищенням рівня інвестиційного забезпечення сільськогосподарських підприємств. Так, якщо у підприємств з найнижчим рівнем інвестиційного забезпечення частка соняшнику сягає близько 45%, то в господарствах з обсягами інвестицій від 1,6 до 3,2 тис. грн. на 1 га – 36,6%, а в господарствах з найвищим рівнем інвестиційного забезпечення, як вже зазначалося, лише 10%.

Схожа тенденція простежується і у випадку з озимою пшеницею. З підвищенням рівня інвестиційного забезпечення сільгосппідприємств її питома вага в товарній продукції помітно знижується – з 21% в групі з найменшими обсягами інвестицій до 3,4% в господарствах з найвищим рівнем інвестиційного забезпечення.

В свою чергу, при підвищенні рівня інвестиційного забезпечення в структурі товарної продукції господарств збільшується питома вага іншої продукції рослинництва – з 8,4% в підприємствах з обсягами інвестицій до 100 грн. на 1 га до 25,3% в підприємствах з найвищим рівнем інвестиційного забезпечення. В першу чергу, такі зміни відбуваються за рахунок плодоовочівництва. Потрібно наголосити, що овочівництво вимагає сучасних технологій та відповідного рівня інвестиційного забезпечення. Кошти необхідні на будівництво, відновлення та розвиток різноманітних об'єктів інфраструктури – теплиць, іригаційних (зрошувальних) систем, систем опалення та ін. Особливої уваги вимагає будівництво сховищ для виробленої продукції. Так, в 2010 році «Міжнародна фінансова корпорація» (IFC) провела масштабне дослідження, присвячене усім аспектам зберігання овочів та фруктів [8]. Виходячи із ситуації зі сховищами в країні на момент дослідження, втрати вже прибраної продукції досягали 3,5-4 млн. т. (еквівалент продукції з 250-300 тис. га – такі площі йдуть на виробництво відходів). За оптовими цінами 2010 року це 11-12 млрд. грн. При цьому, забезпеченість сховищами для товарної продукції за даними «МФК» складала за призначенням: для фруктів – 21%, для овочів – 10%, для картоплі – 4%; у т.ч. по регіонах: південний – на 22%, центральний – на 12%, східний – на 12%, західний – на 7%. У 2011 році була запроваджена Концепція розвитку

овочівництва та переробної галузі до 2015 року [9], спрямована на забезпечення населення України високоякісною овочевою і баштанною продукцією. Реалізація концепції дозволить зменшити втрати вирощеної продукції які, за даними уряду, становлять 30% та відбуваються через відсутність переробних потужностей та належних умов в овочесховищах. Так, протягом зазначених років буде активно здійснюватися будівництво нових тепличних комплексів, сучасних овочесховищ, підприємств переробної галузі, насамперед поблизу обласних центрів. Окрім цього, Концепцією передбачено зміцнення та оновлення матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств, що займаються вирощуванням овочевих культур, шляхом залучення інвестицій у технічне оснащення сучасною сільськогосподарською технікою та обладнанням.

Щодо галузі тваринництва, то як вже зазначалося, з підвищенням рівня інвестиційного забезпечення змінюється виробничий напрям підприємств – господарства збільшують питому вагу продукції тваринництва в загальних обсягах товарної продукції. Так, збільшується частка виробництва молока та курячих яєць, а також вирощування свиней, великої рогатої худоби та незначного збільшення зазнає вирощування птиці. В результаті, у підприємств з найвищим рівнем інвестиційного забезпечення в структурі товарної продукції переважає саме галузь тваринництва – 57,2% від загальних обсягів. При чому питома вага виробництва яєць становить 33%, молока – більше 7%, вирощування ВРХ, свиней та птиці – разом складають близько 8% та 9% припадає на іншу продукцію тваринництва, до якої в першу чергу відносяться племінні тварини та молодняк на дорощуванні.

Таким чином, можна стверджувати, що підприємства з меншими обсягами здійснюваних інвестицій переважно зосереджені на вирощуванні соняшнику, озимої пшениці та кукурудзи – найбільш рентабельних культур, які користуються стабільно великим попитом та не потребують великих капіталовкладень. В свою чергу, підприємства з вищим рівнем інвестиційного забезпечення переважно спеціалізуються на виробництві продукції тваринництва (виробництво курячих яєць та молока), зберігаючи вирощування соняшнику (у деяких підприємствах – як додаткова галузь для підтримки основної).

З метою поглиблення аналізу нами було досліджено зв'язок рівня інвестиційного забезпечення та показників ефективності виробництва окремих видів продукції в сільськогосподарських підприємствах (табл. 2). Існує певна тенденція підвищення рівня рентабельності озимої пшениці та ячменю зі збільшенням обсягів інвестицій у підприємствах в

сформованих групах. Так, найбільшого значення рівень рентабельності озимої пшениці досягає у групі підприємств з рівнем інвестиційного забезпечення від 0,8 до 1,6 тис. грн. на 1 га, ячменю – у групі господарств з обсягами інвестицій від 1,6 до 3,2 тис. грн. на 1 га (близько 33%). Однак, виключенням є господарства з найвищим рівнем інвестиційного забезпечення, де рівень збитковості даних культур складає близько 6% та 2% відповідно. Окрім цього, звертає на себе увагу дуже високий рівень збитковості кукурудзи у підприємствах з найнижчим рівнем інвестиційного забезпечення – майже 28%. В той же час, з підвищенням рівня інвестиційного забезпечення підвищується і

рівень рентабельності даної культури – становить 31,2% у підприємствах з обсягами інвестицій понад 3,2 тис. грн. на 1 га. На тлі не дуже рівних показників ефективності зернових культур вигідно вирізняється соняшник – попит на цю культуру стабільно високий, а його рентабельність набагато вища. набагато вища. Як бачимо, по виділених групах підприємств рівень рентабельності соняшнику найвищий серед усіх інших галузей – коливається від 44,5% у підприємствах з найвищим рівнем інвестиційного забезпечення до 71% у підприємствах з обсягами інвестицій від 0,8 до 1,6 тис. грн. на 1 га.

2. Ефективність діяльності сільськогосподарських підприємств Харківської області залежно від рівня їх інвестиційного забезпечення, 2012 р.

Показник	Групи господарств за розміром інвестицій на 1 га с.-г. угідь, грн.							У середньому по сукупності
	до 100,00	100,01-200,00	200,01-400,00	400,01-800,00	800,01-1600,00	1600,01-3200,00	понад 3200,00	
Кількість господарств в групі	64	26	57	85	86	39	18	375
Інвестиції на 1 га с.-г. угідь	43	144	293	569	1125	2052	5941	852
Рівень рентабельності (збитковості), %								
Озима пшениця	-3,5	8,7	9,6	16,0	19,4	13,5	-5,8	11,4
Ячмінь	14,0	12,5	18,9	22,0	23,6	32,9	-1,8	21,1
Кукурудза на зерно	-27,9	2,0	-3,5	2,0	9,4	18,6	31,2	-0,9
Соняшник	49,6	53,9	53,4	60,0	71,0	68,0	44,5	59,9
Цукрові буряки	-19,4	25,7	2,9	22,8	12,0	34,9	1,3	15,5
Всього чистий дохід рослинництва	10,2	20,0	21,7	25,6	38,2	34,1	8,5	24,9
Молоко	-8,5	-0,9	4,5	1,1	17,0	19,1	16,8	11,4
Вирощування ВРХ (в живій масі)	-47,6	-44,0	-36,9	-49,2	-47,2	-34,4	-53,9	-46,3
Вирощування свиней (в живій масі)	-46,5	-27,0	-24,5	-16,4	-20,6	-7,6	-8,6	-14,5
Вирощування птиці (в живій масі)	-49,9	-	-	-40,8	-36,4	-	-46,1	-45,9
Яйця курячі	-5,9	-	-25,0	-	18,7	-	97,1	78,5
Всього чистий дохід тваринництва	-14,1	-14,6	-9,0	-14,3	0,2	6,0	33,6	7,1
Разом	8,8	17,9	17,8	20,7	29,0	29,7	21,6	21,6

Джерело: розраховано автором на підставі даних Головного управління статистики у Харківській області [7]

Рентабельність цукрових буряків також зазнає значних коливань у підприємствах з різним рівнем інвестиційного забезпечення. Так, найнижчий показник ефективності зафіксовано у сільськогосподарських підприємствах з найменшими обсягами інвестиційного забезпечення (рівень збитковості складає 19,4%), а найвищий рівень рентабельності цукрових буряків становить майже 35% – у підприємствах з обсягами інвестицій від 1,6 до 3,2 тис. грн. на 1 га.

Щодо галузі тваринництва, то найвищий рівень збитковості по усіх без виключення групах підприємств та в середньому по сукупності спостерігається при вирощуванні великої рогатої худоби, свиней та птиці. Так, по ВРХ рівень збитковості коливається від 34,4% в групі підприємств з рівнем інвестиційного забезпечення від 1,6 тис. грн. до 3,2 тис. грн. на 1 га до 53,9% в підприємствах з найвищим рівнем інвестиційного забезпечення, а в середньому по сукупності становить 46,3%. Схожі показники спостерігаються при вирощуванні птиці, де найвищий рівень збитковості (майже 50%)

зафіксовано в підприємствах з найнижчим рівнем інвестиційного забезпечення, а найнижчий становить більше 36% в групі підприємств з обсягами інвестицій від 0,8 до 1,6 тис. грн. на 1 га. В свою чергу, при вирощуванні свиней спостерігається чітка тенденція до зниження рівня збитковості з підвищенням рівня інвестиційного забезпечення сільськогосподарських підприємств. Так, якщо у підприємств з найнижчим рівнем інвестиційного забезпечення рівень збитковості сягає майже 47%, то у підприємств з найвищим – менше 9% (в середньому по сукупності підприємств – 14,5%). Основною причиною такої низької ефективності даних галузей є зниження оптових цін на продукцію з одного боку, а з іншого – збільшення собівартості виробництва м'яса, що відбувається внаслідок зростання цін на зернофураж та інші корми, а також збільшення вартості енергоносіїв. Також, що стосується тваринництва, то для стимулювання цієї галузі важливим кроком може стати вкладення коштів інвесторами у племінну справу.

Виробники курячих яєць та яєчних продуктів

здійснюють інвестиції в розширення та реконструкцію виробничих потужностей, а саме облаштування нових птахомісць, оснащених сучасним обладнанням. Тобто, інвестиційна діяльність даних підприємств направлена на розвиток інфраструктури, на якій буде ґрунтуватися розширення потужностей з виробництва яєць. Необхідно відзначити, що в той час, як виробництво яєць в групах з нижчим рівнем інвестиційного забезпечення є збитковим, то в групі з найвищим рівнем інвестиційного забезпечення рівень рентабельності перевищує 97%. Таку високу рентабельність виробництва яєць у тому числі забезпечує і той факт, що Україна є однією з провідних країн-виробників зернових та насіння соняшнику (основних компонентів корму для птиці), що забезпечує відносно низьку собівартість яєць.

Висновки. В результаті проведених досліджень можна зробити наступні висновки: 1) Існує залежність між структурою товарної продукції сільськогосподарських підприємств та рівнем їх інвестиційного забезпечення. Так, зі збільшенням обсягів здійснюваних інвестицій змінюється виробничий напрям підприємств – зменшується частка продукції рослинництва в

структурі реалізації на користь нарощування продукції тваринництва; 2) Підприємства з меншими обсягами здійснюваних інвестицій переважно зосереджені на вирощуванні соняшнику, озимої пшениці та кукурудзи – найбільш рентабельних культур, які користуються стабільно великим попитом та не потребують великих капіталовкладень. В свою чергу, підприємства з вищим рівнем інвестиційного забезпечення переважно спеціалізуються на виробництві продукції тваринництва (курячі яйця та збільшення обсягів молока), при цьому зберігаючи вирощування соняшнику (у деяких підприємствах – як додаткова галузь для підтримки основної); 3. В галузі тваринництва найвищий рівень збитковості по усіх без виключення групах досліджуваної сукупності підприємств спостерігається у вирощуванні великої рогатої худоби, свиней та птиці. Основною причиною такої низької ефективності даних напрямків є зниження оптових цін на продукцію з одного боку, а з іншого – збільшення собівартості виробництва м'яса, що відбувається внаслідок зростання цін на зернофураж та інші корми, а також збільшення вартості енергоносіїв.

Список використаної літератури:

1. Андрійчук В.Г. Економіка підприємств агропромислового комплексу: підручник / В.Г. Андрійчук. – К.: КНЕУ. – 2013. – 779 с.
2. Канінський П.К. Спеціалізація сільськогосподарських підприємств: монографія / П.К. Канінський. - К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 348 с.
3. Саблук П.Т. Концептуальні засади розробки і реалізації інвестиційних програм в аграрно-промисловому виробництві / П.Т. Саблук, М.Ю. Коденська. – ННЦ ІАЕ, 2012. – 46 с.
4. Лупенко Ю.О. Інвестиційний розвиток сільського господарства Київської області / Ю.О. Лупенко, М.І. Кісіль, М.Ю. Кожем'якіна, М.М. Кропивко, С.В. Лук'янець, С.М. Ковальов, Т.В. Мацібора. - К.: ННЦ ІАЕ, 2012. – 86 с.
5. Майорова Т.В. Інвестиційна діяльність: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / [Т.В. Майорова]; - К.: Центр учбової літератури, 2009. - 472 с.
6. Лукінов І. І. Державні і ринкові регулятори соціально-економічних перетворень АПК України / І. І. Лукінов // Економіка АПК. – 2000. – № 2. – С. 35 – 36.
7. Офіційний сайт Головного управління статистики у Харківській області // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kh.ukrstat.gov.ua/>
8. Офіційний сайт Міжнародної фінансової корпорації (IFC) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ifc.org/ukraine
9. Концепція розвитку овочівництва та переробної галузі до 2015 року // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1120-2011-p>

Калашников А.О. Инвестиционное обеспечение развития сельскохозяйственных предприятий различного производственного направления.

Проанализирован уровень инвестиционного обеспечения сельскохозяйственных предприятий Харьковской области и определена его взаимосвязь с производственным направлением деятельности предприятий. Осуществлена оценка влияния производственного направления сельскохозяйственных предприятий на уровень их инвестиционного обеспечения.

Ключевые слова: *инвестиционное обеспечение, развитие сельскохозяйственных предприятий, производственное направление, специализация*

Kalashnikov A.O. An investment ensure of development of agricultural enterprises with different specialization in production.

It was analyzed the level of investment ensure of agricultural enterprises in Kharkiv region and defined its relationship with different specialization in production. It was made the estimation of the impact of agricultural enterprises' specialization in production on level of their investment ensure. As a result of the research, the following conclusions can be drawn. There is a relationship between the structure of marketable output of agricultural enterprises and the level of their investment ensure. Thus, specialization in

production has changed with increasing amounts of ongoing investment – specific gravity of crop production in the sales pattern is decreasing with increasing of livestock production. Agricultural enterprises with smaller amounts of investments mainly focus on growing sunflower, winter wheat and maize - the most profitable crops with stable high demand which do not require large investments. In turn, agricultural enterprises with higher level of investment ensure mainly specialized in horticulture (fruits and vegetables) and livestock production (eggs and milk), while maintaining the growing of sunflower. Thus, among the agricultural enterprises with the highest level of investment ensure, growing of sunflowers serves as an additional branch of production for egg producers. As a major component of feed for poultry, sunflower provides reducing the cost of production of eggs. Meanwhile, horticulture demands of modern technology and the appropriate level of investment ensure. The funds are required for the construction and development of infrastructure objects - greenhouses, irrigation systems, heating and storage facilities for products. In turn, egg producers invest in the expansion and renovation of production facilities – establishment of new bird places equipped with modern outfit and machinery.

Keywords: investment ensure, development of agricultural enterprises, specialization

Дата надходження до редакції: 12.05.2014 р.

Рецензент: д.е.н., професор Чупис А.В.

УДК 330.341.1

КЛАСТЕРИ ЯК ФАКТОР ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

С. Д. Гривко, аспірант, Чернігівський державний інститут економіки і управління

У статті проаналізовано світовий досвід і ситуацію в Україні в області мережевих структур. Наведено термінологію щодо діяльності кластеру, освітлено інноваційність впровадження кластерної теорії на промислових та інших підприємствах, виявлено потребу посилення кластерного підходу щодо інноваційного розвитку для підвищення конкурентоспроможності товарів і послуг.

Ключові слова: інновації, кластеризація, мережеві структури, зв'язки, розвиток, конкурентоспроможність, продукція.

Актуальність теми дослідження. Глобальні зміни і висока конкуренція на світових ринках спонукають до радикальних дій щодо створення інноваційних продуктів. Одним із способів отримання інноваційного продукту, що матиме високу конкурентоспроможність, є створення мережевих структур, тобто кластерів. Щоб конкурувати з міжнародною економічною спільнотою і посісти в ній рівноправне місце, необхідно широко вивчати та впроваджувати інновації, в тому числі за допомогою таких процесів як кластеризація, і проводити дослідження теоретичного і практичного характеру в цьому напрямку.

Постановка проблеми. Для забезпечення ефективної діяльності мережевих структур потрібно детально вивчати всі аспекти проблеми, пов'язані з розвитком кластерів, визначати напрямки їх вирішення, що дозволить підвищити ефективність виробничих процесів у країні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Доцільно виділити провідних вчених з вивчення кластеризації на пострадянському просторі А.В. Воронова, А.С. Гальчинського, Л.М. Ганущака, В.І. Захарченка, А.А. Миграняна, М.В. Ніколаєва. Слід особливо відзначити С.І. Соколенка, який зробив вагомий внесок в розвиток мережевих структур в Україні. Ними проведено теоретичні дослідження та практичні напрацювання з даного напрямку, здійснено аналіз груп кластерів і запропоновано системне вивчення питання кластерного підходу.

Виділення недосліджених частин загаль-

ної проблеми. Для розвитку кластерів необхідний більш детальний аналіз теорії і практики діяльності світових та національних успішних мережевих структур. Водночас основні складові кластерної теорії в розрізі світових напрацювань для подальшого теоретичного осмислення і практичного використання в Україні поки що недостатньо досліджені.

Постановка завдання. Аналіз світових та національних напрацювань щодо кластерної теорії для забезпечення інноваційного розвитку виробничих структур, виявлення перспективних напрямків реалізації її положень.

Виклад основного матеріалу.

Кластерна модель господарювання досить популярна в країнах Європейського Союзу і світу в цілому, оскільки, будучи продуктом ринкової економіки, характеризується поєднанням територіальних факторів і розвитком зв'язків між підприємствами всередині самого кластера.

Кластером є географічна концентрація взаємопов'язаних підприємств, спеціалізованих постачальників послуг (включаючи транспортні, інформаційні, дослідницькі, маркетингові, юридичні, фінансові тощо), існуючих і характерних для даної території. Таке розуміння кластера виправдало себе на практичному досвіді США, західноєвропейських та пострадянських країн [1; 2].

В даний час в Італії налічується 260 «індустріальних округів» (фактично кластерів), в роботі яких беруть участь більше 80 тис. підприємств, де офіційно працюють понад 800 тис. чол. А якщо

додати підприємства, які пов'язані з ними і розміщені на території інших округів, в т.ч. сфери послуг, можливо стверджувати, що в цих кластерах працюють більше 1,2 млн малих і середніх підприємств, а кількість працюючих на цих підприємствах коливається від 4 до 6 млн чоловік.

В Австрії створено 30 мегакластерів, в т.ч. з машинобудування, біотехнологій і молекулярної медицини, мультимедіа, програмних продуктів та інших.

В Угорщині цілеспрямовано реалізуються програми по розвитку кластерів і вже створені 100 виробничих структур, які налічують 656 компаній з кількістю працюючих 60 тис. чол. Сумарна виробнича площа кластерів 4400 га.

У Шанхаї – флагмані економіки Китаю, – величезний мегакластер, в який входять 9 кластерів, в тому числі ряд високотехнологічних, а також з виплавлення сталі.

У Великобританії, Данії, Естонії, Ірландії, Латвії, Литві та Норвегії кількість підприємств, охоплених кластерами, досягає 90 %.

У Росії прийнята «Концепція довготривалого соціально-економічного розвитку до 2020 року», одним із напрямків якої є перехід до нової моделі розвитку економіки, в т.ч. формування нових центрів соціально-економічного розвитку, що спираються на розвиток енергетики і транспортної інфраструктури, створення системи територіально-виробничих кластерів, які реалізують конкурентний потенціал території.

У республіці Білорусь на підтримку розвитку кластерних моделей прийнята Концепція національної інноваційної системи [3].

У жовтні 2008 року Європейський Союз з метою підтримки інновацій за допомогою кластерів ухвалив Європейський меморандум про кластери.

В країнах Європейського Союзу і в подальшому приділялась значна увага кластерним стратегіям як ефективному інструменту інноваційного розвитку. У ЄС нараховується понад 2 тис. кластерів, в яких зайнято 38 % його робочої сили. За останні два десятиліття динаміка формування нових кластерів посилилася. На даний час, на думку експертів, у розвинених країнах світу та тих, що посилено розвиваються, на кластери приходить біля 50 % всього господарського комплексу. Кількість кластерів по країнах розподіляється наступним чином: США – 380, Італія – 206, Великобританія – 168, Індія – 106, Франція – 96, Данія – 34, Німеччина – 32, Нідерланди – 20. Повністю охоплені кластеризацією датська, фінська, норвезька і шведська промисловість [4]. В багатьох країнах кластери пройшли весь життєвий цикл від дозрівання до занепаду й перетворення в нові кластери. В теоретичному плані проведено багато досліджень в цьому напрямку.

В нашій державі процес кластеризації почався в 1997 р. з ініціативи С.І. Соколенка, який в

даний час працює над питаннями підвищення привабливості економіки України в умовах світової глобалізації за рахунок впровадження локальних виробничих систем на основі мережевих структур, освітлення світового досвіду розвитку мережевих структур (кластерів) як у промислово розвинених країнах, так і в країнах Східної Європи, третього світу та пострадянського простору. Піонером кластеризації слід вважати Хмельницьку область. Незважаючи на специфіку української економіки, невпорядкованість правового поля, відсутність інфраструктури, все ж на початку 1997 р. в даному регіоні було розпочато формування нової виробничої системи, заснованої на мережевій моделі управління виробництвом, та її адаптацію до особливостей економіки країни [5].

За сприяння асоціації «Поділля Перший», яка об'єднала у своїх рядах вчених, підприємців, фінансистів і представників влади, вдалося в період з 1997 по 2000 рр. сформувати декілька виробничих кластерів, в т.ч. швейний, будівельний, харчовий, туристичний, продовольчий і зеленого сільського туризму [6], які функціонують і на сьогодні.

Створення розвинутої кластерної моделі господарювання в Хмельницькій області стало можливим завдяки кільком істотним чинникам. Головним з них виявився збіг інтересів Хмельницької обласної державної адміністрації, що прагнула знайти вихід з кризового стану, в якому опинилася економіка регіону, і місцевих ділових та наукових кіл, які у складних умовах не опустили руки і провели серйозний аналіз потенціалу регіону та його трудових ресурсів. Був створений комітет неурядової громадської організації «Поділля Перший». Метою організації стало посилення підприємницької активності в регіоні шляхом консолідації зусиль місцевої влади, ділових і наукових кіл, а також інших агентств і асоціацій для організації кластерів як найбільш гнучких і ефективних структур ринкової економіки, орієнтованих на інноваційність кінцевого продукту. В основу була закладена ініціатива місцевих ділових і наукових кіл. Вона виражалася не тільки в добровільній фінансовій та іншій посильній підтримці підприємницьких структур (що, природно, було ключовим у матеріалізації ідеї і надихало на розширення робіт), а й дозволила реалізувати можливості інтелектуального потенціалу регіону, в якому провідну роль зіграв Хмельницький технологічний університет [7]. Процес становлення кластерів у Хмельницькій області був би набагато проблематичнішим, якби не підтримка місцевих банківських структур (в першу чергу Укрсоцбанку), Хмельницької торгово-промислової палати та асоціації промисловців і підприємців регіону [8].

Провівши аналіз по індексу промисловості, можна зробити висновок, що, хоча Хмельницька область є піонером в області кластеризації, її показники практично не відрізняються від динамі-

ки сусідніх областей (таблиця 1), тобто реального впливу на соціально-економічний розвиток регіону кластеризація поки що не здійснила. Основними причинами, на думку автора, є недостатнє використання всіх можливостей кластера, низький професійний менеджмент та пасивність учасників мережевої структури. Отже «де-юре» кластер присутній, «де-факто» він не працює в повній мірі. Індекс промислової продукції розраховується відповідно до міжнародних стандартів. Розрахунок індексу базується на даних про динаміку

виробництва за постійним набором товарів-представників та структурі валової доданої вартості за базисний рік (за базисний прийнято 2007 рік). Індекс визначається без урахування діяльності з розподілення газу, теплоенергії, води, оброблення відходів і брухту та видавничої діяльності. До 2007 року індекс по Україні (до 2009 року за регіонами) розрахований ланцюговим методом на підставі помісячних індексів, обчислених за даними підприємств про вартість виробленої продукції за місяць у порівняних цінах [9].

Таблиця 1

Темп росту по індексу промисловості

Області	Роки	2007	2010	2011	2012	Темп росту від базисного, %		
						2007 і 2010	2007 і 2011	2007 і 2012
Вінницька		108,7	106,5	100,0	107,1	97,98	92,00	98,53
Житомирська		109,1	108,2	125,3	116,6	99,18	114,85	106,87
Рівненська		112,2	129,6	107,6	96,7	115,51	95,90	86,19
Тернопільська		108,7	102,5	112,4	102,1	94,30	103,40	93,93
Хмельницька		114,5	104,9	109,2	101,2	91,62	95,37	88,38
Чернівецька		121,3	111,9	89,6	86,8	92,25	73,87	71,56

Джерело[9] – доопрацьовано автором

Сьогодні кластери порівняно ефективно розвиваються у Волинській, Івано-Франківській, Полтавській, Рівненській, Сумській, Харківській обла-

стях. В Україні функціонує близько 50 кластерів у різних регіонах країни та галузях (табл. 2):

Таблиця 2

Кластерні структури України

Економічний район	Пріоритетні напрями розвитку кластерів	Реально діючі кластерні структури
Донецький: - Донецька обл. - Луганська обл.	Машинобудівний, хімічний, гірничошахтний, металургійний, харчовий, переробної промисловості	- Нац. інноваційний кластер «Нові технології природокористування», - транскордонний нанокластер
Карпатський: - Закарпатська обл. - Івано-Франківська обл. - Львівська обл. - Чернівецька обл.	Хімічний, харчовий, оздоровлення і туризму, деревообробки, народних промислів, швейний, будівельний, автобудування	- Кластер виробництва сувенірів «Сузір'я», - кластер ліжникарства, - транспортно-логістичний кластер «Закарпаття», - туристський кластер «Сім чудес України», - Львівський кластер ІТ та бізнес-послуг, - кластер біотехнологій
Подільський: - Вінницька обл. - Тернопільська обл. - Хмельницька обл.	Машинобудування, підтримка існуючих кластерів (швейного, будівельного, харчового, туристичного, продовольчого, сільського туризму)	- Хмельницький будівельний кластер, - Хмельницький швейний кластер, - Кам'янець-Подільський туристичний кластер, - кластер сільського туризму «Оберіг» (с.Гриців, Хмельницька обл.), - інноваційно-інвестиційний кластер (м.Тернопіль), - Вінницький переробно-харчовий кластер
Поліський: - Волинська обл. - Житомирська обл. - Рівненська обл. - Чернігівська обл.	Агропромисловий, продовольчий, екологічного туризму, деревообробки та обробки граніту	- Кластер деревообробки (Рокітнівський р-н Рівненської обл.), - лісові кластери, - туристсько-рекреаційні кластери
Придніпровський: - Дніпропетровська обл. - Запорізька обл. - Кіровоградська обл.	High-Tech (аеро-, електроніка, біотехнології), машинобудівний, металургійний, хімічний, харчової та переробної промисловості	- Нац. інновац. кластер «Нові машини» та будівельний кластер (м.Дніпропетровськ), - інноваційний технологічний кластер «АгроБУМ» та медовий кластер «Бджола не знає кордонів» (м.Мелітополь), - харчовий кластер «Купуй запорізьке. Обирай своє» (м.Запоріжжя)
Причорноморський:	Високих технологій, суднобудів-	- 7 кластерів у м. Севастополь,

Економічний район	Пріоритетні напрями розвитку кластерів	Реально діючі кластерні структури
- АР Крим - Миколаївська обл. - Одеська обл. - Херсонська обл. - м. Севастополь	вний, мікроелектроніки, агропромисловий, рибний, логістики, оздоровлення і туризму	- транспортно-логістичний кластер «Південні ворота України» (м.Херсон), - кластер «Транзитний потенціал України» (м.Одеса), - 3 кластери в Придунав'ї, - 5 кластерів у Миколаївській обл.
Східний: - Полтавська обл. - Сумська обл. - Харківська обл.	Високі технології, хімічний, машинобудівний, металургійний, металообробки, електроенергетики, харчової, паливної промисловості агропромисловий, туризму та оздоровчого туризму	- Регіональний кластер екологічно чистої агропродукції (Полтавська обл.), - сумський кластер екологічно чистої АПК продукції, - сумський будівельний кластер. - харківський технопарк «Технополіс» – кластер альтернативної енергетики та науково-освітній кластер. - авіаційний, космічної сфери, енергомашинобудівний, фармацевтичний, нано-біотехнологій, охорони здоров'я, бронетехніки, с/г машинобудування
Центральний: - м. Київ - Київська обл. - Черкаська обл.	High-Tech (нові матеріали), будівельний, машинобудування, продовольчий, туризму	Нац.інновац. кластер «Енергетика сталого розвитку» (м.Київ, Політехніка), - Нац.інноваційний кластер «Технології інноваційного суспільства» (м.Київ, Політехніка), - Нац. іннов. кластер «Інноваційна культура суспільства» (м.Київ, КНУ ім.Т.Шевченка), Нац.іннов. кластер «Нові продукти харчування»

Джерело: [10]

Про необхідність створення кластерних моделей зазначалось у таких документах загальнонаціонального характеру:

- Послання Президента України до Верховної Ради « Україна в 2007 році : внутрішнє і зовнішнє становище та перспективи розвитку»;

- Концепція Державної цільової економічної програми «Створення в Україні інноваційної інфраструктури на 2008-2012 роки»;

- Концепція загальнодержавної економічної програми розвитку промисловості на період до 2017 року від 9 липня 2008 року [11].

Крім того, Кабінетом Міністрів підготовлено проект «Концепції створення кластерів в Україні», яка проходить процедуру погодження на всіх рівнях.

В мережеву структуру можуть входити як підприємства малого і середнього бізнесу, так і підприємці, що не є роботодавцями (фермери, працівники народних промислів і т.д.), а також різні структури державних та недержавних інститутів і ВНЗ. Загальне керівництво кластером покладається на раду членів кластера, що відображає склад його учасників.

В часи нестабільної економіки України, яка знаходиться у важкому стані, кластери можуть виникати і виживати за наявності таких умов: сприятливої кон'юнктури на ринку збуту і співпраці із сильними власниками та владними структурами, що беруть на себе частину ризиків і бажано витрат.

Роль амортизатора ризиків і компенсатора витрат при утворенні кластерів належить інституційній базі. При цьому під інституційною базою слід розуміти сукупність нормативних актів, органів влади, що розпоряджаються бюджетними

коштами, господарських, фінансових, наукових, інформаційних установ та ін.

В умовах сільських територій потрібно говорити про створення кластерів, що надають не тільки монопрофільні, а й багатопрофільні послуги. Для таких кластерів загальними повинні бути блоки отримання та реалізації продукції (послуг). Ці блоки мають бути пов'язані єдиною виробничою культурою, що носить інноваційний характер. Поняття виробничої культури є більш широким поняттям, ніж виробнича технологія. Єдина виробнича культура повинна проявлятися на етапі створення продукції (сучасні стандарти, інженерне забезпечення, модульне проектування і т.д.), а також на етапі її збуту (сучасні маркетинг, логістика, інформаційно-рекламне забезпечення).

До чинників посилення кластеризації можна віднести такі заходи державних органів регулювання:

- вивчення і аналіз потреб кластерів для створення нових видів продукції та послуг і отримання на основі цього нових інформаційних продуктів у області технічного регулювання;

- збір і дослідження даних про існуючі технічні бар'єри в торгівлі, що перешкоджають виходу продукції (послуг) кластера на зарубіжні ринки, усунення перешкод;

- проведення регіональних конкурсів , виставок і ярмарків з просування на внутрішньому ринку продукції та послуг новостворених кластерів;

- надання консультацій кластером з менеджменту якості, екологічного менеджменту, забезпечення безпеки продукції, що випускається (послуг).

Певна специфіка є у допомозі кластерам органів державного нагляду за промисловою безпе-

кою та охороною праці, оскільки йдеться про об'єднання підприємств різних форм власності без утворення юридичної особи. Органи нагляду повинні забезпечувати свій вплив через участь у роботі координаційних рад, надання інформаційних матеріалів, проведення профілактичної роботи, внесення пропозицій з охорони праці.

Розробляючи внутрішні документи з інноваційного розвитку, охорони праці, енергозбереження тощо, кластер стає прообразом саморегульованої організації, беручи на себе частину функцій, делегованих йому (Раді учасників кластера) державою.

Висновки

1. Хоча інтерес до кластеризації моделі економіки зростає, але збільшення численності кластерів в Україні проходить недостатньо активно. Основна причина цього – відсутність системного законодавства зі створення інститутів підтримки кластерів. Влада має також затвердити концепцію кластерної політики на місцевому, регіональ-

ному та національному рівнях. У майбутньому необхідно підтримувати функціонування та розвиток існуючих кластерів і сприяти створенню нових.

2. Реалізуючи істотні переваги, кластери проходять типовий життєвий цикл, щоб досягти максимальної конкурентоспроможності після деякого періоду дозрівання. Згідно узагальненого світового досвіду, кластери України переважно знаходяться в стадії дозрівання.

3. На даний момент в Україні існує близько 50 кластерів, які функціонують. Але, проаналізувавши один із економічних показників у Хмельницькій області, провідній у питання кластеризації, спостерігаємо, що його динаміка залишається на рівні сусідніх областей. Тому можна стверджувати, що можливості ефективної діяльності кластерів використовуються далеко не в повній мірі і кластерна ініціатива потребує подальшого посилення.

Список використаної літератури:

1. Соколенко С.І. Сучасні світові ринки та Україна / С.І. Соколенко // : (Наук. вид.). – К: Демос , 1995. – 354 с.
2. Соколенко С.І. Глобальні ринки XXI століття: перспективи України / С.І. Соколенко // К: Логос, 1998. – 568 с.
3. Соколенко С.І. Глобалізація і економіка України / С.І. Соколенко // - К: Логос , 1999. – 568 с.
4. Lenchuk E. B. The Cluster Approach in the Innovation Development Strategy of Foreign Countries / E.V. Lenchuk and G. A. Vlaskin. Science and technology // 2010. – С. 484-492.
5. Соколенко С.І. Виробничі системи глобалізації : мережі, альянси, партнерства, кластери: український контекст / С.І. Соколенко // Наукове видання . - К: Логос , 2002. - 648 с.
6. Соколенко С.І. Кластери в глобальній економіці / С.І. Соколенко // Наукове видання . - К: Логос , 2004. - 848 с.
7. Соколенко С.І. Фінансування розвитку нових виробничих систем / С.І. Соколенко, О.М. Алімов, А.І. Даниленко та ін. // Монографія . - К: Об'єднаний інститут економіки НАН України, 2005. – 540 с.
8. Соколенко С.І. Стратегія конкурентоспроможності економіки України на основі інтеграційних систем – кластерів / С.І. Соколенко // м. Севастополь, Видавництво ТОВ « Рібест » , 2006. – 37с.
9. Україна у цифрах: 2012 рік / [за редакцією О.Г. Осаулєнка] – Київ: Державна служба статистики України, 2013. – 249 с.
10. Українські кластери [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ucluster.org/blog/2012/06/struktura-klasternikh-sistem-po-regionakh-ukraini/>.
11. Аналітика: Організація і функціонування кластерів в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://biznes.od.ua/index.php?option=comcontent&task=view&id=494&Itemid=33>.

Гриєко С.Д. Кластеры как фактор инновационного развития.

В статье проанализирован мировой опыт и ситуацию в Украине в области сетевых структур. Приведена терминология относительно деятельности кластера, освещено инновационность внедрения кластерной теории на промышленных и других предприятиях, выявлена необходимость усиления кластерного подхода по инновационному развитию для повышения конкурентоспособности товаров и услуг.

Ключевые слова: инновации, кластеризация, сетевые структуры, связи, развитие, конкурентоспособность, продукция.

Нрyкo S.D. Clusters as a factor of innovation.

This article analyzes the international experience and the situation in Ukraine in the field of chain structures. Shows the terminology of cluster activity, represented innovative implementing of cluster theory in industrial and other enterprises, revealed the need for strengthening the cluster approach to innovation development to enhance the competitiveness of goods and services.

Keywords: innovation, clustering, chain structure, communication, development, competitiveness, products.

Дата надходження до редакції: 03.09.2014 р.

Рецензент: д.е.н., професор Гонта О.І.

ФІНАНСОВИЙ МЕХАНІЗМ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ

УДК:657.15:336.145.1

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ОБЛІКУ ВИДАТКІВ ФІНАНСОВО-ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БЮДЖЕТНИХ УСТАНОВ

Н. С. Морозюк, к.е.н., доцент, Одеський державний аграрний університет

Проаналізовано сучасний стан організації бюджетного процесу на загальнодержавному і місцевому рівнях з врахуванням змін, які передбачені новою редакцією Бюджетного кодексу України. Запропоновані шляхи удосконалення бюджетного процесу в Україні.

Ключові слова: Бюджетний кодекс, бюджетний облік, кошторис бюджетних установ, видатки, доходи, фінансування, купівельна спроможність, касові і фактичні видатки.

Постановка проблеми. Трансформаційні перетворення економіки України вимагають від вітчизняних підприємств пошуку шляхів підвищення ефективності їх діяльності, удосконалення організації їх обліку і контролю, удосконалення напрямів роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій висвітлює питання в яких започатковано вирішення проблеми. Питання реформування бюджетного процесу в Україні є предметом постійної дискусії політиків, науковців і практиків. Значну увагу дослідженню цієї проблеми приділяють відомі вітчизняні вчені: С.А. Буковинський, А.Є. Буряченко, В.І. Борейко, О.І. Демків, А.В. Завгородній, Г.Л. Вознюк, Ц.Г. Огонь, К.В. Павлюк, Д.В. Полозенко, С.В. Слухай, Т.С. Смовженко, В.М. Федосов, С.І. Юрій та інші.

Основні напрями бюджетної політики на 2014 рік розроблені відповідно до визначених у щорічному посланні Президента України до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України пріоритетів та ґрунтуються на положеннях Програми економічних реформ на 2010 - 2014 роки "Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава", Державної програми активізації розвитку економіки на 2013 - 2014 роки, інших прогнозних і програмних документів економічного та соціального розвитку України [14].

Мета та завдання статі. Реалізація бюджетної політики на 2014 рік буде спрямована на підтримку основних секторів економіки, активізацію процесів модернізації національного виробництва, продовження здійснення комплексу заходів, спрямованих на поліпшення інвестиційного клімату в Україні, стимулювання експорту та підвищення рівня добробуту громадян [4].

Виклад основного матеріалу дослідження. Бюджетний кодекс України від 21.06.2001 року не дає нам відповіді на запитання, що ми розуміємо під поняттям «бюджетний процес». Лише з прийняттям 03.08.2010 року Бюджетного кодексу (набрання чинності якого відбудеться 01.01.2011 року) вперше дано визначення поняття «бюджетний процес». Згідно пункту 10 статті 2 Бюджетного кодексу України бюджетний процес – це регламентований бюджетним законодавством процес складання, розгляду, затвердження, ви-

конання бюджетів, звітування про їх виконання, а також контролю за дотриманням бюджетного законодавства. Бюджетно-процесуальні правовідносини законодавчо визначені в Конституції України, Бюджетному кодексі України, законах про Державний бюджет України, «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про місцеві державні адміністрації», Регламентом Верховної Ради України, рішеннях відповідних місцевих рад про місцевий бюджет, регламентах відповідних рад та інших нормативно-правових актах. Відповідно до Бюджетного кодексу України (стаття 19) в бюджетному процесі визнаються чотири стадії:

- складання державного і місцевих бюджетів, що включає формування прогнозних розрахунків доходів, складання головними розпорядниками бюджетних коштів бюджетних запитів і додаткових розрахунків видатків на основі яких формується прогнозні обсяги видатків, формування проекту закону України про Державний бюджет України, рішення місцевої ради про місцевий бюджет і пояснювальних записок до них; [2]

- розгляд проекту та прийняття закону про Державний бюджет України, рішення місцевої ради про місцевий бюджет на плановий бюджетний період, що включає розгляд проекту закону про Державний бюджет в КМУ і Верховній Раді України та місцевого бюджету місцевими державними адміністраціями та виконавчими органами рад, постійними комісіями місцевих рад;

- виконання бюджету, включаючи внесення змін до закону про Державний бюджет України, рішення місцевої ради про місцевий бюджет. Виконання Державного бюджету України та місцевих бюджетів здійснюють Кабінет Міністрів України, центральні органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування;

- підготовка та розгляд звіту про виконання бюджету і прийняття рішення щодо нього включає підготовку, розгляд звітів про виконання Державного бюджету України і місцевих бюджетів та прийняття відповідних рішень щодо них.

Контроль за дотриманням бюджетного законодавства, аудит та оцінка ефективності управління бюджетними коштами здійснюються протягом усього бюджетного процесу на всіх його стадіях.

Вісник Сумського національного аграрного університету

Серія «Економіка і менеджмент», випуск 8 (61), 2014

В науковій літературі бюджетний процес розглядається в цілому на загальнодержавному рівні і на місцевому рівні. Разом з тим, враховуючи особливості формування, виконання і звітування про виконання місцевих бюджетів Ю. В. Пасічник, С. І. Юрій, В. І. Стоян, О. С. Даневич виокремлюють бюджетний процес на місцевому рівні, де окремо характеризують повноваження його учасників та терміни виконання. Здійснюють бюджетний процес його учасники, якими є органи і посадові особи, що наділені бюджетними повноваженнями (правами та обов'язками з управління бюджетними коштами).

Фінансування – це джерело покриття видатків бюджетних установ у вигляді коштів, одержаних з бюджету в межах затверджених асигнувань, тобто в межах планових сум, передбачених кошторисом, які одержуються з бюджету.

Граничні розміри фінансування із бюджету на рік з розбивкою по кварталах передбачаються в річному розписі доходів і видатків відповідного бюджету, в кошторисах доходів і видатків бюджетних установ і називаються бюджетними асигнуваннями.

Останнім часом коло джерел фінансування бюджетних установ значно розширилося; крім коштів державного та місцевих бюджетів, бюджетні установи отримують грошові надходження у вигляді плати за надані послуги, гуманітарної допомоги, спонсорської допомоги тощо. Джерела та адресність (призначення) фінансування мають для бюджетних установ досить важливе значення, оскільки визначають напрямки подальшого витрачання коштів.

Бюджетні установи не можуть одержувати доходи і використовувати отримані кошти без затвердженого кошторису як основного планового документа бюджетних організацій та установ, що дає право на отримання доходів та здійснення видатків, визначає обсяг та цільове призначення коштів, визначених на бюджетний період. Бюджетним періодом для всіх бюджетів, які складають бюджетну систему України, визначено один календарний рік, що починається 1 січня кожного року та закінчується 31 грудня цього ж року [1].

Кошторис бюджетними установами складається відповідно до Наказу Міністерства Фінансів України "Про внесення змін до бюджетної класифікації" від 26 грудня 2011 року N 1738 [8].

Загальний фонд кошторису установи містить обсяг надходжень із загального фонду бюджету та розподіл видатків за повною економічною класифікацією видатків на виконання бюджетною установою основних функцій та завдань, тобто забезпечення митних органів грошовими коштами для здійснення їхньої статутної діяльності.

Згідно Закону України "Про Державний бюджет України на 2013 рік" N 5515-VI від 06.12.2012

р. захищеними статтями кошторисів вважаються:

- оплата праці працівників бюджетних установ (код 2110);
- нарахування на заробітну плату (код 2100);
- придбання медикаментів та перев'язувальних матеріалів (код 2220);
- забезпечення продуктами харчування (код 2230);
- оплата комунальних послуг та енергоносіїв (код 2270);
- капітальні трансферти населенню (код 3240); [3].

Застосування показника «рівень забезпечення прожиткового мінімуму» призводить до «ручного» управління соціальними виплатами, нівелює значення прожиткового мінімуму, як базового соціального стандарту, що призводить до порушення конституційного права громадян на достатній рівень життя.

Відміна цього показника забезпечить виконання норми Конституції України та узгоджуватиметься із Законом України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», про що також неодноразово наголошувалося в щорічних посланнях Президента України до Верховної Ради України:

- досягнення мінімального розміру посадового окладу на найнижчій посаді державної служби рівня не менше двох розмірів мінімальної заробітної плати та визначених Законом України «Про державну службу» відповідних міжпосадових співвідношень;
- забезпечення підвищення темпів зростання реальної заробітної плати порівняно з 2013 роком та забезпечення її функції щодо розширеного відтворення робочої сили.

Виконання зазначеного завдання стане індикатором виконання соціальних ініціатив Президента України, зокрема щодо виведення працюючої людини із зони бідності та дасть можливість підвищити рівень купівельної спроможності громадян:

- забезпечення повного та рівномірного фінансування бюджетних галузей, зокрема забезпечення необхідними видатками для оплати праці та реалізації в повному обсязі професійних прав і пільг працівників освіти і науки, охорони здоров'я, культури, соціальної сфери, органів виконавчої влади, у повному обсязі відповідно до чинного законодавства;
- застосування сплати працівникові відшкодування за кожний день затримки заробітної плати;
- забезпечення підвищення престижності праці працівників бюджетної сфери;
- підвищення рівня стипендіального забезпечення студентів вищих навчальних закладів та учнів професійно-технічних навчальних закладів не нижче прожиткового мінімуму;

- збільшення обсягів бюджетних коштів, що спрямовуються на створення першого робочого місця для молоді та працевлаштування випускників вищих та професійно-технічних навчальних закладів, у тому числі в сільській місцевості, забезпечивши підвищення ефективності використання таких коштів;

- забезпечення сім'ям з дітьми, малозабезпеченим сім'ям рівня життя не нижчого від прожиткового мінімуму;

- запровадження єдиної методики обчислення сукупного доходу сім'ї, що береться для призначення державної соціальної допомоги, без урахування в ньому сум сплачених фізичними особами податків, обов'язкових зборів (внесків) до страхових соціальних фондів;

- збільшення межі грошових доходів населення, які підлягають індексації, до двократного розміру прожиткового мінімуму, встановленого для відповідних соціальних і демографічних груп населення;

- забезпечення індексації суми допомоги при народженні дитини, яка виплачується рівними частинами протягом 24, 48 і 72 місяців на першу, другу, третю та кожну наступну дитину відповідно;

- запровадження дієвого механізму підвищення пенсій з метою усунення диспропорцій у розмірах пенсій, призначених у різні роки;

- розробку та вжиття заходів, які б стимулювали зайнятість пенсіонерів, у т.ч. шляхом встановлення пільгового оподаткування їх заробітної плати, запровадження більш дієвого підвищення пенсій за роботу після призначення пенсії, створення для них спеціальних умов та режимів праці;

- підвищення рівня пенсійного забезпечення працівників охорони здоров'я, освіти, культури шляхом збільшення видатків з державного бюджету на підвищення їм заробітної плати, запровадження для працівників бюджетної сфери додаткового пенсійного забезпечення тощо;

- реалізацію законодавчо встановлених гарантій педагогічним, медичним працівникам, працівникам культури в сільській місцевості та селищах міського типу на забезпечення їх безоплатним житлом з опаленням і освітленням; відміну граничної величини, що дає право на користування пільгами (грошовий еквівалент розміру пільг разом із середньомісячним доходом пільговика) для педагогічних, медичних працівників, працівників культури, які працюють у сільській місцевості та селищах міського типу [5].

Законодавством України передбачено встановлення гарантій педагогічним, медичним працівникам, працівникам культури в сільській місцевості та селищах міського типу, а також пенсіонерам з їх числа на забезпечення їх безоплатним користуванням житлом з опаленням та освітленням (частина 5 статті 29 Закону України

«Про культуру», пункт «4» статті 77 Основ законодавства України про охорону здоров'я, п. 4 статті 57 Закону України «Про освіту»).

Відповідно до п. 14 постанови Кабінету Міністрів України від 28 травня 2008 р. № 530 «Деякі питання соціального захисту окремих категорій громадян» пільги, компенсації та гарантії, на які згідно із законами мають право окремі категорії працівників бюджетних установ, надаються за умови, якщо розмір наданих пільг у грошовому еквіваленті разом із середньомісячним сукупним доходом пільговика за попередні шість місяців не перевищує 900 гривень. При цьому зазначена сума жодного разу не переглядалася.

Як зазначено у статті 7. Закону України Про Державний бюджет України на 2013 рік, що необхідно установити у 2013 році прожитковий мінімум на одну особу в розрахунку на місяць у розмірі з 1 січня - 1108 гривень, з 1 грудня - 1176 гривень та для тих, хто відноситься до основних соціальних і демографічних груп населення:

- дітей віком до 6 років: з 1 січня - 972 гривні, з 1 грудня - 1032 гривні;

- дітей віком від 6 до 18 років: з 1 січня - 1210 гривень, з 1 грудня - 1286 гривень;

- працевдатних осіб: з 1 січня - 1147 гривень, з 1 грудня - 1218 гривень;

- осіб, які втратили працевдатність: з 1 січня - 894 гривні, з 1 грудня - 949 гривень.

Стаття 8 наголошує установити у 2013 році мінімальну заробітну плату:

- у місячному розмірі: з 1 січня - 1147 гривень, з 1 грудня - 1218 гривень;

- у погодинному розмірі: з 1 січня - 6,88 гривні, з 1 грудня - 7,3 гривні.

Визначення Ст. 9 тлумачать що необхідно установити, що у 2013 році рівень забезпечення прожиткового мінімуму (гарантований мінімум) для призначення допомоги відповідно до Закону України "Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям" у відсотковому співвідношенні до прожиткового мінімуму для основних соціальних і демографічних груп населення становить: для працевдатних осіб - 21 відсоток, для дітей - 75 відсотків, для осіб, які втратили працевдатність, та інвалідів - 100 відсотків відповідного прожиткового мінімуму.

Розмір державної соціальної допомоги мало-забезпеченим сім'ям у 2013 році не може бути більше ніж 75 відсотків від рівня забезпечення прожиткового мінімуму для сім'ї.

Рівень забезпечення прожиткового мінімуму (гарантований мінімум) для визначення права на звільнення від плати за харчування дитини у державних і комунальних дитячих дошкільних закладах відповідно до Закону України "Про дошкільну освіту" у 2013 році збільшується відповідно до зростання прожиткового мінімуму [5].

Бюджетні організації, спеціалізовані устано-

ви фінансуються з державного бюджету через Державне Казначейство України.

Видатки бюджету класифікуються за чотирма ознаками:

1. Функціональна класифікація видатків бюджету або бюджетна класифікація (за функціями, з виконанням яких пов'язані видатки) (КФКВ);

2. Економічна класифікація видатків бюджету (за економічною характеристикою операцій, при проведенні яких здійснюються ці видатки) (КЕКВ);

3. Відомча класифікація видатків (за ознакою головного розпорядника бюджетних коштів) (КВКВ);

4. Програмна класифікація видатків бюджету (КПКВ).

Видатки на утримання бюджетних установ є одним із основних напрямів видатків бюджету. Але не завжди видатки на утримання установи відповідають видаткам бюджету. Кошторис для бюджетних установ складається з двох частин – доходи і видатки загального фонду та доходи і видатки спеціального фонду.

Видатки – це суми коштів, витрачених бюджетними установами в процесі суми коштів, витрачених бюджетними установами в процесі господарської діяльності в межах сум, встановлених кошторисом.

Видатки мають досить складну структуру, а тому представлені у вигляді бюджетної класифікації.

Бюджетна класифікація — це систематизоване згрупування доходів і видатків бюджету за однорідними ознаками відповідно до законодавства України та міжнародних стандартів. На її основі можна порівнювати фактичні і планові показники бюджетів різних рівнів, визначати характер регулюючих дій держави щодо надходжень за джерелами доходів і напрямками використання одержаних коштів.

Бюджетна класифікація є єдиною для всіх бюджетів, які складають бюджетну систему України. Вона використовується у бюджетному плануванні, у процесі складання проектів бюджетів різних рівнів, у розробці індивідуальних і зведених кошторисів відповідно до витрат і доходів для бюджетних установ. При цьому забезпечується взаємозв'язок державного плану економічного і соціального розвитку держави і фінансових планів міністерств та відомств з бюджетом, зведення показників Державного і місцевих бюджетів.

Бюджетна класифікація використовується на всіх стадіях бюджетного процесу, в ході складання, розгляду, затвердження бюджетів усіх рівнів та їх виконання. На основі бюджетної класифікації здійснюється бюджетне планування та складання звітності про виконання бюджету. Вона відіграє важливу організаційну та юридичну роль у здійсненні контролю за фінансовою діяльністю суб'єктів бюджетного процесу. Ор-

ганізаційна роль бюджетної класифікації полягає у наступному:

а) дає можливість порівнювати показники Державного бюджету та місцевих бюджетів;

б) створює умови для розгляду бюджетів усіх рівнів та їх економічного аналізу;

в) полегшує здійснення контролю за виконанням бюджету, своєчасністю і повнотою надходження коштів та їх використанням за цільовим призначенням;

г) спрощує можливості синтетичного й аналітичного обліку доходів і видатків у бюджетних установах.

Роль бюджетної класифікації у юридичному аспекті полягає у наступному:

а) відображає правову основу бюджетного процесу: складання, розгляд, затвердження і виконання бюджетів усіх рівнів;

б) юридично закріплює устрій і компетенцію управлінських органів влади;

в) ґрунтується на законодавчих актах і актах, що регулюють бюджетний процес.

Цілісність бюджетної системи забезпечується через взаємозв'язок між функціональним призначенням і економічним характером видатків бюджету на основі затвердженої Міністром фінансів України бюджетної класифікації. Складовими бюджетної класифікації є:

а) класифікація доходів бюджету;

б) класифікація видатків;

в) класифікація фінансування бюджету;

г) класифікація боргу [2].

Категорія видатків не включає платежі в рахунок погашення державного боргу, які класифікуються як фінансування.

Економічна класифікація видатків бюджету призначена для чіткого розмежування видатків бюджетних установ та одержувачів бюджетних коштів за економічними ознаками з детальним розподілом коштів за їх предметними ознаками (заробітна плата, нарахування, усі види господарської діяльності, виплати населенню, що іменуються як трансферти населенню, та інші категорії). Економічна класифікація видатків бюджету забезпечує єдиний підхід до всіх учасників бюджетного процесу з точки зору виконання бюджету.

Економічна класифікація видатків бюджету визначає конкретне спрямування коштів, тобто предметно-цільове їх призначення, і поділяється на:

1) поточні видатки (код 2000) - усі платежі бюджету, що передбачаються на поточні цілі;

2) капітальні видатки (код 3000) - платежі з метою придбання основного капіталу, створення державних запасів і резервів, землі і нематеріальних активів, а також капітальні трансферти.

3) нерозподілені видатки (код 9000) - це видатки з резервних фондів Кабінету Міністрів України та фондів непередбачених видатків Ради

Міністрів Автономної Республіки Крим, обласних та місцевих адміністрацій, виконкомів місцевих рад;

Кожний напрямок видатків має цільове призначення. Наприклад, поточні видатки (2000) за цільовим призначенням спрямовувати на оплату праці працівників бюджетних установ - 2100, використання товарів і послуг - 2200, обслуговування боргових зобов'язань - 2400, поточні трансфери - 2600, соціальне забезпечення - 2700, інші поточні видатки - 2800. Капітальні видатки (3000): придбання основного капіталу - 3100; капітальні

трансфери – 3200 [1].

Із метою чіткого розподілу видатків за економічними ознаками з докладним розподілом за предметними ознаками (зарплата, нарахування на зарплату, всі види господарської діяльності, виплати населенню (трансфери населенню) та інші категорії) створено бюджетну класифікацію видатків, наведену у вигляді кодів та має назву «Коди економічної класифікації видатків». Вона має багаторівневу структуру. У скороченому вигляді наведемо її у формі таблиці (табл. 1).

Таблиця 1.

Зведена таблиця економічної класифікації видатків

Поточні видатки (2000)	Оплата праці і нарахування на заробітну плату (2100)	Оплата праці (2100)
		Заробатна плата (2111)
		Грошове забезпечення військовослужбовців (2112)
		Нарахування на оплату праці (2120)
	Використання товарів і послуг (2200)	Предмети, матеріали, обладнання та інвентар (2210)
		Медикаменти та перев'язувальні матеріали (2220)
		Продукти харчування (2230)
		Оплата послуг (крім комунальних) (2240)
		Видатки на відрядження (2250)
		Видатки та заходи спеціального призначення (2260)
		Оплата комунальних послуг та енергоносіїв (2270)
		Оплата тепlopостачання (2271)
		Оплата водопостачання та водовідведення (2272)
		Оплата електроенергії (2273)
		Оплата природного газу (2274)
		Оплата інших енергоносіїв (2275)
		Дослідження і розробки, видатки державного (регіонального) значення (2280)
		Дослідження і розробки, окремі заходи розвитку по реалізації державних (регіональних) програм (2281)
	Окремі заходи по реалізації державних (регіональних) програм, не віднесені до заходів розвитку (2282)	
	Обслуговування боргових зобов'язань (2400)	Обслуговування внутрішніх боргових зобов'язань (2410)
Обслуговування зовнішніх боргових зобов'язань (2420)		
Поточні трансфери (2600)	Субсидії та поточні трансфери підприємствам (установам, організаціям) (2610)	
	Поточні трансфери органам державного управління інших рівнів (2620)	
	Поточні трансфери урядам іноземних держав та міжнародним організаціям (2630)	
Соціальне забезпечення (2700)	Виплата пенсій і допомоги (2710)	
	Стипендії (2720)	
	Інші виплати населенню (2730)	
Інші видатки (2800)	-	
Капітальні видатки (2000)	Придбання основного капіталу (3100)	Придбання обладнання і предметів довгострокового користування (3110)
		Капітальне будівництво (придбання) (3120)
		Капітальне будівництво (придбання) житла (3121)
		Капітальне будівництво (придбання) інших об'єктів (3122)
		Капітальний ремонт (3130)
		Капітальний ремонт житлового фонду (приміщень) (3131)
		Капітальний ремонт інших об'єктів (3132)
		Реконструкція та реставрація (3140)
		Реконструкція житлового фонду (приміщень) (3141)
		Реконструкція та реставрація інших об'єктів (3142)
		Реставрація пам'яток культури, історії та архітектури (3143)
		Створення державних запасів і резервів (3150)
		Придбання землі та нематеріальних активів (3160)
Капітальні трансфери (3200)	Капітальні трансфери підприємствам (установам, організаціям) (3210)	
	Капітальні трансфери органам державного управління інших рівнів (3220)	
	Капітальні трансфери урядам іноземних держав та міжнародним організаціям (3230)	
	Капітальні трансфери населенню (3240)	
Нерозподілені видатки (9000)		

Залежно від джерел покриття видатки поділяються на видатки загального та спеціального фондів; залежно від етапу руху бюджетних коштів - на касові та фактичні.

Касовими видатками вважають всі суми, отримані установою з реєстраційних рахунків у відповідних органах Державного казначейства для їх використання (витрачання) згідно з кошторисом. При цьому касовими видатками вважають як кошти, отримані готівкою в касу установи, так і суми, перераховані шляхом безготівкової оплати рахунків. Таким чином, касові видатки не можна ототожнювати з касовими операціями.

Касові видатки — це не видача грошей з каси установи; це касове виконання бюджету (видача грошей з бюджетних рахунків). Прикладами касових видатків в бюджетних установах можуть бути перерахування коштів за матеріали, продукти харчування, обладнання, у фонди на соціальні заходи [6].

Для проведення касових видатків бюджетним організаціям відкриті в органах Державного казначейства України реєстраційні рахунки відповідно до інструкції Головного управління Державного казначейства України “Про відкриття реєстраційних рахунків органами Державного казначейства” від 09.04.1997 р. № 32. Кількість реєстраційних рахунків залежить від ступеня деталізації контролю за використанням бюджетних коштів відповідно до бюджетної класифікації [6].

Для відображення операцій про виконання кошторисів згідно економічної класифікації передбачені такі форми бухгалтерського обліку:

- журнал-головна, яка використовується в установах з невеликим обсягом облікової роботи, які ведуть облік самостійно;
- журнально-ордерна, яка використовується в установах з великим обсягом облікової роботи, які ведуть облік самостійно;
- меморіально-ордерна, яка використовується в установах з великим обсягом роботи, облік яких централізований;
- автоматизована.

Найбільш поширеною формою ведення бухгалтерського обліку бюджетних установ є меморіально-ордерна форма обліку.

Меморіально-ордерна форма обліку одержала назву від меморіального ордеру, складання якого завершується обробка документів.

Аналітичний облік касових видатків у бюджетних організаціях ведеться у “Картці аналітичного обліку касових видатків” типової форми, затвердженої наказом Державного казначейства України від 06.10.2000 р. № 100. Картка ведеться у розрізі кодів економічної класифікації видатків. При цьому для кожного коду функціональної класифікації видатків, для загального і спеціального фондів, для кожного виду коштів спеціального фонду складають окремі картки. Картка відкривається на місяць і заповнюється щодня бухгал-

тером на підставі виписок органу Державного казначейства з реєстраційних рахунків. Стан відшкодованих касових видатків записують на зворотному боці картки.

Підставою для оплати видатків є первинні документи, основним з яких є лати видатків є первинні документи, основним з яких є платіжні доручення та документи, що підтверджують цільове використання коштів (рахунки, рахунки-фактури, накладні, товарно-транспортні накладні, трудові угоди, договори на виконання робіт, акти виконаних робіт, тендерна документація, акцепти тендерних пропозицій, контракти, договори про закупівлю тощо).

Синтетичний облік касових видатків ведеться на Класі 3. Кошти, розрахунки та інші активи, а саме для цього призначений субрахунок № 301 Каса в національній валюті.

Фактичні видатки відображають фактичне виконання норм затверджених кошторисом, тому при виконанні планового обсягу робіт вони повинні відповідати сумах асигнувань за кошторисом.

Облік фактичних видатків дає можливість контролювати хід фактичного виконання кошторису видатків установи в цілому та дотримання встановлених норм за окремими статтями і структурними підрозділами.

Облік фактичних видатків, як і касових, ведеться за кодами економічної класифікації видатків бюджету.

Аналітичний облік фактичних видатків бюджетних установ ведеться у спеціальній “Картці аналітичного обліку фактичних видатків” типової форми, затвердженої наказом Державного казначейства України одночасно з формою картки обліку касових видатків від 06.10.2000 р. № 100 “Про затвердження форм карток і книг аналітичного обліку бюджетних установ та порядку їх складання” (зі змінами та доповненнями).

Картка фактичних видатків ведеться щомісячно у розрізі кодів економічної класифікації видатків. При цьому для кожного коду функціональної класифікації видатків, для загального і спеціального фондів, для кожного виду коштів спеціального фонду складають окремі картки. Записи в картки про суми фактичних видатків здійснюють на підставі даних меморіальних ордерів і доданих до них первинних документів. Суми відшкодованих фактичних видатків записують на зворотному боці картки.

Синтетичний облік фактичних видатків загального фонду бюджетних установ ведеться на активних затратних рахунках 80 “Видатки із загального фонду” та 81 “Видатки спеціального фонду” у розрізі відповідних субрахунків. За дебетом цих рахунків відображають суми фактичних видатків, відповідно до кодів економічної класифікації видатків, проведених упродовж року, за кредитом — наприкінці року списання сум фак-

тичних видатків на результат виконання кошторису.

При меморіально-ордерній формі облік фактичних видатків митних органів

- меморіальний ордер 2 – накопичувальна відомість руху коштів загального фонду в органах Державного казначейства України (установах банків) (ф. 381);

- меморіальний ордер 3 – накопичувальна відомість руху коштів спеціального фонду в органах Державного казначейства України (установах банків) (ф. 382);

- меморіальний ордер 4 – накопичувальна відомість щодо розрахунків з іншими дебіторами (ф. 408);

- меморіальний ордер 5 – зведення розрахункових відомостей щодо заробітної плати та стипендій (ф. 405);

- меморіальний ордер 6 – накопичувальна відомість щодо розрахунків з іншими кредиторами (ф. 409);

- меморіальний ордер 7 – накопичувальна відомість щодо розрахунків у порядку планових платежів (ф. 410);

- меморіальний ордер 8 – накопичувальна відомість щодо розрахунків з підзвітними особами (ф. 386);

Касові і фактичні видатки на практиці здебільшого не збігаються у часі, тому що в їх основу покладено різні принципи запису бухгалтерських операцій: касовий метод (коли запис доходів і видатків здійснюється в момент отримання коштів незалежно від періоду, до якого вони належать) і метод нарахувань (за яким запис операцій відбувається в момент їх здійснення).

В тих випадках, коли частина грошових коштів на рахунках в казначействі обертається на поповнення запасів матеріалів, вважається у розрахунках (дебіторська заборгованість), залишається невитраченою у вигляді підзвітних сум і готівки в касі або використовується на погашення кредиторської заборгованості, що виникла раніше, фактичні видатки менші за касові. Якщо установа має в своєму розпорядженні запаси матеріалів, то фактичні видатки на здійснення планового обсягу робіт можуть перевищувати касові, оскільки витрата матеріалів не викликає зменшення грошових коштів на рахунках.

Якщо касові та фактичні видатки збігаються в часі, вони називаються прямими видатками. Наприклад, якщо кошти, отримані з казначейства, витрачені за прямим призначенням відповідно до кошторису (видатки за електроенергію, газ, воду, телефон, поточний ремонт та інші послуги), то фактичні видатки збігаються з касовими.

У межах бюджетної класифікації видатки загального та спеціального фонду Державного бюджету розподіляються відповідно до економічної класифікації видатків, яка до 01.01.2010 р. здійснювалася відповідно до наказу Державного казначейства України від 08.12.2006 р. № 330, а з 01.01.2010 р. регламентується відповідно до Інструкції, затвердженої наказом Державного казначейства України від 25.11.2008 р. № 495 та наказу Міністерства фінансів України "Про бюджетну класифікацію та її запровадження" № 604 від 27.12.2001 р. (зі змінами та доповненнями) [4].

Відмінності та основні зміни в економічній класифікації видатків бюджетних установ наведено в таблиці (табл. 2.).

Таблиця 2

Основні відмінності та зміни в економічній класифікації видатків бюджету

Статті КЕКВ з 01.10.2010 р. і по теперішній час	Статті КЕКВ з 08.12.2006 до 01.10.2010 р.
Код 3110. Придбання обладнання і предметів довгострокового користування	Код 1130. Придбання товарів і послуг
Код 2210. Предмети, матеріали, обладнання та інвентар	Код 1131. Предмети, матеріали, обладнання та інвентар, у тому числі м'який інвентар та обмундирування
Код 2240. Оплата послуг (крім комунальних)	Код 1134. М'який інвентар та обмундирування
Код 2800. Інші поточні видатки	Код 1135. Оплата транспортних послуг та утримання транспортних засобів
Код виключено	Код 1136. Оренда
Код виключено	Код 1137. Поточний ремонт обладнання, інвентарю та будівель, технічне обслуговування обладнання
Код виключено	Код 1138. Послуги зв'язку
Код виключено	Код 1139. Оплата інших послуг та інші видатки
Код 3120. Капітальний ремонт інших об'єктів	Код 1150. Матеріали, інвентар, будівництво, капітальний ремонт та засоби спеціального призначення, що мають загальнодержавне значення
Код 3121. Капітальне будівництво (придбання) житла	Код 2121. Будівництво (придбання) житла
Код виключено	Код 2122. Будівництво (придбання) адміністративних об'єктів
Код виключено	Код 2132. Капітальний ремонт адміністративних об'єктів
Код 3142. Реконструкція та реставрація інших об'єктів	Код 2143. Реконструкція адміністративних об'єктів
Код 3143. Реставрація пам'яток культури, історії, архітектури	Код 2144. Реконструкція інших об'єктів

Перехід до нових кодів економічної класифікації видатків пов'язується з необхідністю приведення їх у відповідність до міжнародних стандар-

тів.

В обліковій практиці, як правило, здійснення касових та фактичних видатків за кодами еконо-

Вісник Сумського національного аграрного університету

Серія «Економіка і менеджмент», випуск 8 (61), 2014

мічної класифікації “Оплата праці і нарахування на заробітну плату”, “Предмети, матеріали, обладнання та інвентар”, “Оплата послуг (крім комунальних)”, “Інші видатки”, “Оплата інших послуг та інші видатки”, “Оплата інших електроенергії” не збігається ні в часі, ні в сумі.

Згідно “Положення про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти”, Поження про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти”, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17.10.2008 р. № 921 (із змінами та доповненнями КМУ від 27.01.2010 р. №51). Закупівля підприємствами товарів, робіт і послуг за рахунок інших державних коштів здійснюється з урахуванням таких особливостей:

1) підприємства для закупівлі товарів, робіт і послуг застосовують це Положення у разі, якщо вартість предмета закупівлі для товару (товарів), послуги (послуг) становить або перевищує 50 тисяч гривень, а для робіт - 400 тисяч гривень;

2) підприємства можуть здійснювати закупівлю шляхом застосування процедури запиту цінових пропозицій (котирувань) щодо товарів, робіт і послуг, для яких існує постійно діючий ринок, та за умови, що вартість предмета закупівлі не перевищує 100 тисяч гривень у разі закупівлі товарів і послуг та 500 тисяч гривень у разі закупівлі робіт [13].

Видатки на проведення тендерів по закупівлі товарів, робіт та послуг (а саме: видатки на роз-

робку і розсилання тендерної документації, за-прошення до участі у процедурах закупівель та підготовці засідань тендерного комітету з закупівлі товарів та послуг тощо) здійснюються за відповідними кодами економічної класифікації видатків залежно від економічної суті платежу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. За останні роки в бюджетній сфері України було здійснено ряд важливих кроків, спрямованих на посилення контролю держави за використанням бюджетних коштів та дотриманням фінансової дисципліни, на вдосконалення організації обліку виконання бюджету. Потребою в державному контролі за виконанням бюджету щодо того, на які цілі, наскільки раціонально, як швидко бюджетні кошти потрапляють до їх одержувачів та необхідністю оперативного управління обмеженими державними коштами обумовлений перехід бюджетних установ на казначейське виконання державного бюджету. Дієвим кроком до забезпечення отримання повної, більш детальної інформації про використані кошти за економічною ознакою стало введення економічної класифікації видатків бюджету та її удосконалення у 2013 р., що дало можливість виділити нові захищені статті бюджету та забезпечити єдиний підхід до всіх отримувачів з точки зору виконання бюджету, а також привести економічну класифікацію видатків у відповідність до міжнародних стандартів.

Список використаної літератури:

1. Бюджетний кодекс України від 7 жовтня 2010 року N 2592-VI, ОВУ, 2010 р. (зі змінами № 688-VII від 19.11.2013) [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.
2. Бюджетна система України: Навчальний посібник / Артус М.М., Хижа Н.М. - К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2005. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://books.br.com.ua/5754>.
3. Закон України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні” від 16.07.1999 р. № 996 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.liga.kiev.ua>.
4. Закон України “Про Державний бюджет України на 2010 рік” від 27.04.2010 р. № 2154-VI (2154-17) [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.liga.kiev.ua>.
5. Закону України “Про Державний бюджет України на 2013 рік” N 5515-VI від 06.12.2012 р. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.liga.kiev.ua>.
6. Інструкція щодо застосування економічної класифікації видатків бюджету 16 липня 2012 р. за N 1199/21511 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://nauch.com.ua/ekonomika/1770/index.html?page=4>.
7. Кодацький В.П. Доходи та видатки Держбюджету України [Текст] / В.П. Кодацький // Економіка Фінанси Право. – 2008. - № 3. – С. 17.
8. Лисяк Л.В. Трансакційні витрати функціонування інституту бюджетної політики [Текст] / Л. В. Лисяк // Фінанси України. - 2010. - № 2. - С. 27-35.
9. Наказ Міністерства Фінансів України “Про внесення змін до бюджетної класифікації” від 26 грудня 2011 року N 1738 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.tvoiprava.com.ua>.
10. Наказ МФУ Про затвердження Інструкції щодо застосування економічної класифікації видатків бюджету та Інструкції щодо застосування класифікації кредитування бюджету від 12.03.2012 № 333 (зі змінами та доповненнями № 348 від 01.03.2013) [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0456-12/page>.
11. Наказ МФУ Про затвердження Плану рахунків бухгалтерського обліку бюджетних установ та Порядку застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку бюджетних установ від 10.12.99 N 114 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0890-99>.
12. Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Порядку складання, розгляду, затвердження основних вимог до виконання кошторисів бюджетних установ” від 28.02.2002 р. № 228 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.liga.kiev.ua>.
13. Поження про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти”, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17.10.2008 р. № 921 (із змінами та доповненнями КМУ від 27.01.2010 р. №51). [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://dtk.com.ua/show/2cid07639.html>.
14. Програми економічних реформ на 2010 - 2014 роки від 02 червня 2010 року.) [Електронний ресурс]. - Ре-

Морозюк Н.С. концептуальные вопросы учета расходов финансово-хозяйственной деятельности бюджетных учреждений

Проанализировано современное состояние организации бюджетного процесса на общегосударственном и местном уровнях с учетом изменений, которые предусмотрены новой редакцией Бюджетного кодекса Украины. Предложены пути совершенствования бюджетного процесса в Украине.

Ключевые слова: Бюджетный кодекс, бюджетный учет, смета бюджетных организаций, расходы, доходы, финансирование, покупательная способность, кассовые и фактические расходы.

Morozyuk N. Conceptual issues of cost accounting financial and economic activities of budgetary institutions

The current state of organization of the budgetary process at the national and local levels with changes which are provided by the new edition of the Budget Code of Ukraine was analysed. The ways of improvement of the budget process in Ukraine are offered.

Key words: The budget code, budget accounting, the estimated budgetary institutions, expenses, income, financing, purchasing power of cash and actual expenditures.

Дата надходження до редакції: 08.05.2014 р.

Рецензент:

СОЦІАЛЬНА ТА ЕКОЛОГІЧНА ЕКОНОМІКА

УДК 520.33:630

МЕХАНИЗМ ЭФФЕКТИВНОГО РАЗВИТИЯ ПТИЦЕВОДСТВА НА ОСНОВЕ ЭКОЛОГИЗАЦИИ

В. В. Глазун,

В работе предложен организационно-экономический механизм социально-экологического развития птицеводства и система инструментов повышения его эффективности, опирающиеся на концептуальную модель системы „предприятие – окружающая среда”.

Ключевые слова: птицеводство, организационно-экономический механизм, экологизация, эффективность, концептуальная модель.

Постановка проблемы. Соответственно современным условиям развития человечества экологическое качество продукции животноводства становится одной из важных предпосылок обеспечения экономической и экологической безопасности государства, но смещение акцентов в сторону экологического качества требует его социально-экономического обоснования. Птицеводческая отрасль открывает наиболее быстрый и эффективный путь к наращиванию ресурсов экологически-безопасного полноценного пищевого белка, и потому она должна пользоваться народнохозяйственным приоритетом в процессе ускоренного развития областей мясного животноводства в условиях недостаточного обеспечения населения мясом и мясopодуктами.

Среди многих известных проблем задачи возрождения птицеводства с целью обеспечения население продуктами птицеводства и выходом с этими продуктами на европейский и мировой рынки, а также социально-экологическая оценка направлений развития птицеводства остаются актуальными и нерешенными.

В переходный период к рыночной экономике отрасль функционирует в сложных условиях, которые характеризуются подорожанием материально-технических, энергетических ресурсов, кормов, диспаритетом цен на сельскохозяйственную и промышленную продукцию, дисбалансом цен в самом аграрном секторе.

Все эти проблемы требуют разработки соответствующего организационно-экономического механизма повышения социальной и эколого-экономической эффективности птицеводства. Но само по себе создания эффективных экономических механизмов производства без решения социально-экологических проблем не обеспечивает постоянного развития птицеводческой отрасли в Украине.

Во многих исследованиях нашли отражение некоторые теоретические и практические вопросы регулирования и функционирования организационно-экономического механизма повышения эколого-экономической эффективности сельского хозяйства, но практически нет исследований по организационно-экономическим аспектам экологизации птицеводства и социально-

экономическим проблемам его развития.

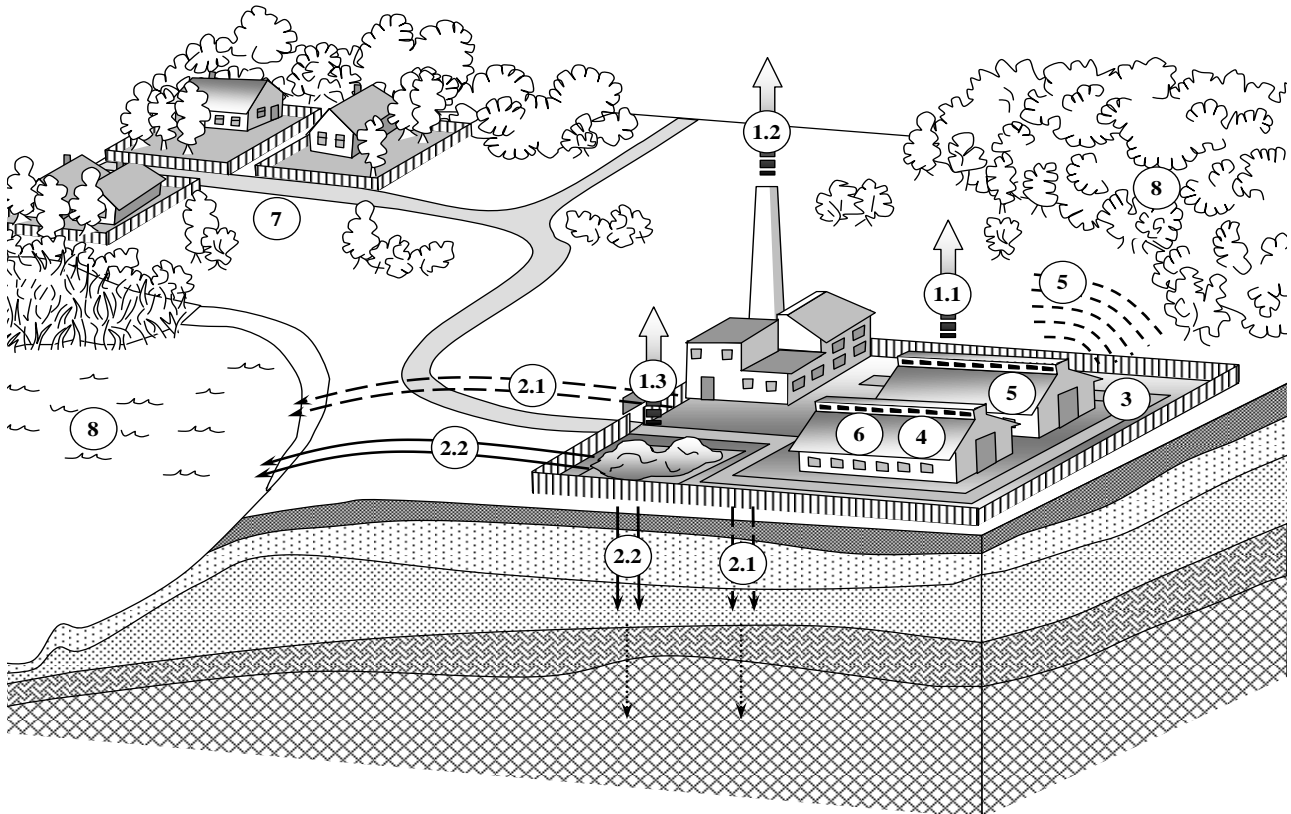
Главная рабочая гипотеза, исследования, состоит в том, что дальнейшее развитие животноводства должно базироваться на решении триединой задачи – достижения соответствующих организационно-технологических, экологических и социальных условий работы предприятий и отрасли в целом, направленных на экономию полных затрат на производство и повышение на этой основе объемов производства и улучшение финансово-экономического состояния предприятий. Мы живем в агроприродной, в сущности, техногенной среде. Наглядное представление о новом техногеобиоценозе представлено на рис. 1.

То есть, предприятия, социально-экономическая и геобиологическая среда представляют собой неразделимую систему. Вынесение любого действия, любого аспекта делает анализ этих категорий условным, а игнорирование этой условности – бессмысленным.

Поэтому мы должны рассматривать не систему «предприятие – среда», а новый техногеобиоценоз (агрогеобиоценоз или новый агроантропогенный ландшафт, состоящий из неразделимой совокупности производственной, природной и социальной среды).

Новым в нашем подходе является то, что мы считаем единственно возможным рассмотрение совокупности перечисленных сфер как систему (среду обитания человека), залогом существования которой является динамическое равновесие трех основных составляющих, в свою очередь состоящих из множества элементов. Такое представление положено в основу нашего теоретического и практического рассмотрения организационно-экономического механизма экологизации птицеводства.

Развитие птицеводства в Украине в условиях рынка – это развитие наиболее прибыльной отрасли АПК, поэтому мы считаем, что необходимо поднимать эту отрасль; но мы не ставим вопроса о простом увеличении производства, а подчеркиваем, что эти предприятия являются опасными с экологической точки зрения, поэтому речь идет об эколого-экономическом развитии отрасли.

1. Загрязнения атмосферы: 1.1. выбросами газов, образующихся в результате жизнедеятельности птицы; 1.2. выбросами обслуживающих подразделений (котельный и др.); 1.3. в результате микробиологического разложения помета и подстилки. 2. Загрязнение водоемов и грунтовых вод: 2.1. сточными водами, образующимися в результате сброса излишков воды из системы поения и после мойки помещений и оборудования; 2.2. смывом загрязняющих веществ в местах хранения птичьего помета.	3. Отчуждение территории под птицеводческое предприятие и складирование птичьего помета. 4. Ухудшение условий существования животных. 5. Шумовое загрязнение. 6. Ухудшение условий труда животноводов. 7. Ухудшение качества жизни населения. 8. Ухудшение условий существования биоты.

Рис. 1. Наглядная морфологическая модель формирования агроприродной среды (агроприродного ландшафта)

Создание экономических механизмов без решения экологических проблем не дает возможности устойчивого развития птицеводства в Украине. Поэтому мы считаем, что создание комплексного анализа и разработка эколого-экономического механизма для стимулирования производства продукции птицеводства крайне важно.

В условиях сложной экономической ситуации на Украине и ухудшения состояния здоровья населения объемы производства и ассортимент продукции птицеводства не отвечают потребностям населения, не оказывают содействия сохранности здоровья людей, в особенности детей младшего, дошкольного и школьного возраста. Заметим, что мясные продукты – незаменимый источник полноценного легкоусваиваемого белка и является необходимым для нормального развития ребенка. Потребность в белке у детей выше, чем у взрослых, поэтому мясные продукты в рационе их питания занимают ведущее место. Нетрадиционные виды продуктов переработки птицы (кровь, костный порошок), которые приме-

няются в качестве добавок в детское питание, являются одним из источников биодоступного железа, содержат незаменимые аминокислоты, витамины, ферменты и минеральные соли, которые играют важную роль в процессе обмена веществ, содействуют нормализации фосфорно-кальциевого обмена, что важно для растущего организма ребенка. Поэтому, тщательному контролю необходимо подвергать сырье, из которого изготавливают продукты питания, в первую очередь – детского [1].

Украинские предприятия пока еще отстают в вопросе применения современных методов управления качеством. В тоже время повышение качества имеет колоссальный потенциал. Однако, оно невозможно без изменения отношения к качеству на всех уровнях. Призывы к повышению качества не могут быть реализованы, если руководители разных уровней не будут относиться к качеству как к образу жизни. В особенности это касается руководителей и специалистов АПК.

На современном этапе развития продуктивных сил, который характеризуется демократиза-

цией управления, внедрением радикальных экономических реформ, построением рыночного механизма хозяйствования важное значение имеет решение экологических проблем сельского хозяйства как наиболее масштабного природоохозяйственно-социального комплекса. Экологизация определяется как процесс непрерывного и последовательного внедрения систем технологических, управленческих и других решений, которые позволяют эффективно использовать природные ресурсы и условия, одновременно улучшая или хотя бы сохраняя качество окружающей среды на локальном, региональном и глобальном уровнях [2].

Здесь возникает проблема согласования интересов производителей и потребителей. Экологизация производства ведет к экономии затрат общества в целом, но повышает затраты производителя, что приводит к выводу о высокой стоимости экологизации производства. Однако это мнение не подтверждено серьезным анализом.

По нашим данным, большинство экологически чистых технологий может быть дешевле традиционных. Снижение потерь в социально-экономической сфере может компенсировать дополнительное финансирование экологических технологий. С другой стороны, значительные потери продукции в сельском хозяйстве (по экспертным оценкам – не меньше 40%) не дают возможности реализовать экономические преимущества чистых технологий в повышении экологического качества продукции, снижая потенциальный экономический эффект.

С другой стороны, между качеством и эффективностью производства существует прямая зависимость. Повышение качества оказывает содействие повышению эффективности производства, приводя к снижению затрат и увеличению доли рынка [2]. Поддержание надлежащего уровня качества продукции птицеводства имеет целью сокращение затрат на производство, обеспечение продовольственной безопасности и обеспечение надлежащего качества жизни. Итак, система управления качеством должна стать составной частью организации птицеводческого хозяйства.

Повышение качества управления производством дает возможность снизить себестоимость продукции до приемлемого уровня и обеспечить конкурентоспособность отечественной продукции по экономическим показателям, а организация службы качества обеспечит спрос на качественную и экологически чистую продукцию.

В основе моделирования отношений «производство – среда» должен быть системный подход, нацеленный на единовременное рассмотрение, по крайней мере, основных факторов и параметров нового техносocioценоза. Поскольку мы не имеем возможности описать социо-эколого-экономическую модель отрасли птицеводства или отдельного предприятия на основе функциональных отношений элементов этой системы, мы предлагаем использовать для моделирования имитационный метод на основе созданной нами концептуальной модели гомеостаза системы «производство – среда» (рис. 2.).

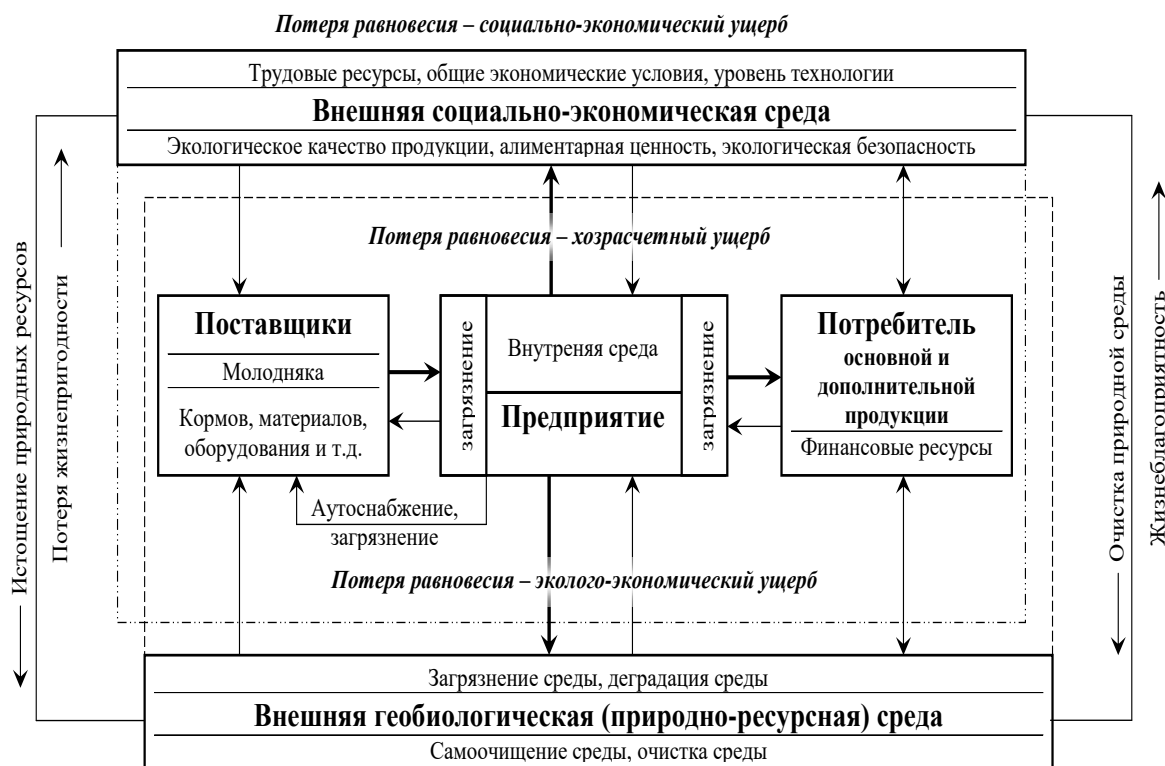

Рис. 2. Концептуальная модель социально-эколого-экономического гомеостаза системы «предприятие-среда»

Концептуальная модель является результатом системного подхода к проблеме. Как следует из названия, концептуальная модель отражает концепцию исследования и определяется его целями и возможностями.

Таким образом, концептуальная модель равновесия системы «производство – среда» включает в себя производственную сферу, природную (природно-ресурсную сферу и социально-экономическую сферу), причем, последняя понимается в самом широком смысле, охватывая всех потребителей продукции и всех влияющих на производство (законодатели, учебные заведения, научно-конструкторские учреждения, государственное управление и т.д.).

Смысл такого подхода состоит в том, что любые изменения в любой из сфер не должны нарушать равновесие всей системы, то есть должны быть компенсированы изменениями в сложных системах восстановления равновесия на каком-то новом уровне. При этом принципом восстановления равновесия является создание (поддержание) жизнеобеспечения всей системы.

Важным фактором поддержания конкурентоспособности продукции птицеводства является создание эффективного организационно-экономического механизма управления затратами, основной целью которого является внедрение на предприятии ряда мероприятий, которые направлены на постоянное снижение себестоимости продукции с целью сохранения ее конкурентоспособности.

рентоспособности.

Выводы. Птицеводство рассматривается как социально-эколого-производственная система, в которой любые изменения всегда отражаются во всех трех составляющих, а интегральный результат и интегральный эффект может быть определен только при учете всех последствий во всех трех сферах. Поэтому предложенный новый системный подход рассматривает экологизацию птицеводства как поддержание равновесия антропогенной системы «предприятие – природа – общество», обеспечивающего максимальную жизнеспособность этой системы при максимально возможном экономическом развитии производства.

Одним из достижений последнего времени, которое значительно повышает производительность работы в разных областях, является появление логистики как науки и практики непосредственного управления производством, которое снижает потери продукции между стадиями производственного процесса, при этом экономия транспортных затрат и затраты на хранение. На сегодняшний день логистика охватывает не только производство, но и осуществление послепродажных услуг и маркетинга на основе финансового анализа, который обеспечивает общую и текущую ликвидность. Такой подход разрешает эффективно осуществлять процесс управления производством и снизить потери на пути производственного движения от производителя сырья к конечному потребителю.

Список використаної літератури:

1. Устинова А.В., Тимошенко Н.В. Научное обеспечение производства мясных продуктов для детей в XXI веке // Мясная индустрия. – 2000. – №3. – С.23-26.
2. Тархов П.В. Гнучкий розвиток підприємств на основі оптимізації повних витрат / П.В. Тархов, І.О. Лакиза, О.О Хворост : монографія. - Сумський державний університет, Суми. - 2009. – 168 с.

Глазун В.В. Механізм ефективного розвитку птицеводства на основі екологізації.

В роботі пропонується організаційно-економічний механізм соціально-екологічного розвитку птицеводства і система інструментів підвищення його ефективності, опираючися на концептуальну модель системи „предприємство – оточуюча середина”.

Ключові слова: птицеводство, організаційно-економічний механізм, екологізація, ефективність, концептуальна модель.

Hlazun V. Mechanism effective development of the poultry farming on the basis of ecologization.

The organizational-economic mechanism of social-and-ecological development of the poultry farming and system of instruments of increase of his efficiency is in-process offered, leanings against a conceptual model systems a „enterprise is an environment”.

Keywords: *poultry farming, organizational-economic mechanism, ecologization, efficiency, conceptual model.*

Дата надходження до редакції: 24.05.2014 р.

Рецензент:

Т. М. Заболотна, ст.викладач, Сумський національний аграрний університет

У статті розглядається важливість підготовки студентської молоді до сімейного життя, розкривається її сутність та основні аспекти, які необхідно враховувати при її здійсненні, аналізується вплив такої підготовки на процес становлення молоді сім'ї.

Ключові слова: сім'я, моральні цінності, сімейні відносини, відповідальне батьківство, підготовка до сімейного життя.

Однією із ключових проблем державотворення є виховання молодого покоління з урахуванням усіх складових, які забезпечують організаційну та виховну функції розвитку особистості. У реалізації цих завдань значне місце належить сім'ї як інституції, де людина народжується, формуються основи її характеру та моральні цінності. Батьки постають носіями суспільних норм, традицій, моралі, які передаються з покоління в покоління і закріплюються в життєвому досвіді дітей. Інститут сім'ї можна вважати першою та основною ланкою між суспільством та кожною людиною, які постійно взаємодіють. Рівень розвитку суспільства відбивається на сімейних стосунках, а сімейні стосунки впливають на соціальну позицію особистості. Гармонійне та здорове суспільство починається із щасливої сім'ї. Значущість цієї тези підтверджується тим, що Організація Об'єднаних Націй проголосила 2014 рік Міжнародним роком сім'ї.

Отже, **постановка проблеми в загальному вигляді** є такою, що сьгодні інститут сім'ї переживає суттєві складнощі, що пов'язано, з одного боку, зміною морально-етичних орієнтирів, втратою сімейних цінностей, престижу сімейного способу життя, а з іншого – негативним впливом економічної кризи в країні. Сьгодні ми чітко відчуваємо, що міць нашої держави похитнулась. Можливо це сталося внаслідок того, що стає все менше міцних сімей. А може від того, що в нашій державі просто не існує інституту сім'ї, де молодих людей готують до створення сім'ї, до відповідальності один перед одним і перед суспільством? На жаль, криза сім'ї виявляється не тільки у соціально-економічній площині. Недостатніми є також психолого-педагогічний і соціально-педагогічний рівні підготовки молоді до сімейного життя. Небажання і невміння аналізувати свої вчинки і життя взагалі, відповідати за них – така тенденція є руйнівною для більшості молодих сімей.

Тому сьгодні виникає необхідність підготовки студентської молоді до виконання складних ролевих функцій чоловіка і дружини, батька і матері, формування навичок усвідомленого батьківства. Викликає занепокоєння і відсутність єдиної стратегії, послідовності щодо вихованні дітей у сім'ї, нерозуміння цінності та унікальності кожної дитини, нездатність молодих батьків прогно-

зувати наслідки виховання. Адже батьки, які не замислюються над стратегією і тактикою виховання своїх дітей, завдають їм непоправної шкоди. З метою запобігання таких наслідків вважаємо за необхідне забезпечити процес передачі студентській молоді відповідних знань, умінь і навичок для реалізації в майбутньому основних функцій сім'ї, сформуванню відповідального рівня свідомості за свої дії в житті взагалі і в сім'ї зокрема. У США це стало можливим завдяки впровадженню в навчальний процес спецкурсів «Сімейно-побутова культура» та «Домашня економіка».

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковане розв'язання даної проблеми, свідчить, що дослідження особливостей готовності молоді до подружнього життя набуває значного поширення як у соціологічній, так і в психологічній науці. У різні часи до проблем сімейного виховання була прикута увага філософів, політиків, письменників, вчених. Зарубіжна класична педагогіка в особі своїх кращих представників здійснила вплив не лише на розробку теорії становлення інституту сімейного виховання, а й реалізацію його положень у різних країнах світу. Дослідженню проблем формування моральних стосунків молоді, її підготовки до сімейного життя сприятимуть праці вітчизняних і зарубіжних фундаторів освіти: Г.Ващенко, А.Макаренка, В.Сухомлинського, І.Беха, П.Блонського, Л.Богдановича, В.Постового, а також психологів М.Корольчук, В.Маценко, В.Кравець. Проблеми молоді сім'ї та сімейного виховання досліджують науковці та практики: А.Годлевська, Н.Островська, А.Мудрик, А.Антонов, Н. Кузнецова, Л.Дзюбо, В.Захарченко, Н.Надинова та ін.; розвитку особистості дитини у сім'ї – Ю.Гіппенрейтер, А.Захаров, С. Ковальов, В.Леві, А.Прихожан, Я.Бордіян.

Беззаперечним є той факт, що рівень готовності до подружнього життя в подальшому визначає стабільність існування сім'ї. На жаль, результати соціологічних опитувань підтверджують недостатній рівень соціально-психологічної готовності сучасної молоді до створення сім'ї, а високий рівень розлучень свідчить про нестабільність і вразливість сім'ї. Зменшується кількість зареєстрованих шлюбів, спостерігається поширення консенсуальних шлюбів, відкладення шлюбів до

«кращих часів». У молоді змінюється світогляд, а разом з ним і погляди на сім'ю та сімейне життя, послаблюються установки на взяття шлюбу. Зменшення частки приросту молодих подружніх пар призводить до зниження темпів помолодшання шлюбно-сімейної структури населення та негативно впливає на демографічну ситуацію в Україні [2].

Ціль даної статті – проаналізувати та узагальнити важливість підготовки студентської

молоді до сімейного життя, розглянути змістовну сутність такої підготовки та її вплив на процес становлення молодого сім'ї.

Виклад основного матеріалу. Як стверджує соціологія, сім'я – це мала соціальна група, заснована на шлюбі й кровній спорідненості, члени якої пов'язані спільністю побуту, взаємною допомогою, моральною відповідальністю. Сім'я формує риси характеру, погляди, світогляд дитини, співчуває їй, підтримує її довірливим емоційним спілкуванням. Тепло та затишок домашнього середовища, взаємопорозуміння в сім'ї, співпереживання роблять кожного її члена більш стійким і впевненим.

Базовою життєвою місією, важливим станом та значною соціально-психологічною функцією кожної людини постає батьківство. У сім'ї зростають майбутні громадяни незалежної України. Тому батьки мають усвідомлювати, що вони виконують важливу соціальну роль, адже кожна повноцінна родина є фундаментом здорового суспільства. Відповідальність за те, якими будуть діти, за їх моральний та фізичний стан несуть дорослі, насамперед – матір і батько. Характер батьківства відображається на якості нащадків, стає гарантом особистого щастя людини та основою майбутнього суспільства, саме тому батьківство кожної людини має бути усвідомленим. Особливе місце у системі формування відповідального батьківства посідає робота з підготовки молоді до сімейного життя.

Актуальність підвищення виховного потенціалу сім'ї зумовлена й тим, що сім'я як соціальний інститут відповідальна за весь комплекс відтворення людини, вона є для дитини тією мікромоделлю суспільства, через яку засвоюється його духовна культура. З огляду на широке коло означених проблем можна зробити висновок, що такий складний, комплексний феномен, як сім'я і виховання дітей у сім'ї, є актуальним завданням сучасного педагогічного дослідження.

Як відомо, людину виховує все – речі, явища. Але насамперед люди і їх вчинки. Виховання – це процес і результат взаємодії і взаємовпливу старших і молодших поколінь, під час якого передається, засвоюється й розвивається далі накопичений досвід. Батьки – найперші та найважливіші вихователі дітей, які природньо закладають фундамент особистості дитини. Від їх особистісних якостей, справжньої любові до дитини,

від уміння усвідомити й правильно побудувати процес родинного виховання, створити позитивний, підтримуючий сімейний мікроклімат, залежать успіхи у педагогічному впливі на дітей, їх подальша доля. Невміння (або небажання) перших вихователів справлятися зі своїми обов'язками, зниження рівня вимогливості перш за все до себе, сприяє деградації особистості дитини.

А. С. Макаренко вважав, що «виховання дітей – найголовніша галузь нашого життя. Наші діти – це майбутні громадяни нашої країни й громадяни світу. Наші діти – це майбутні батьки й матері, вони теж будуть вихователями своїх дітей. Правильне виховання – це наша щаслива старість, погане виховання – це наше майбутнє горе, наші сльози, наша провина перед іншими людьми, перед всією країною» [4].

Сучасна науково-методична література розкриває сутність готовності особистості до шлюбу і сімейного життя через такі компоненти, як фізична і фізіологічна зрілість майбутнього подружжя, його соціальна та етико-психологічна готовність. Так, що стосується соціальної готовності, то мається на увазі, що майбутні шлюбні партнери сприймають себе рівноправними членами суспільства, які усвідомлюють правову основу шлюбу, готові взяти на себе відповідальність одне за одного, за своїх дітей, здатні матеріально забезпечити свою сім'ю.

Етико-психологічна готовність передбачає формування уявлень майбутнього подружжя про шлюб і сім'ю, подружні і батьківські обов'язки; уміння цінувати особистісні якості партнера, об'єктивно оцінювати власні почуття і ставлення до обранця; спрямованість на іншу людину; створення сприятливого соціально-психологічного клімату сім'ї. При цьому є вкрай важливим вміння спроектувати модель майбутньої сім'ї, її уклад з урахуванням матеріально-економічних можливостей, способів реалізації спільних планів на майбутнє, впливу досвіду батьківських родин. Саме етико-психологічна готовність до створення сім'ї зумовлює здатність турбуватися про іншу людину, співчувати та співпереживати їй, бути терпимим, сприймати іншу людину з її індивідуальними особливостями, звичками, навіть протилежними власним, вміти пристосовуватися до них [5].

Важливість та необхідність підготовки студентської молоді до шлюбу, до майбутнього сімейного життя, усвідомленого та відповідального батьківства обумовлюється посиленням в Україні деформації шлюбно-сімейних процесів. Основна відмінність сучасної молоді сім'ї полягає в поглибленні демократизації внутрішньосімейних стосунків, яка впливає на соціальні установки і рольові очікування молодих людей. Втрачаються загальнонаціональні гуманістичні цінності, внаслідок чого різко знижується цінність батьківства.

Все більше молодих людей надають перевагу тимчасовим шлюбом без особливих зобов'язань, без дітей, зосереджуючись на кар'єрі і бажанні «пожити для себе». Все частіше спостерігається безшлюбне материнство та соціальне сирітство, зменшується кількість і частка зареєстрованих шлюбів, підвищується рівень розлучень.

Щодо змістовної сутності підготовки молоді до сімейного життя, то вона відображає таку підготовку як доволі складний процес, який має відбуватися в різних напрямках. Це і формування навичок здорового способу життя, і статеве просвітництво, і духовно-моральне виховання, і розвиток комунікативних навичок. Не залишаються поза увагою питання планування сім'ї та збереження репродуктивного здоров'я молоді, профілактика захворювань, що передаються статевим шляхом, і звичайно розвиток сімейних традицій.

Безпосереднє здійснення самої підготовки молодих людей до сімейного життя

неможливе без врахування таких аспектів, як соціальний, правовий, психологічний та педагогічний. Так соціальний аспект підготовки до сімейного життя передбачає визначення особливостей сучасної сім'ї, її значення у житті людини і суспільства; формування сімейних цінностей та традицій. Правовий аспект орієнтований на ознайомлення з основами законодавства про шлюб та сім'ю, з обов'язками подружжя по відношенню один до одного, до дітей, до суспільства. В свою чергу психологічний аспект має за мету формування уявлень про особливості психології міжособистісних взаємин, про психологічні основи шлюбу і сімейного життя; розвиток почуттів, характерних для подружнього і сімейного життя. Врахування психологічного аспекту спрямоване на вирішення проблеми непорозуміння між чоловіком та дружиною, між батьками та дітьми; з'ясування причин цього непорозуміння; налагодження діалогу між подружжям та у родині.

Щодо педагогічного аспекту підготовки до сімейного життя, то він передбачає формування уявлень про роль сім'ї у вихованні дітей, про її педагогічний потенціал, специфіку сімейного виховання, виховні функції батька та матері, про шляхи підвищення педагогічної культури батьків.

Не викликає сумнівів той факт, що ефективність підготовки студентської молоді до сімейного життя залежить від злагодженої взаємодії різних соціальних інститутів – сім'ї, навчального закладу, засобів масової інформації тощо. Одним із таких соціальних інститутів, що має значний потенціал для формування у молодого покоління морально-психологічної та соціальної готовності до сімейного життя, виступають громадські молодіжні організації. Сучасна громадська молодіжна організація головним завданням у цьому аспекті ставить сприяння усвідомленню молоддю особливостей шлюбно-сімейних взаємостосунків, розвитку відповідних почуттів, формуванню уявлень,

поглядів, переконань, якостей і звичок, пов'язаних з готовністю до сімейного життя [6].

Але вкрай важливим чинником, що впливатиме на підготовленість молодої людини до подружнього життя, постає процес самовиховання. Для роботи над собою необхідні реальні дії і вчинки, у процесі здійснення яких і відбувається самовиховання особистості. Розвиток відповідального ставлення до майбутньої сім'ї та дітей неможливий без виховання поваги до себе та інших людей, формування у кожної молодої людини потреби бути самостійним, прагнення турбуватися про близьких, бажання допомагати іншим.

Останніми роками в Україні підготовка молоді до сімейного життя здійснюється у відповідності з державними програмами і заохочується державою. Так, у відповідь на актуальну потребу сучасної молодої людини готувати себе до створення сім'ї як основи її активної, творчої та самодостатньої життєдіяльності Інститутом інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України в 2012 році розроблена Концепція сімейного виховання в системі освіти України «Щаслива родина». Цей документ містить основні положення, що стосуються підготовки молоді до щасливого подружнього життя та формування відповідального батьківства.

Крім того, постановою Кабінету Міністрів України від 15 травня 2013 р. № 341 затверджено Державну цільову соціальну програму підтримки сім'ї на період до 2016 року, одним із пріоритетів якої визначено підготовку молоді до подружнього життя шляхом

проведення презентацій, семінарів та навчань.

В теперішній час на допомогу молодій сім'ї приходять сімейне консультування, що широко використовується в діяльності спеціалістів соціальної сфери. Мета консультативної роботи – виявлення індивідуальних причин сімейної дисгармонії та сприяння позбавленню цих причин в конкретних випадках.

Висновки з даного дослідження. Отже, підготовка молоді до сімейного життя є важливим, підтримуваним на державному рівні, але не достатньо реалізованим на сьогодні напрямом діяльності. Активізація цієї діяльності можлива через збільшення та урізноманітнення кількості програм, спрямованих на формування навичок міжособистісного спілкування, готовності у юнаків та дівчат до сімейного життя та залучення до цієї роботи різних соціальних інститутів. Особливо значущу роль у підготовці молодої людини до подружнього життя відводить батьківській сім'ї. Адже саме в сім'ї дитина успадковує найважливіші цінності, які стають її життєвим надбанням. На наш погляд, матимуть перспективу розробка та реалізація спільних проектів, обмін досвідом, налагодження системи роботи з особистістю на

різних етапах її розвитку. Тільки такий підхід дозволить кожній молодій людині зрозуміти, що взяти шлюб – це означає збагатити, наповнити своє

життя новим значенням і змістом, але тільки за умов свідомої підготовки до цього серйозного та відповідального кроку.

Список використаної літератури:

1. Державна цільова соціальна програма підтримки сім'ї до 2016 року: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon1.rada.gov.ua>
2. Рекомендації парламентських слухань на тему: «Інститут сім'ї в Україні: стан, проблеми та шляхи їх вирішення»: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon2.rada.gov.ua>
3. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 №2947-III (зі змінами): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon1.rada.gov.ua>
4. Дзюбо Л.В. Усвідомлене та відповідальне батьківство як умова повноцінного родинного виховання (за спадщиною А.С. Макаренка) / Л.В.Дзюбо // Матеріали науково-практичної конференції «Тенденції розвитку сучасної сім'ї в Україні» // Український соціум. - 2004. - № 3 (5). - С.124-150.
5. Захарченко В.Г. Соціально-психологічні особливості готовності молоді до подружнього життя. / В.Г. Захарченко // Український соціум. - 2004. - № 1 (3). – С.14-23.
6. Лісовець О.В. Роль молодіжних громадських організацій у підготовці молоді до сімейного життя. / О.В. Лісовець // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки. – Чернігів, 2009. - №61. – С. 95-100.
7. Островська Н.О. Основні складові соціально-педагогічної діяльності щодо формування усвідомленого батьківства молоді / Н.О. Островська // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка [педагогічні науки] / гол. ред. В.С. Курило. – Луганськ, Вид-во «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2012. - №16 (251). – С.115-122.

Заболотная Т.Н. Подготовка студенческой молодежи к семейной жизни как залог утверждения института семьи

В статье рассматривается важность подготовки студенческой молодежи к семейной жизни, раскрывается ее сущность и основные аспекты, которые необходимо учитывать при ее осуществлении, анализируется влияние такой подготовки на процесс становления молодой семьи.

Ключевые слова: семья, моральные ценности, семейные отношения, ответственное отцовство, подготовка к семейной жизни.

Zabolotna T. Preparing students for family life as a guarantee of adoption institute of family

The article deals with the importance of preparing students to family life reveals its essence and basic aspects that must be considered in its implementation, analyzes the impact of such training on the process of becoming a young family. Analysis of recent research and publications in which the solution of the problem suggests that the study features willingness of young people to married life becomes a significant spread in both the sociological and psychological science.

Today the institution of the family is experiencing significant difficulties due, on the one hand, the change in the moral and ethical guidelines, the loss of family values, prestige, family life, and the other - the negative impact of the economic crisis. Unfortunately, the crisis of the family is not only the socio-economic sphere. Insufficient as psycho-pedagogical and socio-pedagogical level, preparing young people for family life. The unwillingness and inability to analyze their actions and life in general, in charge of them - this trend is most damaging to young families.

So today there is a need to prepare students to perform complex roles and functions of husband and wife, father and mother, the skills of conscious parenting. Of concern and lack of a common strategy, sequencing for the education of children in the family, lack of understanding of the value and uniqueness of each child, the inability to predict the consequences of new parents parenting. For parents who do not think about the strategy and tactics of the education of their children, causing them irreparable harm. In order to avoid such consequences consider necessary to ensure the transfer of the student youth of relevant knowledge and skills to implement in the future the main functions of the family, to form a responsible level of consciousness for their actions in life in general and violence in particular.

Keywords: family, moral values, family relationships, responsible parenthood, preparation for family life.

Дата надходження до редакції: 13.05.2014 р.

Рецензент: д.е.н., професор Михайлова Л.І.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ СТАЛОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В АГРАРНІЙ СФЕРІ

С. В. Нєсвєтова, аспірант, Сумський національний аграрний університет

Розглянуті актуальні питання забезпечення сталого землекористування в нинішніх умовах. Проаналізовано соціальні та екологічні складові структурні елементи сталого розвитку аграрного сектору економіки, зокрема соціально-демографічну ситуацію, динаміку і стан соціальної інфраструктури в сільській місцевості, проблеми залучення в оборот і надмірної експлуатації земель. Зроблено висновок про необхідність впровадження ефективних механізмів розвитку земельних відносин. Запропоновано ширше використовувати такі еколого-економічні інструменти, як платежі за екосистемні послуги.

Ключові слова: сталий розвиток, стале землекористування, платежі за екосистемні послуги, еколого-економічні інструменти.

Постановка проблеми. Основою раціонального використання, збереження та відтворення земель є земельні відносини, що врегульовані законодавством. Однак, аграрне виробництво супроводжується також і перерозподілом земель між суб'єктами землекористування. При цьому зростає частка площ земель колективної (недержавної) та приватної власності, посилюється навантаження, зростає загроза виникнення негативних екологічних зрушень. Проблема сталого розвитку АПК пов'язана також з вирішенням соціальних задач розвитку аграрного сектору і сільських територій, що включають: створення гідних умов життя, подолання бідності, забезпечення населення робочими місцями, розвиток аграрних і несільськогосподарських галузей, фінансову підтримку економічно активної частини сільського населення, забезпечення доступу до культурних цінностей, освіти, медичного обслуговування тощо.

Сільськогосподарське виробництво може бути успішним як на приватних, так і на орендованих та державних землях проте підкреслюється, що: «у поширенні підприємництва поряд із виробничою провідною має бути соціальна функція. Мета останньої – створення бази для розвитку «соціуму», тобто території, сім'ї та особистості зокрема» [1, с. 8]. Запровадженню форм та методів використання земель, що забезпечують оптимальні параметри екологічних і соціально-економічних функцій територій в аграрному секторі економіки покликана державна цільова програма [2]. Але, з огляду на обмеженість фінансових ресурсів, економічних заходів щодо забезпечення соціальної складової сталого розвитку аграрного сектору і сталого землекористування передбачається недостатньо, а реально виконується ще менше.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Досліджуючи стан і перспективи розвитку сільського господарства з позицій сталого розвитку, українські вчені І.І. Лукінов, П.І. Гайдуцький, Б.М. Данилишин, А.С. Добряк, В.М. Третьак, М.А. Федоров, Ю.Г. Збарський, О.І. Гуроров, О.В. Ульяновченко, О.Г. Шпикуляк відзначають необхідність збалансованого розв'язання соціально-економічних проблем зі збереженням довкілля та природно-ресурсного потенціалу при отриманні найбільшої користі для життєдіяльності людини. Найважливішою складовою стабільного розвитку сільської спільноти є природні ресурси, особливо земля, отже засобом забезпечення цього розвитку має стати саме стале землекористування. Проте соціальна складова сталого економічного розвитку залишається недостатньо дослідженою.

Постановка завдання. Впровадження засад сталого землекористування вимагає комплексного підходу, оскільки ефективність екологічного трансформування ринкового механізму можлива лише за умов і під впливом чітко функціонуючої системи соціально-економічного управління аграрним виробництвом і сільськими територіями з дотриманням обов'язкової умови – збереження сприятливого для життя природного середовища [3]. Наразі в Україні скорочення сільського населення відбувається інтенсивніше, ніж міського (Табл. 1). Село з кожним роком старіє, що тісно пов'язано зі зміною середньої тривалості життя – показником, який рельєфно характеризує демографічний стан. За розрахунками вчених, при збереженні такої ситуації, ймовірна гранична межа збереження українського села — 3,5 покоління. За цією межею село як таке взагалі зникне, що не може не викликати занепокоєння за майбутнє села, яке було, є і залишається джерелом продовольчої безпеки, а також генетичною основою народонаселення країни [4].

Таблиця 1

Кількість сільського і міського населення України за 2000-2013 р.р.*

Населення України	2000	2005	2010	2011	2012	2013
Всього по Україні	48841253	45830325	44213844	45778534	45633637	45553047
Міське населення	32901278	30643825	31441600	31442031	31381244	31378639
Сільське населення	15939975	15186500	14283475	14336503	14252393	14174408

* Розраховано автором за статистичними даними

На рисунку 1. проілюстровано тенденцію зменшення населення, де спостерігається незначне, однак зростання кількості міського населення та різке скорочення сільського, що вказує на соціальні проблеми: поглиблення демографічної кризи на селі, занепад соціальної інфраструктури, безробіття, бідність, наявність трудової міграції. Кількість сільського населення значно менша, при цьому існує стійка тенденція до його подальшого зменшення.

Щодо рівня зайнятості, то в аграрному сек-

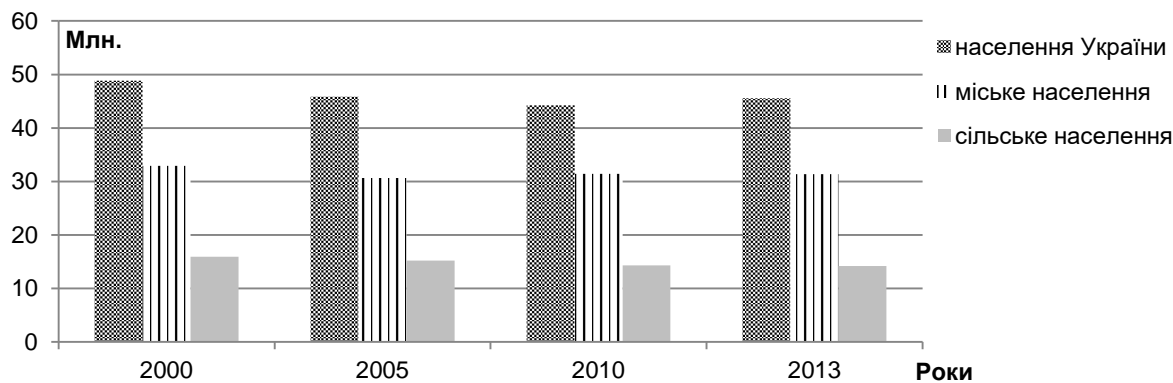

Рис. 1. Співвідношення сільського і міського населення України за 2000-2013 р.р. (розраховано автором за статистичними даними)

Більше половини сукупних доходів домогосподарств склали доходи від зайнятості, а частка доходів від підприємницької діяльності та самозайнятості скорочується. Суттєвим джерелом надходжень залишаються пенсії, стипендії та соціальні допомоги готівкою, частка яких становить майже 30%. Частка доходів від особистого господарства та заготівель також скорочується і становить менше 20 % сукупних доходів сільських домогосподарств.

В структурі споживчих витрат питома вага продовольчих товарів складає більше половини. Сільські домогосподарства витрачають на харчування більшу частку доходів, ніж міські (відповідно 55 % і 51 %). При цьому сільські жителі споживали більше картоплі, хліба і хлібних продуктів, овочів і баштанних, олії та інших рослинних жирів, цукру, сама структура продовольчого споживання залишається незбалансованою. У структурі витрат домогосподарств оплата житла, комунальних товарів і послуг становить значно меншу частку, ніж у міських, що свідчить про низький рівень комунально-побутового обслуговування. Високим залишається рівень бідності у сільській місцевості (рис. 2). За офіційними даними у 2012 р. він склав 36,1% (в містах – 21,2%).

торі у 2011-2013 р. він дещо зріс, хоча і залишається нижчим ніж у 2000-2005 р., а саме у 2000 р. він склав 22%, у 2005 – 19,3%, 2010 – 15%, 2011 – 17%; 2013 – 17,3%. Середньомісячні доходи сільських домогосподарств у 2012 р. склали 3667 грн., при цьому міські домогосподарства отримували в середньому на місяць 4114 грн. У середньому на члена домогосподарства загальні доходи становили 1885 грн./міс., у т.ч., в міських домогосподарствах – 1987 грн., у сільських – 1674 грн.

На рівень життя населення також впливають: забезпеченість житлом, електоро- і газопостачання, доступність освіти і медичного обслуговування, наявність доріг з твердим покриттям і забезпечення сполучення між населеними пунктами (їхню динаміку наведено у табл. 2).

Недостатнім залишається рівень забезпеченості медичними закладами та медичним обслуговуванням. Погіршення соціальної ситуації на селі пов'язане з їх низькою якістю. У 2012 р. зросла кількість лікарняних ліжок, проте забезпеченість ними (2,4 на 10 тис. населення) вдвічі нижча за європейську (4,9 на 10 тис.). Медичні заклади на селі не мають повного набору обладнання, медикаментів та інвентарю. Кількість штатних посад лікарів первинної ланки часто є нижчою за нормативну, а рівень їх укомплектованості становить 76,6 %. Навантаження на лікаря первинної допомоги у сільській місцевості сягає 5-6 тис. населення, що перевищує норми. За рівнем забезпеченості медичних закладів автотранспортом також є значні відмінності: від 5,2 авто на 10 тис. сільського населення у Харківській обл. до 1,3 авто у Тернопільській, Івано-Франківській та Рівненській. За даними МОЗ автопарк в усіх регіонах зношений на 80 % і більше.

Таблиця 2

Стан соціальної інфраструктури сільських населених пунктів*

Показник	1990	1995	2000	2005	2010	2011	2012
Прийнято в експлуатацію житла, м ²	202	133	77	113	210	170	225
Серед них ЗНЗ (учнівських місць)	60790	17719	8616	5172	3621	-	4460
Медичних закладів (лікарняних ліжок)	771	291	65	21	8	-	-
Кількість об'єктів роздрібної торгівлі (тис. шт.)	52,0	48,2	29,8	19,0	13,4	12,7	11,4

* Розраховано автором за статистичними даними

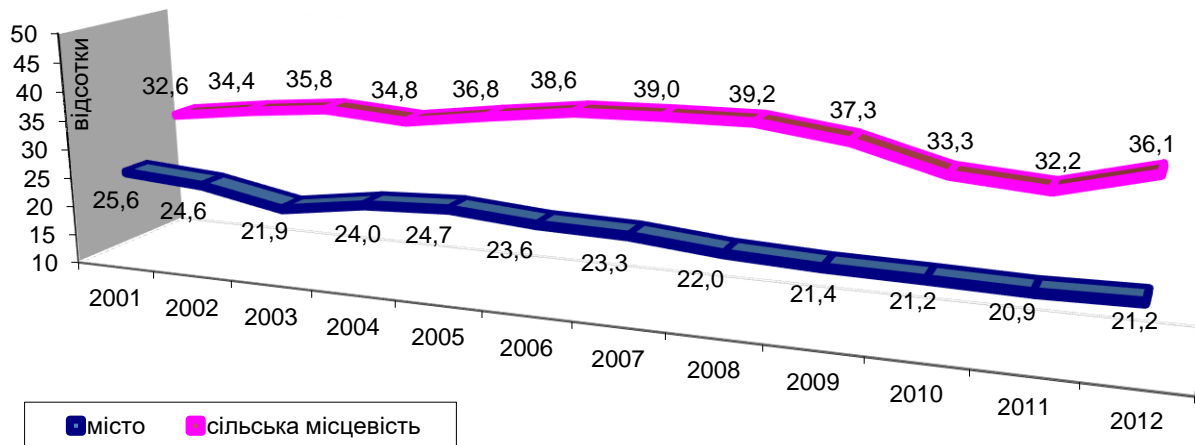

Рис.2. Рівень бідності за типом населеного пункту у % (розраховано автором за статистичними даними).

Незадовільна забезпеченість мережею сільських освітніх закладів. Упродовж 1991-2011 рр. в Україні було закрито майже 40 % державних дошкільних НЗ, причому переважно в сільській місцевості, де вони утримувались за рахунок колективних господарств. У 2011 р. рівень охоплення сільських дітей ДНЗ становив 36 %. Кількість ЗОШ у сільській місцевості на 01.09.2012 р. становить 12799 (1319573 учнів). Протягом 2008-2011 р.р. їхня мережа скоротилася на 1053 школи. Зменшення чисельності дітей на селі призводить до незаповнення шкіл та неможливості утримувати їх належним чином. За даними МОН, 11089 сільських шкіл мають центральне опалення або власну котельню, водогін – 10791 (в т.ч. з гарячою водою – 5358); їдальню або буфет з гарячим харчуванням – 11612 (723170 місць), фізкультурну залу – 8578, навчально-дослідні ділянки – 6139; підсобне господарство – 274 середніх навчальних закладів. Проблемою є нестача кваліфікованих вчителів і технічного обладнання: у 2011 р. лише 57,39 % сільських шкіл були підключені до мережі Інтернет [5], але цього замало, адже комп'ютеризація та інформатизація шкіл знижують негативні прояви, долаючи відставання в навчанні школярів із сільських районів і малих міст.

Незадовільними є житлові умови сільського населення: 35,8 % загальної площі житлового фонду України розташовано в сільській місцевості і, хоча селяни мають на 13-19 % вищий, ніж в містах, рівень забезпеченості житлом в розрахунку на одну особу (26,8 м²), якість сільського житлового фонду, незадовільна, адже майже 32 % сільських домогосподарств мають житло, побудоване до 1960 р., 47,3 % – 1960-70^х р., 15 % – 1980^х р. Починаючи з 1991 р., побудовано лише 5,1 % і менше 1 % житлового фонду – в 2000^х р. Переважна частина сільського житлового фонду є фізично і морально застарілою, відрізняється низьким рівнем комфортності: 35,6 % обладнано водопроводом, 34,4 % каналізацією, 0,7 % цент-

ральним опаленням, 53,0 % індивідуальною системою опалення, 29,8 % ванною або душем, 1,2 % електроплитами та електропідігрівом [6, С. 15].

Низьким є рівень дорожньо-транспортної інфраструктури. Регулярним транспортним сполученням забезпечено лише 26,8 тис. сільських населених пунктів (97,5 %), але якість і порядок обслуговування поселень, що мають регулярне сполучення, незадовільні. Автобуси практично вичерпали свій ресурс і потребують заміни, як і під'їзди до населених пунктів.

Погіршується забезпеченість об'єктами культурного призначення. У селах України працюють понад 30 тис. закладів культури. Зокрема 16 тис. клубних закладів, понад 14 тис. бібліотек, 287 шкіл естетичного виховання та 70 музеїв. Від 1990 до 2011 рр. клубних закладів поменшало на 4,6 тис., значна їх частина перебуває у запустінні, зруйнована або змінила призначення. Є проблема з кадрами для сільських закладів культури через непопулярність цих професій, малу заробітну плату, відсутність дієвої системи сприяння залученню кадрів до села. Скорочується кількість заходів культурно-мистецького спрямування: в 2002 р. в сільській місцевості було проведено 2 668 концертів і 2 039 вистав, у 2010 р. – 1 851 та 1 607 відповідно. У 1990 р. селяни відвідали 200 млн. кіносеансів, а у 2011 р. – 370 тис. Протягом 1990-2011 рр. число бібліотек скоротилося на 4 тис. При цьому, сільська бібліотека залишається єдиним безоплатним, максимально доступним для всіх верств населення інформаційно-культурним центром і потребує всебічного розвитку. За результатами соціопитування 33 % сільської молоді зазначають, що їм не вистачає культурних закладів, 16 % селян вважають, що такі заклади розташовані надто далеко [7], а це означає неможливість задовольнити власні культурні потреби, провести повноцінне дозвілля, що призводить до зростання соціально негативних явищ.

Україна як демократична європейська дер-

жава має стратегію сталого розвитку, що вимагає впровадження гуманістичних засад і домінування принципів рівних можливостей для громадян держави щодо політичної стабільності, економічної самостійності, професійної та особистісної самореалізації, екологічної безпеки. Дотримання зазначених принципів потребує виховання селянина-господаря і забезпечення реального (не декларативного) розвитку села, що вимагає зміни підходів до освіти: надання практичних знань, формування професійних компетенцій відповідно до технологічних вимог та екологічної безпеки [8]; формування ідеологічних настанов щодо поширення стандартів здорового способу життя, раціональної економічної й екологічної поведінки в системі освіти, трудових колективах, громадських організаціях [9]. Для цього слід активно сприяти розширенню обізнаності суспільства щодо значення комплексного вирішення питань охорони та раціонального використання ресурсів природи. Але це можливо за умов формування нової екологічної свідомості, моралі та етичних норм по відношенню до природи [10]. Цікавим, на нашу думку є досвід партнерства у США, що являє широке залучення фермерів, землевласників та землекористувачів до охорони земель, урядових агенцій у сфері охорони довкілля, а також коледжів, університетів, громадських організацій [11]. В США створені всі належні умови для запровадження подібних заходів та створення науково-технологічного центру.

Наступною проблемою що стає на заваді сталого соціально-економічного розвитку сільських територій і регіону є дефіцит бюджетних засобів, що пов'язаний з низьким рівнем розвитку аграрного сектору, зниженням фінансових надходжень до бюджетної сфери, погіршенням функціонування економіки, зокрема завдяки існуванню тіньового сектору [10]. При вдалому керівництві підприємствами і галуззю, та розв'язанні регіональних суперечностей між основними економічними підсистемами у більшості випадків є достатньо резервів для подальшого успішного розвитку. Для ефективного функціонування системи управління землею, вчені-економісти виділяють необхідність забезпечення зростання вартості земельно-майнових комплексів, максимального збільшення доходів власників від використання, володіння і розпорядження земельними ресурсами, збільшення обсягів і підвищення якості послуг, що надаються орендаторам, результативної взаємодії з органами державної влади [12]. Але в умовах нестабільної економіки зазначені дії мало результа-

Виклад основного матеріалу дослідження. Вирішення задач сталого землекористування потребує серйозного науково-методичного забезпечення, побудови моделей оптимізації регіонального розвитку, створення на цій базі інстру-

ментів підтримки і обґрунтування прийняття управлінських рішень. За методичну основу можна прийняти систему комплексної оцінки стану досліджуваного регіону. Існує певний досвід економічних досліджень у цьому напрямку [13], однак вони стосуються лише окремих аспектів прогнозування та програмування соціально-економічного і еколого-економічного розвитку. До сьогодні залишається актуальним комплексний підхід до збалансування розвою соціальної, економічної та екологічної складової сталого розвитку. З урахуванням досвіду і практики складання екологічних цільових комплексних регіональних програм та розробки систем моделювання, індикативного планування охорони природи і раціонального використання природних ресурсів можна зазначити, що в умовах ринкових перетворень підвищується роль фінансово-економічних методів регулювання господарювання [14]. Однак, зазначені підходи, на нашу думку, розглядаються як стратегічні цілі. Коли вибір зроблено, то залишається конкретизувати, деталізувати програму робіт і контролювати її реалізацію, таким чином, щоб досягти мети.

Функціонування економіки – цілісний процес діяльності, спрямованої на задоволення потреб населення і виробничої сфери. Чітке формулювання цілей і критеріїв забезпечує ефективне управління, створення системи мотивації, досягнення кінцевої мети програми дій, можливість зіставлення й оцінки варіантів рішень і концентрація зусиль на пріоритетних напрямках. Головна мета може бути структурована за чотирима напрямками – групами цілей і критеріїв їхнього досягнення: (1) ринкові механізми регулювання; (2) фінансово-економічні важелі; (3) соціальні пріоритети; (4) екологічні та природоохоронні заходи.

Що стосується соціальної складової сталого розвитку, яка проаналізована нами за показниками соціально-економічного розвитку базового населеного пункту, іншими соціально-демографічними параметрами (кількість зареєстрованих безробітних на 1000 населення, природний приріст, у нашому випадку зменшення населення), то з економічними показниками функціонування підприємств вони жодним чином не пов'язані. Зменшення приросту населення, що продовжується в Україні, є загальнонаціональною тенденцією. У досліджуваних населених пунктах спостерігається незначні коливання чисельності населення і, навіть незначне збільшення його кількості, що пояснюється міграційними процесами. А от кількість безробітних на території населених пунктів серед працездатного населення, за останні роки постійно зростає. Керівники агропідприємств, оптимізуючи витрати на виробництво, скорочують чисельність зайнятих працівників.

Ми цілком поділяємо думку щодо ефектив-

ності функціонування сільгосп підприємств, управління якими має бути спрямованим на підвищення якості продукції та зниження її собівартості на принципах розвитку людського капіталу, управління якістю праці, розробки стратегії розвитку підприємства, формування соціальної відповідальності менеджменту, управління інноваціями та змінами, розвитку організаційної культури, логістичних схем, самоменеджменту та саморозвитку керівників і спеціалістів [15]. Багато країн впроваджують різноманітні заходи і економічні важелі, спрямовані на екологізацію виробництва, з метою забезпечення подальшого розвитку сільського господарства. З огляду на посилене занепокоєння стосовно впливу сільськогосподарської діяльності на стан довкілля, і зміни в екологічній політиці, в теперішній час запроваджуються активні заходи в цій області. У країнах, що переборюють наслідки політичної і економічної нестабільності в ході ринкових перетворень, дефіцит фінансів для розвитку сільських районів і сільського господарства – поширене явище. Недостатньо розвинуті фінансові ринки примушують підприємців і фермерів, керівників агропромислових формувань шукати нові шляхи поповнення власних фінансових ресурсів. А отже, закономірно, що на впровадження екологічної політики, особливо стосовно аграрної сфери виробництва, коштів не вистає.

Керівниками сільськогосподарських підприємств на етапі визначення альтернатив і вибору критеріїв сталого землекористування звичайно слід дотримуватися наукових принципів управління. Вони чітко окреслені а саме: цільове використання земель, пріоритет екології над економікою, врахування людського фактора, формування ринкових відносин, комплексності і планованості, системності, етичності, інформаційне забезпечення та ін. Органам державного управління необхідно додержуватись таких принципів: системний підхід до раціоналізації землеволодіння і землекористування, охорона земель, своєчасне усунення та попередження негативного впливу деградованих земель на здоров'я і добробут населення, стан навколишнього середовища, забезпечення задоволення соціально-економічних інтересів у сфері земельних відносин та їх гармонізації з екологічною складовою [16]. Більшість науковців зауважують, що в ході проведення реформ не було враховано значення землі як ресурсу розвитку продуктивних сил, основного засобу виробництва в аграрному секторі та базисного компоненту довкілля, що спричинило виникнення економічних, екологічних і соціальних проблем, вирішення яких ускладнює недосконалість відносин власності [17, 18, 19].

Роль держави полягає у впровадженні ефективних механізмів розвитку земельних відносин, що поєднують інструменти і методи фінансово-

економічного, організаційного, адміністративно-правового та соціально-психологічного механізмів у єдиному середовищі економічного, екологічного та соціального аспектів сталого розвитку [20, С.11]. В світі налічується понад 300 еколого-економічних інструментів в системі сталого природокористування: для підтримки і стимулювання збереження біологічного різноманіття; скорочення деструктивного впливу антропогенної діяльності на ландшафти і ґрунтовий покрив; скорочення викидів парникових газів тощо. Зацікавленість до відповідних систем, що мають назву «платежі за екосистемні послуги» (Payments for ecosystem services – PES), значно зросла за останні два десятиліття. Що ж стосується вітчизняної економіки – такі інструменти законодавством не передбачені. На нашу думку слід приєднатися до такої практики і удосконалювати економічні інструменти сталого землекористування. Землевласники і землекористувачі, відповідно, повинні сплачувати кошти в разі посилення експлуатації ресурсів, виснаження земель, або мають право на певну компенсацію при відмові від деструктивних і виснажливих форм землекористування.

Сучасні ринкові підходи ґрунтуються на позиції, що фактори виробництва знаходяться у приватній власності і надаються виробникові (фірмі) на умовах відшкодування альтернативної вартості, а розподіл та споживання кінцевого продукту може здійснюватись як за плату, так і на безоплатній основі (у випадку їхнього використання у якості суспільних благ). Основною формою реалізації власності на землю є механізм рентних відносин, що виражається у привласненні землевласником або орендарем додаткового прибутку в процесі користування землею [21].

Висновки. Дж. Хіксу належить твердження: «В практичній діяльності визначення рівня прибутку має на меті вказати людям, скільки вони можуть споживати, не роблячи себе біднішими». В свою чергу прибуток визначається наступним чином: «...прибуток індивідуума – це те, що він може споживати впродовж тижня і при цьому очікувати, що і наприкінці тижня його становище буде таким же, як і на початку» [22]. За рахунок земельних ресурсів у нашій країні формується близько 99% обсягу продовольчого фонду товарів споживання. Саме тому земля була і залишається основним надійним ресурсом оздоровлення економічної ситуації. Подолання економічної кризи шляхом залучення в ефективний обіг земель та вдосконалення земельних відносин має розглядатися як пріоритетний напрям розвитку України і сільських регіонів [23]. З метою підтримання сталого землекористування в системі економічних відносин пропонується запровадження «плати за екологічні послуги» у вигляді угоди що передбачає компенсацію за встановлені обмеження на землекористування (напри-

клад, припинення виснажливих методів природо-експлуатації і руйнування довкілля). Ця угода має форму «сервіту на збереження». Разом з тим потребують удосконалення інструменти

оцінки соціальної та еколого-економічної ефективності землекористування, адміністративні і правові методи регулювання господарської діяльності в аграрній сфері.

Список використаної літератури.

1. Малік М.Й, Шпикуляк О.Г. Розвиток підприємництва в аграрному секторі економіки / М.Й. Малік, О.Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2006. – № 4. – С. 3-10.
2. Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року / Постанова КМУ від 19 вересня 2007 р. № 1158 // Офіційний вісник України від 08.10.2007 — 2007 р., № 73, стор. 7, стаття 2715.
3. Борщук С.М. Ринкові механізми стійкого розвитку // Регіональна економіка, 2007, №1 С.62-70.
4. Рябоконт В.П. Кадри села: проблеми формування, закріплення / Економіка АПК №5, 2010. – С.116
5. Освіта України – 2011 (1) [Електронний ресурс]. – Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України. - Режим доступу: <http://mon.gov.ua/activity/education/education-reform/informatsijno-analitichni-materiali-prodiyalnist-ministerstva-osviti-i-nauki-molodi-ta-sportu-ukrajini-1>
6. Державна житлова політика України: проблема соціально-економічної ефективності: аналіт. доп. / О.А. Більовський. – К.: НІСД, 2012. 60 с.
7. Соціологічне дослідження «Ставлення української молоді до здорового способу життя», Державний інститут розвитку сім'ї та молоді за підтримки ЮНІСЕФ, 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mzz.com.ua>
8. Куценко В.І. Соціальний вектор економічного розвитку / В. І. Куценко. – К.:НВО «Видавництво «Наукова думка» НАН України», 2010. – С. 64–66
9. Національна парадигма сталого розвитку України / за заг. ред. академіка НАН України, д.т.н., проф., засл. діяча науки і техніки України Б.Є.Патона. – К.: Державна установа "Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України", 2012. – 72 с.
10. Несветова С.В., Несветов О.О. Екологічна ситуація та її вплив на покращення соціальної сфери на селі//Сучасний стан та шляхи реформування соціальної сфери села (на прикладі Сумської обл.) Матеріали наук.-практ. семінару. – Суми: Вид-во «Слобожанщина», 2001. – с. 66 - 72.
11. Кучер О. Особливості охорони земель у США / О. Кучер // Землевпорядний вісник. – 2008. - №1. – С.53-58
12. Иванов В.В., Хан О.К. Модель системы эффективного управления недвижимостью // Менеджмент в России и зарубежом. 2005. №5. С.43.
13. Несветов О.О. Проблеми фінансово-економічного забезпечення сталого розвитку регіонів // Вісник ССІ: Серія Фінанси і кредит, 1997, №1. – С 29 – 32
14. Отчет о НИР: Разработать модель индикативного планирования охраны природы и рационального использования природных ресурсов на Украине (заключительный) / СумГУ. Научн. руководитель д.э.н., А.В. Чупис, № ГР 01910042250. – Сумы, 1993
15. Михайлова Л.І. Людський капітал: формування та розвиток в сільських регіонах: [моногр.] / Л.І. Михайлова. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 388 с.
16. Управління земельними ресурсами: регулювання земельних відносин: Навчальний посібник. / Сохнич А.Я., Голарчук В.В., Наход А.В., Песчанська І.М. Смолярчук М.В. / За ред. А.Я. Сохнича. – Львів: ПП «Арал», 2008. – С.46-50.
17. Мартин А. Г. Стан земельних відносин як стримуючий фактор розвитку продуктивних сил України / А. Г. Мартин, Т. О. Євсюков // Матеріали міжнародної наукової конференції, м. Київ, 20 березня 2009 р.: У 3-х ч. / РВПС України НАН України. – К.: РВПС України НАН України, 2009. – Ч. 3 – С. 289-292.
18. Бабміндра Д. І. Земельні ресурси України та їх використання / Д. І. Бабміндра, А. М. Третяк. – К.: ТОВ ЦЗРУ, 2003. – 143 с.
19. Боклаг В. А. Державне регулювання земельних відносин в Україні / В. А. Боклаг // Теорія та практика державного управління: зб. наук. пр. – Х.: Вид-во ХарPI НАДУ "Магістр", 2008. – № 1 (20). –С. 354–360.
20. Механізми управління земельними відносинами в контексті забезпечення сталого розвитку / Ш.І. Ібатулін, О.В. Степенко, О.В. Сакаль [та ін.]. – К.:Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», 2012. – 52 с.
21. Природно-ресурсна сфера України: проблеми сталого розвитку та трансформацій / Під заг. ред. чл.-кор. НАН України Б. М. Данилишина. – К.: ЗАТ «Нічлава». – 2006. – 704 с.
22. Хикс Дж. Стоимість і капітал. М.: Прогресс, 1983. – 443 с.
23. Осіпчук С. Про охорону земель в Україні / С. Осіпчук // Землевпорядний вісник. – 2006. - №2. – С. 28-37

Несветова С.В. Социально - экономические аспекты устойчивого землепользования в аграрной сфере

Рассмотрены актуальные вопросы обеспечения устойчивого землепользования в нынешних условиях. Проанализированы социальные и экологические составляющие структурные элементы устойчивого развития аграрного сектора экономики, в частности социально-демографическую ситуацию, динамику и состояние социальной инфраструктуры в сельской местности, проблемы вовлечения в оборот и чрезмерной эксплуатации земель. Сделан вывод о необходимости внедрения эффективных механизмов развития земельных отношений. Предложено более широкое ис-

пользование таких эколого-экономических инструментов, как плата за экосистемные услуги.

Ключевые слова: устойчивое развитие, устойчивое землепользование, платежи за экосистемные услуги, эколого-экономические инструменты.

Nyevyeva S. Socio-economic aspects sustainable land use in agriculture

Pressing questions of sustainable land use in the present circumstances. Thus, despite the large amount of research in this field, the social component of sustainable economic development remains under-researched. The article analyzes social and environmental components of the structural elements of sustainable development the agricultural sector. Namely, an analysis of the dynamics and trends of the major socio-demographic situation in the last decade. The analysis of the state of social infrastructure, housing in rural areas.

The paper concluded that necessity of introduction effective economic, administrative and legal mechanisms for the development of land relations, education villager - the host and real policies (instead declarative) socio-economic development of rural areas. Draws attention to the fact that in the course of reform was not considered the value of land as a resource for the development of productive forces, the main means of production in the agricultural sector and the basic component of the environment. This was exacerbated economic, environmental and social problems.

Added by offers a more widespread use of environmental-economic instruments such as payments for ecosystem services, while ensuring an appropriate level of cost of land and property complexes, maximize revenues from the use of owners, ownership and disposition of land resources, increasing the volume and improving the quality of services provided to tenants, effective cooperation with state authorities. Landowners and land users should compensate for the over-exploitation of resources, depletion of land, or were entitled to some compensation at refusal of the destructive and environmentally hazardous forms of land use.

Keywords: sustainable development, sustainable land management, payments for ecosystem services, ecological and economic instruments.

Дата надходження до редакції: 30.04.2014 р.

Рецензент: д.е.н., професор Борисова В.А.

УДК 338: 631.1

ЕФЕКТИВНІСТЬ МЕХАНІЗМІВ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА: СУЧАСНІ ОРІЄНТИРИ

О. С.Новікова, ст. викладач, Сумський національний аграрний університет

У статті класифікуються та досліджуються окремі інструменти екологізації сільського господарства та проблеми, що перешкоджають його ефективному екологозбалансованому розвитку.

Ключові слова: екологізація сільського господарства, платне природокористування, механізм екологізації, раціональні сівозміни.

Постановка проблеми. Економічна теорія і світовий досвід розвитку ринкового господарства свідчать про те, що в силу специфічних особливостей ні сільське господарство, ні продовольчий ринок не є саморегульованими системами. Це обумовлює необхідність постійного втручання держави та недержавних організацій в аграрне виробництво з метою коригування його розвитку для забезпечення населення якісними продуктами харчування у достатній кількості з мінімальною шкодою для оточуючого середовища. Традиційні способи господарювання дрібних агроутворень не спроможні забезпечити достатній рівень прибутковості і поступаються сучасним методам виробництва. Переваги отримують агрохолдинги, які часто нехтують екологічними принципами. Внаслідок цього виникає необхідність у формуванні надійного механізму екологізації агропромислового господарювання з використанням різноманітних інструментів впливу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вивчення та вдосконалення теорії і практики екологізації виробництва в цілому та безпосередньо сільськогосподарського є важливою темою для досліджень. Цьому питанню приділено багато уваги у працях вітчизняних вчених: Геєця В.М., Данилишина Б.М., Саблука П.Т., Трегобчука В.М., Третяка А.М., Царенка О.М та інших [1, 2, 3, 4]. Тим не менш, аналіз літературних джерел виявив необхідність більш детально проаналізувати складові механізму екологізації АПК та дослідити проблеми, що не дозволяють ефективно перевести вітчизняне сільське господарство на засади сталого розвитку.

Постановка завдання.

Метою дослідження є конкретизувати окремі складові механізму екологізації АПК та встановити дієвість його окремих інструментів у сучасних умовах. Об'єктом дослідження є процес використання організаційно-економічних важелів у процесі екологізації сільськогосподарської діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження.

В умовах обмеженості природних ресурсів та стрімкого руйнування і деградації середовища існування, екологізація суспільного виробництва та перехід на принципи сталого розвитку є необхідною умовою подальшого існування людства. Сільське господарство досить довго залишалось поза увагою екологів, але зараз впевнено посідає одне з провідних місць у переліку екологічно шкідливих видів діяльності через тісний зв'язок з природним середовищем, можливість спричиняти суттєвий і довготривалий вплив на екосистеми.

Екологізація за В.І. Вернадським – це процес неухильного і послідовного впровадження системи технологічних, управлінських та інших рішень, що дозволяють підвищувати ефективність використання природних ресурсів і умов поряд з поліпшенням чи хоча б збереженням якості навколишнього середовища. Тобто вона передбачає зміну самого підходу до прийняття рішень, застосування принципу екологічно прийнятності або обумовленості у кожному аспекті суспільного виробництва. Стосовно екологізації сільського господарства, за визначенням О. М. Царенка - це

безальтернативний шлях вирішення екологічних проблем агропромислового виробництва, мета якого - збереження й відтворення природно-ресурсного потенціалу АПК, формування екологічно комфортного середовища для життя й діяльності населення, забезпечення виробництва екологічно безпечної сільськогосподарської продукції. [4]

Механізм екологізації прийнято розглядати в економічному, організаційному, правовому, мотиваційному розрізах, вказуючи на різні важелі впливу на процеси суспільного виробництва. Ми вважаємо, що в рамках даного дослідження припустимо застосувати узагальнення і представити єдину класифікацію важелів, які через фінансово-економічне та організаційне обмеження та сприяння стимулюють здійснення природоохоронних заходів. Так, Коняєв О.В., Бігдан О.В., Дубодєлова А.В., досліджуючи механізми екологізації агропромисловості, виділяють у їх складі примусову, стимулюючу та ринкову (маркетингову) складові [5]. Ми погоджуємося з такою класифікацією і хотіли б представити інструменти екологізації у нерозривному зв'язку з цілями і задачами екологізації – задоволенні екологічних потреб людства (Рис.).

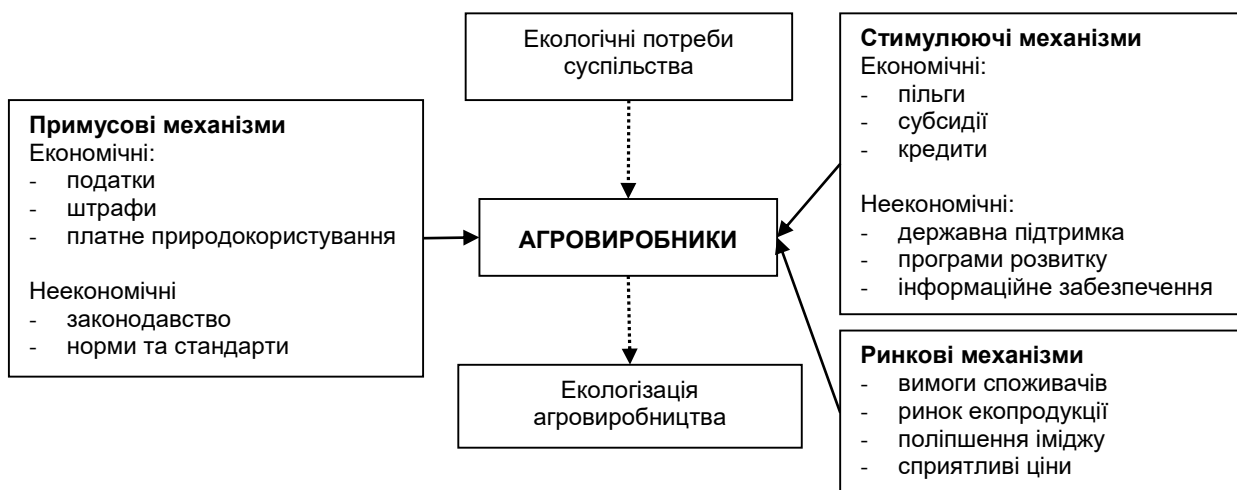

Рис. 1. Механізми екологізації агровиробників

Деталізуючи окремі його складові можна зазначити, що серед примусових інструментів ми виділяємо економічні (перед усім податкові) та неекономічні важелі впливу (необхідність дотримуватися норм екологічного та земельного законодавства, стандартизація продукції та виробничих процесів). Розглянемо детальніше ефективність окремих примусових важелів у сучасних умовах з огляду на практику їх застосування в умовах національного АПК.

Дієвим важелем впливу на підприємства завжди залишались податки. В світі існують різні податкові механізми стимулювання екологізації виробництва: екологічні податки, екологічні податки за продукцію, диференційовані податки, адміністративні податки, податкові пільги, система повернення задатку [6]. Такі збори покликані з одного боку виступати джерелом фінансування

екологічних проектів, а з іншого, виступаючи додатковим фінансовим тягарем для господарюючих суб'єктів. Збільшуючи вартість неекологічних товарів вони фактично сприяють стимулюванню виробництва екологічно чистої продукції [7].

У національній податковій системі України податкові інструменти екологічного регулювання проходять стадію становлення. Спеціалізовані екологічні податки фактично не були впроваджені в практику господарювання. Окремого розвитку отримали принципи платності розміщення відходів та платного природокористування.

З 2011 року підприємства України сплачують екологічний податок, який передбачає компенсацію за розміщення, викиди та скиди відходів. Для сільського господарства цей податок застосовувався стосовно розміщення органічних відходів

Вісник Сумського національного аграрного університету

підприємствами тваринництва та птахівництва, але з 2013 року його було скасовано для підприємств, що в подальшому використовували їх у сільськогосподарстві, тобто фактично повністю утилізуються за різними напрямками.

Механізми платного природокористування у сільському господарстві представлені земельним податком і платою за спеціальне водокористування. Концепція платного природокористування передбачає фінансове відшкодування природокористувачем суспільних витрат на збереження, відновлення, вилучення й транспортування природних ресурсів, що використовуються, потенційних зусиль суспільства щодо повернення або адекватної заміни використовуваних нині ресурсів в майбутньому. Нажаль, земельний податок у даний час не виконує стимулюючу функцію щодо власників землі та землекористувачів, які позбавлені мотивації для забезпечення її ефективного використання за цільовим призначенням, а його розміру недостатньо для відшкодування якості землі внаслідок часто виснажуючого господарювання [8].

Таким чином можна стверджувати, що на сьогодні економічні важелі механізму екологізації сільськогосподарського виробництва є малозадіяними і потребують доопрацювання.

Неекономічні примусові інструменти передбачають необхідність дотримання норм екологічного та земельного права. Законодавство з цього питання є досить детально опрацьованим і закріплене у Конституції України, земельному, екологічному, водному кодексах тощо.

Внаслідок порушення земельного законодавства (руйнування, пошкодження забруднення ділянки та інше) передбачене настання цивільної відповідальності – необхідність компенсації завданих збитків, в окремих випадках можливе настання кримінально відповідальності за суттєву шкоду навколишньому середовищу та здоров'ю населення, але прикладів фактичного застосування суворих покарань майже не зафіксовано [9]. Така практика безкарності не сприяє формуванню у підприємців екологічної свідомості, залишаючи найголовнішим принцип економічної доцільності, чим фактично стимулює екологічні порушення.

Деякого розвитку набули механізми штрафування, так з метою захисту родючості ґрунтів та недопущення вирощування монокультур і нерациональних сівозмін з 1 січня 2013 року почали діяти штрафні санкції за відсутність та недотримання затверджено сівозміни для землекористувачів з площею землекористування більшою як 100 га [10], але на сьогоднішній момент науковці сумніваються в агрологічній ефективності такого заходу. Згідно із статистикою Держземагентства України на початок червня 2012 р., в Україні налічувалось 18527 землекористувачів, які згідно нових вимог мусять господарювати за

Проектом землеустрою, але лише 200 з них фактично отримали проекти землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозміни та впорядкування угідь; 862 землекористувачі уклали угоди на виконання цих робіт. Тобто 95% господарств фактично порушують вимоги закону щодо розробки проектів землеустрою [11]. Серед причин такої пасивності називають і відсутність ефективного механізму складання та затвердження дієвих проектів землеустрою. Усталена практика формування сівозміни вимагає не лише значних фахових знань в сфері землеустрою, а й агрономії, економіки, екології тощо. Сівозміна має враховувати спеціалізацію господарства, його технічні та технологічні можливості; бути прив'язаною до державних та регіональних програм розвитку і виробництва; містити рекомендації та варіанти взаємозаміни культур при виникненні форс-мажорних обставин (загибель, вимушений пересів тощо), а також багато іншого. Через це розробка такого проекту потребує суттєвих знань навичок, часу а також витрат, співставних з розмірами штрафів за відсутність проекту [12]. До того ж навіть за умов складання проекту землеустрою (відсутність якого коштуватиме до 8500 грн.) штрафи за його недотримання досить незначні – 510 грн., що ставить під сумнів дієвість такого карального механізму для крупних господарств, які і є основними порушниками.

Система екологічних норм та стандартів віднесена нами до примусових елементів механізму екологізації, хоча фактично лише частина нормативів є обов'язковими до виконання. Ряд підприємств проходять добровільну сертифікацію на відповідність екологічним стандартам з метою поліпшення прибутковості власної діяльності. Тим не менш ця практика є не досить поширеною і потребує спеціально уваги держави. Підтримка екологічних торгових марок на загальнонаціональному рівні посилить конкурентоспроможність вітчизняної продукції та надасть додаткових переваг відповідальним товаровиробникам.

Щодо підтвердження якості сільськогосподарської продукції та процесів, система стандартів досі залишається недостатньо розвиненою, ряд вчених вказує на застарілість застосовуваних норм [13]. Розвиток системи сертифікації та стандартизації можливий лише за умов більш активної участі спеціалістів підприємств – лідерів галузі, які поруч з науковцями мають визначати контрольні параметри та методи оцінювання. Окремо постає питання застарілості матеріально-технологічної бази сертифікованих лабораторій, що не здатні оперативно і широкомасштабно виявляти залишки пестицидів, наявність ГМО. Шляхи їх фінансового оздоровлення та інноваційного оновлення можуть бути розглянуті в рамках окремого дослідження.

Висновки.

Система організаційно-економічних та пра-

вових важелів впливу на сільськогосподарські підприємства з метою екологізації виробництва, хоча і детально досліджена в працях вітчизняних науковців, носить швидше декларативний характер. Окремі інструменти стимулювання екологічної діяльності підприємств в Україні представлені у вигляді законодавчих положень, але не будучи впровадженими у практику господарювання, фактично не задіяні. Більш дієвими на сьогодні є

ринкові механізми, які менше залежать від державних інститутів і стимулюють виробника до випуску екологічно чистої продукції з метою виходу на нові ринки та отримання конкурентних переваг. Ефективність таких інструментів може бути посилена зусиллями держави, наприклад, законодавчо встановлюючи критерії екологічності підприємств, продукції та процесів.

Список використаної літератури:

1. Розвиток господарських формувань і організація виробництва в аграрній сфері АПК / За ред. М.В.Зубця, П.Т.Саблука, В.Я.Месель-Веселяка. – К.: ІАЕ УААН. – 1999. – 269 с.
2. Гець В.М. Пріоритети національного економічного розвитку в контексті глобалізаційних викликів: монографія. У 2 ч. / за ред. В.М. Гейця, А.А. Мазаракі. – К. : Київ. нац. торг.-еко. ун-т, 2008.
3. Трегобчук Валентин Михайлович – видатний дослідник економіко-екологічних проблем / Б. Й. Пасхавер, Д. Ф. Крисанов, О. Л. Попова, В. В. Юрчишин // Економіст. – 2010. – № 12. – С. 14.
4. Царенко О.М. Економічні проблеми виробництва екологічно чистої агропромислової продукції. – К.: Аграрна наука, 1998. – 251 с.
5. Бігдан, Олег Васильович. Економічний механізм екологізації сільськогосподарського виробництва: автореф. дис. канд. екон. наук : 08.00.03 / Бігдан Олег Васильович ; Нац. акад. аграр. наук України, Нац. наук. центр "Ін-т аграр. економіки". - К., 2013. - 20 с.
6. Левандівський О.Т. Інструменти фінансово-економічного регулювання природокористування та відтворення природних ресурсів / Левандівський О.Т. // Сталій розвиток економіки. – №1. – 2010. – С.91–94.
7. Поліщук В.Г., Франчук Ю.О. Роль екологічного оподаткування в контексті стимулювання сталого розвитку регіону // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/35_OINBG_2010/Economics/75994.doc.htm
8. Мартин А.Г., Лісецький В.В. Платність сільськогосподарського землекористування в Україні потребує реформування // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zsu.org.ua/andrij-martin/102-2012-03-01-15-11-22>
9. Юридична відповідальність землевласників і землекористувачів за шкоду, заподіяну землям сільськогосподарського призначення та іншим природним об'єктам//[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://yurist-online.com/ukr/uslugi/yuristam/literatura/agrar-pravo/82.php>
10. Закон України Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження родючості ґрунтів//[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1443-17>
11. В. Литвинець Організація сівозмін: законодавчі вимоги // Пропозиція, 2014, №1- Режим доступу <http://www.propozitsiya.com/?page=146&itemid=4028>
12. Кириленко І., Кравчук В. (Пояснювальна записка 28.12.2012) „Про внесення змін до законів України щодо удосконалення розробки проектів землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозміни та впорядкування угідь”
13. Система державного регулювання безпечності харчових продуктів в Україні: на шляху вдосконалення. Аналітичний звіт конференції ІСР “Реформа системи харчової безпеки: міжнародний досвід та рекомендації для України”, 2009

Новикова О.С. Эффективность механизмов экологизации сельскохозяйственного производства: современные ориентиры.

В статье классифицируются и исследуются отдельные инструменты экологизации сельского хозяйства и проблемы, которые препятствуют его эффективному экологосбалансированному развитию.

Ключевые слова: экологизация сельского хозяйства, платное природопользование, механизм экологизации, рациональные севообороты.

Novikova O. Effectivity of mechanisms of agricultural production ecologization: modern perspective

Mechanisms of ecologization of agricultural production are classified and analyzed in the article. It also concerns problems, which prevent from its effective ecologically balanced growth.

Keywords: agricultural ecologization, paid nature usage, mechanisms of ecologization, rational crop rotation.

Дата надходження до редакції: 15.04.2014 р.

Рецензент:

ДИВЕРСИФІКАЦІЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА: ІНТЕГРАЦІЯ СЕЛА І МІСТА

В. В. Пелих, аспірант, Сумський національний аграрний університет

У статті розглянуті основні причини обмеження ділової активності сільськогосподарських підприємств та пропонуються шляхи виходу з кризової ситуації через диверсифікацію та інтеграцію підприємств-виробників сільськогосподарської продукції з переробними підприємствами та виробництво сільськогосподарськими підприємствами несільськогосподарської продукції.

Ключові слова: диверсифікація, агропромислова інтеграція, сільськогосподарське виробництво, переробні підприємства, пріоритети розвитку, інтеграційні об'єднання.

Постановка проблеми у загальному вигляді.

В умовах нестабільної економіки конкуренція на аграрних ринках стає все більш жорсткою. Зважаючи на це, сільськогосподарські товаровиробники змушені постійно покращувати якість продукції, технології удосконалювати виробничі процеси. Упродовж останніх років економіка аграрного сектору України характеризується підвищенням ділової активності товаровиробників. Диверсифікація сільськогосподарського виробництва гарантує отримання високих кінцевих результатів як на мікро-, так і на макrorівні. Більш того, ці процеси тісно пов'язані з проблемами забезпечення сільського населення робочими місцями, ефективного використання фінансових ресурсів, охорони навколишнього середовища, продовольчої безпеки, покращення соціально-демографічної ситуації тощо.

Основою виходу з кризи мають стати заходи, спрямовані на підвищення прибутковості і стабільності агровиробництва покращення соціально-побутових умов на селі. Цьому процесу сприятиме інноваційна діяльність, яка для багатьох підприємств проявляється в розширенні асортименту продукції. Існує така практика у формі диверсифікації, що характерно для багатопрофільних підприємств, фінансовий стан яких є більш стійким, порівняно з спеціалізованими виробництвами. Проте, у публікаціях останніх років зазначається, що зважаючи на наслідки аграрних трансформацій, які відбулися в Україні протягом останніх двох десятиріч можна стверджувати, що сталий розвиток сільської економіки неможливий виключно за рахунок сільського господарства. Відхід від агроцентричної моделі розвитку села став поштовхом для розвитку інших, несільськогосподарських видів підприємництва. [7]

Традиційно, економічний і територіальний розвиток сільських та міських районів розглядаються як окремі теми дослідження і політики. Зазвичай це обумовлюється тим, що існують розбіжності в соціально-економічних, культурних і просторових умовах, що викликають ці відмінності. Однак, міські та сільські райони все більше інтегруються і фізично, і функціонально, шляхом такого взаємного проникнення створюється вигода для обох сторін. У науковців і практиків зрос-

тає інтерес до нових форм диверсифікації аграрного виробництва. На диверсифікацію безпосередньо впливають:

- погіршений фінансовий стан підприємств;
- брак фінансової підтримки з боку держави;
- ризики банкрутства;
- відсутність або застарілість інформації щодо нових технологій, ринків збуту тощо;
- відсутність належного кадрового потенціалу;
- недосконалість законодавства, щодо регулювання інноваційної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідження питання диверсифікації висвітлені в працях таких вчених: А. Гур'янова, М.Д. Корінька, В. Макарова, М. Портера та інших. Проте, через недостатність глибоких досліджень поняття диверсифікації в контексті інноваційного процесу, та необхідність врахування сучасних тенденцій сталого аграрного виробництва і вигідного партнерства міста і села, зумовили необхідність проведення даного дослідження.

Диверсифікації сільськогосподарських підприємств також присвячені праці М.Й. Малика, В.С. Дієсперова, В.М. Дерези, О.О. Лемішко, Н.Г. Маслак, В.М. Миньковської, В.В. Юрчишина, Т.О. Зінчук, В.І. Ткачук, Н.М. Куцмус. Однак перманентні кризи в Україні вимагають поглиблення наукових досліджень, особливо в розрізі надання практичних рекомендацій і їх реалізації в конкретних умовах господарської діяльності.

У своїх працях М. Д. Корінько зазначає, що диверсифікація - це інноваційний процес різностороннього розвитку господарюючого суб'єкта шляхом перерозподілу ресурсів, проникнення в інші галузі виробництва та на ринки нових товарів і послуг з метою зниження ризиків та збільшення доходу. [4, с.134-142]. На думку А. Гур'янова диверсифікація являється інноваційним процесом, розширення господарської активності організації в нові сфери діяльності з метою зниження ризиків самої діяльності [2, с. 218-220.].

До процесу диверсифікації економіки доцільно залучати як аграрні підприємства шляхом розширення асортименту продукції, надання послуг, розвитку на їх базі виробництв альтернативної продукції, у тому числі промислового при-

значення, так і господарства населення, підприємницький потенціал яких також дає можливість отримувати стабільні доходи [8, с.125-132.]. Наприклад, в країнах ЄС, США, Китаю успішно реалізуються програми підтримки несільськогосподарських видів діяльності в сільській місцевості: надання субсидій для погашення відсотків по кредитах що були отримані на створення переробних підприємств. У Польщі найпоширенішими видами діяльності стали надання агротуристичних та інших видів послуг і роздрібна торгівля через зареєстровані фермерські магазини й кіоски. У Чехії більше розвинутими є послуги з переробки сільськогосподарської продукції. В Угорщині – розвиток лісового господарства, заходи із заліснення [3, С. 27 – 37]. На розвиток агротуризму, народних промислів і ремесел, торговельних підприємств, організацію побутового і соціально-культурного обслуговування сільського населення, підприємства по заготівлі і переробці лікарської сировини, грибів, ягід передбачається субсидування кредитів.

Розвиток несільськогосподарських видів діяльності вимагає державної підтримки: забезпечення нормативно-правової бази; надання безкоштовних консультацій і інформаційних послуг щодо підприємницької діяльності; пільгове оподаткування; створення відповідної інфраструктури (транспорт, зв'язок) надання грантів, державних інвестицій під ці проекти. Диверсифікація надає додатковий шанс підприємствам різних організаційно-правових форм, пристосуватися до мінливої кон'юнктури ринку та впливати на неї.

Формулювання цілей статті.

Сучасні жорсткі ринкові умови, посилення негативних наслідків економічної кризи, знос основних засобів агропромислового комплексу, відсутність фінансування на їх оновлення, призвели до кризових явищ у галузі. Стає зрозумілим, що самотужки, без суттєвої підтримки фінансових установ, промисловості, органів влади розвиток сільського господарства і сільських територій є неможливим. Одночасно з цим наявність великих площ сільськогосподарських угідь, потенційні можливості виробляти екологічно чисті і порівняно дешеві продукти харчування, попит на які зростає не тільки в Україні, але і у всьому світі, викликає необхідність переорієнтації на диверсифікацію сільського господарства та тісну взаємодію села (як виробника сільськогосподарської продукції) та міста (як бази для створення матеріально-технічної бази для сільськогосподарського виробництва, переробки продукції так і основних ринків збуту продуктів харчування).

Виклад основного матеріалу.

Підприємство, що є суб'єктом підприємницької діяльності, ставить перед собою мету організувати ефективно виробництво настільки, щоб не лише досягнути певний рівень рента-

бельності, але і розробляти чітку стратегію розвитку. Багато авторів пов'язують формування стратегії та її розвиток з інноваціями, підкреслюючи, що корпоративна стратегія і довгострокові плани підприємств АПК повинні включати в себе інноваційну складову [1, с.31-36]. В. Макаров зазначає, що диверсифікація є інноваційним процесом розширення активності підприємств і цілих галузей за рамки основного бізнесу з метою зниження ризику [5, с.118-124]. На наш погляд, інноваційний процес може бути представлений на підприємстві не лише як процес оновлення внутрішньофірмових ланок, але і дозволить підприємству швидко реагувати на зміни в зовнішньому конкурентному середовищі. Здатність підприємства до інноваційної діяльності є серед основних чинників успішного функціонування на ринку і досягнення ним високих результатів.

Визначення поняття диверсифікації, як інноваційного процесу перед підприємством може стати основним чинником забезпечення його ефективного функціонування та стратегічного розвитку на мікро- та макrorівнях. Це в свою чергу дозволить підприємству самореалізуватися, досягнути високого рівня конкурентоспроможності в умовах його постійної активності інноваційної діяльності. [7]

Передумовою переходу аграрного підприємства на диверсифікаційну основу є зниження попиту на продукцію та прибутковості капіталу вкладеного у традиційне виробництво або переміщення у витратні види діяльності. Фактично це полягає у пошуку можливостей, що забезпечать максимізацію прибутку, стабільність економіки, раціональне вкладення отриманих прибутків, підвищення конкурентоспроможності. Сучасну конкурентну теорію позиціонування товаровиробника на ринку М. Портер охарактеризував наступними ознаками [6, с.169]:

- інноваційний розвиток веде до стабільних конкурентних переваг в довгостроковому періоді замість короткотермінових вигравів за рахунок зниження витрат;
- національна конкурентна перевага має відносний характер;
- у галузях конкурують не держави, а фірми;
- конкурентні переваги в галузях промисловості створюються протягом десятиліть або ще довшого терміну;
- економічне процвітання ґрунтується на високому рівні продуктивності праці.

З позиції економіки сільського господарства диверсифікація – одночасний розвиток кількох, технологічно не пов'язаних між собою видів виробництв, розширення асортименту сільськогосподарської продукції і продуктів харчування. Однак, сільськогосподарські підприємства мають виражену спеціалізацію, що враховує такі специ-

фіки аграрного виробництва, як кліматичні умови, природні ресурси, біологічні особливості сільськогосподарських культур і порід сільськогосподарських тварин також існують певні особливості використання виробничих об'єктів, обладнання, матеріальних і трудових ресурсів. Тому вагома частка підприємств АПК має вузьку спеціалізацію.

В умовах стабільної економіки, монополії, чіткої сегментації аграрних ринків такі підприємства мають високі результати своєї діяльності. Але при нестабільному середовищі спеціалізацію підприємства необхідно адаптувати до змін шляхом узгодження і забезпечення взаємодії з супутніми галузями і допоміжними виробництвами. Забезпечення пропорційності та оптимального поєднання галузей дозволить раціонально використати трудові і матеріальні ресурси, організувати безвідходне виробництво, створити можливості для використання альтернативних джерел енергії, застосувати ресурсощадні технології. В умовах агропромислової інтеграції диверсифікація результативно розвивається у таких напрямках виробництва: поглиблення переробки сільськогосподарської сировини; виготовлення

продуктів харчування; розвиток «зеленого» або сільського туризму; народні промисли; заготівля і первинна переробка лікарської сировини; вирощування сировини для альтернативної енергетики.

При перебудові виробництва виникає потреба в інвестиціях, без яких неможливе впровадження інновацій. Реалізація значних інвестиційних проектів спонукає до створення компаній, в яких дочірні підприємства спеціалізуються на виготовленні вузького виду продукції відповідно її попиту на ринку. Відбувається процес концентрації виробництва на міжгалузевому рівні, що призводить до створення складних комплексів до яких входять підприємства, що мають абсолютно різні спеціалізації, і технологічно не пов'язані одне з одним. Розуміння механізмів диверсифікації і її запровадження створює умови для підвищення ефективності аграрних виробництв, забезпечуючи їх конкурентоспроможність, ділову активність і фінансову стійкість підприємства. Пріоритети розвитку агропромислової інтеграції відображені на рисунку 1.

Рис. 1. Пріоритети розвитку агропромислової інтеграції.

В результаті диверсифікації виробництва може утворюватися додатковий дохід за рахунок зниження частки умовно-постійних витрат у собівартості продукції що випускається, оскільки для виробництва нової продукції використовується наявне обладнання, виробнича інфраструктура. Додатковий дохід підприємство отримує за рахунок прогнозованого збільшення обсягів продажів та комплексного задоволення потреб споживачів. Для формування інтеграційних об'єднань може бути використаний наступний алгоритм:

1. Розробка стратегії розвитку інтегрованої структури.
2. Аналіз зовнішніх і внутрішніх факторів, що впливають на ефективність інтеграційних процесів.
3. Комплексний аналіз товарного ринку, який дозволить оцінити конкурентні переваги інтегрованої структури та її окремих ланок.
4. Аналіз фінансового ринку і фінансових інструментів щодо підвищення їх дієвості в функціонуванні інтегрованої структури.

5. Техніко-економічне обґрунтування інтеграції та оцінка економічної доцільності створення інтегрованої структури в цілому.

6. Формування декількох варіантів інтеграції і вибір найбільш привабливих позицій.

7. Оцінка обраних альтернатив з використанням економіко-математичного моделювання та експертних методів.

8. Організаційна робота щодо створення інтегрованої структури: узгодження позицій між керівниками підприємств-учасників інтегрованої структури, укладання попередніх угод та юридичне оформлення домовленостей.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок.

Процес диверсифікації для окремо взятого підприємства слід розуміти як перехід від масового виробництва однорідної продукції до виробництва за рахунок «ефекту різноманітності», суть якого полягає в тому, що виробництво декількох видів продукції в рамках одного великого підприємства вигідніше, ніж виробництво тих же

видів продукції на невеликих спеціалізованих підприємствах.

Диверсифікація є достатньо дієвою формою взаємодії сільськогосподарських підприємств з переробниками що полягає в оптимізації існуючого виробництва та впровадження нових ліній і технологій, виходячи з потреб споживачів. Розвиток агропромислового комплексу, що спирається на диверсифікацію діяльності сільськогосподарських підприємств забезпечує раціональне використання природного, виробничого, фінансового і трудового потенціалу та дозволяє розширити обсяги виробництва продукції. При цьому можливо кілька підходів до диверсифікації:

- по-перше, переробні підприємства, зацікавлені у розвитку сировинної бази, можуть

формуванню агрохолдинги або зводити свої взаємини з сільгоспвиробниками на принципах «контрактного сільського господарства» (поглиблення спеціалізації господарства і зростання концентрації виробництва профільної продукції – сировини для промислової переробки);

- по-друге, формування спеціалізованих бізнес-структур, здатних функціонувати автономно, з багатогалузевих збиткових підприємств;

- по-третє, розвиток нетрадиційних видів сільгоспвиробництва (створення власних енергосистем на базі використання нетрадиційних джерел енергії, організація народних промислів, деревообробної промисловості, лозоплетіння, сільській та етнотуризм тощо).

Список використаної літератури:

1. Банникова Н., Ермакова Н. Стратегическое планирование в инновационно активных предприятиях аграрной сферы / Н. Банникова, Н. Ермакова // АПК: экономика, управление. - 2005. - №2. - С. 31-36.
2. Гур'янов А.Б. Интегративний підхід до визначення диверсифікації / А. Б. Гур'янов // Вісник економіки транспорту і промисловості. - Харків, Укр - ДАЗТ. - 2004. - № 5-6. - С. 218-220.
3. Зінчук Т.О. Теоретико-методологічні засади диверсифікації сільської економіки в контексті європейського досвіду / Т. О. Зінчук, В. І. Ткачук. // Економіка АПК. – 2011. – № 1. – С. 27 – 37.
4. Корінько М. Д. Організаційно-економічний механізм диверсифікації діяльності суб'єктів господарювання // Актуальні проблеми економіки (науковий економічний журнал) НАУ № 6 (84) 2008, С.134-142.
5. Макаров В. М. Инновационная сущность диверсификации планирования производства с учетом динамичного спроса / В. М. Макаров // Инновации. - 2002. - №9-10. - С.118-124.
6. Портер М. Конкурентная стратегия: Методика анализа отраслей и конкурентов. - [Пер. с англ.] . – М.: Альпина Бизнес Букс, 2008. - 452 с.
7. Скиба Т.В. Особливості та напрями диверсифікації сільського підприємництва //X Міжнародна науково-практична конференція «Формування ефективних механізмів підвищення конкурентного потенціалу економічних систем за умов розвитку інтеграційних процесів» [електроний ресурс] / Т. В. Скиба, Житомирський національний агроєкологічний університет – Режим доступу : http://mev-hnu.com/load/2013/1/_regionalni_mekhanizmi_formuvannja_konkurentnogo_potencialu_ta_perspektivi_jikh_vikoristannja/31-1-0-254.
8. Ткачук В.І. Диверсифікація сільської економіки: соціально-економічний ефект / В.І. Ткачук, Н.М. Куцмус // Економіка АПК. – 2009, №4. – С.125-132.

Пелих В.В. Диверсифікація сільськогосподарського виробництва: становлення партнерства села і міста

В статті розглянуті основні причини обмеження делової активності сільськогосподарських підприємств і пропонуються шляхи виходу з створеної кризової ситуації через диверсифікацію та інтеграцію підприємств виробників сільськогосподарської продукції з переробляючими підприємствами а також виробництво сільськогосподарськими підприємствами несільськогосподарської продукції.

Ключевые слова: диверсифікація, агропромислова інтеграція, сільськогосподарське виробництво, переробляючі підприємства, пріоритети розвитку, інтеграційні об'єднання.

Pelikh V. Diversification of agricultural production: development of partnership villages and towns

The article describes the main reasons for restricting the business activities of agricultural enterprises and suggests ways out of the crisis through diversification and integration of enterprise-producers of agricultural products processing enterprises as well as the production of agricultural enterprises of non-agricultural products.

Keywords: diversification, agro-industrial integration, agricultural production, processing plants, development priorities, integration of the union.

Дата надходження до редакції: 15.04.2014 р.

Рецензент: д.е.н., професор Чупіс А.В.

Т. Г.Самойленко, аспірант, Сумський національний аграрний університет

У статті розглянуто проблеми впливу розвитку агрохолдингових компаній на сучасний стан соціального та економічного розвитку сільських територій. Визначено роль держави в регулюванні та підтримці відносин на селі.

Ключові слова: сільські території, стратегічне планування, агрохолдингові компанії, соціально-економічний розвиток.

Постановка проблеми: Сучасний стан розвитку економіки України свідчить про позитивні зрушення, які відбулися за останні роки у сільськогосподарському виробництві, про окремі позитивні зміни, які були досягнуті в результаті реформування аграрного сектору економіки, але навіть вони не дали змогу розв'язати проблеми управління соціальним та економічним розвитком сільських територій. Соціальна та економічна сфера села продовжує занепадати. Найгострішими проблемами залишаються відсутність економічного інтересу жити й працювати в сільській місцевості, безробіття, трудова міграція селян та руйнування соціальної інфраструктури. Ці та інші факти становлять загрозу продовольчій безпеці країни, демографічному відтворенню селянства, створюють соціальну напругу на селі. Унікальність аграрної сфери полягає в тому, що це не тільки сфера зайнятості населення, а це спосіб життя сільських мешканців. Тому питання, пов'язані з розвитком аграрного сектора, повинні перш за все, передбачати заходи економічного та соціального спрямування розвитку сільських територій. Роль держави полягає у сприянні проходженню таких процесів. Саме село, у вигляді соціально-економічного облаштування сільських територій, потребує істотної державної підтримки. Вона повинна полягати у створенні сприятливого середовища для зростання добробуту сільського населення та реалізації соціально-економічного потенціалу сільських територій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій: Аналіз досліджень і публікацій останнього часу показує, що проблеми розвитку села, сільських територій розглядаються в працях В.Бакуменка, В. Князева, М. Кропивко, М. Латиніна, Ю. Лупенка, О. Могильного, О. Онищенка, М. Орлатого, О. Павлова, П. Саблука, С. Харчука, В. Юрчишина та інших.

Разом з тим, недостатньо дослідженими залишаються питання, що стосуються проблеми фінансування процесів сільського розвитку, а також розгляду питань, пов'язаних з впливом діяльності холдингових компаній на соціально-економічний розвиток сільських територій. Крім того, дотепер не сформована чітка державна регіональна політика як цілеспрямований вплив державної влади на сільські території в інтересах комплексного й збалансованого розвитку і самих територій, і держави в цілому.

Мета дослідження: виявити переваги та недоліки холдингових структур в аграрній сфері України та їх вплив на розвиток сільських територій та запропонувати напрями уникнення негативних аспектів діяльності агрохолдингів в економіці держави. Дослідити та проаналізувати нові механізми управління розвитком сільських територій. Саме до таких механізмів можна віднести стратегічне планування. Адже, розвиток сільських територій – це процес стабільного й збалансованого забезпечення розвитку сільської поселенської мережі і сільськогосподарського виробництва на основі реалізації комплексу державного та місцевого рівня економічних, соціальних і екологічних заходів, спрямованих на збереження і збагачення людського потенціалу села – першооснови розвитку сільських територій.

Виклад основного матеріалу дослідження: Сільські території досить різноманітні. Вони відрізняються, наприклад, в ландшафті, в природних умовах місця розташування, регіональних традиціях, культурній пропозиції – але насамперед стосовно своєї економічної ситуації. З одного боку існують регіони, які проявляють себе через сильний економічний розвиток. З іншого боку існують регіони, які стикаються з фактами безробіття, відсутністю перспектив для молоді і як наслідок з міграцією особливо молодого та краще освіченого населення. На цьому тлі, критичний розгляд сильних і слабих сторін регіону – це вирішальна передумова для позитивного погляду у майбутнє.

Для формування картини майбутнього, визначення етапів досягнення розвитку своєї місцевості, виходячи з наявних ресурсів-необхідно застосовувати стратегічне планування розвитку сільських територій. Стратегічний план представляє собою документ, який містить у собі погоджені та визнані розумними вимоги підприємств і населення до місцевої влади. Процес стратегічного планування передбачає пошук суспільного консенсусу широкого кола активних осіб. Але процедура стратегічного планування не може бути однаковою для всіх, оскільки, як зазначалося вище, різні місцевості відрізняються між собою в соціально-економічних, політичних умовах, природних ресурсах.

Стратегічний план, який містить стратегічні цілі та плани дій, повинен базуватися на баченні майбутнього. Саме це визначає шлях розвитку

місцевості. Визначення стратегічного бачення громадою території власного майбутнього можливо здійснювати шляхом обговорення із залученням засобів масової інформації, анкетування, публічних виступів та інш. Місія розвитку місцевості включає довготермінове бачення суспільством того, яким воно прагне стати.

Важливим заходом щодо вирішення проблеми розвитку сільських територій є схвалення Концепції "Державної цільової програми сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року", в якій зазначається, що оптимальним варіантом розв'язання цієї проблеми є "створення правових, фінансових та організаційних умов для реалізації багатофункціональності сільського господарства, формування конкурентоспроможного аграрного сектору, диверсифікації виробництва і зайнятості сільського населення, сприятливих агроландшафтів, якісного середовища проживання людей у сільській місцевості та розвитку партнерства держави, бізнесу, територіальних громад". [2]

Ефективне управління розвитком села вимагає не лише підтримки аграрного сектору економіки, а й забезпечення високої якості трудового потенціалу, поліпшення умов життя, праці, побуту, дозвілля сільського населення, оздоровлення демографічної ситуації тощо.

Аграрні перетворення створили умови для формування агрохолдингів, що є принципово новим підходом в організації сільськогосподарського виробництва [7]. Діяльність таких формувань, які пов'язані не тільки з сільськогосподарським виробництвом, але і безпосередньо з сільською місцевістю починається з 2005 року. Агрохолдинги, як феномен пореформеного розвитку аграрного сектору економіки України, виникли під впливом ряду економічних стимулів і не є виключно українським явищем. Загалом, агрохолдинг – це специфічна форма володіння акціонерним капіталом, за якої материнська компанія, володіючи контрольним пакетом акцій інших підприємств, здійснює управління і контроль за їх діяльністю і завдяки цьому об'єднує їх в єдину організаційну структуру з відповідними цілями і місією [4]. За бажанням агрохолдинги можуть досить легко, не несучи відчутних втрат, вийти з аграрного бізнесу. Особливо це стосується тих, які займаються виключно рослинництвом, тобто орендують землю. У разі виникнення такої ситуації, село взагалі залишається ні із чим. Усе це непокоїть і сільських жителів, і місцеву владу, і, нарешті, уряд, який відповідає за ситуацію в селі загалом й сільському господарстві зокрема. Тому на рівні уряду стоять питання діяльності агрохолдингів та їх впливу на сільську економіку.

На 1 січня 2013 року 129 агрохолдингових формувань контролюють майже 8,7 млн.га, тобто 21,0% сільськогосподарських угідь країни, у тому числі 42,6 % угідь, які обробляються сільськогос-

подарськими підприємствами [5].

Суттєві фінансові переваги дозволяють їм не лише залучати найсучасніші технології, але і сплачувати порівняно з іншими суб'єктами земельних відносин, які орендують сільськогосподарські землі, більш високу орендну плату. Саме з цієї причини агрохолдинги стають монополістами у користуванні земельними ресурсами.

Отже, концентрація землі агрохолдингами шляхом витіснення з ринку оренди землі певної кількості аграрних підприємств і фермерів створює нову соціально-економічну ситуацію на селі. Її основними характеристиками є:

- припинення існування сільськогосподарських підприємств, як юридичних осіб;
- втрата для певної кількості сільських жителів місця роботи;
- ненадходження до місцевих сільських рад податкових та інших платежів від підприємств, що припинили своє існування;
- відсутність фінансування на створення та підтримку сільської інфраструктури, яке здійснювали сільськогосподарські підприємства (дороги, дитячі садки і школи, будинки культури, фельдшерсько-акушерські пункти тощо);
- некерованість природокористування та сприяння зростанню кількості порушень та погіршенню криміногенної ситуації в галузі землеробства.

Сільськогосподарське виробництво і весь агробізнес нерозривно пов'язаний із ситуацією на селі, з розвитком сільських територій. У цьому контексті результати створення агрохолдингів не однозначні. З одного боку, вони підвищують ефективність сільськогосподарського виробництва, що має сприяти розвитку сільських територій, а з іншого - витісняють з агробізнесу традиційні форми ведення сільськогосподарського виробництва (аграрні підприємства і фермерські господарства). Виникнення агрохолдингів внесло певні корективи в існуючу ситуацію на селі. Підтримка і розвиток сільської інфраструктури за визначенням не є функцією агрохолдингів. Засновники агрохолдингів проживають зовсім в іншому місці і ні вони, ні члени їх сімей не користуються сільською інфраструктурою.

Крім того, позитивний вплив агрохолдингових компаній для місцевого населення, земельні паї (частки) якого використовують ці компанії, ще недостатній. Якщо працівники переробних, збутових, обслуговуючих ланок холдингової компанії отримують заробітні плати у грошовій формі, то плата за паї, на яких вирощується сировинна продукція, що використовується у переробних виробництвах, надто низька, та й вона більшою мірою виплачується продукцією або послугами. Нині плата за оренду землі близька 40 дол./га в рік, передача прав на оренду коштує 100-150 дол./га без урахування вартості оренди, акції ж продаються інвесторам за 1000-1500 дол./га [5].

Однією з важливих соціальних проблем в сільській місцевості є заробітна плата, а саме її низький рівень. Тому що саме цей показник характеризує такі макроекономічні параметри, як рівень життя, соціального захисту та платоспроможність населення.

Як свідчать дані досліджень Ю.О.Лупенко, М.Ф.Кропивко[5], розмір середньомісячної заробітної плати працівників, які зайняті у сільськогосподарських підприємствах, що входять до складу агрохолдингів у 2011 р. досягав рівня майже 1400 грн./міс, в той час як на сільськогосподарських підприємствах звичайного типу майже -1700 грн./міс, що на 300 грн./міс нижче.

Наразі загострюються питання зайнятості, оскільки основним місцем застосування праці сільського населення залишається сільське господарство. Однак концентрація великих площ сільськогосподарських угідь в агрохолдингах призводить до зменшення кількості зайнятих у сільськогосподарських структурах, що входять до складу агрохолдингів. Так середньооблікова чисельність працівників у сільськогосподарських підприємствах, які підпорядковуються агрохолдингам, у розрахунку на 100 га сільгоспугідь майже на 10% нижча, ніж в сільгосп підприємствах звичайного типу.

Для роботи й обслуговування сучасної техніки іноземних фірм в агрохолдингах потрібні кваліфіковані спеціалісти. Наявна в сільській місцевості робоча сила не відповідає сучасним вимогам освоєння новітніх технологій. Тому агрохолдинги, з метою економії, не займаються пере-кваліфікацією та підвищенням рівня освіти існуючого резерву місцевого населення, а наймають кваліфікованих працівників з інших регіонів. Це призводить до того, що безробітними залишаються не тільки селяни, які не мають освіти, або її рівень низький, але й фахівці з вищою освітою. Не користуються попитом і малодосвідчені молоді спеціалісти, випускники аграрних вищих навчальних закладів.

Очевидно гостро назріла проблема розробки таких положень колективних договорів, регіональних і галузевих угод щодо соціального партнерства між орендарями й орендодавцями, регіональною і місцевою владою, з одного боку, і територіальною громадою, з іншого, які сприяли би забезпеченню зайнятості місцевого сільського населення, збереженню і розвитку трудового потенціалу, легалізації робочих місць і зростання як зарплат для працюючих сільських жителів, так і орендної плати за землю. Необхідно підвищувати не лише продуктивну діяльність агрокомпаній, а й соціальну відповідальність бізнесу на селі, вкладання коштів як у стабільність функціонування агрокомпаній в інтересах підприємців, так і покращення умов життя сільської територіальної громади. Необхідність поєднання інтересів агрокомпаній, які орендують земельні паї (частки)

селян в певному регіоні і вертикально інтегрованих компаній обумовлена провідним принципом просторової організації суспільства – соціальною спрямованістю розвитку і розміщення суб'єктів господарювання, зростанням спеціалізації й соціальної орієнтації економічних систем.

Успішною альтернативою крупним агрохолдингам можуть стати сільськогосподарські кооперативи – регіональні кластери малих та середніх виробників сільськогосподарської продукції. Їх чисельність в Україні зростає з кожним роком. Так, протягом 2013 року з'явилося понад 130 нових сільськогосподарських кооперативів, які об'єднали майже 30 тисяч селян і дали понад 2,5 тисячі постійних робочих місць. Саме ця форма господарювання допоможе підняти конкурентоспроможність малих форм господарювання та закладе основу для відродження українського села.

Що стосується агрохолдингів то вони, переважно, не вбачають необхідності у розвитку (підтримці) соціальної інфраструктури, хоча вона підвищує привабливість території, сприяє покращенню якості трудового потенціалу, гальмує вививання працездатного населення та руйнацію населених пунктів. Сучасний стан соціальної сфери села, а за ним й інші аспекти життєдіяльності сільських територій, є близькими до критичного.

Дослідження підтверджують, що регулювання роботи великих агрохолдингів можна шляхом передачі в оренду землі сільгосппризначення тільки за наявності реєстрації підрозділів холдингів на місцях. Оскільки агрохолдинги зареєстровані в містах, тому доцільно запровадити механізм, який би забезпечував сплату податків підприємствами та організаціями, які ведуть агробізнес не за місцем реєстрації їх головної компанії, а за місцем діяльності їх аграрних підрозділів, тобто в сільській місцевості, де вони орендують земельні ділянки. Це дозволить сільським радам акумулювати грошові кошти місцевих бюджетів.

Ці зміни повинні принести додаткові надходження від сплати податків і зборів до місцевих бюджетів, що дозволить сільським радам отримувати необхідні кошти для розвитку соціальної інфраструктури.

Висновки і перспективи подальших розвідок: Роблячи загальний висновок про діяльність агрохолдингів в Україні, можна стверджувати, що в найближчій перспективі в нашій державі буде продовжуватися процес концентрації сільськогосподарських земель в таких структурах за допомогою їх оренди та банкрутства неефективних аграрних підприємств. Цей фактор необхідно враховувати при розробці державної аграрної політики і програм підтримки розвитку сільських територій. Втім, цілком можливо, що в довгостроковій перспективі агрохолдинги будуть зменшувати масштаби землекористування і реорганізо-

уватися в інші організаційно-правові форми агробізнесу. Це буде залежати від політики, яку здійснюватиме держава з розвитку агробізнесу, і від стану світової фінансової системи. На сьогодні держава повинна сприймати агрохолдинги як об'єктивну реальність і заходами аграрної політики спрямовувати їх діяльність в русло існуючої державної стратегії (зокрема - і щодо розвитку сільських територій). В першу чергу це стосується системи оподаткування, яка повинна удосконалюватися в контексті загальної податкової реформи.

Стратегічний план надає місцевим жителям великі можливості для активної участі у житті громади. Процес розробки стратегічного плану із залученням громадськості допомагає сформува-ти у неї впевненість, що в її силах зробити щонебудь корисне для своєї місцевості. Стратегічний план є ефективним інструментом, який визначає адаптивний, стабільний характер територіального розвитку, що створює у населення відчуття впевненості в завтрашньому дні. Структура плану покликана налаштувати громаду на реалі-

тичність і об'єктивну оцінку наявних ресурсів розвитку території. Ідеї стратегічного плану допомагають молоді сформулювати свої власні цілі життєвої самореалізації і погоджувати свої життєві плани з планом територіального розвитку. Для системи освіти стратегічний план є довгостроковим соціальним замовленням, для батьків-перспективною основою для життєвого самовизначення своїх дітей, Це також є важливим аспектом стратегічного планування [6].

Методологічною базою для розробки дієвих заходів, спрямованих на комплексний розвиток сільських територій у всій його багатовимірності та різноаспектності мають стати ґрунтовні наукові дослідження та активні дискусії в середовищі компетентних фахівців і зацікавлених осіб, а також сформовані на їхній основі рішення органів державної влади та місцевого самоврядування, орієнтовані на розвиток виробничого потенціалу, покращення якості природного середовища та підвищення якості людського капіталу сільських територій України[3].

Список використаної літератури:

1. Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2013 р. N 806-р [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://document.ua/pro-shvalennja-strategiyi-rozvitku-agrarnogo-sektoru-ekonomi-doc163242.html>
2. Данкевич А. Є. Організаційно-економічні засади розвитку агрохолдингів /Данкевич А. Є.// Економіка АПК. – 2012. – № 1. – С. 26–29.
3. Агрохолдинги в Україні: добре чи погано? Німецько-Український Аграрний Діалог. Інститут економічних досліджень та політичних консультацій.-2008. р [Електронний ресурс] Режим доступу http://www.ier.com.ua/files/publications/Policy_papers/Agriculture_dialogue/2008/AgPP_21_Ukr.pdf
4. Ю.О.Лупенко, М.Ф.Кропивко. Агрохолдинги в Україні та посилення соціальної спрямованості їх діяльності./ Ю.О.Лупенко, М.Ф.Кропивко / . // Економіка АПК.-2013.-№7.-с18.
5. Берданова О.В., Вакуленко В.М. Стратегічне планування регіонального розвитку : Навч. Посіб.- Київ : Вид.-во НАДУ.- 2007.
6. Харчук С. А. Сільські території як об'єкт соціально-економічного розвитку та управління [Електронний ресурс] Режим доступу <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=66756>
7. Менеджмент регіонального розвитку: монографія. / за ред. М50 О. В. Васильєва, К. А. Фісуна; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. -Х.: ХНАМГ - 2010. - 375с.

Самойленко Т.Г. Роль агрохолдингів в соціально-економічній стратегії розвитку сільських територій.

В статті розглянуті проблеми, пов'язані з розвитком агрохолдингових компаній на сучасному соціальному та економічному розвитку сільських територій. Визначено роль держави в регулюванні та підтримці економічних відносин на селі.

Ключові слова: сільські території, стратегічне планування, агрохолдингові компанії, соціально-економічне розвитку.

Samoilenko T. The role of agricultural holdings in the socio-economic development strategies in rural areas.

The current socio- economic situation in rural areas is characterized by problems associated with the lack of economic interest to live and work in rural areas , unemployment, labor migration of peasants and destruction of infrastructure. These and other facts threaten the food security of the country , demographic reproduction of the peasantry , create social tension in the countryside.

To form a picture of the future , determine the stage of achieving their areas, based on available resources, it is necessary to apply the strategic planning of rural development. The strategic planning process involves the search for social consensus wide range of active people.

The Strategic Plan provides local residents a great opportunity for active participation in community life . The process of developing a strategic plan with public participation helps shape her confidence in her power to do something useful for their area.

Agriculture and agribusiness all inextricably linked to the situation in the country, with the development

of rural areas. In this context, the results of the creation of agricultural holdings is not clear. On the one hand, they increase the efficiency of agricultural production, which should contribute to rural development, on the other - Agribusiness replacing traditional forms of agricultural production (agricultural enterprises and private farms).

Effective management of rural development requires not only the support of the agricultural sector, but also provide high quality employment potential, improve living conditions, work, life, leisure, rural areas, improvement of the demographic situation and so on.

At present, the state must take agricultural holdings as objective reality and measures of agricultural policy to direct their activities within the framework of the existing state strategy (in particular - and the development of rural areas). In particular this applies to the taxation system, which should be improved in the context of overall tax reform.

Keywords: rural areas, strategic planning, agroholding companies, socio-economic development.

Дата надходження до редакції: 12.05.2014 р.

Рецензент:

УДК 332.02:338.28

МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНОГО РИНКУ ВТОРИННОЇ СИРОВИНИ

М. С. Самойлік

У статті обґрунтовано оптимізаційну модель ефективного функціонування сфери поводження з вторинними ресурсами та сформовано алгоритм визначення оптимальних управлінських стратегій і економічного механізму їх реалізації. Обґрунтовані фінансово-економічні та соціально-психологічні заходи при організації індустрії та розвитку регіонального ринку вторинної сировини, на основі збалансування інтересів та дій усіх учасників даного процесу. Усі запропоновані заходи повинні сприяти цілісному досягненню стратегічних цілей і задач, при розвитку ринку вторинної сировини, що дозволить забезпечити гармонійну й ефективну інтеграцію соціальних, економічних і екологічних напрямків розвитку суспільства.

Ключові слова: тверді відходи, вторинна сировина, комплекс маркетингових заходів, регіон.

Постановка проблеми. Регіони України мають значні ресурси вторинної сировини, які можна характеризувати як поновлювані сировинні, матеріальні і паливно-енергетичні ресурси. Так, загальні обсяги утворення твердих відходів у 2012 р. склали 450,7 млн. т, з них 1,4 млн. т. – I-III класу небезпеки [1]. Такими ж швидкими темпами скорочуються запаси невідновлювальних первинних ресурсів, вилучають землі із господарського обігу для видалення ТВ. Між тим, відходи є одним з джерел економії первинної сировини і матеріалів. У той же час, формування ринку вторинних ресурсів у регіонах України, не дивлячись на визнання у всьому світі його як важливого сектору у розвитку товарного ринку, проходить досить повільними темпами [2].

Розглядаючи Указ Президента України «Про концепцію державної промислової політики» (від 12.02.2003 р. №102/2003), де головною метою являється підвищення ефективності і конкурентоспроможності регіональної промисловості на зовнішньому і внутрішньому ринках, необхідно відмітити, що проблема переробки і використання відходів у даному аспекті є дуже важлива. У той же час, питання залучення вторинних ресурсів у рамках соціально-економічної політики за допомогою формування ринкового механізму та його інститутів, зокрема за рахунок маркетингових заходів, недостатньо пророблені та потребують подальшого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

За останні роки питання рециклінгу та ефективного використання вторинних ресурсів широко розглядається й аналізується у монографічній і періодичній літературі. Проблеми поводження з відходами та залучення їх у господарський обіг вивчаються багатьма вітчизняними і зарубіжними вченими, зокрема О.І. Бондаря [3], В.О. Онищенко, Ю.С. Голіка [4], О.В. Мороза, А.О. Свентуха [5], В.С. Міщенко, Г.П. Виговської [6], Т.П. Шаніною, О.М. Клименком [7], В.Л. Пілюшенком, І.В. Шкрабак [8] та ін. У той же час залишаються для наукового пошуку питання щодо формування нових підходів до управління вторинними ресурсами регіону, основаних на розробці інноваційної методології, визначенні економічних моделей і механізмів підтримання прийняття управлінських рішень з використанням методології системного аналізу з урахуванням екологічних, технологічних і соціально-економічних умов функціонування даної системи на регіональному рівні.

Мета роботи: визначити умови оптимальності організації системи поводження з вторинними ресурсами у регіоні та обґрунтувати фінансово-економічні та соціально-психологічні заходи при організації індустрії та розвитку регіонального ринку вторинної сировини на основі збалансування інтересів та дій усіх учасників даного процесу.

Результати досліджень. Регіони України мають у розпорядженні значні ресурси вторинної

сировини, проте рівень їх використання залишається низьким. Середній рівень використання твердих відходів (ТВ) у якості вторинних ресурсів у промисловості складає біля однієї третьої (близько 30%), а побутових відходів – близько 8% від загальної маси [7]. У числі основних чинників, що визначають у середньому низький рівень використання відходів як вторинної сировини, слід виділити той факт, що в Україні процес формування законодавства щодо розвитку ринку вторинних ресурсів знаходиться на стадії зародження і не дозволяє формувати економічно доцільну політику. По своїй суті, дії держави демонструють пасивну маркетингову стратегію, як наслідок – недосконалість інструментів державного регулювання поведження з відходами як з вторинною сировиною. Тобто, вплив відбувається тільки під впливом ситуації розвитку світового ринку і не здійснюється спроба побачити тенденції майбутнього і зайняти певну нішу, а також вирішити і частину екологічних та соціальних

питань.

У той же час ефективний розвиток ринку вторресурсів у регіоні є можливим при виконанні наступних умов оптимальності організації системи поводження з відходами.

1. Мінімізація утворення відходів:

$$F_1(X) = \sum_{S=1}^{n_y} X_S^y - X_S^{yBP} \rightarrow \min; S = \overline{1, n_y}, \quad (1)$$

Ефективність критерію мінімізації утворення ТВ визначається як різниця між загальним обсягом утворення ТВ (X_S^y) та відібраними ресурсоцінними компонентами ТВ (X_S^{yB}), і в основному залежить від розумінням s-го власника відходів еколого-соціально-економічного значення системи поводження з ТВ у регіоні і його економічними можливостями організації рециркуляції ТВ.

2. Мінімізація сумарних екологічних ризиків, які рівні добутку величини економічного збитку за забруднення від даної сфери (D) на значення ризику як вірогідної характеристики – ризику здоров'ю людини (R_m):

$$F_3(X) = \sum_{m=1}^{n_H} R_m D = \left(\sum_{n=1}^N 1 - \exp \left\{ \ln(0.84) \left[\frac{c}{\Gamma_{DK} \cdot K_e} \right]^b \right\} \right) \cdot \left(\gamma \sum_{i=1}^n [\sum_{j=1}^J \delta_j \cdot \sum_{i=1}^I (\sum_{k=1}^K V_k M_k e^{-ht}) \cdot C_i a_i] + \varphi \sum_{i=1}^I a_i b_i (l - E - \mu W) \cdot C_i + (BP + PP) \right) \rightarrow \min \quad (2)$$

де Y_n – економічний збиток за забруднення навколишнього середовища від поводження з ТВ, грн.; R_n – ризик здоров'ю населення від сфери поводження з ТВ; n – кількість об'єктів навколишнього середовища (рівне трьом: атмосфера, водне середовище, ґрунти); C – середня концентрація речовини, що надходить в організм людини протягом його життя; K_e – коефіцієнт небезпеки, який визначається залежно від класу небезпеки речовини; b – коефіцієнт ізоефективності; γ, φ – константи, чисельне значення якої встановлюється з урахуванням інфляції; δ_j – коефіцієнт відносної небезпеки забруднення атмосферного повітря над територіями різного типу j ; V_k – теоретичний потенціал утворення метану з органічної складової ТВ, м³/рік; M_k – маса органічної складової у загальному обсягу відходів, т/т за рік; h – константа утворення метану з органічних відходів; t – час з моменту відкриття полігону, років; C_i – масова доля i -ї шкідливої речовини у загальному обсязі біогазу (фільтраті); a_i – показник відносної агресивності i -ї шкідливої речовини; b_i – показник відносної екологічної небезпеки скиду шкідливих речовин у водойми; l – загальний об'єм притоку води, м³/рік; E – об'єм випаровування та транспірації води, м³/рік; μ – поглинаюча здатність відходів; W – щорічна маса відходів, що видаляються, м³/рік; BP – недоотриманий прибуток регіону від вилучення земель під об'єкти поводження з ТВ із господарського обігу, грн.; PP – втрати від забруднення земель у результаті функціонування даної технології поводження з ТВ, грн.

3. Максимальне вилучення вторинних ресурсів. Критерій максимального вилучення ВР

буде прагнути до максимуму, якщо максимально забезпечити заходи по мінімізації утворення ТВ у s-го власника та збільшити долю ТВ, які направляються на заводи по переробці ТВ, а також коефіцієнти вилучення вторресурсів на цих заводах.

4. Максимізація прибутку від реалізації вторресурсів:

$$F_4(X) = (D^B - T^{PB} - T^{MB} - T^{KB}) \rightarrow \max, \quad (3)$$

де D^B - доходи регіону від продажу вторресурсів; T^{PB}, T^{MB}, T^{KB} - тарифіковані транспортні витрати на перевезення ТВ з пунктів збору, заводів по переробці (сортуванню) та компостуванню. Даний критерій забезпечується виконанням всіх заходів по максимальному вилученню вторинних ресурсів, що забезпечить ріст доходів від продажу вторресурсів. При цьому важлива якість відібраних компонентів, адже від цього залежить ціна на дані ресурси.

5. Мінімізація сумарних витрат:

$$C_{\text{екон}} = \sum_{i=1}^T \left[\frac{1}{(1+i)^t} \cdot (A_i \cdot X_i + B_i \cdot Y_i + C_i \cdot Z_i + E_i + F_i) \right] \rightarrow \min, \quad (4)$$

де i – ставка дисконтування; t – періоди функціонування сфери поводження з ТВ, рік; A – витрати на переробку, за вирахуванням прибутку від продажу ресурсоцінних фракцій, грн./т; B – витрати на збір і транспортування ТВ, грн./т; C – витрати на захоронення ТВ, грн./т; X – маса ТВ, що надходить на переробку, т; Y – маса ТВ, яка транспортується на полігон, т; Z – загальний обсяг ТВ, що видаляється, та залишок від переробки, т; E, F – витрати на відкриття переробного заводу (станції), полігону, грн. При цьому мінімізація транспортних витрат регіону у сфері поводження з ТВ можлива за рахунок оптималь-

ного розміщення елементів даної системи і оптимізації структури транспортних потоків між ними [9].

6. Максимізація прибутку, отриманого від функціонування системи поводження з ТВ у регіоні, визначається як різниця між прибутком від функціонування сфери поводження з ТВ регіону та витратами на дану сферу:

$$П^P = Д^P - В^P, \quad (5)$$

Якщо $П^P \geq 0 - F_7(X) = П^P \rightarrow \max$, якщо $П^P \leq 0 - F_7(X) = П^P \rightarrow \min$. При $П^P \geq 0 -$ система поводження з ТВ у регіоні сама себе забезпечує фінансовими ресурсами, тобто прибуткова. Якщо $П^P \leq 0$, то дана система у регіоні дотаційна, тобто збиткова.

У контексті ефективної структури управління вторресурсами на регіональному рівні, при умові створення цілісного інформаційного простору як невід'ємної частини, актуалізується необхідність розробки стратегій підтримання прийняття управлінських рішень. Система підтримання прийняття рішень повинна формувати інформаційну множину $I^T = (X)_{opt}^T \cup (Y)_{opt}^T$, тобто визначати теоретично оптимальні значення параметрів і змінних стану системи. У загальному вигляді задача оптимального управління сфери поводження з ТВ на регіональному рівні представляє собою детерміновану задачу повної оптимізації: знайти множину змінних (X) і параметрів (Y) стану оптимуму системи ($X=X_{opt}^1$, $Y=Y_{opt}^1$), при яких: $X_{opt}^1 = \Phi(X_{opt}^1, Y_{opt}^1)$, $0 \leq X_{opt}^1 \leq X^{m1}$, $0 \leq Y_{opt}^1 \leq Y^{m1}$, а критерії оптимізації досягають своїх екстремумів: $F_1(X, Y) \rightarrow \min$; $F_2(X, Y) \rightarrow \min$; $F_3(X, Y) \rightarrow \max$; $F_4(X, Y) \rightarrow \max$; $F_5(X, Y) \rightarrow \min$; $F_6(X, Y) \rightarrow \max$ при $X=X_{opt}^1$, $Y=Y_{opt}^1$.

Очевидно, що при вибраних лінійних критеріях оптимізації і лінійній системі зв'язку змінних у розрахунковій схемі, ми отримуємо класичну задачу лінійного програмування (для однокритеріальних задач) і класичну задачу квадратичного програмування (для багатокритеріальних задач). При цьому, в якості єдиного інтегрального критерію при вирішенні задач оптимізації управління системою поводження з вторресурсами у регіоні, можна використовувати суму квадратів відхилень нормованих цільових функцій (F_j , $j = \overline{1,6}$) від своїх максимальних і мінімальних значень (K_{ij} і W_{ij} – найкращі і найгірші значення j -го критерію в i -й задачі оптимізації процесу поводження з ТВ у регіоні):

$$G_{ij}(X, Y) = \sqrt{\sum_{j=1}^n (\alpha_j - \varphi_j^{(i)})^2}, i = \overline{1,4}, j = \overline{1,6}, \quad (6)$$

$$\text{де } \varphi_j^{(i)} = \frac{F_{ij}(X, Y) - \min(K_{ij}; W_{ij})}{\max(K_{ij}; W_{ij}) - \min(K_{ij}; W_{ij})} \quad i = \overline{1,4}, j = \overline{1,6}, \quad (7)$$

$$\alpha_j = \begin{cases} 0, & \text{якщо } j - \text{критерій прагне до мінімуму,} \\ 1 & \text{якщо } j - \text{критерій прагне до максимуму.} \end{cases}$$

На сьогодні у регіонах України економічне стимулювання та мотивування збору і використання більшої частини відходів фактично майже відсутнє. Досить слабо розвивають соціально-

психологічні інструменти управління даною сферою, зокрема громадські організації тільки опосередковано здійснюють вплив на розвиток ринку, недостатньо використовуються можливості ЗМІ. При цьому специфіка ситуації на ринку вторресурсів в Україні полягає у тому, що вказані проблеми не вирішити без участі держави. Потрібно впровадити відповідний нормативно-правовий механізм у даній сфері, підкріплений відповідним економічним та організаційним забезпеченням, зокрема створення більш сприятливих економічних умов для збору і переробки відходів, як у країнах ЄС [10].

У той же час, у залежності від особливостей і специфіки функціонування системи поводження з відходами у тих чи інших регіонах України виявляються не лише прийнятними, але і дієвими лише ті економічні механізми комплексного управління вторресурсами по всіх етапах життєвого циклу ТВ, які сприяють досягненню екстремальних значень цільових функцій управління даної сфери. При цьому слід особливо відзначити, що ці функції не є чисто фіскальними, тобто засоби, отримані в ході їх здійснення, мають цільовий характер використання для всієї системи поводження з відходами.

Для мінімізації утворення ТВ у процесі виробництва і споживання ($F_1(X) \rightarrow \min$) необхідним є розвиток існуючої системи платежів за розміщення відходів у частині розповсюдження її на всі категорії утворювачів відходів. Тут мається на увазі, по-перше, заміна платежів за збір, транспортування і захоронення ТВ на платежі за розміщення відходів, що буде забезпечувати єдину тарифікацію витрат у регіонах України, підвищення собівартості даних платежів і ефективний контроль даних фінансових потоків. Зокрема, у Законі України «Про відходи» необхідно записати «Плата за розміщення відходів стягується з індивідуальних підприємців, юридичних осіб та населення у відповідності до законодавства України». Виходячи з цього доцільним є створення відокремленого фонду управління відходами, що забезпечить цільове надходження коштів у дану сферу.

По-друге, доцільним є включення до Бюджетного кодексу України економічного податку за неекологічність продукції, що виробляється. Можливі різні варіації даного економічного інструменту, але даний податок повинен стягуватися із виробників у залежності від можливостей рециркуляції й утилізації матеріалів, що використовуються і виробу, що виробляється. Ставки даного податку повинні визначатися виходячи із необхідного обсягу фінансових коштів, які будуть використовуватися у якості субсидій (державних інвестицій) на розробку нових екологічно чистих матеріалів, технічних засобів і технологій по утилізації матеріалів (коли вони переходять у відходи виробництва і споживання). Для створен-

ня однакових умов конкуренції вітчизняних і зарубіжних виробників, які представляють свій товар на український ринок, необхідно розповсюдження екологічного податку за неекологічність продукції і на імпортні товари.

З метою мінімізації збитку, що наноситься навколишньому природному середовищу ($F_2(X) \rightarrow \min$), пропонується взаємопов'язаний і взаємоузгоджений із загальноекономічною парадигмою управління перелік економічних інструментів комплексного управління системою поводження з відходами на регіональному рівні (рис. 1). У відповідності з цілями управління необхідно змінити систему платежів за збір, транспортування, переробку і видалення ТВ у

частині переносу тарифних платежів із початку ланцюга життєвого циклу ТВ у її кінець. Тобто платити слід у кінці ланцюга життєвого циклу ТВ за відходи, які доставлені на заводи та полігони по захороненню ТВ, оскільки це приведе до суттєвого зменшення, а у подальшому і ліквідацію втрат при транспортуванні. Доцільно також створити систему стимулювання інспекторського складу природоохоронних органів за підвищення ефективності їх діяльності у частині виявлення порушень і стягування штрафів та позовів за забруднення довкілля відходами (за рахунок органів місцевого самоуправління у вигляді премій і грантів), використовувати інструменти екологічного страхування.

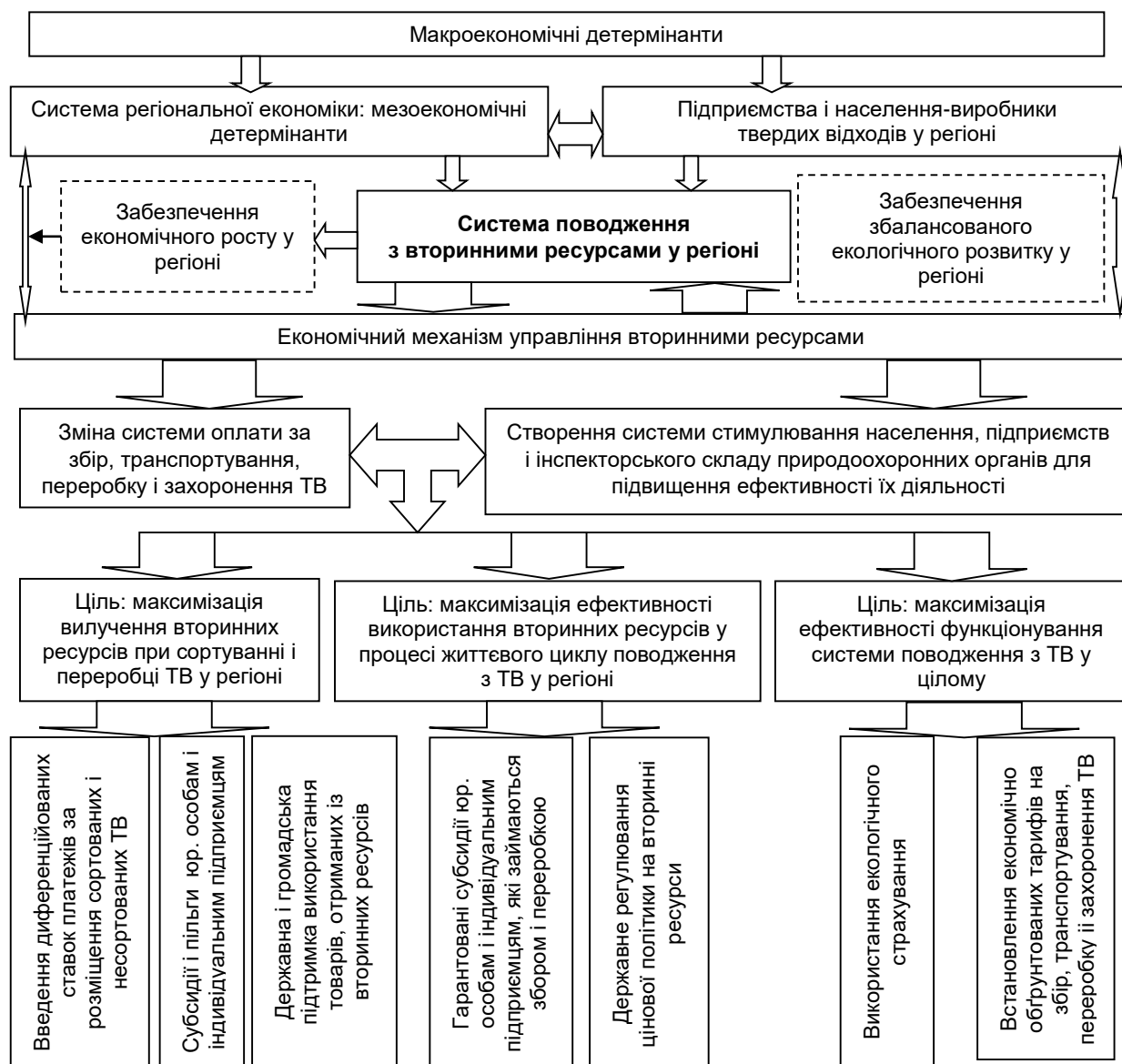

Рис. 1 Напрями удосконалення економічного механізму комплексного управління вторресурсами (складено автором)

Для забезпечення максимізації вилучення вторинних ресурсів при сортуванні і переробці ТВ ($F_3(X) \rightarrow \min$), необхідно: ввести диференційовані ставки платежів за розміщення відсортованих і невідсортованих ТВ, причому їх співвід-

ношення повинно бути таким, щоб пільга, яка надається, перевищувала витрати власника відходів на їх сортування; передбачати субсидії юридичним особам і індивідуальним підприємцям на створення комплексних пунктів по прийому

вторинних ресурсів і розповсюдження на них пільг, передбачених Законами України «Про охорону навколишнього природного середовища» і «Про відходи»; державна і громадська підтримка використання товарів, отриманих із вторинних ресурсів.

Для максимізації ефективності використання вторинних ресурсів у процесі життєвого циклу поводження з ТВ ($F_4(X) \rightarrow \min$) необхідно впровадження у практику поводження з ТВ у регіоні наступних економічних інструментів: надання гарантованих субсидій юридичним особам і індивідуальним підприємцям, які займаються збором і переробкою вторинних ресурсів із ТВ, за рахунок повернення залогової вартості за: пластикові і скляні пляшки, алюмінієві банки, відпрацьовані акумулятори, шини, паперову тару, кузови автомобілів, відходи нафтопродуктів, застарілі комп'ютери тощо; державне регулювання цінової політики на вторинні ресурси для встановлення мінімально допустимих цін на їх приймання і переробку.

Для максимізації ефективності функціонування системи поводження з ТВ у цілому: мінімізація витрат – ($F_5(X) \rightarrow \min$); максимізація прибутку – ($F_6(X) \rightarrow \max$) основним економічним інструментом є встановлення економічно обґрунтованих тарифів на збір, транспортування, переробку і захоронення ТВ. Таким чином, представлені вище основні складові удосконалення економічного механізму комплексного управління системою поводження з відходами у регіоні по всім етапам життєвого циклу ТВ передбачають також розробку і впровадження новітніх інвестиційних і інституційних складових по реалізації запропонованих інструментів, включення їх у місцеві, регіональні і в цілому державні стратегічні плани розвитку даної сфери.

Існуюча практика поводження з твердими відходами показує, що жителі населених пунктів, починаючи з пересічних громадян і закінчуючи керівниками місцевих органів управління, не звикли замислюватися про необхідність мінімізації твердих відходів, про можливість вилучення з них користі і відносяться до них, як до неминучого зла. Підприємства, що здійснюють збір і транспортування твердих відходів, не займаються оптимізацією інфраструктури своєї діяльності, а на сміттєпереробних виробництвах не відбувається впровадження нових технологій. Усі настільки звикли до існуючого стану речей, що не бачать необхідності що-небудь міняти. Тому на початковому етапі зусилля необхідно направити на здійснення організаційно-психологічної підготовки населення, співробітників і керівників підприємств по поводженню з відходами та представників місцевих органів управління.

Нині в регіонах України функціонують підприємства по заготівлі і переробці вторинної сировини. На жаль, у даних підприємств відсутня

програма дій і їх діяльність не координується державним органом. Основним регулятором їх діяльності є ринкові стосунки і величина отримуваної ними прибутку. При такій ситуації Україна не в змозі буде виконувати власні екологічні закони і тим більше вимоги світових і європейських співтовариств відносно вторинної сировини. При відтворенні системи по заготівлі і переробці вторинної сировини в умовах нових майнових стосунків і нової для України кон'юнктури відносно відходів, виняткового значення набуває організаційно-психологічна підготовка керівних кадрів, фахівців і технічних працівників цієї системи, зокрема: організаторів підприємств (елементи підготовки – українське і міжнародне екологічне законодавство, механізм відкриття підприємств в Україні, міжнародна кон'юнктура, основи менеджменту і маркетингу); менеджерів і фахівців з маркетингу (елементи підготовки – державне управління, управління персоналом, трудове законодавство, управління якістю, організація реклами і збуту продукції); технологів-переробників для усіх видів вторинної сировини (елементи підготовки - технічні і технологічні основи сучасних технологій, споживчі якості готової продукції); збирачів і обробників (елементи підготовки – екологічні вимоги до вторинної сировини, механізми збору відходів).

Психологічна підготовка населення грає дуже важливу роль в успішності впровадження селективного збору відходів, та розвитку ринку вторсировини у цілому. Важливо сформулювати громадське розуміння важливості правильного поводження з твердими відходами, зокрема на рівні їх збору. Проведене соціологічне опитування щодо впровадження системи роздільного збору твердих відходів на прикладі м. Полтави (3250 респондентів: 52,16% - чоловіки, 47,84% – жінки; з них більше 45 років – 50,2%, 36-45 років – 21,3%, 26-35 років – 18,9%, до 25 років – 9,6%; освіта середня – 38,8%, середня спеціальна – 12,5%, вища – 54,7%; проживають у багатопверхівках – 71,7%, у приватному секторі – 28,9%) показало, що проблема збору, вивозу та переробки твердих відходів цікавить переважно більшість опитаних (89,7%) і лише 6,0% не зацікавлені цією проблемою. Майже $\frac{3}{4}$ (71,8 %) опитаних вважають проект роздільного збору відходів корисним і готові взяти у ньому участь. При цьому майже всі опитані (93,4%) переконані в тому, що екологічне виховання, орієнтоване на збереження довкілля, потрібне в навчальних закладах [10].

Проведення заходів у відношенні тих, хто здає або потенційно може здавати вторинні ресурси, а також тих, хто їх збирає, повинно привести до збільшення об'єму сировинної бази сміттєпереробних підприємств. Специфіка різних сміттєпереробних підприємств різна, завдання полягає в тому, щоб налагодити взаємодію та

обмін інформації між збирачами і переробними підприємствами однакових видів ресурсів, а також споживачами продукції, що виробляється з вторинних ресурсів. Для забезпечення цього існує три напрями: проведення досліджень з метою виявлення потреб усіх груп учасників взаємодії; реклама з метою полегшення процесу задоволення потреб (направлена на формування до них позитивного відношення); інформаційна підтримка підприємств, що займаються переробкою вторинної сировини. Вивчення попиту на продукцію з вторинних матеріалів дозволяє: отримати інформацію про ті напрями переробки, які найбільш затребувані зараз і вимагають подальшого розвитку (у випадках, коли попит перевищує пропозицію); виявити напрями переробки, для яких необхідно проводити компанію по створенню попиту на продукцію з вторинної сировини (у випадках, коли пропозиція перевищує попит); налагодити зв'язки між виробниками і споживачами продукції з вторинної сировини відповідно до їх взаємної зацікавленості.

Важливість дослідження в області моделювання поведінки споживачів особливо посилюється на початковому етапі формування ринку, коли якісне використання всіх маркетингових інструментів дає можливість вплинути на прийняття рішень відносно покупки, не позбавляючи

свободи вибору і досягаючи найкращого результату для компанії та суспільства в цілому. Крім простого інформування потрібно здійснювати більш тонкий вплив на споживачів через маркетингові комунікації, і тим самим знижувати поріг споживчої невпевненості, зокрема: використовувати виділені споживчі цінності при створенні комунікаційних повідомлень і виборі каналу комунікації; досліджувати сенсорні реакції споживачів, використовувати їх при розробці комплексу маркетингових комунікацій; вивчати наявні знання споживачів про товар, розробляти навчальні програми.

Виділена базова схема процесу прийняття рішення про купівлю продукції з вторинної сировини (рис. 1), у якій особо виділена «споживча невпевненість» представлена декількома зонами: продуктова, ринкова, когнітивна, мотиваційна, особиста і невпевненість в інформації та порадах. Вказані фактори, які впливають на прийняття рішення про купівлю з урахуванням наявних цін, відображають специфіку придбання даних продуктів, а також необхідність звернути увагу на місце виробництва, маркування, що підтверджує актуальність використання інструментів територіального і державного маркетингу. У той же час буде вибрана та альтернатива продукту, відношення до якої є самим позитивним.

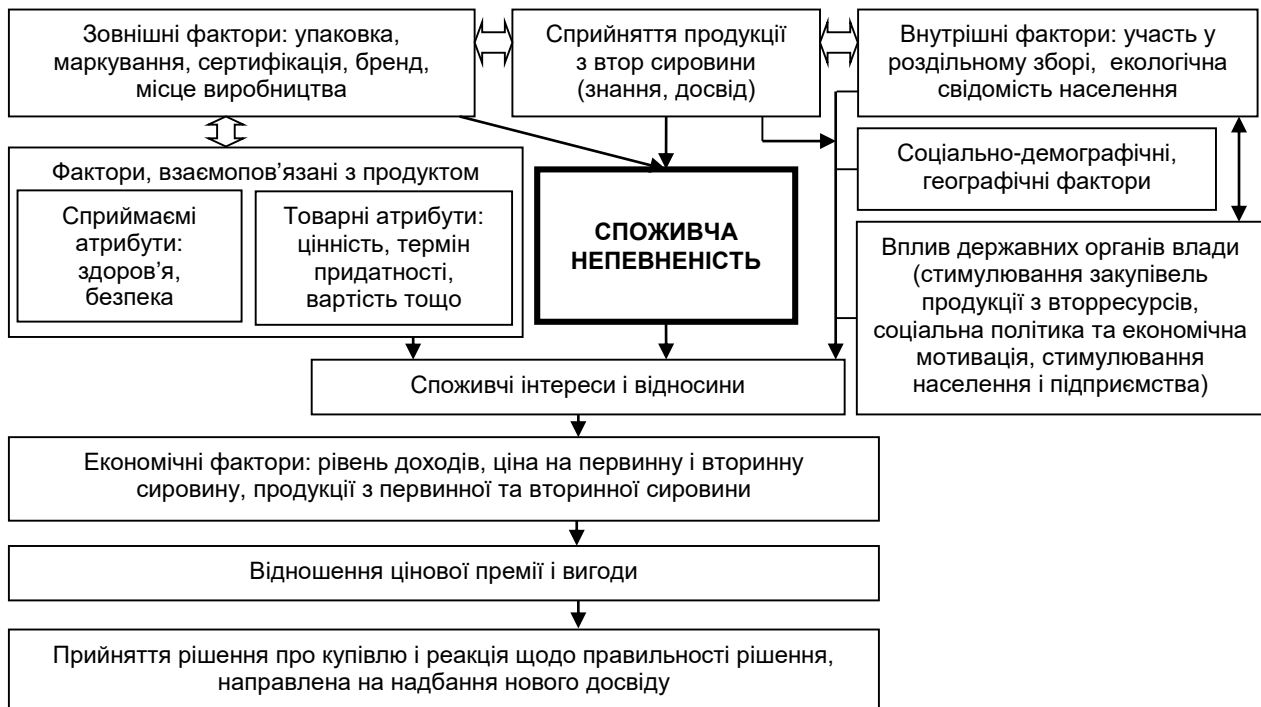

Рис. 1. Модель прийняття рішення про купівлю продукції з вторинної сировини (складено автором)

Таким чином, виходячи із вищевказаного та урахування характеристик відповідного (на даному етапі - першого) етапу життєвого циклу даної галузі, метою розвитку індустрії і ринку вторинних ресурсів України є формування сталого попиту на вторинні ресурси та продукцію з них споживачами, для реалізації якої необхідно вирішити наступні основні завдання: визначити та

обґрунтувати принципи й інструменти регулювання використання вторинних ресурсів у галузях промисловості та в регіонах України, а також заходи підтримки використання й розвитку прогресивних технологій і устаткування для збору, переробки і транспортування відходів; забезпечити умови для комплексної переробки сировини й матеріалів, економії первинних матеріальних

ресурсів у виробництві за рахунок їх заміни вторинними ресурсами; удосконалювати нормативно-правову базу для розвитку організаційно-виробничої інфраструктури ринку вторинних ресурсів і залучення в цю сферу підприємств малого і середнього бізнесу; визначити номенклатуру відходів виробництва і споживання, що підлягають використанню в першочерговому порядку в якості вторинних матеріальних ресурсів; розробити регіональні концепції і програми розвитку та моніторингу регіональних ринків вторинних ресурсів.

Висновок. У статті обґрунтовано оптимізаційну модель ефективного функціонування сфери поводження з вторинними ресурсами та сформовано алгоритм визначення оптимальних управлінських стратегій і економічного механізму їх реалізації. Так як множина X ширша ніж множина зв'язків у функціоналі Φ , то розроблена

модель має множину допустимих рішень і, відповідно, пропонує вибір найкращого з них з урахуванням цільових функцій. Обґрунтовані фінансово-економічні та соціально-психологічні заходи при організації індустрії та розвитку регіонального ринку вторинної сировини, на основі збалансування інтересів та дій усіх учасників даного процесу. Усі запропоновані заходи повинні сприяти цілісному досягненню стратегічних цілей і задач, при розвитку ринку вторинної сировини, що дозволить забезпечити гармонійну й ефективну інтеграцію соціальних, економічних і екологічних напрямків розвитку суспільства. Очікуваними результатами реалізації розробленого комплексу заходів являється комплексне рішення економічних, соціальних і екологічних завдань регіону, забезпечення економічного використання первинних сировинних, матеріальних і паливно-енергетичних ресурсів регіонів України.

Список використаної літератури:

1. Довкілля України. Статистичний збірник / Під ред. Н.С. Власенко. – К: Державна служба статистики України, 2013 – 195 с.
2. Національна екологічна політика України: оцінка і стратегія розвитку. Документ підготовлено в рамках проекту ПРООН / ГЕН «Оцінка національного потенціалу в сфері глобального екологічного управління в Україні». – К.: Генеза, 2007 – 186 с.
3. Управління відходами: вітчизняний та зарубіжний досвід: посібник / О.І. Бондар, В.Є. Барановська, М.О. Барінов [та ін.]; За ред. О.І. Бондаря. – К.: Айва Плюс Лтд, 2008. – 196 с.
4. Онищенко В.О. Регіональна програма охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки з урахуванням регіональних пріоритетів Полтавської області / В. О. Онищенко, Ю. С. Голік, М. С. Самойлік [та ін.]. - Полтава: Полтавський літератор, 2012. – 164 с.
5. Мороз О.В. Економічні аспекти вирішення екологічних проблем утилізації твердих побутових відходів / О. В. Мороз, А. О. Свентух, О. Т. Свентух. – Вінниця: УНІВЕРСУМ – Вінниця, 2003. – 110 с.
6. Міщенко В. С. Організаційно-економічний механізм поводження з відходами в Україні та шляхи його вдосконалення / В. С. Міщенко, Г. П. Виговська. - К.: Наукова думка, 2009. – 294 с.
7. Шаніна Т.П. Управління та поводження з відходами: Підручник / Т.П. Шаніна, О.Р. Губанова, М.О. Клименко. – Одеса: Одеськ. Держ. Екологічний Університет ТЕС 2012. – 272 с.
8. Теоретико-методичні і практичні засади управління твердими побутовими відходами високо урбанізованих промислових регіонів. Монографія / В. Л. Пілюшенко, І.В. Шкрабак, В.І.Антіпов [та ін.]; За ред. В. Л. Пілюшенко. – Донецьк: Технопарк, ДонДУУ, 2009. – 338 с.
9. Самойлік М. С. Еколого-економічна оцінка забруднення навколишнього середовища в системі екологічно безпечного розвитку регіонів України / М. С. Самойлік, С. В. Онищенко. - Полтава: ПолтНТУ, 2012 – 269 с.
10. Онищенко В.О. Теоретико-методологічні засади управління сферою поводження з твердими відходами на регіональному рівні. Монографія / В.О. Онищенко, М.С. Самойлік. – Полтава: ПолтНТУ, 2013. – 524 с.

Самойлік М.С. Методические основы развития регионального рынка вторичного сырья

В статье обоснована оптимизационная модель эффективного функционирования сферы обращения со вторичными ресурсами и сформирован алгоритм определения оптимальных управленческих стратегий и экономического механизма их реализации. Обоснованы финансово-экономические и социально-психологические мероприятия при организации индустрии и развитии регионального рынка вторичного сырья, на основе сбалансирования интересов и действий всех участников данного процесса. Все предложенные мероприятия должны способствовать целостному достижению стратегических целей и задач при развитии рынка вторичного сырья, которое позволит обеспечить гармоничную и эффективную интеграцию социальных, экономических и экологических направлений развития общества.

Ключевые слова: *твердые отходы, вторичное сырье, комплекс маркетинговых мероприятий, регион.*

Samojlik M. S. Methodical bases of regional market of secondary raw material development

In the article the optimization model of the effective functioning of sphere of handling is reasonable secondary resources and the algorithm of determination of optimal administrative strategies and economic mechanism of their realization is formed. Financial, economic and social-psychological events are reasonable during organization of industry and regional market of secondary raw material development, on the basis

of interests balance and actions of all participants of this process. All offer events must assist the integral achievement of strategic aims and tasks, at market of secondary raw material that will allow to provide harmonious and effective integration of social, economic and ecological directions of development of society development.

Keywords: solid wastes, secondary raw material, complex of marketing events, region.

Дата надходження до редакції: 25.05.2014 р.

Рецензент:

УДК 331.105:330.15

РОЛЬ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА У СТВОРЕННІ РЕСУРСОЗБЕРІГАЮЧОГО БЕЗВІДХОДНОГО СУСПІЛЬСТВА ХХІ СТОЛІТТЯ

С. В. Кривенко, к.е.н., доцент, Полтавський інститут бізнесу Міжнародного науково-технічного університету імені академіка Ю. Бугая

Досліджено роль державно-приватного партнерства у створенні ресурсозберігаючого безвідходного суспільства. Визначені шляхи досягнення ресурсозберігаючого безвідходного виробництва, що передбачає використання потенціалу державно-приватного партнерства.

Ключові слова: державно-приватне партнерство, ресурсозбереження, безвідходні технології, відходи, вторинні ресурси.

Постановка проблеми. В умовах інноваційного розвитку економіки передових країн на основі принципів п'ятого та шостого технологічного укладів зростає значимість подолання відставання України від світових лідерів. Стратегічні розриви обумовлені критичним невідповідністю рівнів потенціалу українських підприємств вимогам інноваційної економіки, нерозвиненістю інфраструктури інноваційно-технологічного потенціалу, що відповідає потребам постіндустріального суспільства. Подолання таких розривів має здійснюватися на основі спеціальної методології безперервного вдосконалення технологій. Довгострокове сталий розвиток українського суспільства 21 століття можливе за умови націленості на ефективність процесів ресурсозбереження і інноваційності використання технологій. Тому створення ресурсозберігаючого безвідходного суспільства на основі державно-приватного партнерства є важливим пріоритетом стратегічної модернізації України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблемні питання забезпечення взаємодії держави та приватних підприємств, ресурсозбереження та безвідходного виробництва висвітлено в працях Н. Анреєвої, М. Браунгарта, І. Ляшко, В. МакДонофа, Л. Рибалка, І. Сотник, С. Трунина та ін., але вирішення проблем ролі Державно-приватного партнерства у створенні ресурсозберігаючого безвідходного суспільства потребує подальшого дослідження.

Ціль статті є обґрунтування ролі державно-приватного партнерства у вирішенні проблем ресурсозберігаючого безвідходного суспільства.

Виклад основного матеріалу. Світовий досвід доводить, що створення інноваційної економіки передбачає впровадження державно-приватного партнерства (ДПП), яке є одним із найефективніших форм співробітництва між державою і бізнесом.

Державно-приватне партнерство вже протягом багатьох років є тим механізмом, з допомогою якого держави успішно вирішують завдання з ефективного управління, модернізації та розвитку соціально важливих інфраструктурних об'єктів. Україна наразі знаходиться на початку практики впровадження ДПП в економічне та соціальне життя. Протягом 2009-2012 років проведено значну роботу з формування в Україні законодавчого підґрунтя для ДПП [1]. Прийнято «рамковий» Закон України «Про державно-приватне партнерство», у якому сутність поняття ДПП тлумачиться як система відносин між державними та приватними партнерами побудована на принципах рівності партнерів та узгодженості їх інтересів при реалізації яких можливості обох партнерів об'єднуються [2]. Розроблена концепція розвитку державно-приватного партнерства в Україні на 2012-2017 роки.

Сучасні виклики, які постають перед Україною, зумовлюють необхідність пошуку нових інноваційних підходів до створення ресурсозберігаючих безвідходних технологій. В економічній літературі відбувається невиправдане ототожнення понять «безвідходні технології» і «безвідходне виробництво». Між тим це різні поняття. Безвідходна технологія - це такий принцип організації виробництва, при якому цикл «первинні сировинні ресурси - виробництво - споживання - вторинні сировинні ресурси» побудований з раціональним, комплексним використанням всіх компонентів сировини і всіх видів енергії [3]. У визначенні безвідходної технології мається на увазі не тільки виробничий процес. Це поняття зачіпає і кінцеву продукцію, яка повинна характеризуватися: довгим терміном служби виробів, можливістю багаторазового використання, легкістю повернення у виробничий цикл або переведення в екологічно нешкідливу форму після виходу з ладу.

Теорія безвідходних технологічних процесів

у рамках основних законів природокористування базується на двох передумовах: вихідні природні ресурси повинні добуватися один раз для усіх можливих продуктів, а не кожен раз для окремих; створювані продукти після використання за прямим призначенням повинні відносно легко перетворюватися на вихідні елементи нового виробництва.

Стратегія безвідходної технології виходить з того, що невикористовувані відходи виробництва є, водночас, не повністю використаними природними ресурсами і джерелом забруднення навколишнього середовища. Зниження питомого виходу невикористовуваних відходів у розрахунку на товарний продукт технології дозволить виробити більше продукції з того ж кількості сировини і з'явиться, разом з тим, дієвим заходом з охорони навколишнього середовища.

Застосування безвідходних технологій лише один із шляхів вирішення екологічної проблеми, причому можливості цього шляху ограничені. В якості безвідходних можна розглядати лише такі технології, при яких або взагалі не з'являються відходи, або їх утилізація є складовою частиною технологічного процесу (так звані замкнуті цикли) [4]. Використання нових технологічних рішень і удосконалення існуючих технологій сприяє оптимальному використанню ресурсів, підвищує їх віддачу, зменшує витрати ресурсів та утворення відходів, забезпечує більш раціональне їх використання в галузях економіки.

У літературі зустрічаються й інші терміни, наприклад, «безвідходна технологічна система» (БТС). Під БТС розуміється таке окреме провадження або сукупність виробництв, в результаті практичної діяльності яких не відбувається негативного впливу на навколишнє середовище. Більш конкретно під безвідходної технологічної системою слід розуміти таке виробництво, в результаті діяльності якого не відбувається викидів в навколишнє середовище [5].

Таким чином в основі концепції безвідходних технологій знаходяться три основні положення, а саме: створення максимально замкнених систем, організованих за аналогією з природними екосистемами; раціональне використання всіх компонентів сировини; неминучі впливи на навколишнє середовище не повинні порушувати його функціонування.

Безвідходне виробництво являє собою сукупність організаційно-технічних заходів, технологічних процесів, обладнання, матеріалів, що забезпечують максимальне і комплексне використання сировини і дозволяють звести до мінімуму негативний вплив відходів на навколишнє середовище. Безвідходна модель виробництва є певною ідеальною конструкцією, але окремі виробництва вже успішно функціонують та впевнено почуваються на ринку. Однак, забезпечення безвідходності потребує додаткових організаційних,

економічних, технічних і технологічних заходів. Безвідходне виробництво передбачає встановлення повного контролю над рухом матеріальних ресурсів на всіх стадіях: видобутку сировини, її виробничої переробки, споживання, утилізації відходів виробництва і споживання. При вирішенні проблеми безвідходності виробництва слід мати на увазі дві сторони єдиного процесу. Перше – це найбільш раціональних видобуток та повне використання ресурсів і як наслідок зменшення утворення відходів. Друге – це розширення використання відходів, що утворюються. Ці шляхи не виключають, а взаємно доповнюють один одного. Безвідходне виробництво може бути створене на державному, регіональному та галузевому рівнях.

Існує три основних напрямки безвідходного виробництва: досягнення «безвідходності» в межах окремого підприємства; застосування відходів одних підприємств у виробничому процесі інших; повернення не використаних відходів у природне середовище таким чином, щоб забезпечити відновлення їх структур до природних станів.

Для розробки і впровадження безвідходних виробництв можна виділити ряд взаємопов'язаних принципів, таких як: системний підхід, комплексне використання ресурсів, циклічність матеріальних потоків, обмеження впливу на навколишнє середовище, раціональна організація.

Основним є принцип системності. Відповідно до нього кожен окремих процес або виробництво розглядається як елемент еколого-економічної системи. Таким чином, принцип системності, що лежить в основі створення безвідходних виробництв, повинен враховувати взаємозв'язок і взаємозалежність виробничих, соціальних і природних процесів.

Іншим найважливішим принципом створення безвідходного виробництва є комплексність використання ресурсів. Цей принцип вимагає максимального використання всіх компонентів сировини і потенціалу енергоресурсів. Принцип комплексного економічного використання сировини в Україні повинен бути зведений в ранг державного завдання і чітко сформульований у низці постанов уряду. Конкретні форми його реалізації, в першу чергу, залежатимуть від рівня організації безвідходного виробництва на стадії процесу, окремого виробництва, виробничого комплексу та еколого-економічної системи. Одним із загальних принципів створення безвідходного виробництва є циклічність матеріальних потоків. Послідовне застосування цього принципу повинно призвести до формування спочатку в окремих регіонах, а згодом і у всій технісфері свідомо організованого і регульованого техногенного кругообігу речовини і пов'язаних з ним перетворень енергії [6].

До не менш важливих принципів створення безвідходного виробництва необхідно віднести

вимогу обмеження впливу виробництва на навколишнє середовище з урахуванням планомірного і цілеспрямованого зростання його обсягів та екологічної досконалості. Слід підкреслити, що реалізація цього принципу здійсненна лише в поєднанні з ефективним моніторингом, розвиненим екологічним нормуванням і багатоланковим управлінням природокористуванням.

Загальним принципом створення безвідходного виробництва є також раціональність його організації. Визначальними тут є вимоги розумного використання всіх компонентів сировини, максимального зменшення енерго-, матеріало- і трудомісткості виробництва та пошук нових екологічно обґрунтованих сировинних і енергетичних технологій, з чим багато в чому пов'язане зниження негативного впливу на навколишнє середовище і нанесення їй шкоди, включаючи суміжні галузі народного господарства.

Кінцевою метою в даному випадку слід вважати оптимізацію виробництва одночасно по енерготехнологічним, економічним і екологічним параметрам. Основним шляхом досягнення цієї мети є розробка нових і вдосконалення існуючих технологічних процесів і виробництв.

На шляху вдосконалення існуючих і розробки принципово нових технологічних процесів необхідне дотримання ряду загальних вимог: здійснення виробничих процесів при мінімально можливому числі технологічних стадій, оскільки на кожній з них утворюються відходи, і втрачається сировина; застосування безперервних процесів, що дозволяють найбільш ефективно використовувати сировину та енергію; інтенсифікація виробничих процесів, їх оптимізація та автоматизація [7].

В цілому комплексний підхід до оцінки ступеня безвідходності виробництва повинен базуватися на: обліку не стільки безвідходності, скільки ступеня використання природних ресурсів; оцінці виробництва на основі самого звичайного матеріального балансу, тобто на відношенні виходу кінцевої продукції до маси сировини, що надійшла і напівфабрикатів; визначенні ступеня безвідходності за кількістю відходів, що утворюються на одиницю продукції.

Оцінюючи економічні та соціальні характеристики безвідходного виробництва, доцільно виділити наступні цілі, які можуть бути досягнуті в результаті його впровадження: найбільш раціональне використання природних ресурсів; охорона навколишнього середовища від забруднення і деградації; комплексне використання всіх матеріальних ресурсів, що втягуються в народногосподарський оборот.

Введення в експлуатацію технологій безвідходного виробництва тягне за собою певні матеріальні витрати. На думку експертів, для багатьох підприємств охорона навколишнього середовища вимагає істотних витрат і на даному етапі вони не

готові терпіти збитки. Тим часом, утилізацію відходів не варто вважати виключно видатковою статтею. При грамотному підході відходи можна перетворити на доходи, достатньо раціонально підійти до питання і покластися на сучасні технології. Використовуючи відповідне обладнання, вчорашні відходи можна перетворити на сировину і, в кінцевому підсумку - в товарний продукт. Таким чином, використання відходів - це не обов'язково витратний захід, що вимагає значних фінансових вкладень. Його можна повернути і на благо суспільства, зробити виробництво безвідходним, а значить, більш вигідним. Виробництво, в якому повністю використовуються не тільки основні сировинні ресурси, а й попутно одержувані відходи виробництва, в результаті чого знижується витрати сировини і зводиться до мінімуму забруднення навколишнього середовища. Безвідходне виробництво може використовувати відходи власного виробничого процесу, і відходи інших виробництв. З розвитком науки і техніки кожне виробництво все більше наближається до безвідходного [8].

Безсумнівно, що створення безвідходних виробництв - досить складний і тривалий процес, що вимагає системи взаємопов'язаних технологічних, економічних, організаційних, психологічних та інших завдань. Концепція безвідходного виробництва передбачає необхідність включення в цикл використання сировинних ресурсів сферу споживання. Іншими словами, продукція після фізичного або морального зносу повинна повертатися в сферу виробництва.

Таким чином, безвідходне виробництво являє собою практично замкнуту систему, організовану за аналогією з природними екологічними системами, в основі функціонування яких лежить кругообіг речовини. Найважливішою складовою частиною концепції безвідходного виробництва є також поняття нормального функціонування навколишнього середовища і збитку, що наноситься їй негативним антропогенним впливом. Концепція безвідходного виробництва підкреслює, що воно, неминуче впливаючи на навколишнє середовище, не порушує її нормального функціонування.

Таким чином, назріла необхідність переходу до принципово нової форми зв'язку - до замкнених систем виробництва, що передбачає якомога більшу встроєність виробничих процесів у загальний кругообіг речовини в природі.

При замкнутій системі виробництво будується, спираючись на наступні фундаментальні положення: можливо більш повне використання вихідної природної речовини; більш повне використання відходів (регенерація відходів і перетворення їх у вихідну сировину для наступних ступенів виробництва); створення кінцевих продуктів виробництва з такими властивостями, щоб використовувані відходи виробництва і споживання могли бути асимільовані екологічними системами

[9].

Аналіз існуючої ситуації, розрахунки і прогнози на майбутнє переконливо показують, що реалізація безвідходних виробництв в усіх галузях промисловості можлива за умови активного використання досягнень науки і техніки. Безвідходне виробництво включає в себе інтенсифікацію використання усіх матеріальних ресурсів, залучених в народногосподарський оборот. Саме остання обставина перетворює концепцію безвідходного виробництва в найважливішу складову частину більш широкого поняття - ресурсозберігаючого типу виробництва, перехід до якого є актуальним завданням на сучасному етапі соціально-економічного розвитку.

Ресурсозбереження забезпечується за допомогою використання ресурсозберігаючих та енергозберігаючих технологій; зниження фондомісткості і матеріаломісткості продукції; підвищення продуктивності праці; скорочення витрат живої і матеріалізованої праці; підвищення якості продукції; раціонального застосування праці персоналу; використання вигод міжнародного поділу праці та ін.

Аналіз світового досвіду комплексної переробки сировини, рекуперації відходів свідчить про закономірність ресурсозберігаючих тенденцій інтенсивного природокористування. Їх науковою основою є ідеї технологічно замкнутого кругообороту використання природної сировини і становлення на цій основі безвідходних територіально-виробничих комплексів.

На думку Сотник І. М., під ресурсозбереженням слід розуміти організаційну, економічну, технічну, наукову, практичну, інформаційну діяльність, методи, процеси, комплекс організаційно-технічних заходів, що супроводжують усі стадії життєвого циклу об'єктів і спрямовані на забезпечення мінімальної витрати речовини та енергії на цих стадіях у розрахунку на одиницю кінцевого продукту, виходячи з існуючого рівня розвитку техніки і технології та з найменшим, впливом на людину і природні системи [10].

Розглядаючи ресурсозбереження як комплексне використання усіх економічних ресурсів на кожному етапі виробництва (від розробки до реалізації продукції), слід враховувати, що їх економія може бути забезпечена лише за умови вдосконалення техніки, технологій, організації праці і виробництва, що можливе лише при наявності відповідного рівня моральної і матеріальної зацікавленості персоналу.

Скорочення витрат ресурсів дозволяє вивільнити кошти і направляти їх для вирішення інших проблем. Інвестиції, спрямовані на скорочення витрат ресурсів, окупаються за оцінками експертів в три рази швидше, ніж інвестиції щодо збільшення даного ресурсу.

Існує багато класифікацій видів і напрямів ресурсозбереження. Найважливішими напряма-

ми ресурсозбереження в контексті підвищення економічної ефективності є:

- зниження енерго- і матеріаломісткості продукції;
- скорочення і ліквідація втрат сировини та енергії;
- поліпшення якості продукції;
- ресурсозабезпечення виробництва за рахунок розширення залучення вторинних ресурсів у господарський обіг .

Ресурсозбереження можна розглядати у двох напрямках: як економію ресурсів і як їх раціональне використання. Раціональне використання ресурсів означає досягнення максимальної ефективності використання ресурсів у господарстві за існуючого рівня розвитку техніки і технології з одночасним зниженням техногенного впливу на навколишнє середовище. Отже, критерієм раціонального використання ресурсів є мінімізація витрат при виробництві кінцевої продукції, що має високі споживчі властивості. Економія ресурсів є відносним скороченням витрат ресурсів, яке виражається в зниженні їх питомих втрат на виробництво одиниці кінцевої продукції, виконання робіт і надання послуг установленої якості з урахуванням різних обмежень [11].

Таким чином, економія ресурсів є кількісним результатом процесу раціоналізації використання і, з урахуванням сфер діяльності підприємства, може набувати форми як прямої, так і непрямої економії. Пряма економія ресурсів виникає безпосередньо протягом виробничого циклу на підприємстві внаслідок прямого скорочення обсягу витрат ресурсів на одиницю виробленої продукції певної якості. Непряма економія формується внаслідок раціоналізації розміщення та зберігання виробничих та товарних запасів, використання вторинних ресурсів. Світовий та вітчизняний досвід визначають ряд безумовних авторитетів вторинного ресурсокористування. Це пов'язано, перш за все, з високою ефективністю використання залишкових продуктів кінцевого споживання.

Розширення ресурсних можливостей за рахунок відходів має виходити з визначення їх ресурсної цінності і технологічних можливостей їх залучення у виробництво, обґрунтування напрямів та шляхів найбільш ефективного використання відходів, створення на основі ресурсно – технологічних передумов територіально – виробничих комплексів з замкненими ресурсними циклами тощо. При цьому важливе значення має надаватися розробленню та виконанню відповідних державних, регіональних, галузевих програм, які будуть спрямовані на вирішення найважливіших екологічних і ресурсних проблем, створення нових підходів до вирішення проблем відходів.

Слід відзначити, що реалізація ресурсозберігаючих технологій супроводжується отриманням економічного ефекту, а це свідчить про економіч-

ну доцільність здійснення ресурсозбереження.

Висновки

Впровадження механізмів державно-приватного партнерства дасть змогу підвищити ефективність застосування ресурсозберігаючих безвідходних технологій, залучити додаткові фінансові та матеріальні ресурси тощо. Перехід до ресурсозберігаючого виробництва вимагає комплексної раціоналізації використання ресурсів (трудових, матеріальних, фінансових, інтелектуальних, інформаційних), структурної перебудови виробництва з урахуванням реальних потреб внутрішнього й зовнішнього ринків, впровадження досягнень науково-технічного прогресу, новітніх методів керування, аналізу й прогнозування. Тож потрібно впроваджувати всі необхідні зміни комплексно, щоб отримати бажаний синергійний ефект від ресурсозбереження. Безумовно, раціо-

нальне використання природно – ресурсного потенціалу і своєчасне його відновлювання, використання екологічних та ресурсозберігаючих технологій, підтримки безвідходного виробництва державою, все це є позитивними факторами що впливають на підвищення конкурентоспроможності України. В міру того, як наука відкриває все нові корисні властивості численних відходів і відзначає конкретні шляхи їх використання, суспільство отримує все більш широкі можливості для популяризації безвідходних технологій і виробництв. Безвідходні технології і безвідходні виробництва слід характеризувати як якісно новий рівень розвитку матеріально-технічної бази суспільства. Процес формування ресурсозберігаючого безвідходного суспільства XXI століття є одним із ключових напрямків вдосконалення продуктивних сил на постіндустріальній стадії розвитку країни.

Список використаної літератури:

1. Щодо розвитку державно-приватного партнерства як механізму активізації інвестиційної діяльності в Україні. Аналітична записка [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/816/>.
2. Про державно-приватне партнерство : Закон України від 1 липня 2010 року № 2404-VI [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/державно-приватне%20партнерство>.
3. M. Braungart and W. McDonough «Design for Reincarnation», Resource, April 2000.
4. L.D. Simone and F. Popoff «Eco Efficiency», MIT, 1997, p. 3.
5. A. Adriansse, S. Bringezu, A. Hammond, Y. Moriguchi, E. Rodenburg, D. Rogich and H. Schultz «Resource Flows: the Material Basis of Industrial Economies», World Resources Institute, Wuppertal Institute, Netherlands Ministry of Housing, Spatial Planning and the Environment, National Institute for Environmental Studies, Tsukuba, Japan, 1997. – P.43
6. Андреева, Н.М. Організаційно-економічний інструментарій забезпечення перспективи розвитку механізму використання вторинних ресурсів в Україні/ Н.М.Андреева, М.В. Барун //Економічні проблеми сталого розвитку: тези доповідей Матеріали науково-практичної конференції, м.Суми, 24-26 квітня 2013 р.-Суми: Видавництво СумДУ, 2013. - С.17-18.
7. Ляшко, І.І. Механізм державного управління вторинними сировинними ресурсами / Автореферат дис.-2006, Донецький державний університет управління. - С.20
8. Мюррей Р. Цель — Zero Waste. (Перев. с англ.). — М.: ОМННО «Совет Гринпис», 2004. — 232 с.
9. Трунин, С.Н. Внедрение безотходного производства-ключевое направление перехода к устойчивому развитию [Текст] / С.Н.Трунин, П.И.Кузнецов, А.А.Ларионова //Аудит и финансовый анализ.-2008.-№1.-С.461-463
10. Сотник, І.М. Підвищення еколого-економічної ефективності впровадження інформаційно-комунікаційних технологій як інноваційного напрямку ресурсозбереження [Текст] / І.М. Сотник, О.М. Волк, Ю.В. Чортюк // Актуальні проблеми економіки. – 2013. – № 9. – С. 229-235.
11. Рибалко, Л.П. Сучасні підходи до трактування сутності поняття ресурсозбереження [Текст] / Л.П. Рибалко // Бізнесінформ.-2012.-№3.-С.174-178.

Кривенко С. В. Роль державно-приватного партнерства в створенні ресурсозберігаючого безотходного суспільства XXI століття.

Исследована роль державно-приватного партнерства в створенні ресурсозберігаючого безотходного суспільства. Определены пути достижения ресурсозберігаючого безотходного производства, которая предусматривает использование потенциала державно-приватного партнерства.

Ключевые слова. *Державно-приватне партнерство, ресурсозбереження, безотходні технології, відходи, вторинні ресурси.*

Kryvenko S. The role of public-private partnership in the creation of conservation zero waste society of XXI century.

The role of public-private partnership in the creation of conservation zero waste society. The ways to achieve conservation production of waste, which includes use of the potential of public-private partnership.

Keywords. *Public-private partnerships, resource conservation, waste technologies, waste, secondary resources.*

Дата надходження до редакції: 25.05.2014 р.

Рецензент:

АВТОРИ ВИПУСКУ

Бутило Р.І., аспірантка ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана»

Вавулін О.І., Сумський національний аграрний університет

Васильєв А.И., д.е.н. професор, Харківський національний технічний університет сільського господарства імені П. Василенка

Глазун В.В.,

Гривко С. Д., аспірант, Чернігівський державний інститут економіки і управління

Довжик О.О., к.е.н., доцент, Сумський національний аграрний університет

Долгих Я.В., к.е.н., доцент, Сумський національний аграрний університет

Дубовик С. Г., к.е.н. доцент, Сумський національний аграрний університет

Журбенко Н.М., Сумський національний аграрний університет

Заболотна Т.М., ст. викладач, Сумський національний аграрний університет

Затонацька Т. Г., д.е.н., доцент, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Захарченко О.В., к.е.н., доцент, Одеська державна академія будівництва та архітектури

Калашніков А. О., аспірант, Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва

Кобилкін О.М., к.е.н., доцент, Сумський національний аграрний університет

Кобилкіна С.В., к.е.н, доцент, Сумський національний аграрний університет

Ковтун О.В., інженер, Одеська державна академія будівництва та архітектури

Колос З.В., к.е.н., ВП НУБіП України «Бережанський агротехнічний університет»

Костовський О.В., Сумський національний аграрний університет

Кривенко Л.В., д.е.н., професор, Українська академія банківської справи НБУ

Кривенко С.В., к.е.н., доцент, Полтавський інститут бізнесу Міжнародного науково-технічного університету імені академіка Ю. Бугая

Куценко І. В., здобувач, Сумський національний аграрний університет

Маслак О.М., к.е.н, доцент, Сумський національний аграрний університет

Мішенін Є.В., д.е.н., професор, Українська академія банківської справи НБУ

Мішеніна Г.А., к.е.н., Сумський державний університет

Мішеніна Н.В., к.е.н., доцент, Сумський державний університет

Морозюк Н.С., к.е.н., доцент, Одеський державний аграрний університет

Нєсєтова С.В., аспірант, Сумський національний аграрний університет

Ніценко В.С., к.е.н, доцент, Одеський державний аграрний університет

Новікова О.С., ст. викладач, Сумський національний аграрний університет

Пелих В.В., аспірант, Сумський національний аграрний університет

Полях В.М., аспірант, Харківський національний аграрний університет ім. В.В.Докучаєва

Радько А. О., аспірант, Сумський національний аграрний університет

Самойленко Т.Г., аспірант, Сумський національний аграрний університет

Самойлік М.С.,

Свинаренко В.В., аспірант, Сумський національний аграрний університет

Строченко Н.І., к.е.н., доцент, Сумський національний аграрний університет

Терещенко С.І., к.е.н, доцент, Сумський національний аграрний університет

Туренко Ю.О., студентка факультету економіки та менеджмента Сумський державний університет

Федорчук Є.М., аспірант, Херсонський державний аграрний університет

Федуняк І.О., к.е.н., Бережанський агротехнічний інститут

Харченко Т.О., аспірант, Сумський національний аграрний університет

Шелудько Л. В., к.е.н., доцент, Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва

Шелудько Р. М., к.е.н., доцент, Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва

Ярова І. Є., к.е.н., доцент, Сумський національний аграрний університет

Бурак А.І., к.е.н., старший викладач, Львівський національний аграрний університет